

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
Π.Μ.Σ. «ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»**

**ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:
«Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟΥ:
ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ -
ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΚΕΝΑ»**

**ΠΑΝΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ
ΑΜ: 3218Μ008**

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

- 1) ΕΦΗ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ (Επιβλέπουσα Καθηγήτρια)**
- 2) ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΛΑΖΟΣ**
- 3) ΙΩΑΝΝΑ ΤΣΙΓΚΑΝΟΥ**

ΑΘΗΝΑ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2020

Η παρούσα εργασία δεν αποτελεί – εν όλω ή εν μέρει – προϊόν κλοπής πνευματικής ιδιοκτησίας και κανένα τμήμα της ούτε στο σύνολό της έχει υποβληθεί προς απόκτηση άλλου πτυχίου ή τίτλου σ' αυτό ή οποιοδήποτε άλλο πανεπιστήμιο ή εκπαιδευτικό ίδρυμα, της ημεδαπής ή αλλοδαπής.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την ολοκλήρωση της Διπλωματικής μου εργασίας τελειώνει ένα όμορφο ταξίδι εκπαίδευσης και γνώσης σε ένα κλάδο που πάντα με συγκινούσε. Το ΠΜΣ Εγκληματολογίας αποτελεί ένα εξαιρετικό πρόγραμμα, και από την πρώτη προσέγγισή μου με τους αξιότιμους καθηγητές μου κατάλαβα ότι θα αποκόμιζα την κατάλληλη θεωρητική εξειδίκευση στο πεδίο της Εγκληματολογίας.

Θέλω να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Λαμπροπούλου, που στο διάστημα μελέτης και συγγραφής της εργασίας μου ήταν κοντά μου και μου έδωσε τις κατάλληλες κατευθύνσεις ώστε να εμβαθύνω σωστά στο θέμα. Επίσης ευχαριστώ τον κ. Λάζο και την κ. Τσίγκανου, που ήταν στην εξεταστική επιτροπή, και όταν χρειάστηκε μου έδωσαν τις κατάλληλες συμβουλές.

Στα δύο χρόνια διάρκειας των σπουδών μου γνώρισα αξιόλογους καθηγητές με εξαιρετική γνωστική κατάρτιση. Όλοι ήταν δίπλα μας και οφείλω να τους ευχαριστήσω για τις εξαιρετικές διαλέξεις τους και τις πολύ ενδιαφέρουσες συζητήσεις που αναπτύξαμε στη διάρκεια των μαθημάτων. Πραγματικά «ρούφηξα» όλες τις επιστημονικές πληροφορίες που μας μετέδωσαν.

Θέλω να ευχαριστήσω τον φίλο μου Παναγιώτη που με βοήθησε στον οργανωτικό τομέα, καθώς και τον δεύτερο νέο φίλο μου Παναγιώτη, για την ψυχολογική ενθάρρυνση και βιβλιογραφική υποστήριξη που μου παρείχε για τη συγγραφή της εργασίας μου.

Τέλος θέλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για τη συμπαράστασή της στην διάρκεια των σπουδών μου, καθώς και για την υπομονή που έδειξε στο διάστημα των δύο χρόνων μελέτης μου.

*Στην κόρη μου Σπυριδούλα-Ραφαέλλα, που
φέτος αρίστευσε και εισήχθη στη Νομική Σχολή Αθηνών*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το ποδόσφαιρο είναι ένα παγκόσμιο κοινωνικό φαινόμενο και θεωρείται το δημοφιλέστερο άθλημα στον κόσμο. Η εξέλιξή του ήταν σταθερά ανοδική και σύντομα κυριάρχησε στον κόσμο των αθλημάτων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η οικονομία του, που γνώρισε άνθηση μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, με την απογείωση των οικονομικών εσόδων του να παρατηρείται στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα έως σήμερα. Η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται από το μετασχηματισμό του ποδοσφαίρου σε αθλητική βιομηχανία μέσω της εμπορευματοποίησης. Οι ισχυρότεροι σύλλογοι αποκτώντας παρόμοια χαρακτηριστικά με τις υπερεθνικές επιχειρήσεις της παγκόσμιας οικονομίας, μετέτρεψαν το ποδόσφαιρο και ό,τι έχει σχέση με αυτό, σε καταναλωτικό προϊόν, γεγονός που οδήγησε σε επανιεράρχηση των στόχων του με το κέρδος να καταλαμβάνει η πρώτη θέση και η αγωνιστική επιτυχία να ακολουθεί. Η εξέλιξη αυτή από τη μία πλευρά, είχε αρκετές σημαντικές κοινωνικές επιπτώσεις, αφού επηρεάζει ένα τεράστιο όγκο του παγκόσμιου πληθυσμού, είτε πρόκειται για φίλαθλους ή πιο σύγχρονα τηλεθεατές. Η οικονομική ανάπτυξη από την άλλη, προσέελκυσε εγκληματίες και ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος που βρήκαν ένα νέο τομέα άσκησης των εγκληματικών δραστηριοτήτων τους.

Η εργασία αυτή, στο Α΄ κεφάλαιο παρουσιάζει την ιστορική εξέλιξη του ποδοσφαίρου, την οργάνωση, τη διοίκηση και το κανονιστικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε για την λειτουργία του. Ακολουθώντας, το Β΄ κεφάλαιο αναλύει την ανάπτυξη της οικονομίας του ποδοσφαίρου καθώς και τον ρόλο των σημαντικότερων παραγόντων που οδήγησαν στην εξέλιξη αυτή. Στο Γ΄ κεφάλαιο, παρατίθενται κοινωνιολογικές έρευνες που ασχολήθηκαν με τις κοινωνικές επιπτώσεις (κυρίως στους φιλάθλους και στις τοπικές κοινωνίες που εδρεύουν μεγάλοι ποδοσφαιρικοί σύλλογοι) που επέφερε η ανάπτυξη της οικονομίας του ποδοσφαίρου, ενώ στο Δ΄ κεφάλαιο παρουσιάζονται εγκληματολογικές έρευνες οι οποίες μελέτησαν την οικονομία του ποδοσφαίρου και τα οικονομικά εγκλήματα. Τέλος, στο Ε΄ κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις ερευνητικές εξελίξεις των τελευταίων ετών, αλλά και στα κενά που η επιστημονική έρευνα μπορεί να καλύψει στο μέλλον. Το βασικό ερώτημα στο οποίο η παρούσα εργασία καλείται να απαντήσει είναι ποιο είναι το μέγεθος της επίδρασης ενός αθλήματος σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο που υπερβαίνει τα σύνορα ενός έθνους.

Λέξεις – κλειδιά: Οικονομία, οικονομικό έγκλημα, οπαδοί, παραοικονομία, ποδόσφαιρο, πολιτική.

ABSTRACT

Football is a global social phenomenon and is considered the most popular sport in the world. Its development was steadily upward and soon football conquered the world of sports. Its economy is interesting as well, flourishing after World War II while the rise of its economic income was observed in the era of globalization, from the end of the 20th century until today. This era is characterized by the transformation of football into a sports industry through commercialization. The strongest clubs, acquiring similar characteristics to the supranational companies of the world economy, turned football and everything related to it into a consumer product, which led to a reprioritization of its aims, with profit gaining the first position and competitive success following behind. This development, on the one hand, had several important social implications, as it affects a huge volume of the world's population, either considering fans or more recently TV viewers. Economic growth, on the other hand, has attracted criminals and organized crime groups who have found a new area of criminal activity.

This study, in the first chapter, presents the historical development of football, the organization, the administration and the regulatory framework created for its operation. Chapter B then analyzes the development of the football economy as well as the role of the most important factors that led to this growth. Chapter C presents sociological research that has dealt with the social impact (mainly on fans and local communities where major football clubs are based) caused by the evolution of the football economy, while Chapter D presents criminological surveys that studied the economics of football and financial crimes. Finally, the E chapter refers to the research developments of recent years, but also to the gaps that scientific studies can fill in the future. The key question that this paper seeks to answer what is the size of the impact of a sport in an economic and social level that exceeds boundaries of a nation.

Keywords: Economy, financial crime, fans, black economy, football, politics.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- **AFC:** Asian Football Confederation
- **CAF:** Confédération Africaine de Football
- **CAS:** Court of Arbitration for Sport
- **CL:** Champion League
- **CONCACAF:** Confederation of North, Central American and Caribbean Association Football
- **CONMEBOL:** Confederación Sudamericana de Fútbol
- **ECA:** European Club Association
- **ΕΕ:** Ευρωπαϊκή Ένωση
- **ΕΕΑ:** Επιτροπή Επαγγελματικού Αθλητισμού
- **ΕL:** Europa League
- **ΕΠΑΕ:** Ένωση Ποδοσφαιρικών Ανωνύμων Εταιρειών
- **EPFL:** European Professional Football Leagues
- **EPL:** English Premier League
- **ΕΠΟ:** Ελληνική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία
- **FA:** Football Association
- **FATF:** The Financial Action Task Force
- **FFP:** Financial Fair Play Regulations
- **FIFA :** Fédération Internationale de Football Association
- **FIFPro:** Fédération Internationale des Associations de Footballeurs Professionnels
- **IFAB:** International Football Association Board
- **ΚΑΠ:** Κανονισμός Αγώνων Ποδοσφαίρου
- **ML:** Money Laundering
- **OFC:** Oceania Football Confederation
- **ΟΗΕ:** Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
- **ΠΟΚ:** Παναθηναϊκός ΑΟ, Ολυμπιακός Σ.Φ.Π., Κωνσταντινουπόλεως Α.Ε.
- **SBC:** Soft Budget Constraints
- **ΣΕΓΑΣ:** Σύλλογος Ελληνικών Γυμναστικών Αθλητικών Σωματείων
- **SL:** Super League
- **UEFA:** Union of European Football Associations

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

• Ευχαριστίες	σελ. 3
• Περίληψη	σελ. 5
• Συντομογραφίες	σελ. 7
• Περιεχόμενα	σελ. 8
• Κατάλογος πινάκων	σελ. 11

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ. 12
----------------	---------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α : Το σύγχρονο ποδόσφαιρο

• Α.1. Ιστορική εξέλιξη του ποδοσφαίρου.....	σελ 14
• Α.1.1 Το ποδόσφαιρο από την αρχαιότητα έως το 1863.....	σελ 14
• Α.1.2. Η γέννηση του σύγχρονου ποδοσφαίρου.....	σελ 15
• Α.1.3 Η εξέλιξη του επαγγελματικού ποδοσφαίρου.....	σελ 18
• Α.1.4. Διοίκηση, Κανονισμοί, Νομοθεσία.....	σελ. 19
- Διοίκηση	σελ. 19
- Κανονισμοί	σελ. 19
- Νομοθεσία	σελ. 20
• Α.2 Το σύγχρονο ποδόσφαιρο στην Ελλάδα	σελ. 23
• Α.2.1. Το επαγγελματικό ποδόσφαιρο στην Ελλάδα	σελ. 24
• Α.2.2. Διοίκηση – Κανονισμοί – Νομοθεσία	σελ. 26
- Διοίκηση	σελ. 26
- Κανονισμοί	σελ. 27
- Νομοθεσία	σελ. 28

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β : Η οικονομία του ποδοσφαίρου

• Β.1. Η εμπορευματοποίηση - παγκοσμιοποίηση του ποδοσφαίρου.....	σελ. 31
- Εισιτήρια, η κυριότερη πηγή εσόδων	σελ. 31
- Η διοικητική οργάνωση, η είσοδος τηλεόρασης – διεθνών εταιρειών και η γεωγραφική διεύρυνση της οικονομίας του ποδοσφαίρου.....	σελ.33

- *Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας του ποδοσφαίρου. Σύλλογοι-υπερεθνικές επιχειρήσεις*..... σελ. 35
- B.2. Ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης σελ. 48
- B.3. Εταιρείες – χορηγοί σελ. 52
- B.4. Οι επενδυτές – “New directors”..... σελ. 54
- B.5. Στάδια – «εμπορικά κέντρα» σελ. 58
- B.6. Η ανάπτυξη του στοιχήματος σελ. 61
- B.7. Η συμβολή του αθλήματος στις οικονομίες των χωρών σελ. 63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ : Η κοινωνιολογία του ποδοσφαίρου

- Γ.1. Θεωρητική προσέγγιση σελ. 66
- Γ.2. Κοινωνιολογικές έρευνες..... σελ. 70
- Γ.2.1. Οικονομία του ποδοσφαίρου, αγορές και εργασία..... σελ. 70
- Γ.2.2. Οικονομία του ποδοσφαίρου, μετανάστευση και επιπτώσεις..σελ. 78
- Γ.2.3. Ο ρόλος των διάσημων παικτών (αθλητές πρότυπα)..... σελ. 86
- Γ.2.4. Οι επιπτώσεις στις οπαδικές και συλλογικές συμπεριφορές.. σελ. 92
- Γ.2.5. Η αλληλεπίδραση πολιτικής και ποδοσφαίρου..... σελ. 100

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ : Οικονομία του ποδοσφαίρου και εγκληματικότητα – Εγκληματολογικές έρευνες

- Δ.1. Θεωρητική προσέγγιση σελ. 106
- Δ.2. Εγκληματολογικές έρευνες σελ. 110
- Δ.2.1. Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο ποδόσφαιρο σελ. 110
- Δ.2.2. Ο ρόλος του στοιχήματος στη χειραγώγηση αγώνων σελ. 122
- Δ.2.3. Σύγχρονο ποδόσφαιρο και ξέπλυμα μαύρου χρήματος σελ. 133
- Δ.2.4. Ντόπινγκ και άλλες μορφές εγκληματικότητας στο σύγχρονο ποδόσφαιρο σελ. 142
- *Ντόπινγκ* σελ. 143
- *Φοροδιαφυγή* σελ. 145
- *Εμπορία ανθρώπων* σελ. 147
- *Παραοικονομία* σελ. 148

- **Δ.3. Μέτρα αντιμετώπισης της διαφθοράς και των οικονομικών εγκλημάτων στο ποδόσφαιρο σελ. 150**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε. Ερευνητικές εξελίξεις και κενά

- **Ε.1. Ερευνητικές εξελίξεις σελ. 155**
 - *Κοινωνιολογικές έρευνες σελ. 155*
 - *Εγκληματολογικές έρευνες σελ. 159*
- **Ε.2. Ερευνητικά κενά σελ. 163**

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ σελ. 168

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ σελ. 173

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Δομή διοίκησης ποδοσφαίρου.....σελ.	18
Πίνακας 2: Έσοδα 5 ισχυρότερων ευρωπαϊκών πρωταθλημάτων – από 2015/16 έως 2019/20 σε εκατ. ευρώ,.....σελ.	38
Πίνακας 3: Τα 5 ισχυρότερα Ευρωπαϊκά πρωταθλήματα: έσοδα, και έξοδα αμοιβών – 2016/17 και 2017/18, σε εκατ. Ευρώ.....σελ.	39
Πίνακας 4: Το μέγεθος της αγοράς του Ευρωπαϊκού ποδοσφαίρου – 2016/17 και 2017/18, σε δις ευρώ.....σελ.	43
Πίνακας 5: Κατηγορίες εσόδων της FIFA, 2015-2018, σε εκατ. Δολάρια....σελ.	47
Πίνακας 6: Συνολικά έσοδα UEFA από τηλεοπτικά δικαιώματα, σε εκ. €.σελ.	48
Πίνακας 7: Έσοδα ανά κατηγορία και διοργάνωση σε εκατ. Ευρώ.....σελ.	48
Πίνακας 8: Έσοδα από τηλεοπτικά δικαιώματα στα Ευρωπαϊκά πρωταθλήματα περιόδου 2018/19 (σε εκατ. ευρώ).....σελ.	49
Πίνακας 9: Ομάδες με τη μεγαλύτερη οικονομική δύναμη στο παγκόσμιο ποδόσφαιρο 2020, ιδία επεξεργασία. *Δείκτης Βαθμολογίας = Είναι η τελική βαθμολογία για κάθε ομάδα η οποία προέρχεται από πέντε βασικές οικονομικές μεταβλητές/κατηγορίες: ποδοσφαιριστές, καταθέσεις στην τράπεζα, περιουσιακά στοιχεία, επενδύσεις και καθαρό χρέος.....σελ.	55
Πίνακας 10: Έργα σταδίων ανά χωρητικότητα, έργα σταδίων ανά είδος κατασκευής.....σελ.	58
Πίνακας 11: Ποσοστό ηλικιωμένων ατόμων και ατόμων με μορφές αναπηρίας σε 28 μέλη της ΕΕ (περιλαμβάνεται η Αγγλία, Γερμανία και Ισπανία) στις 1-1-2012 επί του συνολικού πληθυσμού.....σελ.	60
Πίνακας 1: Έσοδα Superleague. Πηγή: Η κρυφή οικονομική «συνεισφορά» του ποδοσφαίρου.....σελ.	63
Πίνακας 2: Τα έξοδα των χωρών που φιλοξένησαν Παγκόσμιο Κύπελλο από το 1998 (σε δις δολάρια ΗΠΑ).....σελ.	71
Πίνακας 14: Η γεωγραφική κατανομή των Ελλήνων μεταναστών ποδοσφαιριστών.....σελ.	84

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

"Ο αθλητισμός αποτελεί μέρος της κληρονομιάς κάθε άνδρα και γυναίκας και η απουσία του δεν μπορεί ποτέ να αντισταθμιστεί".» - Pierre de Coubertin¹

Το δημοφιλέστερο ομαδικό άθλημα είναι αδιαμφισβήτητα το ποδόσφαιρο. Δίκαια χαρακτηρίζεται ως «βασιλιάς των σπορ», αφού εκατομμύρια άνθρωποι ασχολούνται ενεργά με αυτό, ενώ δισεκατομμύρια φίλαθλοι παρακολουθούν τις εθνικές και διεθνείς ποδοσφαιρικές διοργανώσεις. Η κοινωνική αποδοχή του ποδοσφαίρου αποτέλεσε το σημαντικότερο παράγοντα για την ανάπτυξή του σε αθλητική βιομηχανία. Επιπλέον, το ποδόσφαιρο αποτελεί χώρο όπου εκδηλώνονται και αναπτύσσονται κοινωνικές ζυμώσεις που επηρεάζουν έντονα και την πολιτική διακυβέρνηση της εκάστοτε χώρας.

Η παγκοσμιοποίηση και η ανάπτυξη της οικονομίας, της τεχνολογίας και η βελτίωση του εισοδήματος και των εργασιακών συνθηκών, δημιούργησε τις προϋποθέσεις ώστε οι φίλαθλοι να μπορούν να καταναλώνουν περισσότερο και να ασχολούνται περισσότερες ώρες με το ποδόσφαιρο. Η τηλεόραση και τα έσοδα που προήλθαν από αυτή στο ποδόσφαιρο, εκτίναξαν τόσο την οικονομική δύναμη των διεθνών ποδοσφαιρικών θεσμών όσο και των συλλόγων διεθνώς και κυρίως στην Ευρώπη.

Η οικονομική ανάπτυξη δημιούργησε νέες συνθήκες και νέες κοινωνικές σχέσεις στο χώρο του ποδοσφαίρου. Η διεθνοποίηση ομάδων με την αύξηση της δημοτικότητάς τους σε άλλες χώρες, ο μετασχηματισμός των φιλάθλων πρωτίστως σε καταναλωτές, η εμπορευματοποίηση των ομάδων αλλά και των διάσημων παικτών τους, οδήγησαν σε ένα παγκόσμιο δίκτυο κατανάλωσης, διαφήμισης και μετατροπής του λαϊκότερου αθλήματος σε μία κοινωνική εκδήλωση με στοιχεία «θεατρικής» παράστασης, προσελκύοντας κοινό από ανώτερες κοινωνικές τάξεις. Παράλληλα, το ποδόσφαιρο αποδείχθηκε ένα βασικό και χρήσιμο «εργαλείο» της πολιτικής εξουσίας που χρησιμοποιήθηκε και χρησιμοποιείται συνεχώς για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της, αλλά και των οικονομικών συμφερόντων για την επιρροή τους στην πολιτική εξουσία. Από την άλλη πλευρά, το ποδόσφαιρο υπήρξε ο κατάλληλος τύπος ζύμωσης κοινωνικών κινημάτων, προωθώντας αιτήματα που δεν ήταν αποκλειστικά αθλητικού ενδιαφέροντος, αλλά ευρύτερων κοινωνικών, οικονομικών

¹ ΕΥ, 2007

και ιδεολογικών ανησυχιών. Επιπλέον, οι παραδοσιακοί οπαδοί αποτέλεσαν βασικό μοχλό πίεσης των επενδυτών ιδιοκτητών για την επίτευξη προσωπικών συμφερόντων ή ευνοϊκής μεταχείρισης από την εξουσία.

Όπως και στην παγκόσμια οικονομία η ανάπτυξη και η παραγωγή πλούτου συνδέεται με την παράλληλη αύξηση της εγκληματικότητας, έτσι και στην οικονομία του ποδοσφαίρου, εμφανίστηκαν φαινόμενα εγκληματικότητας, διαφθοράς και ανήθικων συμπεριφορών. Η διακίνηση τεράστιων ποσών στο χώρο του ποδοσφαίρου προσέελκυσε ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος, που «είδαν» νέες περιοχές ανάπτυξης των «δραστηριοτήτων» τους, και παράλληλα την χρησιμοποίησή του ως εργαλείο αύξησης του κοινωνικού κύρους. Η εγκληματικότητα αποτελεί πλέον ένα βασικό πρόβλημα και απειλή για την οικονομία του ποδοσφαίρου.

Η παρούσα εργασία στο Α' κεφάλαιο της, αναλύει την εξέλιξη του ποδοσφαίρου και τη δομή διακυβέρνησης του από την ίδρυση του έως την πλήρη εμπορευματοποίησή του. Παρουσιάζονται οι σημαντικότεροι κανονισμοί των ποδοσφαιρικών αρχών, καθώς και οι νομοθετικές προσπάθειες των εθνικών και υπερεθνικών θεσμών εξουσίας για τη σωστή ρύθμιση και λειτουργία της οικονομίας του ποδοσφαίρου. Στο Β' κεφάλαιο συνέχεια παρουσιάζει τα βασικότερα στοιχεία της οικονομικής ανάπτυξης του ποδοσφαίρου την εποχή της παγκοσμιοποίησης. Στο Γ' κεφάλαιο, παρουσιάζει σχετικές κοινωνιολογικές έρευνες που αναλύουν τις κοινωνικές επιδράσεις και επιπτώσεις της εμπορευματοποίησης του ποδοσφαίρου. Στο Δ' κεφάλαιο παρουσιάζει εγκληματολογικές έρευνες οι οποίες μελέτησαν και ανέδειξαν φαινόμενα διαφθοράς και οικονομικά εγκλήματα στο χώρο του ποδοσφαίρου. Τέλος, στο Ε' κεφάλαιο παραθέτει τις πλέον πρόσφατες κοινωνιολογικές και εγκληματολογικές έρευνες, υποδεικνύει τυχόν ερευνητικά κενά και καταθέτει προτάσεις για νέες έρευνες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α : Το σύγχρονο ποδόσφαιρο.

Α.1. Ιστορική εξέλιξη του ποδοσφαίρου.

Α.1.1 Η μορφή του ποδοσφαίρου από την αρχαιότητα έως το 1863.

Το ποδόσφαιρο είναι ένα ομαδικό άθλημα που βασίζεται στην συνεργασία και όχι μόνο στην ατομική ικανότητα. Ετυμολογικά η λέξη ποδόσφαιρο (πόδι + σφαίρα) είναι το ουσιαστικό που σημαίνει το αθλητικό εκείνο παιχνίδι, που παίζεται από δύο ομάδες, με στόχο να μπει η μπάλα στο αντίπαλο τέρμα χωρίς χρησιμοποίηση των χεριών². Το σύγχρονο ποδόσφαιρο, σύμφωνα με την παγκόσμια Ομοσπονδία Ποδοσφαίρου (FIFA), έχει περισσότερο από 100 χρόνια ύπαρξης, με την Αγγλία να θεωρείται η πρώτη χώρα που δημιούργησε Ομοσπονδία Ποδοσφαίρου, διαχωρίζοντας ολοκληρωτικά το ποδόσφαιρο από το Ράγκμπι, το άλλο αγαπημένο άθλημα των πολιτών της χώρας αυτής. Ωστόσο, οι ρίζες του παιχνιδιού υπήρχαν στην Αρχαία Ελλάδα, στην Κίνα και στο Μεξικό 3500 χρόνια πριν. Στην Κίνα είχε την ονομασία «Tsu Chu»³ από τον 11^ο π.Χ. αιώνα έχοντας ορισμένα κοινά στοιχεία με τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου ποδοσφαίρου, όπως η προσπάθεια να επιτευχθεί τέρμα με τη χρήση των ποδιών, ενώ αναφέρεται και αγώνας μεταξύ Κίνας και Ιαπωνίας⁴.

Στην αρχαία Ελλάδα αναφέρεται το παιχνίδι «επίσκυρος» να έχει κοινά χαρακτηριστικά με το σύγχρονο ποδόσφαιρο. Η FIFA το θεωρεί ως το πρόδρομο του σύγχρονου ποδοσφαίρου. Στη αρχαία Ρώμη υπήρχε παρόμοιο παιχνίδι με την ονομασία «Harpastum» ενώ στο Μεσαίωνα και συγκεκριμένα στη Φλωρεντία, συναντούμε το «κάλτσιο» (calcio=κλωτσιά), ορολογία που χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα στο Ιταλικό ποδόσφαιρο⁵. Σε όλα τα ανωτέρω παιχνίδια υπήρχαν παρόμοια κοινωνικά χαρακτηριστικά με κυριότερο όλων τον ανταγωνισμό μεταξύ

² Ιορδανίδου Α., & Μπατζόγλου Β., 2006: 555

³ Το συγκεκριμένο παιχνίδι παιζόταν με δερμάτινη μπάλα, που ήταν γεμισμένη με μαλλιά, και κλωτσώντας την είχαν στόχο να τη στείλουν στο τέρμα, που ήταν κατασκευασμένο από μπαμπού 30-40cm και μεταξένιων διχτύων. Όπως αναφέρεται, τον 5^ο αιώνα το παιχνίδι χρησιμοποιήθηκε και στην στρατιωτική εκπαίδευση των Κινέζων. Από χειρόγραφο του 5^{ου} αιώνα, γραμμένο από τον Λι-Γου, επιβεβαιώνεται η εισαγωγή του παιχνιδιού και στην Ιαπωνία (βλ. e-soccer.gr, Η ιστορία του ποδοσφαίρου).

⁴ E-soccer.gr, 2020

⁵ Sansimera, 2020

των αντιπάλων ομάδων και το πάθος για τη νίκη, γεγονός που επηρέαζε όλη την τοπική κοινωνία (κατέληξε να ονομάζεται «ποδόσφαιρο του όχλου»)⁶.

Στην Αγγλία, μία χώρα που κατεξοχήν λατρεύεται το ποδόσφαιρο, φτάνουμε στο 1170 για να εντοπίσουμε την πρώτη αναφορά για το ποδόσφαιρο, σύμφωνα με τον Fitzstephen⁷. Στους επόμενους αιώνες και παρά το γεγονός ότι το συγκεκριμένο άθλημα πολεμήθηκε έντονα (από φορείς πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας) κατάφερε όχι μόνο να επιβιώσει αλλά και να διαδοθεί, φτάνοντας έτσι στον 19^ο αιώνα όπου η δημοτικότητά του εκτοξεύθηκε κυρίως στις εργατικές και λαϊκές τάξεις. Όπως αναφέρει ο Russel⁸, το άθλημα αυτό έφερνε πλήθος ατόμων από τις κατώτερες τάξεις σε δημόσιους χώρους. Η είσοδός του στα κολλέγια της Αγγλίας είχε ως αποτέλεσμα την εισαγωγή κανόνων και ελέγχων ώστε να πάρει τελικά τη σύγχρονη μορφή του παιχνιδιού που γνωρίζουμε μέχρι και σήμερα⁹.

A.1.2. Η γέννηση του σύγχρονου ποδοσφαίρου.

Η επίσημη χρονολογία γέννησης του σύγχρονου ποδοσφαίρου θεωρείται η 26^η Οκτωβρίου του 1863, παρά το γεγονός ότι το 1857 ιδρύθηκε η ποδοσφαιρική ομάδα Σέφιλντ (Sheffield) και το 1862 αναθεωρήθηκαν οι κανονισμοί από το πανεπιστήμιο Cambridge¹⁰. Τότε αρκετοί Αγγλικοί σύλλογοι (Barnes, Blackheath, Perceval House, Kensington School, the War Office, Crystal Palace, Forest), αποφάσισαν τη δημιουργία της Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας FA (Football Association) και εξέλεξαν ως Γραμματέα τον Ebenezer Cobb Morley¹¹. Επίσης, υιοθέτησαν ενιαίους κανόνες διεξαγωγής του αθλήματος, το οποίο έγινε γνωστό είτε ως football είτε ως Soccer, προερχόμενο από τη σύντμηση δύο λέξεων: Social Ceremony, δηλαδή κοινωνική τελετή¹², διαχωρίζοντας το οριστικά από το ράγκμπι¹³. Ο πρώτος επίσημος καταγεγραμμένος αγώνας διεξήχθη στην Αγγλία το 1862 μεταξύ των συλλόγων Sheffield και Hallam για φιλανθρωπικούς λόγους.

⁶ E-soccer, 2020

⁷ Spartacus Educational, 9/1997

⁸ Spartacus Educational, 9/1997

⁹ sansimera, 2020

¹⁰ sansimera, 2020.

¹¹ Spartacus Educational, 9/1997

¹² Sansimera, 2020

¹³ Britannica, 2020

Το ποδόσφαιρο συνέχισε να γνωρίζει άνθηση και γρήγορα εξαπλώθηκε και στην υπόλοιπη Ευρώπη, αλλά και σε άλλες ηπείρους κυρίως μέσω των αποικιών των Ευρωπαϊκών χωρών (Νότιος και Κεντρική Αμερική). Στις Ευρωπαϊκές χώρες το ποδόσφαιρο διεξάγονταν με τη μορφή δύο κυρίως διοργανώσεων, του πρωταθλήματος και του κυπέλλου¹⁴. Στις υπόλοιπες Ηπείρους το ποδόσφαιρο διαδόθηκε αρκετά αργότερα (Βόρεια Αμερική Αφρική και Ασία). Το παράδοξο που παρατηρήθηκε είναι ότι σε κάποιες χώρες, όπως η Ινδία¹⁵, το ποδόσφαιρο λατρεύτηκε ενώ σε άλλες, όπως η Κίνα και η Αυστραλία¹⁶ και οι ΗΠΑ έγινε γνωστό μόλις τις τελευταίες δεκαετίες.

Η παγκόσμια εξάπλωση του ποδοσφαίρου, η ανάγκη τήρησης ενιαίων κανόνων και διεξαγωγής διοργανώσεων μεταξύ ομάδων διαφορετικών χωρών και εθνικών ομάδων οδήγησε στην ίδρυση στο 1904 της FIFA από εκπροσώπους των ποδοσφαιρικών ενώσεων του Βελγίου, της Δανίας, της Γαλλίας, των Κάτω Χωρών, της Ισπανίας, της Σουηδίας και της Ελβετίας, ενώ οι Βρετανικές χώρες εντάχθηκαν το 1906, μετά την εκλογή στην προεδρία του Άγγλου Daniel Woolfall¹⁷. Το ποδόσφαιρο έκανε την πρώτη εμφάνισή του στους Ολυμπιακούς αγώνες του Λονδίνου το 1908, και το πρώτο παγκόσμιο πρωτάθλημα ποδοσφαίρου έγινε το 1930. Η σημαντικότερη ποδοσφαιρική διοργάνωση μεταξύ εθνικών ομάδων είναι το παγκόσμιο κύπελλο (MUNDIAL) που διεξάγεται κάθε 4 χρόνια.

Μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο η εξάπλωση του ποδοσφαίρου ήταν εντυπωσιακή. Σταδιακά δημιουργήθηκαν Ηπειρωτικές ομοσπονδίες¹⁸ κατόπιν απαίτησης της FIFA και με σκοπό να εξυπηρετούνται καλύτερα οι ανάγκες των χωρών που είχαν ενταχθεί:

- 1916: Νότια Αμερική – CONMEBOL
- 1954: Ευρώπη – UEFA
- 1956: Ασία - AFC
- 1957: Αφρική – CAF
- 1961: Βόρεια, Κεντρική Αμερική και Καραϊβική – CONCACAF
- 1966: Ωκεανία - OFC

¹⁴ Britannica, 2020

¹⁵ Footballhistory, 2020

¹⁶ Britannica, 2020

¹⁷ Britannica, 2020

¹⁸ Leeds, M. A. Marikova E., L., 2009: 369-390

Σήμερα οι εθνικές ομοσπονδίες που έχουν ενταχθεί στη FIFA είναι 211, οι οποίες οφείλουν «να σέβονται τα καταστατικά, τους στόχους και τα ιδανικά του ποδοσφαίρου και να προάγουν και να διαχειρίζονται ανάλογα τον αθλητισμό»¹⁹. Σε περίπτωση οποιασδήποτε διαφοράς μεταξύ ομάδων ή χωρών δίνεται η δυνατότητα προσφυγής σε εγχώρια και διεθνή ποδοσφαιρικά όργανα επίλυσης διαφορών.

Καταλυτικό ρόλο στο να αποκτήσει το ποδόσφαιρο τη σύγχρονη μορφή του έπαιξε η εκλογή του João Havelange το 1974 στην προεδρία της FIFA, που ήταν και η πρώτη εκλογή μη Ευρωπαίου αξιωματούχου²⁰. Επί των ημερών του υπήρξε τεράστια εισροή κεφαλαίων μέσω χορηγιών (η συνεργασία Havelange, Dassler και Nally επέφερε τη σημαντική χορηγία με τη Coca Cola το 1976). Τα κεφάλαια αυτά επενδύθηκαν για την ανάπτυξη του αθλήματος και στις υπόλοιπες Ηπείρους²¹. Ταυτόχρονα επενδύθηκαν μεγάλα ποσά για την ανάπτυξη του γυναικείου ποδοσφαίρου, καθώς και την καθιέρωση πρωταθλημάτων νέων, αφού υποχρέωσε τους ποδοσφαιρικούς συλλόγους και εθνικές ομάδες να δημιουργήσουν τμήματα υποδομών με στόχο την διεύρυνση συμμετοχής στο άθλημα²².

Η δεκαετία του 1990 αποτέλεσε ορόσημο για το άθλημα δεδομένου ότι άρχισε η μετατροπή του σε εμπορικό προϊόν, μέσω της μαζικής προβολής του, κυρίως μέσω της τηλεόρασης, και των γεωμετρικά αυξανόμενων χορηγιών²³. Το γεγονός αυτό θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι μετέτρεψε τη FIFA σε μία παγκόσμια εταιρία διαχείρισης του αθλήματος (με τη συνδρομή της ελβετικής εταιρείας εμπορίας, International Sports and Leisure 'ISL' που ιδρύθηκε από τον Dassler). Κατόπιν αυτών των εξελίξεων πολλοί σύλλογοι απέκτησαν εκατομμύρια οπαδούς, ακόμη και εκτός των εθνικών συνόρων τους, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την τεράστια εμπορική και κατά συνέπεια οικονομική τους ανάπτυξη. Έτσι η έννοια της παγκοσμιοποίησης του ποδοσφαίρου άρχισε να κάνει την εμφάνισή της.

¹⁹ FIFA, 2020

²⁰ Brewer, B. D., 2019: 410 –430

²¹ Ο Horst Dassler ήταν διευθύνων σύμβουλος της Adidas, ενώ ο Patrick Nally ήταν συνεργάτης του Dassler και θεωρούνταν ειδικευμένος στο αθλητικό μάρκετινγκ.(βλ. Brewer, B. D., 2019, οπ.π.)

²² Τα παγκόσμια πρωταθλήματα για τους νέους παίκτες ξεκίνησαν το 1977 (κάτω των 20 ετών) και 1985 (κάτω των 17), ενώ το πρώτο παγκόσμιο πρωτάθλημα γυναικών διεξήχθη το 1991 στην Κίνα. Στους Ολυμπιακούς αγώνες του 1992 η FIFA αναβάθμισε το ρόλο του ποδοσφαίρου ως ολυμπιακό άθλημα, ενώ το 1996 διοργανώθηκε το πρώτο ολυμπιακό τουρνουά για τις γυναίκες. Το 2002 ξεκίνησε το πρώτο παγκόσμιο γυναικείο πρωτάθλημα κάτω των 19 ετών. (βλ. Britannica, 2020)

²³ Brewer, B. D., 2019: 410 –430

A.1.3 Η εξέλιξη του επαγγελματικού ποδόσφαιρου.

Στα πρώτα χρόνια της εξέλιξής του το σύγχρονο ποδόσφαιρο ήταν σε όλες του τις εκφάνσεις ένα ερασιτεχνικό άθλημα που διεξάγονταν κυρίως για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Στα τέλη όμως του 19^{ου} αιώνα προέκυψε η ανάγκη αποζημίωσης των παικτών δεδομένου ότι πολλοί από αυτούς είχαν απώλεια εισοδήματος από την εργασία τους αλλά και λόγω της επικινδυνότητας του αθλήματος. Έτσι καθιερώθηκαν κάποιου είδους αμοιβές δίνοντας στο άθλημα για πρώτη φορά επαγγελματικό χαρακτήρα²⁴. Αυτό, σε συνδυασμό με την άγρια ομορφιά του αθλήματος και την ανταγωνιστικότητα που προσέφερε, έκανε το άθλημα το δημοφιλέστερο στην Ευρώπη²⁵. Στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα ο επαγγελματισμός στο ποδόσφαιρο εξαπλώθηκε στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες²⁶, ενώ η εισροή φιλάθλων στα γήπεδα αυξήθηκε κατακόρυφα²⁷.

Ο επαγγελματικός χαρακτήρας του αθλήματος καθιέρωσε πλέον ως υποχρεωτική την αμοιβή των παικτών μέσω συμβολαίων. Η ιδιοκτησία των συλλόγων σταδιακά περνά στα χέρια ισχυρών οικονομικών παραγόντων ή εταιρειών, ενώ γίνεται συστηματική πλέον η δυνατότητα μετακίνησης (μεταγραφή-πώληση) παικτών αποφέροντας μεγάλα έσοδα σε ομάδες και παίκτες. Η ταυτόχρονη αύξηση των εσόδων από εισιτήρια, δικαιώματα από τηλεοπτικές μεταδόσεις και χορηγίες μεγάλων εταιρειών, έκανε το ποδόσφαιρο το πιο εμπορικό άθλημα στον πλανήτη. Δικαστική απόφαση σταθμός για την περαιτέρω εξέλιξη του αθλήματος υπήρξε η απόφαση Bosman²⁸, η οποία επέτρεπε την ελεύθερη μετακίνηση των παικτών εντός των συνόρων της ΕΕ.

Στον αντίποδα όμως της μεγάλης αυτής ανάπτυξης του επαγγελματικού ποδοσφαίρου υπήρξε η αύξηση της ανισότητας μεταξύ των οικονομικά ισχυρών και

²⁴ Spartacus Educational, 9/1997

²⁵ Britannica, 2020

²⁶ Statathlon, 19-1-2018

²⁷ Spartacus Educational, 9/1997

²⁸ Μετά την προσφυγή του ποδοσφαιριστή Bosman στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο (*European Court of Justice*), εκδόθηκε η απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 1995 (υπόθεση C-415/93), όπου μπορεί ελεύθερα κάθε επαγγελματίας ποδοσφαιριστής, υπήκοος χώρας της ΕΕ, να μεταγράφεται ελεύθερα σε ομάδα της προτίμησής του, όταν το συμβόλαιο με την προηγούμενη έχει λήξει για κάποιο λόγο, ενώ ακυρώθηκαν όσοι κανονισμοί των εθνικών ομοσπονδιών χωρών της ΕΕ είχαν περιορισμούς για μεταγραφές τέτοιου είδους, όπως και ο περιορισμός στον αριθμό των ξένων παικτών σε μία ομάδα βλ. Eur-lex, 15-12-1995)

των ασθενέστερων ομάδων, όπως έδειξαν πορίσματα σχετικής έρευνας²⁹. Αυτό είχε σαν συνέπεια τα πρωταθλήματα των εθνικών χωρών να μονοπωλούνται πάντα από ελάχιστες ισχυρές ομάδες.

A.1.4. Δομή, Κανονισμοί, Νομοθεσία.

Διοίκηση

Η δομή της διοίκησης του σύγχρονου ποδοσφαίρου είναι πυραμιδική, με τη FIFA ³⁰ να έχει τον ηγετικό ρόλο της οποίας οι κανονισμοί και οι οδηγίες υιοθετούνται από τις Εθνικές Ομοσπονδίες μέσω των Συνομοσπονδιών. Αντιστρόφως κάθε Εθνική νομοθεσία ή κανονισμός ελέγχεται από τη Συνομοσπονδία και σε τελικό στάδιο από τη FIFA³¹.

Πίνακας 2: Δομή διοίκησης ποδοσφαίρου, πηγή: Ιδία επεξεργασία.

Κανονισμοί

Η FIFA είναι καθ' ύλην αρμόδια για τη σύνταξη και τήρηση όλων των κανονισμών που εφαρμόζονται στο σύγχρονο ποδόσφαιρο. Αυτοί αφορούν τους κανόνες παιχνιδιού, τους κανονισμούς αγώνων ποδοσφαίρου, τους κανονισμούς διαμεσολαβητών και γενικότερα κάθε τι που αφορά το σύγχρονο ποδόσφαιρο.

Οι κανόνες παιχνιδιού δημοσιεύονται από τη FIFA. Εάν υπάρχουν μεταβολές αυτές πραγματοποιούνται από το Διεθνές Ποδοσφαιρικό Συμβούλιο (IFAB) και η

²⁹ Mendoza, R. G., 2017: 72

³⁰ Το συμβούλιο της FIFA αποτελείται από 37 μέλη. Ο Πρόεδρος εκλέγεται από τη συνέλευση της FIFA, ενώ εκλέγονται 8 αντιπρόεδροι και 28 άλλα μέλη από τις εθνικές ομοσπονδίες-μέλη της, για θητεία 4 ετών. Ο Πρόεδρος και τα μέλη του συμβουλίου μπορούν να εκλέγονται έως τρεις θητείες, ενώ στο συμβούλιο θα πρέπει να εκλέγεται τουλάχιστον μία γυναίκα από κάθε συνομοσπονδία. Το ανώτατο νομοθετικό όργανο είναι η συνέλευση, ενώ τον εποπτικό και εκτελεστικό ρόλο έχει το συμβούλιο και η γραμματεία αντίστοιχα. Υπάρχουν διάφορες επιτροπές που είτε είναι νομοπαρασκευαστικές είτε λειτουργούν ανεξάρτητα, αλλά πάντα υπό την αιγίδα της FIFA. Οι πιο σημαντικές επιτροπές είναι η οικονομική, η πειθαρχική και η επιτροπή διαιτησίας (βλ. Fifa, 2020).

³¹ García, B., & De Wolff, M., 2018: 287 - 306.

έναρξη ισχύος κάθε αλλαγής ξεκινά την 1^η Ιουνίου κάθε έτους. Στο IFAB³², το οποίο λειτουργεί από 01/01/2014 ως ανεξάρτητο όργανο, συμμετέχουν 4 εκπρόσωποι από τη FIFA και εκπρόσωποι από τις 4 ομοσπονδίες Βρετανίας, ως ένδειξη αναγνώρισης για την ίδρυση και καθιέρωση του ποδοσφαίρου. Για να εγκριθεί οποιαδήποτε απόφαση χρειάζεται να γίνει δεκτή από τα 3/4 των μελών.

Τα τελευταία χρόνια η FIFA τηρώντας πιστά το οργανόγραμμά της, κατάφερε μέσω νομικών μεταρρυθμίσεων και υιοθετώντας βέλτιστες πρακτικές χρηματοοικονομικής, εμπορικής και χρηστής διακυβέρνησης, αποκατέστησε τη διαφάνειά της η οποία είχε πληγεί από σκάνδαλα διαφθοράς τα προηγούμενα χρόνια³³. Μεγάλη συνδρομή στην επίτευξη των ανωτέρω, έπαιξε και το Διεθνές Αθλητικό Δικαστήριο (CAS³⁴) του οποίου οι αποφάσεις διασφαλίζουν την τήρηση των κανονισμών που η FIFA θέτει³⁵.

Στην Ευρώπη, στο 2^ο επίπεδο της πυραμίδας, κάτω δηλαδή από την κυριαρχία της FIFA συναντούμε την UEFA. Αξίζει να σημειωθεί ότι η UEFA έχει μεγαλύτερη αναγνωρισιμότητα από τη FIFA και είναι σαφώς η εμπορικότερη Συνομοσπονδία. Παρ' όλα αυτά ο ρόλος της είναι να διοχετεύει τους κανονισμούς της FIFA στις Εθνικές Ομοσπονδίες και να επιβλέπει την τήρησή τους. Έχει παρόμοια δομή με την FIFA, αποτελούμενη από την εκτελεστική επιτροπή και 19 μόνιμες επιτροπές, οι οποίες καλύπτουν όλο το φάσμα αρμοδιοτήτων της στο ευρωπαϊκό ποδόσφαιρο³⁶.

Νομοθεσία

Η νομοθεσία στο παγκόσμιο ποδόσφαιρο έχει και αυτή πυραμιδική μορφή. Δηλαδή η FIFA είναι αυτή που συντάσσει κάθε νόμο που αφορά το σύστημα διοίκησης και ελέγχου του ποδοσφαίρου. Εν συνεχεία υποχρεώνει τις περιφερειακές συνομοσπονδίες και τις ενώσεις-μέλη να υιοθετούν αυτή τη νομοθεσία, να τη γνωστοποιούν στα μέλη της (Εθνικές Ομοσπονδίες) και να φροντίζουν για την εφαρμογή της. Κατά τον τρόπο αυτό η FIFA είτε μέσω των κανονισμών είτε μέσω της νομοθεσίας είχε και έχει τον απόλυτο έλεγχο του παγκοσμίου ποδοσφαίρου.

³² Theifab, 2020

³³ Resources fifa, 26-2-2020: 6

³⁴ Court of Arbitration for Sport (CAS): διεθνές αθλητικό δικαστήριο, που ιδρύθηκε το 1984 και αντικείμενό του είναι η επίλυση διαφορών που σχετίζονται με τον αθλητισμό. Έχει έδρα τη Λωζάννη Ελβετίας, ενώ έχει δικαστικές έδρες και στη Νέα Υόρκη και το Σίδνεϊ (βλ. tas-cas.org)

³⁵ Τα έγγραφα που αφορούν αποφάσεις της FIFA για τα παραπάνω θέματα, όπως: New FIFA Disciplinary Code, 2019 edition, Diversity Andiscrimination at FIFA, Amendements to the Regulations on the Status and Transfer of Players, FIFA, 2020.

³⁶ UEFA, 2020

Μέχρι πρόσφατα, η πυραμιδική αυτή μορφή διακυβέρνησης ουσιαστικά έδινε απέραντη εξουσία στην κορυφή της πυραμίδας, ενώ οι ποδοσφαιριστές ήταν στο κατώτατο, χωρίς να έχουν σημαντικό λόγο σε οποιαδήποτε στρατηγική απόφαση³⁷. Αυτό δημιούργησε πολλές φορές αντιδράσεις από την πλευρά των ποδοσφαιριστών. Όμως η ανάπτυξη και σταδιακή εφαρμογή του αθλητικού δικαίου της ΕΕ άρχισε να ανατρέπει αυτή τη δομή με την πάροδο των ετών.

Η μεγάλη εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου και το γεγονός ότι διακινούνται στο χώρο αυτό υπέρογκα χρηματικά ποσά προκάλεσε και άλλους φορείς (ΟΗΕ, ΕΕ) να εμπλακούν σε αυτό απειλώντας έτσι για πρώτη φορά ξεκάθαρα την πρωτοκαθεδρία της FIFA³⁸. Σαν αποτέλεσμα είχαμε τη λήψη σημαντικών δικαστικών αποφάσεων και γενικότερων παρεμβάσεων, έξω από την επιρροή της FIFA, που άλλαξαν το ρου του επαγγελματικού ποδοσφαίρου:

- 1974: Υπόθεση Walrave³⁹, όπου έθεσε θέματα προστασίας των πολιτών κατά των διακρίσεων (αρθρ.7, 48, 59, παρ.1) σε όλες τις έννομες σχέσεις, χωρίς όμως να μπει στην ουσία της υπόθεσης αφού η αθλητική δραστηριότητα δεν περιλαμβανόταν έως τότε στο κοινοτικό δίκαιο.
- 1995: Υπόθεση Bosman με την οποία όλοι οι παίκτες της ΕΕ μπορούν να μετακινούνται ελεύθερα στους κόλπους της ΕΕ, χωρίς αριθμητικό περιορισμό για τις ομάδες⁴⁰.
- 2000: Συμφωνία του Cotonou, η οποία υπογράφηκε από την ΕΕ και 77 χώρες της Αφρικής, της Καραϊβικής και του Ειρηνικού, η οποία επιτρέπει τη μετακίνηση των αθλητών από αυτές τις περιοχές στην ΕΕ⁴¹.
- 2002: Παρέμβαση της ΕΕ με την οποία UEFA αναγκάστηκε να αναδιαρθρώσει τον τρόπο με τον οποίο πωλούνται τα τηλεοπτικά δικαιώματα των αγώνων του UEFA Champions League, αφού η Επιτροπή αντιτάχθηκε στην παραχώρηση των δικαιωμάτων μόνο σε ένα τηλεοπτικό φορέα⁴².

³⁷ García, B., & De Wolff, M., 2018: 287 - 306

³⁸ Crolley, L., Levermore, R., Pearson, G., 2002: 276-295

³⁹ Οι δύο ποδηλάτες, B.N.O. Walrave and L.J.N. Koch, αμφισβήτησαν απόφαση της Διεθνούς Ποδηλατικής Ένωσης σχετικά με την κοινή ιθαγένεια ποδηλάτη και βηματοδότη, με αποτέλεσμα να δικαστεί η υπόθεση στο Διεθνές Ευρωπαϊκό Δικαστήριο (στο εξής ΔΕΚ). Έως τότε, η αθλητική δραστηριότητα δεν περιλαμβανόταν στις αρμοδιότητες της ΕΕ εκτός αν ανήκε στην οικονομική δραστηριότητα, σύμφωνα με το άρθρο 2 της Συνθήκης (βλ Eur-lex, 12-12-1974).

⁴⁰ Eur-lex, 15-12-1995

⁴¹ *Euraparl europa*, 23-6-2000

⁴² Crolley, L., Levermore, R., Pearson, G., 2002: 276-295

- 2003: Υπόθεση Kolpak⁴³ και για υπηκόους χωρών με συμφωνία σύνδεσης που περιλαμβάνει ρήτρες μη διάκρισης.
- 2004/2005: Financial Fair Play Regulations (FFP)⁴⁴, με το οποίο ρυθμίζει συνολικά όλες τις υποχρεώσεις των ομάδων σχετικά με την οικονομική διαχείριση ώστε να έχουν δικαίωμα συμμετοχής στις διοργανώσεις της UEFA. Τα πιο σημαντικά άρθρα των κανονισμών είναι: το άρθρο 46 το οποίο περιέχει τις οικονομικές προδιαγραφές για την άδεια συμμετοχής, τα άρθρα 47-52 που περιέχουν τις υποχρεώσεις των ομάδων για τις οικονομικές απαιτήσεις και χρέη, το άρθρο 53 για το Σώμα Οικονομικού Ελέγχου της UEFA, τα άρθρα 57-63 για το σωστό ισολογισμό των ομάδων και το περιθώριο απόκλισης, το οποίο φτάνει έως τα 5 εκατομμύρια ευρώ και σε ορισμένες περιπτώσεις έως και 30 εκατομμύρια, και τέλος τα άρθρα 65-67 όπου αναφέρονται στη χρηστή οικονομική διαχείριση των ομάδων και στην υποχρέωσή τους για εξόφληση κάθε είδους οφειλών τους (παίκτες, προσωπικό, προμηθευτές, υποχρεώσεις προς το δημόσιο, κλπ). Οι πιο σημαντικοί στόχοι είναι: α) Να εισαχθεί περισσότερη πειθαρχία και ορθολογισμός στα οικονομικά των συλλόγων. β) Να μειωθούν οι εξωφρενικοί μισθοί και τα μεταγραφικά έξοδα. γ) Οι σύλλογοι να ανταγωνίζονται με βάση τα έσοδά τους. δ) Να στηρίζουν τις μακροπρόθεσμες επενδύσεις στον τομέα των ακαδημιών και των υποδομών. ε) Να εξασφαλίσουν την μακροπρόθεσμη βιωσιμότητας του ευρωπαϊκού ποδοσφαίρου. ζ) Να διασφαλίσει ότι οι εταιρείες θα διευθετήσουν τις υποχρεώσεις τους.
- 2006: Ψήφισμα του ΟΗΕ (Α/61/373/22-9-2006), με το οποίο αναδεικνύεται η συμβολή του αθλητισμού στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη⁴⁵.
- 2007: Η ΕΕ εκδίδει την Λευκή Βίβλο με κεντρικό σκοπό την προστασία του αθλητισμού και το ποδοσφαίρου ειδικότερα από τις συνεχόμενες προκλήσεις και κρούσματα διαφθοράς και μη χρηστής διακυβέρνησης⁴⁶.

⁴³ Eur-lex, 8-5-2003

⁴⁴ Uefa, 1-6-2018

⁴⁵ Το ψήφισμα καλούσε τον ακαδημαϊκό κόσμο και τον κόσμο της έρευνας να αναδείξει τον αθλητισμό ως σημαντικό εργαλείο για την ανάπτυξη και την ειρήνη, να επισημάνει τις επιπτώσεις και τη συμβολή του αθλητισμού στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη (βλ. Mendoza, R. G., 2017: 2)

⁴⁶ Η Λευκή Βίβλος αναλύει όλα τα θέματα και προβλήματα που απασχολούν τον αθλητισμό και το ποδόσφαιρο ειδικότερα, προτείνοντας τη λήψη μέτρων για την καλύτερη αντιμετώπισή τους μέσω του διαρθρωτικού διαλόγου, με πιο ενεργή συμμετοχή της ΕΕ (για θέματα όπως η ελεύθερη κυκλοφορία παικτών εντός της ΕΕ, οι μεταγραφές παικτών, η σωστή λειτουργία των μάνατζερ, η

- 2007: Συνθήκη Λισαβώνας που τέθηκε σε ισχύ το 2009, με την οποία παραχωρήθηκαν στην ΕΕ άμεσες αρμοδιότητες χειρισμού αθλητικών θεμάτων⁴⁷. Κυριότερη εξ αυτών ήταν η δημιουργία προγραμμάτων όπως το Erasmus + (2014-2021), που προβλέπει υποστήριξη για δράσεις κατά σημαντικών προβλημάτων στον αθλητισμό, όπως ο ρατσισμός, η βία και το ντόπινγκ⁴⁸.

Επιπρόσθετα, η ΕΕ θέλοντας να αυξήσει ακόμα περισσότερο την επιρροή της στο Ευρωπαϊκό ποδόσφαιρο, το 2012 προκάλεσε ένα διαρθρωτικό διάλογο με τη συμμετοχή 29 κρατών μελών της UEFA, της EPFL, της ECA και της FIFPro Division Europe, όπου υπογράφηκε η πρώτη συμφωνία σχετικά με τις ελάχιστες απαιτήσεις για τα συμβόλαια παικτών (έκπληξη προκάλεσε η μη πρόσκληση της FIFA)⁴⁹. Ο σκοπός του διαρθρωτικού διαλόγου ήταν η αντιμετώπιση των σύγχρονων προβλημάτων του επαγγελματικού ποδοσφαίρου.

Παρ' όλα αυτά, η FIFA και η UEFA παρέμειναν οι πρωταγωνιστές στην ποδοσφαιρική διακυβέρνηση, καταβάλλοντας κάθε δυνατή προσπάθεια για να περιορίσουν τυχόν παραχωρήσεις σε άλλους ενδιαφερόμενους. Αυτό το επιτυγχάνουν σε μεγάλο βαθμό λόγω του αυτοδιοίκητου με αποτέλεσμα να μπορούν να καθορίσουν το κανονιστικό πλαίσιο του ποδοσφαίρου.

A.2 Το σύγχρονο ποδόσφαιρο στην Ελλάδα.

Το ποδόσφαιρο εισήλθε στην Ελλάδα στη διάρκεια των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων (1896) ως άθλημα επίδειξης. Έγινε όμως γνωστό αρχικά στα λιμάνια της χώρας, όπως Πειραιάς, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, διότι κατά τη διάρκεια της παραμονής σε αυτά αγγλικών πολεμικών πλοίων, οι ναύτες έπαιζαν ποδόσφαιρο και παράλληλα το διέδιδαν και στους ντόπιους⁵⁰. Πρώτος Έλληνας ποδοσφαιριστής καταγράφηκε ο Παναγής Βρυώνης, τερματοφύλακας της Ελβετικής Σερβέτ. Ο πρώτος επίσημος αγώνας θεωρείται ότι έγινε το 1899 μεταξύ του Πανελληνίου ΓΣ και Εθνικού ΓΣ και διοργανώθηκε από τον ΣΕΓΑΣ⁵¹. Ο ίδιος

προστασία ανηλίκων, η αντιμετώπιση των οικονομικών εγκλημάτων που έχουν σχέση με το ποδόσφαιρο, το σύστημα αδειοδότησης των σωματείων, και για θέματα σχετικά με τα μέσα ενημέρωσης) (βλ. Eur-lex, 2007)

⁴⁷ M. V. Strezhneva, 2016: 45-54

⁴⁸ M. V. Strezhneva, 2016: 45-54

⁴⁹ M. V. Strezhneva, 2016: 45-54

⁵⁰ Newsbreak, 1-9-2019

⁵¹ ΣΕΓΑΣ: Σύνδεσμος Ελληνικών Γυμναστικών Αθλητικών Σωματείων

διοργάνωσε και το πρώτο πανελλήνιο πρωτάθλημα το 1906 με νικητή τον Εθνικό ΓΣ, αν και το 1898 είχε ήδη διεξαχθεί πρωτάθλημα στη Σμύρνη (Μικρά Ασία) με νικητή τον Απόλλωνα. Τα επόμενα χρόνια άρχισαν να δημιουργούνται και άλλοι ποδοσφαιρικοί σύλλογοι, όπως ο Παναθηναϊκός (1908), ο Παναχαϊκός Γ.Σ. (1891), ο Πειραιϊκός Σύνδεσμος (1894), ο Ήφαιστος, και εκτός των ελληνικών συνόρων ιδρύονται ο Πέρα Κλούμπ στην Κωνσταντινούπολη (1914), ο Πανιώνιος Γ.Σ.Σ. (1890) και ο Γ.Σ. Απόλλων στην Σμύρνη (1891), στην Θεσσαλονίκη ο Όμιλος Φιλομουσών Θεσσαλονίκης (1906), η Ουνιόν Σπορτίβ (αρχές δεκαετίας 1890). Λίγο αργότερα άρχισαν να ιδρύονται οι πρώτες ποδοσφαιρικές ενώσεις. Η ΕΠΟ ιδρύθηκε το 1926 με πρωτοβουλία των ενώσεων Αθηνών, Πειραιώς και Μακεδονίας, η οποία το 1927 εντάχθηκε στους στη FIFA. Τα προβλήματα ξεκίνησαν γρήγορα, όταν μετά από ρήξη της ΕΠΟ με Ολυμπιακό ιδρύθηκε ο ΠΟΚ⁵², από 3 ισχυρές ομάδες, τον Ολυμπιακό, τον Παναθηναϊκό και την Κωνσταντινούπολη (αργότερα ΑΕΚ). Οι ομάδες αποκλείστηκαν από το εθνικό πρωτάθλημα του 1927, αλλά λόγω της υψηλής δημοτικότητας τους, επανήρθαν το 1928. Η συνέχεια της συνεργασίας τους, μέχρι το 1960, έμελλε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις προστριβές μεταξύ των ομάδων της Βόρειας και του Νότιας Ελλάδας.

Η Α' Εθνική κατηγορία δημιουργήθηκε το 1959. Λίγους μήνες μετά ιδρύθηκε η Β' Εθνική κατηγορία και το 1966 η Γ' Εθνική. Η Εθνική ομάδα έπαιξε το πρώτο της διεθνές επίσημο παιχνίδι το 1929 στην Αθήνα, με αντίπαλο την Ιταλία, στο οποίο και ηττήθηκε. Η πιο μεγάλη επιτυχία της Εθνικής ομάδας ήταν η κατάκτηση του Ευρωπαϊκού πρωταθλήματος το 2004, στην Πορτογαλία.

A.2.1. Το επαγγελματικό ποδόσφαιρο στην Ελλάδα.

Το 1979 ξεκίνησε το επαγγελματικό ποδόσφαιρο στην Ελλάδα με τις ομάδες να μετατρέπονται σε Ανώνυμες Εταιρείες βάσει του Ν.879/79, και της σύστασης της Ένωσης Ποδοσφαιρικών Ανωνύμων Εταιρειών (ΕΠΑΕ). Ο ανταγωνισμός των ισχυρών ομάδων δημιούργησε έντονο φανατισμό μεταξύ των οπαδών τους με συνέπεια τα επόμενα χρόνια να αυξηθούν τα κρούσματα βίας και χουλιγκανισμού⁵³. Αρκετά χρόνια αργότερα, συγκεκριμένα το 2006, δημιουργήθηκε ο συνεταιρισμός της Ελληνικής Super League αντικαθιστώντας την ΕΠΑΕ. Κύριος στόχος παρέμεινε

⁵² Στις 31/10/1927 έγινε η σύσκεψη για την ίδρυση του ΠΟΚ, στην οποία συμμετείχαν ο Μιχάλης Μανούσκος και ο Στυλιανός Μαραγκουδάκης (Ολυμπιακός), ο Μιχάλης Παπάζογλου και ο Θεόδωρος Δημητριάδης (Παναθηναϊκός) και ο Κώστας Κωνσταντάρας (ΑΕΚ) (βλ. gazzetta, 2020).

⁵³ Ζαϊμάκης, Γ., 2005: 223-247

η κοινή διαχείριση των οικονομικών και ιδίως της διαχείρισης των τηλεοπτικών δικαιωμάτων και των κεντρικών χορηγιών. Ωστόσο τα προβλήματα μεταξύ των μεγάλων ομάδων παρέμεναν, με συνέπεια να υπάρχουν συνεχείς συγκρούσεις που «μόλυναν» την υγιή λειτουργία του συνεταιρισμού. Από την άλλη πλευρά η ΕΠΟ (η οποία είναι αρμόδια συνολικά για το Ελληνικό ποδόσφαιρο, ενώ η ΕΠΑΕ και ο διάδοχός της Super League αποτελεί συνεταιρισμό μόνο τον επαγγελματικών ομάδων, με εκπροσώπηση στο συμβούλιο της ΕΠΟ, χωρίς οι αποφάσεις της να είναι δεσμευτικές για την ΕΠΟ) στάθηκε ανίκανη να ελέγξει τα προβλήματα αυτά και συχνά κατηγορήθηκε για μεροληψία υπέρ κάποιων ομάδων, ενώ άρχισαν να διαφαίνονται παράνομες δραστηριότητες παραγόντων και ομάδων στη οικονομική λειτουργία και σε θέματα χειραγώγησης αγώνων, ντόπινγκ, και ύποπτων συναλλαγών. Από την άλλη πλευρά η πολιτεία στάθηκε ανεκτική, χωρίς να επέμβει δυναμικά, συναντώντας την αντίδραση της ηγεσίας της ΕΠΟ, η οποία οχυρωνόταν από το αυτοδιοίκητο. Σε έρευνα του Πανεπιστημίου Μακεδονίας⁵⁴ το 2014, επιβεβαιώνεται η γνώμη των φιλάθλων, για μεροληψία από τις διοργανώτριες αρχές (91,5%), την ανοχή της κυβέρνησης σε παραβατικές συμπεριφορές στο επαγγελματικό ποδόσφαιρο (86,5%), την κακή εικόνα του ποδοσφαίρου στην Ελλάδα (55,5% από κακή έως πολύ κακή) και της αναξιπιστίας λόγω προσυνεννοημένων παιχνιδιών (76,5% συμφωνώ απόλυτα και μάλλον συμφωνώ). Κακή εικόνα στους φιλάθλους είχε και η Ελληνική διαιτησία αφού στο ερώτημα αν είναι αμερόληπτη το 78% απάντησε ότι διαφωνεί απόλυτα ή μάλλον διαφωνεί. Τέλος η πλειοψηφία των φιλάθλων συμφωνούσε ότι η κυβέρνηση δεν αντιδρά στα φαινόμενα παρακμής του Ελληνικού επαγγελματικού ποδοσφαίρου (65%). Είχε προηγηθεί το σκάνδαλο korioropolis⁵⁵, το πιο σημαντικό που έδειξε το σαθρό πλαίσιο του Ελληνικού ποδοσφαίρου. Συγκεκριμένα, από το 2009 έως το 2011 η UEFA έστειλε φακέλους με ύποπτα προς χειραγώγηση ή ακόμη και στημένα παιχνίδια της Α' και Β' κατηγορίας. Ακολούθησε ποινική δίωξη 187 συνολικά ατόμων, και μετά από μακρόχρονη δικαστική εξέλιξη το 2019 καταδικάστηκε ως ένοχος μόνο ένας παράγοντας για διεξαγωγή παράνομου στοιχήματος και νομιμοποίηση εσόδων. Ωστόσο η δίκη επανήρθε μετά από ενέργειες του εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, ώστε οι κατηγορούμενοι να δικαστούν για κακούργημα, και η οποία συνεχίζεται έως σήμερα.

⁵⁴ Η έρευνα ήταν ποσοτική με δείγμα 1006 ατόμων από όλη την Ελλάδα, μέσω τηλεφωνικών συνεντεύξεων με δομημένο ερωτηματολόγιο. Διεξήχθη το διάστημα 6-7 Νοεμβρίου 2014 με δείγμα φιλάθλων από όλες τις ομάδες (βλ. Καθημερινή, 11-11-2014)

⁵⁵ Alphanews, 18-1-2020

Η κακή εικόνα του Ελληνικού ποδοσφαίρου και η κακή διαχείριση της ΕΠΟ τα προηγούμενα χρόνια, είχε ως αποτέλεσμα την έλευση της FIFA το 2016, και την δημιουργία Διοικούσας Επιτροπής⁵⁶, που με τη νέα διοίκηση της ΕΠΟ, θα ελάμβαναν μέτρα για την επαναφορά της ομαλότητας και της σωστής διαχείρισης. Ωστόσο σοβαρά προβλήματα υπάρχουν ακόμη. Για παράδειγμα το τελευταίο σκάνδαλο περί πολύ-ιδιοκτησίας (η ιδιοκτησία περισσότερων από μία ΠΑΕ από τον ίδιο ιδιοκτήτη) ταλάνισε το ελληνικό ποδόσφαιρο με τις εμπλεκόμενες ομάδες ΠΑΟΚ και Ξάνθη να κρίνονται ένοχες από την Επιτροπή Εφέσεων της ΕΠΟ και να τιμωρούνται με αφαίρεση βαθμών⁵⁷. Είχε προηγηθεί το πόρισμα της Επιτροπής Επαγγελματικού Αθλητισμού (ΕΕΑ) που βεβαίωνε την πολύ-ιδιοκτησία, και η απόφαση του Πρωτοβάθμιου Πειθαρχικού οργάνου της Super League με τις ίδιες ποινές⁵⁸.

A.2.2. Διοίκηση – Κανονισμοί – Νομοθεσία.

Διοίκηση

Η διοίκηση του ελληνικού ποδοσφαίρου βασίζεται στις υπερεθνικές ομοσπονδίες και ακολουθεί τις αρχές και τους κανονισμούς αυτών. Η ανώτατη αρχή είναι η ΕΠΟ η οποία είναι υπεύθυνη για τις εθνικές ομάδες ανδρών, γυναικών και νέων, τη διοργάνωση των ερασιτεχνικών πρωταθλημάτων και του κυπέλλου Ελλάδας, καθώς και των πρωταθλημάτων ποδοσφαίρου σάλας και άμμου. Η ΕΠΟ⁵⁹ αποτελείται από τις τοπικές ενώσεις μέλη που με τη σειρά τους είναι αρμόδιες για τη διεξαγωγή και οργάνωση των τοπικών πρωταθλημάτων της περιφέρειάς τους, με παρόμοια δομή, όπως της ΕΠΟ. Οι αντιπρόσωποι των ενώσεων μελών της ΕΠΟ εκλέγουν το Διοικητικό Συμβούλιο της κάθε τέσσερα χρόνια. Ο Πρόεδρος εκλέγεται από το Διοικητικό Συμβούλιο και την εκτελεστική επιτροπή, η οποία είναι υπεύθυνη για τη διοίκηση της Ομοσπονδίας, ενώ υπάρχει και εκτελεστικός γραμματέας. Για την εύρυθμη λειτουργία της ΕΠΟ υπάρχουν διάφορες επιτροπές, ανάλογες με αυτές των υπερεθνικών ομοσπονδιών, που ρυθμίζουν όλους τους τομείς διοίκησης, με τις σημαντικότερες να είναι η Πειθαρχική Επιτροπή, η Επιτροπή Διαιτησίας, και η Επιτροπή Αδειοδοτήσεων. Τα τελευταία χρόνια έχει αναδειχθεί ιδιαίτερα ο σημαντικός ρόλος της Επιτροπής Αδειοδοτήσεων επειδή πολλές ομάδες έχουν

⁵⁶ Καθημερινή, 29-10-2016

⁵⁷ Contra, 15-4-2020

⁵⁸ Protothema, 5-3-2020

⁵⁹ ΕΡΟ, 2020

οικονομικά προβλήματα και η αδειοδότηση συμμετοχής σε πρωτάθλημα, σε πολλές περιπτώσεις, έχει παρουσιάσει δυσκολίες.

Η Super league, με παρόμοια δομή όπως της ΕΠΟ, είναι υπεύθυνη για τη διοργάνωση του πρωταθλήματος της Α' Εθνικής (Super League 1) ...*σύμφωνα με τους κανονισμούς και τις αποφάσεις της Ελληνικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας (Ε.Π.Ο.) και των υπερκείμενων διεθνών συνομοσπονδιών ποδοσφαίρου (U.E.F.A., F.I.F.A.)* ⁶⁰. Παράλληλα η Super league είναι υπεύθυνη για τη διεξαγωγή πρωταθλημάτων υποδομών των ομάδων της Α' κατηγορίας. Η Super League εκδικάζει παραβάσεις που συμβαίνουν κατά τη διεξαγωγή των πρωταθλημάτων, με το Πρωτοβάθμιο Μονομελές Πειθαρχικό Όργανο, το οποίο διορίζεται από την επιτροπή εκτάκτων θεμάτων του άρθρου 41 του καταστατικού της ΕΠΟ για θητεία 3 ετών.

Κανονισμοί

Οι κανονισμοί διεξαγωγής⁶¹ και διοργάνωσης των πρωταθλημάτων και όλων των θεμάτων που αφορούν το ποδόσφαιρο ψηφίζονται κάθε χρόνο από τη διοίκηση της ΕΠΟ. Πιο σημαντικός είναι ο Κανονισμός Αγώνων Ποδοσφαίρου Επαγγελματικών και Ερασιτεχνικών ομάδων (ΚΑΠ), ο Πειθαρχικός Κώδικας, ο Κώδικας Δεοντολογίας, ο Οικονομικός Κανονισμός, και ο Δικονομικός Κανονισμός Λειτουργίας Δικαστικών Οργάνων. Οι περισσότεροι κανονισμοί ανανεώνονται κάθε έτος. Για παραβάσεις επί των κανονισμών αυτών αρμόδια είναι τα πρωτοβάθμια όργανα των ΕΠΟ, Super League 1 και Superleague 2, ενώ πολύ σημαντικά όργανα της ΕΠΟ είναι η Πειθαρχική Επιτροπή, η Επιτροπή Εφέσεων, και το Διαιτητικό Δικαστήριο. Ο ποδοσφαιρικός Εισαγγελέας είναι υπεύθυνος για τις πειθαρχικές διώξεις και εκλέγεται από την εκτελεστική επιτροπή της ΕΠΟ, ενώ όλες τις δικαιοδοτικές επιτροπές συμμετέχουν ανώτεροι δικαστικοί λειτουργοί.

Όπως και οι υπερεθνικές ομοσπονδίες, έτσι και η ΕΠΟ έχει το προνόμιο του αυτοδιοίκητου, κάτι που αυστηρά έχει θέσει η FIFA, σε αντίθεση με τα άλλα αθλήματα. Σε πολλές περιπτώσεις στο παρελθόν, η ΕΠΟ έχει επικαλεστεί το «αυτοδιοίκητο», ιδίως στις περιπτώσεις η πολιτική αθλητική ηγεσία (Υφυπουργός Αθλητισμού) επιχείρησε να παρέμβει σε θέματα λειτουργία του επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Πρόσφατο παράδειγμα ήταν το 2014, όταν ο τότε υφυπουργός αθλητισμού προσπάθησε να φέρει προς ψήφιση νέο αθλητικό νόμο προκαλώντας την

⁶⁰ SIgr, 2020

⁶¹ ΕΡΟ, 2020

αντίδραση του Προέδρου της UEFA Μισέλ Πλατινί, κατόπιν σχετικής ενημέρωσης της ΕΠΟ, λέγοντας χαρακτηριστικά: «... Δεν είναι καν στο χέρι της ΕΠΟ και καμιάς ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας που είναι μέλος της FIFA και της UEFA να παρεκκλίνει έστω και στο ελάχιστο από τον εξής δρόμο: Το αυτοδιοίκητο του ποδοσφαίρου. [...] Ισχύει για όλες τις Ομοσπονδίες χωρίς καμία εξαίρεση. Οποιαδήποτε μορφή καταστρατήγησης των κανονισμών και των διατάξεων της Παγκόσμιας και της Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας σημαίνει αυτομάτως τιμωρία της Ομοσπονδίας»⁶². Ωστόσο, όπως αναφέρει και ο Περράκης, αν και σύμφωνα με το άρθρο 12 του Συντάγματος κατοχυρώνεται το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι χωρίς η Πολιτεία να μπορεί να παρέμβει σε θέματα λειτουργίας ποδοσφαίρου, το δε «αυτοδιοίκητο» αποτελεί απaráβατη αρχή από τη FIFA και την UEFA, στην περίπτωση του επαγγελματικού αθλητισμού, το «αυτοδιοίκητο» κάμπτεται ώστε η πολιτεία να μπορεί να παρέμβει αν χρειαστεί⁶³. Έτσι η πολιτεία έχει δικαίωμα να ασκήσει τον έλεγχο νομιμότητας εκεί που λόγοι δημοσίου συμφέροντος την υποχρεώνουν γι' αυτό.

Νομοθεσία

Με την επαγγελματικοποίηση του ποδοσφαίρου στην Ελλάδα οι ομάδες μετατράπηκαν σε Ανώνυμες Εταιρείες και δημιούργησαν συνεταιρισμό (ΕΠΑΕ και από το 2006 Super League) που είχε στόχο την συλλογική διαπραγμάτευση θεμάτων που αφορούσαν οικονομικές δραστηριότητες, και μέσω αυτής να αυξήσουν τα έσοδά τους καθώς και να κάνουν το προϊόν ελκυστικότερο. Η εμπορευματοποίηση και η ανάπτυξη της οικονομίας του ποδοσφαίρου είχε συνέπεια την πιο ενεργό ανάμειξη της πολιτείας στη θεσμοθέτηση κανόνων για ορθολογική και σύννομη διαχείριση.

Η πιο σημαντική παρέμβαση ήταν ο αθλητικός νόμος 2725/1999, ο οποίος έθεσε το νομοθετικό πλαίσιο λειτουργίας των αθλητικών σωματείων, ενώ αναφέρεται σε όλες τις περιπτώσεις παράνομων ενεργειών στον χώρο του επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Έτσι, πέρα από τους κανονισμούς της ΕΠΟ, που αφορούν το ερασιτεχνικό αλλά και το επαγγελματικό ποδόσφαιρο, η ελληνική πολιτεία έθεσε το κανονιστικό πλαίσιο λειτουργίας των επαγγελματικών ομάδων. Όπως και στην ΕΕ έτσι και στην Ελλάδα, αυτό ήταν μία φυσική συνέπεια της αλματώδους οικονομικής ανάπτυξης του ποδοσφαίρου.

⁶² Iepheimerida, 26-2-2015

⁶³ Syntagma watch, 30-1-2020

Ο νόμος 2725/1999⁶⁴ δέχθηκε αρκετές επιμέρους τροποποιήσεις τα επόμενα χρόνια με τις σημαντικότερες να περιλαμβάνονται στους νόμους: Ν.3057/2002, Ν.3262/2004, Ν.3479/2006, Ν.4373/2016, Ν.4049/2012, Ν.4603/2019, Ν.4612/2019, Ν.4659/2020. Τα πιο σημαντικά άρθρα που αφορούν το επαγγελματικό ποδόσφαιρο είναι τα εξής: Το άρθρο 41 σχετικά με τη διάθεση εισιτηρίων, τα άρθρα 43-48 σχετικά με θέματα διαιτησίας, τα άρθρα 64-76 σχετικά με το πλαίσιο λειτουργίας των ανωνύμων εταιρειών, το άρθρο 77 σχετικά με τις αρμοδιότητες της Επιτροπής Επαγγελματικού Αθλητισμού (ΕΕΑ), τα άρθρα 77-83 σχετικά με τις υποχρεώσεις των ανωνύμων εταιρειών για θέματα οικονομικής διαφάνειας, τα άρθρα 84-112 σχετικά με διαχείριση των τηλεοπτικών μεταδόσεων τους επαγγελματίες ποδοσφαιριστές και θέματα οργάνωσης και λειτουργίας του επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Οι αρμοδιότητες των δικαιοδοτικών οργάνων στον αθλητισμό ρυθμίζονται στα άρθρα 119-127. Τέλος τα δύο σημαντικά άρθρα 128 και 132 αναφέρονται σε θέματα ντόπινγκ και δωροδοκίας, δωροληψίας και αλλοίωσης αγώνων.

Η πληθώρα των νομοθετικών πρωτοβουλιών της πολιτείας για τον καλύτερο έλεγχο και ρύθμιση του επαγγελματικού αθλητισμού και ιδίως του επαγγελματικού ποδοσφαίρου δείχνει φανερά το ενδιαφέρον της για αυτό λόγω της τεράστιας οικονομίας του αθλήματος. Εν τούτοις, το «αυτοδιοίκητο» της ΕΠΟ λειτουργεί σαν «τείχος» και οι δυνατότητες παρέμβασης είναι περιορισμένες. Η ΕΕΑ, ως ανεξάρτητη αρχή, έχει τη δυνατότητα να ελέγχει τη φερεγγυότητα των επαγγελματικών ομάδων καθώς και τη σωστή και νόμιμη οικονομική διαχείριση, ανάλογη με το FFP της UEFA. Επιπλέον τα άρθρα 128 και 132 του Ν.2725/1999 όπως τροποποιήθηκαν προβλέπουν αυστηρές κυρώσεις για εγκλήματα σχετικά με το ντόπινγκ τη δωροδοκία, δωροληψία και την αλλοίωση αγώνων. Ουσιαστικά ο νόμος προσπαθεί να αντιμετωπίσει το φαινόμενο του παράνομου στοιχηματισμού στο σύγχρονο ποδόσφαιρο.

Η Ελλάδα πρόσφατα προχώρησε στην κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης που υπογράφηκε στο Magglingen/Macolin τη 18η Σεπτεμβρίου 2014, σχετικά με τη χειραγώγηση αθλητικών αγώνων και άλλων θεμάτων, με το Ν.4639/2019⁶⁵. Στην αιτιολογική έκθεση του νόμου αυτού αναφέρεται ότι η διαρκώς αυξανόμενη τάση χειραγώγησης αθλητικών αγώνων οδήγησαν, μεταξύ άλλων η εμπορευματοποίηση του αθλητισμού και η εκτενής

⁶⁴ Kodiko, 2020

⁶⁵ E-nomothesia, 22-11-2019

κάλυψη από τα ΜΜΕ, παράγοντες που αναπόφευκτα συνέδεσαν την επίτευξη συγκεκριμένων αθλητικών αποτελεσμάτων με την επίτευξη των οικονομικών κερδών⁶⁶.

Οι παρεμβάσεις της Ελληνικής πολιτείας ακολούθησαν ανάλογα βήματα με αυτά της ΕΕ, με τα νομοθετήματα να καλύπτουν όλο το πλαίσιο του επαγγελματικού ποδοσφαίρου. Επίσης η Ελληνική πολιτεία ασχολήθηκε με όλες τις προκλήσεις και τις παραβατικές συμπεριφορές που εκδηλώθηκαν με την ανάπτυξη της οικονομίας του ποδοσφαίρου. Αν και νομοθετική κάλυψη ήταν επαρκής, καμία κυβέρνηση δεν ήταν πρόθυμη να εφαρμόσει το νόμο για τη χειραγώγηση αγώνων, ειδικά όταν αφορούσε τις ισχυρές ομάδες. Το παράδειγμα του koriorolis, με την μακρόχρονη δικαστική διαδικασία, αποδεικνύει τη «δειλή» στάση της απέναντι σε ισχυρά συμφέροντα. Αλλά και το θέμα της πολύ-ιδιοκτησίας αποτελεί ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα υποχωρητικότητας, αφού η κυβέρνηση έφερε εσπευσμένα νομοθετική ρύθμιση προκειμένου να αποφύγουν την προβλεπόμενη τιμωρία οι εμπλεκόμενες ομάδες (υποβιβασμός στην αμέσως κατώτερη κατηγορία), μετά τις αντιδράσεις αυτών και των οπαδών τους⁶⁷.

Η συνεχιζόμενη εμπορευματοποίηση του σύγχρονου ποδοσφαίρου οδήγησε σταδιακά στις αλλαγές του τρόπου διοίκησής του. Είναι κατά συνέπεια απαραίτητο να εξετάσουμε τα σημαντικότερα στοιχεία της οικονομίας του σύγχρονου ποδοσφαίρου.

⁶⁶ Opengon, 2019

⁶⁷ Iephimerida, 29-1-2020

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Η οικονομία του ποδοσφαίρου.

B.1. Η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου – παγκοσμιοποίηση.

Η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου πραγματοποιήθηκε σε 3 περιόδους. Η πρώτη αφορά τη χρονική περίοδο από την ίδρυση του σύγχρονου ποδοσφαίρου έως τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, με κύριο χαρακτηριστικό την υποτυπώδη επαγγελματική σχέση των εμπλεκόμενων στο ποδόσφαιρο. Η δεύτερη αφορά το διάστημα από το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου έως τη δεκαετία του 1990, όπου ουσιαστικά η εμπορευματοποίηση αναπτύσσεται με ταχύτερο ρυθμό, ενώ μπαίνει ο πιο σημαντικός παράγοντας, η τηλεόραση. Η τρίτη περίοδος, η οποία είναι η πιο σημαντική, ξεκινά από τη δεκαετία του 1990, με υπερδιόγκωση της εμπορευματοποίησης και τη γιγάντωση των οικονομικών μεγεθών. Τα οικονομικά έσοδα του ευρωπαϊκού ποδοσφαίρου έχουν ξεπεράσει αυτά της εκδοτικής βιομηχανίας ή του κινηματογράφου⁶⁸. Ο Goltblatt μάλιστα, υποστηρίζει ότι αποτελεί μία μορφή θρησκείας με την έννοια της κανονικότητας της τελετουργίας του. Η εποχή αυτή, στην οποία θα επικεντρωθούμε περισσότερο, χαρακτηρίζεται από την παγκοσμιοποίηση στην οικονομία και στην κοινωνική εξέλιξη, κάτι που επιδρά άμεσα και στην οικονομία του ποδοσφαίρου.

Τα εισιτήρια, η κυριότερη πηγή εσόδων

Η πρώτη περίοδος ουσιαστικά απεικονίζει την πρώτη οργάνωση των ομάδων σε επαγγελματικό επίπεδο, όπου τα έσοδα προέρχονται κυρίως από τις πωλήσεις εισιτηρίων σε ένα συνεχώς αυξανόμενο κοινό. Στη Βρετανία, μετά τη δημιουργία της FA οι σύλλογοι μετατράπηκαν σε εταιρείες περιορισμένης ευθύνης, με τη διοίκηση κυρίως να ασκείται από τοπικούς επιχειρηματίες και μετόχους, ενώ η κύρια ασχολία τους σε οικονομικό επίπεδο ήταν η σωστή διατήρηση και ευημερία των συλλόγων και όχι το κέρδος⁶⁹. Η κάλυψη των λειτουργικών αναγκών γινόταν μέσω των εσόδων των εισιτηρίων. Στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης αλλά και στη Λατινική Αμερική, υπήρξε η ίδια εξέλιξη έως την έναρξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Σε κάποιες από αυτές υπήρξαν αντιδράσεις, είτε από τα πολιτικά καθεστώτα κάποιων χωρών (Ιταλία, Γερμανία), είτε από τους ίδιους τους λαούς λόγω

⁶⁸ Goldblatt, D., 2019: 2-3

⁶⁹ Ζαϊμάκης Γ., 2013: 27-58

της ιδιαίτερης λαϊκής κουλτούρας και εθνικής ταυτότητας (Αργεντινή). Την περίοδο αυτή άρχισαν και οι μετακινήσεις παικτών σε άλλες χώρες.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής οι φίλαθλοι της ομάδας συμμετέχουν στο σύλλογο και όπως αναφέρουν οι Williams και συνεργάτες, αναπτύσσονται μεταξύ τους καθήκοντα και υποχρεώσεις. Ο Taylor περιέγραψε την κατάσταση αυτή των τοπικών συλλόγων ως «συμμετοχική δημοκρατία» (participatory democracy) εντός των τοπικών συλλόγων⁷⁰. Ο Gioulianotti θεωρεί την ομάδα ως κάτι ιερό για την τοπική κοινότητα καθώς οι φίλαθλοι δείχνουν ιδιαίτερη αγάπη για το γήπεδο και του χώρους του συλλόγου, αναπτύσσοντας μία σχέση που την ονομάζει «τοποφιλική» (topophilic)⁷¹.

Την ίδια περίοδο, άρχιζαν να εμφανίζονται και τα πρώτα συμπτώματα διαφθοράς και παρανομίας. Έτσι, στην Ολλανδία το 1914 στο τουρνουά Begeerkrans, ο αρχηγός της ομάδας Brabant Association, τιμωρήθηκε για ψευδή κατάθεση φύλλου ομάδας στο παιχνίδι με την ομάδα του Amsterdam και απαγορεύτηκε η περαιτέρω συμμετοχή της υπαίτιας ομάδας, ενώ το 1918 υπήρξαν αναφορές για προσπάθεια δωροδοκίας διαιτητή από τον πρόεδρο της ομάδας Watergraafsmeer⁷². Στη Βρετανία, το 1915 υπήρξε ο αγώνας μεταξύ Manchester United και Liverpool ο οποίος έληξε με τη νίκη της Manchester United θεωρήθηκε προσυνεννοημένος⁷³.

Στην Ελλάδα η οργάνωση του ποδοσφαίρου, όπως προαναφέρθηκε, ξεκίνησε την ίδια εποχή με την ίδρυση της ΕΠΟ το 1926 και την οργάνωση του πρώτου πρωταθλήματος το 1927. Και στην περίπτωση της Ελλάδας, τα κύρια έσοδα προερχόταν από τις πωλήσεις των εισιτηρίων με χαρακτηριστικό στοιχείο τις αντιπαραθέσεις μεταξύ των ομάδων για τη διανομή των κερδών, με αποτέλεσμα την ίδρυση του ΠΟΚ και αργότερα τον έντονο ανταγωνισμό μεταξύ των πιο ισχυρών ομάδων, έχοντας όμως ως αιτίες και άλλες διαφορές. Ταυτόχρονα, παρά τις αρχικές επιφυλάξεις καθιερώθηκαν χρηματικές απολαβές για τους παίκτες και επιτράπηκαν μεταγραφές παικτών σε άλλες ομάδες. Είναι χαρακτηριστική η τοποθέτηση του Απόστολου Νικολαΐδη στο πρώτο πανελλήνιο ποδοσφαιρικό συνέδριο στον Πειραιά

⁷⁰ Gioulianotti, R. 2002: 25-46

⁷¹ Gioulianotti, R. 2002: 25-46

⁷² Nicholas Piercey, 2016: 125-126

⁷³ Raul Caruso, 2007: 1-34

το 1927, όπου ανέφερε: «...το ποδόσφαιρο διαθέτει επιχειρηματικήν χροιάν διότι δεν δύναται να ζήσει άνευ χρήματος...»⁷⁴.

Η διοικητική οργάνωση, η είσοδος της τηλεόρασης - διεθνών εταιρειών και η γεωγραφική διεύρυνση της οικονομίας του ποδοσφαίρου.

Μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, τόσο η παγκόσμια οικονομία όσο και η οικονομία του ποδοσφαίρου αναπτύχθηκε με ταχύτερους ρυθμούς. Η καταστροφή που προκάλεσε ο πόλεμος ώθησε τα πολιτικά συστήματα σε ενέργειες που θα απέκλειαν στο μέλλον τέτοια γεγονότα. Η ίδρυση οργανισμών όπως του ΟΗΕ, της ΕΕ, της Παγκόσμιας Τράπεζας, του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, καταδεικνύουν την προσπάθεια προς την ειρήνη, την ευημερία, και τη σταθερότητα⁷⁵. Όπως αναφέρει ο Harvey, ακολουθήθηκε μια κεϋνσιανή πολιτική με την παρέμβαση του κράτους να επικεντρώνεται στην οικονομική ανάπτυξη και την απασχόληση, και υποστηρίχθηκε γενικά ένας «ταξικός συμβιβασμός» (class compromise) μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας ως βασικός εγγυητής της εγχώριας ειρήνης και ηρεμίας. Η μορφή αυτή πολιτικο-οικονομικής οργάνωσης αναφέρεται συχνά ως «ενσωματωμένος φιλελευθερισμός» (embedded liberalism)⁷⁶. Και ο Young υποστηρίζει ότι η περίοδος αυτή ήταν η συνέχεια του φορντισμού, σε ένα καθεστώς «συμπεριληπτικό», επιδιώκοντας να φιλοξενήσει έναν κοινωνικο-οικονομικά διαφορετικό πληθυσμό μέσα σε ένα πλαίσιο που συνδυάζει την εργασία και την ευημερία, συνδεδεμένο σε μια κρατική στρατηγική που επιδίωκε να παρέχει κοινωνική προστασία "από το λίκνο μέχρι τον τάφο" (from the cradle to the grave)⁷⁷.

Την ίδια χρονική περίοδο στο ποδόσφαιρο, ιδρύονται περιφερειακές συνομοσπονδίες υπό την αιγίδα της FIFA και εντάσσονται στο παγκόσμιο ποδόσφαιρο, σε μία προσπάθεια καλύτερης οργάνωσης και οικονομικής ανάπτυξης. Η ίδρυση της UEFA (1954) συνετέλεσε στη δημιουργία νέων διεθνών διοργανώσεων, όπως το κύπελλο πρωταθλητριών ένα χρόνο αργότερα. Παράλληλα, ανάλογες ήταν οι εξελίξεις και στην Λατινική Αμερική, με παρόμοια διοργάνωση μεταξύ των πρωταθλητριών ομάδων των χωρών. Στην Ελλάδα ιδρύθηκε ο ΟΠΑΠ (1958) και ένα χρόνο αργότερα ξεκίνησε το πρωτάθλημα της Α' εθνικής (1959). Τη δεκαετία του

⁷⁴ Γ. Γασιός, 2005: 94

⁷⁵ Dahl, R., & Lindblom, C., 2007: 10

⁷⁶ Harvey, D., 2007: 10-11

⁷⁷ Yar, M., & Penna, S., 2004: 533-549

1960 το ποδόσφαιρο γίνεται ημι-επαγγελματικό, και τελικά το 1979-80 επαγγελματικό.

Παρά τις σημαντικές εξελίξεις στην οργάνωση του παγκόσμιου ποδοσφαίρου την εποχή αυτή, η οικονομία του χώρου δεν αναπτύχθηκε στους ίδιους ρυθμούς με την παγκόσμια οικονομία. Όπως αναφέρει ο Ζαϊμάκης, σε πολλές χώρες το ποδόσφαιρο παρέμεινε ημι-επαγγελματικό, και στις ανατολικές ερασιτεχνικό, λόγω των διαφορετικών χαρακτηριστικών της κάθε χώρας, με συνέπεια να μην ακολουθήσει τις τυπικές καπιταλιστικές σχέσεις και τις λογικές συσσώρευσης κεφαλαίου⁷⁸. Έτσι, η οικονομική δραστηριότητα των συλλόγων περιοριζόνταν στις πωλήσεις εισιτηρίων και τις μεταγραφές παικτών.

Η σημαντικότερη εξέλιξη συνέβη το 1974, όταν εκλέχτηκε στην ηγεσία της FIFA, ο Havelange, ο οποίος ήταν ο πρώτος μη ευρωπαίος πρόεδρος στην παγκόσμια ομοσπονδία. Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος σε άλλες γεωγραφικές περιοχές, όπως την Αφρική, για την ανάπτυξη του ποδοσφαίρου, η είσοδος μεγάλων διεθνών εμπορικών εταιρειών, όπως η Coca cola και η Adidas, καθώς και η πιο δυναμική συμμετοχή της τηλεόρασης, η οποία είχε κάνει δειλά την εμφάνισή της στο παγκόσμιο κύπελλο του 1966, βοήθησε σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη της FIFA και κατά συνέπεια του παγκόσμιου ποδοσφαίρου⁷⁹. Εν τω μεταξύ και άλλες εταιρείες είχαν εισέλθει στο χώρο συνάπτοντας συμβόλαια με ομάδες και ξεχωριστά με τους πιο φημισμένους παίκτες, ώστε μέσω της τηλεόρασης να διαφημίσουν και να προωθήσουν τα προϊόντα τους. Χαρακτηριστική είναι η σκηνή με τον Πελέ να σκύβει και να δένει χαρακτηριστικά τα παπούτσια του, διαφημίζοντας έτσι την εταιρεία που συνεργαζόταν (Puma)⁸⁰.

Σύμφωνα με τον Taylor, οι φίλαθλοι εξελίσσονται πλέον σε «πελάτες» (customers), οι οποίοι ενδιαφέρονται για την ομάδα όσο αυτή έχει επιτυχίες, ενώ σε αντίθετη περίπτωση στρέφουν τον ενδιαφέρον τους αλλού⁸¹. Παράλληλα ξεκίνησε και η μετακίνηση των ομάδων σε άλλες χώρες στο πλαίσιο των διεθνών διοργανώσεων, εισάγοντας ουσιαστικά μια μορφή αθλητικού τουρισμού. Οι εξελίξεις

⁷⁸ Ζαϊμάκης, Γ., 2013: 27-58

⁷⁹ Alvito M., 2007: 524-544

⁸⁰ Alvito, M., 2007: 524-544

⁸¹ Giulianotti, R., 2002: 25-46

αυτές έδωσαν σημαντική ώθηση στην οικονομία του ποδοσφαίρου, σε μία εποχή που χαρακτηρίζεται από μία σημαντική παγκόσμια οικονομική κρίση⁸².

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας του ποδοσφαίρου. Σύλλογοι-υπερεθνικές επιχειρήσεις.

“Ο αθλητισμός έχει γίνει μια παγκόσμια γλώσσα, ένας κοινός παρονομαστής που διαλύει όλους τους τοίχους, όλα τα εμπόδια. Είναι μια παγκόσμια βιομηχανία της οποίας οι πρακτικές μπορούν να έχουν ευρεία επίδραση. Πάνω από όλα, είναι ένα ισχυρό εργαλείο για πρόοδο και ανάπτυξη”. (Ban Ki-moon, United Nations Secretary-General, 11 May 2011, Geneva, Switzerland.)⁸³

Από τους σημαντικότερους παράγοντες που συνέβαλαν ουσιαστικά στην παγκοσμιοποίηση της οικονομίας του ποδοσφαίρου είναι: α) Η είσοδος της τηλεόρασης και κυρίως της καλωδιακής, που πολλαπλασίασε τα έσοδα των ομάδων αλλά και γιγάντωσε του ποδοσφαιρικούς οργανισμούς μετατρέποντάς τους ουσιαστικά σε αυτόνομες υπερεθνικές επιχειρήσεις, καθώς και τακτική της FIFA για διάδοση (μέσω πάντα της τηλεόρασης) του ποδοσφαίρου σε άλλα σημεία του πλανήτη διευρύνοντας έτσι τις αγορές. β) Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για την υπόθεση Bosman και τις ελεύθερες μετακινήσεις των ποδοσφαιριστών εντός ΕΕ. γ) Τέλος η καθιέρωση από την UEFA του Champion League, η μετατροπή του κυπέλλου UEFA σε Europa League (EL), που πήρε την ίδια οργανωτική μορφή με αυτή του CL⁸⁴. Την εποχή αυτή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ζαϊμάκης: *«Ο βασιλιάς των σπορ συνδέθηκε ιστορικά με το αθλητικό πνεύμα του ερασιτεχνισμού και τις παραδοσιακές ποδοσφαιρικές αξίες της αφοσίωσης στην «ιδέα» της ομάδας και του τόπου, για να γνωρίσει σημαντικούς μετασχηματισμούς στις τελευταίες δεκαετίες, στις οποίες εξελίχθηκε στη ναυαρχίδα της «αθλητικής βιομηχανίας»*⁸⁵.

⁸² Όπως αναφέρει ο Harvey, στα τέλη της δεκαετίας του 1960 παρατηρείται μια σοβαρή κρίση συσσώρευσης κεφαλαίου, με συνέπεια την αύξηση της ανεργίας και του πληθωρισμού, κάτι που συνεχίστηκε και στη δεκαετία του 1970. Αυτό οδήγησε σε δημοσιονομικές κρίσεις αρκετών κρατών, όπως η Βρετανία (βλ. Harvey, D., 2007:12)

⁸³ United Nations, 11-5-2011

⁸⁴ Το CL διοργανώνεται με προκριματικούς αγώνες και στη συνέχεια με ομίλους, αυξάνοντας έτσι τον αριθμό των παιχνιδιών και τα έσοδα από την τηλεόραση και κατ' επέκταση και τις διαφημίσεις. Την τακτική αυτή εφάρμοσε η UEFA και στο EL, από τα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα, με στόχο την αναβάθμιση σαν προϊόν ώστε να αποφέρει περισσότερα κέρδη, κάτι που με την πάροδο των ετών αποδείχθηκε επιτυχές.

⁸⁵ Ζαϊμάκης, Γ., 2013:27-58

Σύμφωνα με τον Homburg, ο «γάμος» του ποδοσφαίρου με την τηλεόραση ξεκίνησε στο 5^ο παγκόσμιο κύπελλο στην Ελβετία (1954)⁸⁶. Ήταν ο βασικός λόγος ανάπτυξης της οικονομίας του ποδοσφαίρου, και καθιέρωσε τη FIFA ως ένα σημαντικό αυτόνομο οικονομικό οργανισμό. Παράλληλα επηρέασε και τη στρατηγική ανάπτυξής της, με τον τρόπο που επιλεγόταν κάθε φορά πλέον ο τόπος διοργάνωσης του παγκόσμιου κυπέλλου, με στόχο τη δημιουργία νέων αγορών (πχ. ΗΠΑ (1994) και Ιαπωνία- Νότια Κορέα (2002)). Με βάση τον Homburg, τα έσοδα της FIFA από το παγκόσμιο κύπελλο παρουσιάζουν σημαντική αύξηση από το 1954 και μετά. Έτσι, ενώ το 1930 τα έσοδα ήταν 38.805 ελβετικά φράγκα, το 1982 αυξήθηκαν στο ποσό των 9.517.920 ελβετικών φράγκων. Το 2002 όμως, στο 17^ο παγκόσμιο κύπελλο στην Νότια Κορέα-Ιαπωνία, τα έσοδά της έφτασαν τα 1.4 δις ελβετικά φράγκα⁸⁷, και στο παγκόσμιο κύπελλο του 2018 στη Ρωσία τα 5,5 δις ελβετικά φράγκα, αυξημένα κατά 1,3 δις από το παγκόσμιο κύπελλο στην Βραζιλία το 2014⁸⁸.

Το δεύτερο στοιχείο που αναφέρει ο Homburg μετά την τηλεόραση, ήταν η αλλαγή στο τρόπο που επιλέγονταν κάθε φορά ο τόπος διεξαγωγής του παγκόσμιου κυπέλλου. Έτσι, τα τελευταία χρόνια επιλέχθηκαν χώρες που ακόμη το ποδόσφαιρο δεν ήταν ευρέως διαδεδομένο, όπως οι ΗΠΑ (1994), Ιαπωνία-Νότιος Κορέα (2002), η Νότιος Αφρική (2010), με στόχο το «άνοιγμα» νέων αγορών. Προς την κατεύθυνση αυτή, τα τελευταία χρόνια η FIFA καθιέρωσε και το Παγκόσμιο Κύπελλο Συλλόγων, που διεξάγεται σε χώρες της Ανατολικής Ασίας, στο τέλος κάθε έτους⁸⁹. Το σύστημα διοίκησης της FIFA όριζε όλες τις λεπτομέρειες οικονομική διαχείρισης. Αν και η FIFA συνέχισε να καταγράφεται ως ένας διεθνής μη κυβερνητικός, μη κερδοσκοπικός οργανισμός με τη μορφή ένωσης σύμφωνα τον Ελβετικό νόμο, μετά την πρώτη Οικονομική Έκθεση, τον Μάιο του 2002 (FIFA Financial Report), σταδιακά μετασχηματίστηκε σε μία σύγχρονη διαχειριστική επιχείρηση με απώτερο πάντα στόχο το κέρδος⁹⁰.

Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για την υπόθεση Bosman επέφερε δραματικά αποτελέσματα στο Ευρωπαϊκό ποδόσφαιρο. Παρά τις επιφυλάξεις της UEFA οι παίκτες με εθνική ιθαγένεια χώρας της ΕΕ μπορούσαν να μετακινηθούν ελεύθερα σε οποιαδήποτε ομάδα, χωρίς αυτή να περιορίζεται σε συγκεκριμένο

⁸⁶ Homburg, H., 2008: 33-69.

⁸⁷ Homburg, H., 2008: 33-69

⁸⁸ The New York times, 12-6-2018

⁸⁹ Ζαϊμάκης, Γ., 2013: 27-58

⁹⁰ Homburg, H., 2008: 33-69

αριθμό κοινοτικών παικτών. Αυτό είχε συνέπεια την ευρύτατη διασπορά παικτών εντός ΕΕ, ενώ παράλληλα η αύξηση του ανώτατου αριθμού παικτών από άλλες χώρες σε κάθε ομάδα, κλιμάκωσε το φαινόμενο της μετανάστευσης, κυρίως από χώρες της Αφρικής και της Νότιας Αμερικής. Όπως αναφέρει ο Milanovic, το παράδειγμα του ποδοσφαίρου δείχνει τον επιθυμητό τύπο παγκοσμιοποίησης αφού εξαλείφει τα όρια της κινητικότητας των εργαζομένων, αυξάνει την παγκόσμια παραγωγή μέσω αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανθρώπων, και αξιοποιεί την αυξημένη απόδοση των δεξιοτήτων⁹¹.

Η θεαματική αύξηση εσόδων παρουσιάστηκε και στην UEFA, από τη στιγμή που καθιέρωσε το CL και αργότερα το EL, και πέτυχε σημαντικές συμφωνίες για τα τηλεοπτικά δικαιώματα και τις χορηγίες από πολυεθνικές εταιρείες. Το CL εξελίχθηκε στη σημαντικότερη ποδοσφαιρική διοργάνωση παγκοσμίως σε επίπεδο συλλόγων, αυξάνοντας την απήχηση των πιο ισχυρών ομάδων σε όλο τον κόσμο. Η κεντρική διαχείριση όλων αυτών των εσόδων και η διανομή στις συμμετέχουσες ομάδες οδήγησε σε σημαντικά οικονομικά οφέλη, τόσο στις ομάδες όσο και στους παίκτες, ενώ επέτρεψε και την προσέλκυση ταλαντούχων παικτών από όλες τις χώρες, και πολλοί από αυτούς πέτυχαν τη σύναψη υψηλών οικονομικών συμβολαίων. Ο Frank αναφέρει ότι η διοργάνωση του CL αποτελεί μεγάλο δέλεαρ για κάθε ευρωπαϊκή ομάδα δεδομένου ότι τα κέρδη που θα αποκομίσει από τη συμμετοχή της σε αυτό είναι τεράστια. Συνεπώς αυξάνεται περαιτέρω η οικονομική ανισότητα μεταξύ των ομάδων που συμμετέχουν συχνότερα στο CL και αυτών που δε συμμετέχουν⁹².

Η απελευθέρωση της αγοράς των παικτών εντός ΕΕ αλλά και η αύξηση του αριθμού των παικτών από άλλες χώρες, από τη μία πλευρά έδωσαν ένα σημαντικό πλεονέκτημα για την ανάπτυξη της οικονομίας του ποδοσφαίρου, αλλά από την άλλη δημιούργησε χάσμα όχι μόνο μεταξύ των ισχυρών και των πιο αδύναμων ομάδων αλλά και μεταξύ των πέντε ισχυρών ποδοσφαιρικά κρατών⁹³ και των άλλων κρατών της Ευρώπης. Αυτό ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο στις αρχές της δεκαετίας του 2000, όταν και δημιουργήθηκε μια ομάδα συμφερόντων «G14» των πλουσιότερων και πιο δημοφιλών συλλόγων. Η ομάδα αυτή υποστήριζε τα συμφέροντα των ισχυρών ομάδων στη FIFA και στην UEFA, κυρίως για τους τρόπους αύξησης των

⁹¹ Milanovic, B., 2005: 829-850.

⁹² Frank, E., 2010:108-127

⁹³ Οι πέντε πιο ισχυρές ποδοσφαιρικές ομοσπονδίες στην Ευρώπη θεωρούνται: η Αγγλία, η Ισπανία, η Γερμανία, η Ιταλία και η Γαλλία.

εσόδων τους. Ωστόσο το 2008, η UEFA ήρθε σε συμφωνία με την G14 με συνέπεια να διαλυθεί και να δημιουργηθεί μία μεγαλύτερη και αντιπροσωπευτικότερη ομοσπονδία, η «European Club Association»⁹⁴.

Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν την οικονομία ποδοσφαίρου σε ένα νέο-φιλελεύθερο μοντέλο, που στα χρόνια της παγκοσμιοποίησης έχει χαρακτηρίσει την παγκόσμια οικονομία. Οι ομάδες μετατράπηκαν σε κερδοσκοπικές επιχειρήσεις, ενώ οι ισχυρότερες, μέσω της τηλεόρασης και του διαδικτύου, διεθνοποιήθηκαν απλώνοντας δίκτυα σε πολλές περιοχές του πλανήτη. Η μετάβαση στη νέα εποχή πρόσφερε αρκετές ευκαιρίες αύξησης των εσόδων τους, αφού μέσω της έντονης εμπορευματοποίησης, είχαν εισοδηματικές ροές και από άλλους τομείς προϊόντων, όπως υπηρεσιών ταξιδίων, ασφαλιστικών προγραμμάτων, αθλητικών ειδών με το λογότυπο της ομάδας, πιστωτικών καρτών. Για την αύξηση των πωλήσεων και των κερδών, αναζητήθηκαν νέες αγορές, έτσι ώστε οι ομάδες αυτές να γίνουν παγκόσμιες εμπορικές μάρκες, σκόπιμα εξαγόμενες για κατανάλωση, δημιουργώντας βάσεις οπαδών σε πολλές περιοχές του πλανήτη, αυξάνοντας έτσι τα κέρδη και τη φήμη τους⁹⁵. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αγγλική ομάδα Manchester United που στη δεκαετία του 2000, έχοντας έρθει σε συμφωνία με την Pepsi, είχε ανοίξει καταστήματα εμπορευμάτων παγκοσμίως και εξέδιδε περιοδικό σε 27 χώρες, ενώ η Liverpool, την ίδια εποχή πωλούσε εμπορικά προϊόντα σε 30 χώρες⁹⁶. Σύμφωνα με τον Taylor, οι ομάδες βλέπουν πλέον τους οπαδούς σαν καταναλωτές (consumers), ωθώντας τους να ακολουθήσουν τις εμπορικότερες και πιο προβεβλημένες ομάδες, γεγονός που θα αυξήσει την καταναλωτική τους διάθεση. Ο Critcher είναι επικριτικός για την τακτική των προέδρων των ομάδων που προσπαθούν να αντικαταστήσουν τους παραδοσιακούς οπαδούς με καταναλωτές⁹⁷.

Όπως αναφέρει ο Frank, η υπερβολική επένδυση πιθανό να είναι το φυσικό αποτέλεσμα τόσο της αυξημένης εμπορευματοποίησης όσο και της τρέχουσας μορφής ανταγωνισμού, και κατά συνέπεια, οι ποδοσφαιρικοί σύλλογοι δεν μπορούν να αξιολογηθούν με τα ίδια κριτήρια όπως οι επιχειρήσεις άλλων κλάδων. Ενώ η οικονομική αποδοτικότητα είναι ο βασικός παράγοντας της βιωσιμότητας σε άλλους κλάδους, η οικονομική κερδοφορία δεν παίζει τον ίδιο ρόλο στο ποδόσφαιρο, αφού η ανταγωνιστική θέση ενός συλλόγου δεν καθορίζεται από την κερδοφορία αλλά από

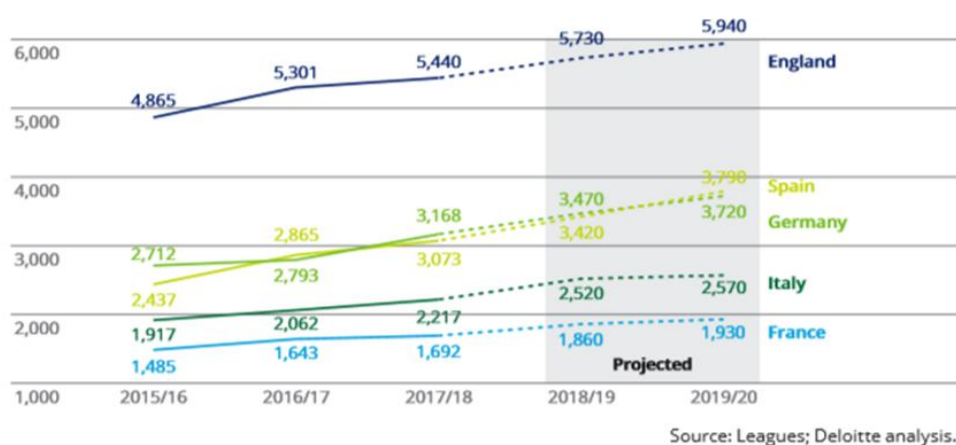
⁹⁴ Brewer, B., D., 2019: 410-430

⁹⁵ Nash, R., 2000: 5-23

⁹⁶ Nash, R., 2000: 5-23

⁹⁷ Giulianotti, R., 2002: 25-46

την αγοραστική του δύναμη⁹⁸. Η μετατροπή των ισχυρότερων ομάδων, κυρίως της Ευρώπης, σε υπερεθνικές επιχειρήσεις, αύξησε την ανισότητα με τις άλλες ομάδες, ενώ τα εθνικά πρωταθλήματα λειτούργησαν ως καρτέλ ευνοώντας τις εύρωστες οικονομικά ομάδες αποφέροντας επιπλέον κέρδη από τη συνεχή συμμετοχή στις διοργανώσεις της UEFA. Έτσι, σύμφωνα με τη Deloitte (εταιρεία οικονομικών αναλυτών και συμβούλων), οι ομάδες αποκόμισαν έσοδα από τη συμμετοχή τους στις ευρωπαϊκές διοργανώσεις 1,8 δις ευρώ, από τα οποία τα 1,2 δις κέρδισαν οι ομάδες των πέντε ισχυρότερων πρωταθλημάτων της Ευρώπης⁹⁹. Συνολικά, τα 5 ισχυρότερα ευρωπαϊκά πρωταθλήματα (Αγγλία, Γερμανία, Ισπανία, Ιταλία, Γαλλία) είχαν τεράστια έσοδα τα τελευταία χρόνια (Πίνακας 2).

Πίνακας 2: Έσοδα 5 ισχυρότερων ευρωπαϊκών πρωταθλημάτων – από 2015/16 έως 2019/20 σε εκατ. ευρώ, Πηγή: Deloitte, 2019

Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Foer, η παγκοσμιοποίηση του ποδοσφαίρου δεν είχε μόνο οφέλη αλλά και αρνητικές επιπτώσεις. Ομάδες όπως η Manchester United και η Real Madrid, που ακολουθούν το μοντέλο της παγκοσμιοποίησης, συγκεντρώνοντας πλούτο ξεπερνώντας τα εθνικά σύνορα, δημιουργούν δυσανεμία στους οπαδούς τους (νιώθουν πιο έντονα την απώλεια της σχέσης με το σύλλογο και το μετασχηματισμό του σε εμπορική επιχείρηση)¹⁰⁰. Ο Gioulanotti από την πλευρά του θεωρεί, ότι τουλάχιστον στο ποδόσφαιρο, η παγκοσμιοποίηση δεν χαρακτηρίζεται από παγκόσμια πολιτιστική ομοιομορφία, αλλά από την κατασκευή διαφορετικών πολιτιστικών πρακτικών, θεσμών και ταυτοτήτων¹⁰¹.

Οι υψηλές δαπάνες των ομάδων ώστε να πετύχουν συμμετοχές ή επιτυχίες, παρά τα συνεχώς αυξανόμενα έσοδα, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία χρεών και

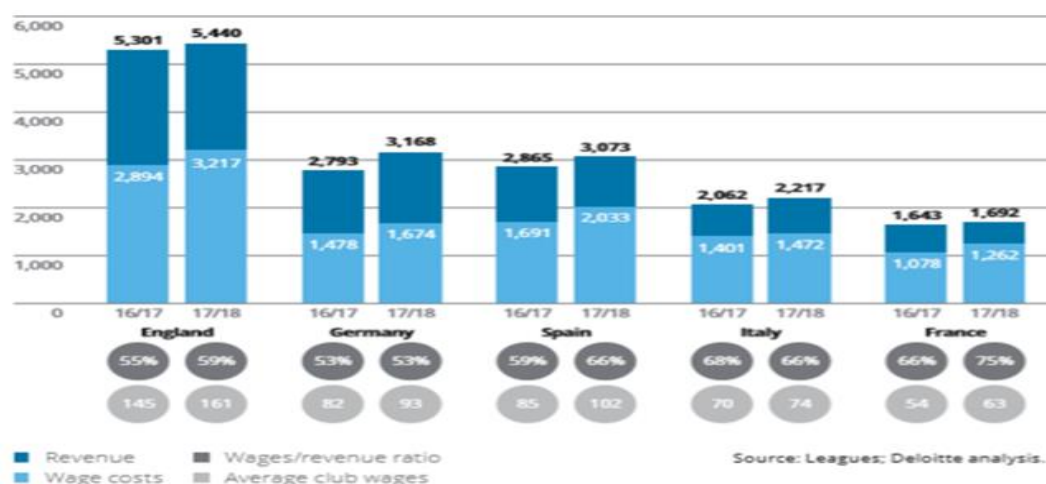
⁹⁸ Frank, E., 2010: 108-127

⁹⁹ Deloitte, 5/2019

¹⁰⁰ Foer, F., 2004: 32-40

¹⁰¹ Gioulanotti, R., & Robertson, R., 2006: 171-198

αφερεγγυότητας για πολλές από αυτές, κάτι που συνεχίζεται έως σήμερα. Για παράδειγμα στην Αγγλία, σε ένα από τα δυναμικότερα οικονομικώς πρωταθλήματα, παρά την συνεχή αύξηση των εσόδων ανά έτος, καταγράφονται υψηλές και αυξημένες απώλειες¹⁰². Αυτό οφείλεται στα μεγάλα έξοδα για μισθούς, επειδή έχει συγκεντρώσει διάσημους και ταλαντούχους παίκτες. Και αυτό δεν είναι μεμονωμένο φαινόμενο (Πίνακας 3)¹⁰³.

Πίνακας 3: Τα 5 ισχυρότερα Ευρωπαϊκά πρωταθλήματα: έσοδα, και έξοδα αμοιβών – 2016/17 και 2017/18, σε εκατ. Ευρώ. Πηγή: Deloitte, 2019

Η οικονομία του ποδοσφαίρου στα χρόνια της παγκοσμιοποίησης εξελίχθηκε με διαφορετικό τρόπο σε κάθε χώρα, ακόμα και στις πέντε ισχυρότερες της Ευρώπης. Η αιτία αυτής της άλλοτε σημαντικής και άλλοτε μικρής διαφοροποίησης ήταν ο τρόπος και οι κανόνες διοίκησης του ποδοσφαίρου σε κάθε χώρα. Έτσι στην Αγγλία, η δημιουργία της English Premier League (EPL) στις αρχές της δεκαετίας του 1990 οδήγησε στη σύναψη νέων συμβολαίων με συνδρομητικό κανάλι, και συγκεκριμένα το κανάλι BSkyB (Sky)¹⁰⁴. Αποτέλεσμα ήταν η τεράστια αύξηση των εσόδων και η μετατροπή των συλλόγων σε σύγχρονες επιχειρήσεις. Μετά τη δημιουργία της EPL, οι ομάδες από «φέουδο» τοπικών επιχειρηματιών, εξελίχθηκαν σε μεγάλες επιχειρήσεις μέσα από δύο κύματα αλλαγής: ένα που οδήγησε σε διασπορά ιδιοκτησίας και στο άλλο σε μεγαλύτερη συγκέντρωση¹⁰⁵. Αρχικά αρκετές ομάδες εισήχθησαν στο χρηματιστήριο, με την Tottenham να πρωτοπορεί από το 1983. Το 2001 εννέα ομάδες ακολούθησαν την πολιτική αυτή. Όμως αυτό δεν κράτησε αρκετά και μετά από μερικά χρόνια μειώθηκαν σε δύο, καθώς οι διοικήσεις των ομάδων

¹⁰² Deloitte, 5/2019

¹⁰³ Deloitte, 5/2019

¹⁰⁴ Vamplew, W., 2017: 1807-1818

¹⁰⁵ Vamplew, W., 2017: 1807-1818

έφτασαν στο συμπέρασμα ότι οι ποδοσφαιρικές εταιρείες δεν είναι ελκυστικές στην χρηματιστηριακή αγορά. Επόμενη τάση (μετά το χρηματιστήριο), όπως αναφέρει ο Vamplew, είναι η είσοδος μεγαλο-επενδυτών στην EPL, με πρωτοπόρο τον Ρώσο ολιγάρχη δισεκατομμυριούχο Abramovich, ο οποίος το 2003 απέκτησε την Chelsea. Η είσοδος μεγαλο-επενδυτών από άλλες χώρες στο Αγγλικό ποδόσφαιρο είχε αποτέλεσμα μία έντονη ανταγωνιστική αναζήτηση και αγορά διάσημων παικτών, ανεβάζοντας υπερβολικά τις δαπάνες. Έτσι, ο έντονος ανταγωνιστικός αγώνας αγοράς ταλαντούχων παικτών με πολύ υψηλά συμβόλαια, είχε ως αποτέλεσμα η στήριξη της οικονομικής ισορροπίας των ομάδων να εξαρτάται από τις οικονομικές ενισχύσεις των επενδυτών αυτών (sugar daddies)¹⁰⁶. Παράλληλα η λειτουργία της EPL ως καρτέλ, δημιούργησε μεγαλύτερη ανισότητα μεταξύ των ομάδων της κατηγορίας αυτής και της Football League (της δεύτερης κατηγορίας), αφού οι ομάδες της EPL έδειξαν απροθυμία για αναδιανομή κερδών στις πιο αδύναμες ομάδες¹⁰⁷. Αν και η EPL παραμένει το εθνικό πρωτάθλημα με τα υψηλότερα έσοδα παγκοσμίως, δεν αποφεύγονται οι οικονομικές απώλειες που δημιουργούν στους συλλόγους της σοβαρά προβλήματα αφερεγγυότητας λόγω των υπέρογκων δαπανών¹⁰⁸.

Όπως ισχυρίζεται ο Sloane, ένας σημαντικός λόγος της προβληματικής κατάστασης στα οικονομικά των ομάδων είναι ότι το πρωτάθλημα είναι ανοιχτό, όπως συμβαίνει και στις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Τα ανοιχτά πρωταθλήματα ακολουθούν το σύστημα προώθησης και υποβιβασμού μεταξύ των ομάδων των δύο κατηγοριών. Στα κλειστά πρωταθλήματα δεν υπάρχει ο υποβιβασμός. Έτσι, ενώ στην Βόρεια Αμερική, που τα πρωταθλήματα είναι κλειστά, ο στόχος των ομάδων είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους, στην Ευρώπη σημαντικός στόχος είναι η μεγιστοποίηση της επιτυχίας¹⁰⁹.

Η Ισπανία και η Ιταλία παρουσίασαν παρόμοια χαρακτηριστικά με την Αγγλία, αλλά σε μικρότερη οικονομική κλίμακα. Η αύξηση των εσόδων ήταν σημαντική και οι ισχυρότερες ομάδες ακολούθησαν την ίδια πορεία με αυτές της Αγγλίας, και εντάχθηκαν στο παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο της οικονομίας του ποδοσφαίρου. Έτσι, ομάδες όπως οι Real Madrid, Barcelona, Juventus, Milan, ανέπτυξαν υπερεθνικά εμπορικά δίκτυα και διεύρυναν τον κύκλο των πωλήσεών

¹⁰⁶ The spectator, 20-2-2010

¹⁰⁷ Vamplew, W., 2017: 1807-1818

¹⁰⁸ Stefan Szymanski, 2012: 1-36

¹⁰⁹ Sloane, P., J., 2015: 1-7

τους¹¹⁰. Το ισπανικό ποδόσφαιρο έχει επηρεαστεί από εθνικούς, πολιτικούς, πολιτισμικούς και ιστορικούς παράγοντες, ενώ υπάρχει πάντα η στήριξη από τοπικούς επιχειρηματίες και τράπεζες, ακόμη και σε περιπτώσεις χρεών, αφού όπως επισημαίνουν οι Ascarí και Gagnepain, «...η πτώχευση απλά, δεν είναι μία επιλογή», υπονοώντας ότι σε κάθε περίπτωση καμία ομάδα δεν θα εγκαταληφθεί σε διαδικασία πτώχευσης¹¹¹. Συνεχίζοντας υποστηρίζουν, το κράτος στάθηκε ανεκτικό απέναντι στις περιπτώσεις οικονομικής κακοδιαχείρισης με συνεχείς νομοθετικές ρυθμίσεις χρεών, ώστε να αποφευχθούν οι πτωχεύσεις ομάδων. Επιπλέον, το ποδόσφαιρο ιστορικά στην Ισπανία, έχει επηρεαστεί μέχρι και σήμερα από τοπικιστικές ιδεολογικές διαφορές¹¹², που μέχρι πρόσφατα απείλησαν και την ακεραιότητα του κράτους¹¹³. Ωστόσο, οι δύο ισχυρότερες ομάδες της Ισπανίας έχουν εξελιχθεί από τις εμπορικότερες του κόσμου, ενώ στο εθνικό πρωτάθλημα εναλλάσσονται στη 1^η θέση, με μικρές εξαιρέσεις.

Στην Ιταλία το πρωτάθλημα της Serie 1 ακολουθεί παρόμοια πορεία με αυτές της Αγγλίας και Ισπανίας. Οι πιο εμπορικές ομάδες ανέπτυξαν ισχυρά εμπορικά δίκτυα, αλλά κυρίως στην πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα ο ανταγωνισμός είχε παρόμοιες συνέπειες με τις άλλες χώρες, και τη δημιουργία χρεών. Η κρατική πολιτική ήταν και στη χώρα αυτή ανεκτική βοηθώντας τις υπερχρεωμένες ομάδες. Το ποδόσφαιρο της Ιταλίας γνώρισε ένα τεράστιο σκάνδαλο διαφθοράς το 2005-06 (Calciopoli) το οποίο είχε σοβαρές συνέπειες και στις οικονομικές αποδόσεις των ομάδων για αρκετά χρόνια αργότερα¹¹⁴.

Η κάλυψη των οικονομικών απωλειών των ομάδων στις χώρες αυτές συνήθως γίνεται από τους ιδιώτες επενδυτές-ιδιοκτήτες (sugar daddies), οι οποίοι πληρώνουν τους λογαριασμούς των συλλόγων τους κάθε χρόνο, τακτική που έχει γίνει ένα τυπικό φαινόμενο στο ποδόσφαιρο¹¹⁵. Αντίθετα στη Γερμανία, ο κανονισμός εξακολουθεί να

¹¹⁰ Ζαϊμάκης, Γ., 2013: 27-58

¹¹¹ Ascarí, G., & Gagnepain, P., 2006: 76-89

¹¹² Όπως αναφέρει ο Vaczi, οι περιφερειακές ιδεολογικές διαφορές στην Ισπανία είναι έντονες από τον 19^ο αιώνα. Η ιδεολογία αυτή έχει χαρακτηρίσει και τις ομάδες των Βάσκων και Καταλανών, και ενώ οι οπαδοί απορρίπτουν την άμεση εμπλοκή με την κομματική πολιτική, και οι δύο λέσχες αντικατοπτρίζουν τα εθνικιστικά ρεύματα του περιβάλλοντός τους. Χαρακτηριστικό είναι ότι η ομάδα Αθλέτικο Μπιλμπάο έχει στο δυναμικό της μόνο Βάσκους ποδοσφαιριστές (βλ. Vaczi, M., 2015: 196 –210)

¹¹³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ψήφιση της Καταλονίας από το Καταλανικό Κοινοβούλιο, τον Οκτώβρη του 2017, ενέργεια που είχε αποτέλεσμα μία πρωτοφανή κρίση στην Ισπανία (βλ. Newsbomb, 29-10-2017)

¹¹⁴ Carmichael, F., Rossi, G., Thomas, D., 2017: 34-57

¹¹⁵ Franck, E., 2014: 1-34

απαιτεί από τις ενώσεις των μελών του συλλόγου να διατηρούν τον απόλυτο έλεγχο (κανόνας 50% + 1 ψήφος) και οι επαγγελματικές ομάδες ποδοσφαίρου, δεν επιτρέπεται να αποκτηθούν από ιδιώτες επενδυτές¹¹⁶. Ωστόσο, ακόμη και στην Bundesliga υπάρχουν ιστορικές εξαιρέσεις από αυτόν τον κανονισμό. Συγκεκριμένα η Bayer Leverkusen και η VfL Wolfsburg, που ήταν πάντα ποδοσφαιρικές ομάδες-«θυγατρικές εταιρείες» των εταιρειών Bayer και Volkswagen¹¹⁷. Στη Γαλλία αντίθετα, όπως αναφέρουν ο Scelles και οι συνεργάτες του, οι ομάδες αρχικά είχαν άμεση σχέση και έλεγχο από τα μέλη τους με χαρακτηριστικό την επανεπένδυση πιθανού οικονομικού πλεονάσματος, ενώ κάποιες ορίστηκαν ως εταιρείες μεικτής οικονομίας («société s d' économie mixte»), σημαίνει ότι ελέγχονταν από κοινού από ένα σωματείο μελών και μια τοπική διοίκηση (δήμος που εδρεύει η ομάδα¹¹⁸. Αργότερα, με νομοθετικές ρυθμίσεις (πχ. νόμος Buffet 1999), επιτράπηκε σε ιδιώτες να κατέχουν ολόκληρο το κεφάλαιο ενός συλλόγου και να λαμβάνουν μερίσματα. Τα τελευταία χρόνια δημιουργήθηκε η αρχή «Εθνική Διεύθυνση Ελέγχου Διαχείρισης» (Direction Nationale du Contrôle de Gestion - DNCG) για να ασκεί τον οικονομικό έλεγχο στις εταιρείες αυτές, ενώ η προβλεπόμενη τιμωρία σε αρκετές περιπτώσεις ήταν ο υποβιβασμός¹¹⁹. Έτσι, τα πρωταθλήματα της Γερμανίας και Γαλλίας έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό την ύπαρξη έντονου δημοσιονομικού ελέγχου στους συλλόγους, γεγονός που μειώνει την ανταγωνιστικότητά τους στις ευρωπαϊκές διοργανώσεις, κάτι που δεν συμβαίνει σε Αγγλία, Ιταλία, Ισπανία,¹²⁰.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Deloitte, οι πέντε πιο ισχυρές χώρες στην Ευρώπη έχουν έσοδα πάνω από το 50% του συνολικού ποσού εσόδων παγκοσμίως, φτάνοντας την περίοδο 2017-18 στα 15,6 δισεκατομμύρια ευρώ, ενώ οι άλλες, συμπεριλαμβάνοντας και τις FIFA και UEFA, είχαν συνολικά έσοδα 12,8 δισεκατομμύρια ευρώ (Πίνακας 4)¹²¹.

¹¹⁶ W. Vamplew, 2017: 1807-1818

¹¹⁷ Franck, E., 2014: 1-34

¹¹⁸ Scelles, N., & Szymanski, S., & Dermitt-Richard, 2018: 603-624

¹¹⁹ Scelles, N., & Szymanski, S., & Dermitt-Richard, 2018: 603-624

¹²⁰ Drut, B., Raballand, G., 2012:73-88

¹²¹ Deloitte, 5/2019

Πίνακας 4: Το μέγεθος της αγοράς του Ευρωπαϊκού ποδοσφαίρου – 2016/17 και 2017/18, σε δις ευρώ. Πηγή: Deloitte, 2019

Σημαντικές εξελίξεις υπήρξαν και στις άλλες περιοχές του πλανήτη. Οι χώρες της Νότιας Αμερικής στις οποίες το ποδόσφαιρο γνώρισε από νωρίς ανάπτυξη και ήταν τόπος προέλευσης πολλών ταλαντούχων παικτών, χαρακτηρίστηκαν από την έντονη μετανάστευση των παικτών αυτών προς τις Ευρωπαϊκές χώρες. Όπως σημειώνει ο Alvito, η παγκοσμιοποίηση του ποδοσφαίρου είχε ως συνέπεια τη μεγάλη αύξηση εξαγωγής παικτών από τη Βραζιλία, ώστε οι ομάδες της χώρας αυτής να στηρίζουν την οικονομική τους επιβίωση αποκλειστικά στην πώληση παικτών στην Ευρώπη¹²².

Ο Gaffney επισημαίνει ότι το Βραζιλιάνικο ποδόσφαιρο διοικείται από μία σχετικά κλειστή ομάδα πλούσιων επιχειρηματιών που παραδοσιακά ελέγχουν το ποδόσφαιρο και τα ολυμπιακά αθλήματα, γνωστή ως «cartolas», ή «top hats», με παρασκηνιακές συμφωνίες. Στη Βραζιλία ουδέποτε υπήρξαν αυστηροί μηχανισμοί εποπτείας ή διαφάνειας, ούτε θεσμικοί μηχανισμοί που να ενθαρρύνουν τη λαϊκή συμμετοχή¹²³. Ο Alvito συμπληρώνει ότι ακόμη και σήμερα οι σύλλογοι και οι ομοσπονδίες συνεχίζουν να διευθύνονται από μη γνώστες του ποδοσφαίρου και ομορτυνιστές, και πολλές φορές διεφθαρμένοι, ενώ εξαρτημένοι διαιτητές από την ομοσπονδία και τους ανωτέρους τους, γίνονται όλο και λιγότερο αξιόπιστοι, «πνιγμένοι» σε σκάνδαλα σχετικά με την «πώληση αποτελεσμάτων αγώνα»¹²⁴. Αν και η εθνική ομάδα έχει σημειώσει μεγάλες επιτυχίες έχοντας κατακτήσει πέντε παγκόσμια κύπελλα, εν τούτοις στη σύγχρονη εποχή το εθνικό πρωτάθλημα έχει υποβαθμιστεί χάνοντας χρήμα και αίγλη. Η επίδραση της τηλεόρασης ήταν σημαντική, αποφέροντας στους συλλόγους μεγάλο μέρος των εσόδων τους, αλλά

¹²² Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία της ομοσπονδίας της Βραζιλίας, το 2004 είχαν μετακινηθεί 857 παίκτες σε άλλες χώρες (βλ. Alvito, M., 2007: 524-544)

¹²³ Gaffney, C., 2015: 155 –174

¹²⁴ Alvito, M., 2007: 524-544

ταυτόχρονα μειώθηκε ο αριθμός των θεατών στα γήπεδα, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται χρέη με συνέπεια οι σύλλογοι να προσπαθούν να εξισορροπήσουν τους προϋπολογισμούς τους πουλώντας παίκτες στο εξωτερικό. Έτσι η παγκοσμιοποίηση είχε δραματικές συνέπειες στην οικονομία του ποδοσφαίρου της Βραζιλίας.

Στις χώρες της Αφρικής, η εμπορευματοποίηση και η παγκοσμιοποιημένη αγορά ποδοσφαίρου είχε παρόμοιες συνέπειες με αυτές στη Βραζιλία. Το πιο σημαντικό ήταν η αθρόα μετανάστευση παικτών, κυρίως στις ισχυρές ποδοσφαιρικά χώρες της Ευρώπης. Όπως αναλύουν οι Darby και συνεργάτες, αυτό το φαινόμενο θυμίζει την εποχή της αποικιοκρατίας. Πρόκειται, όπως γράφουν για μία νεοαποικιακή εκμετάλλευση από τις ισχυρές χώρες, «...χωρίς να δίνουν δεκάρα για την κληρονομιά και τον πολιτισμό». Αυτή η εξαγωγή του Αφρικανών ταλαντούχων παικτών, για την παραγωγή πλούτου στον ευρωπαϊκό κέντρο, έχει ως αποτέλεσμα την εξαθλίωση της αφρικανικής περιφέρειας¹²⁵. Όπως αναφέρουν, οι προηγμένες και οικονομικά ισχυρές χώρες της Ευρώπης θέτουν τους όρους της εμπορευματοποίησης και αγοράς παικτών, ως φυσική συνέπεια ενός παγκοσμιοποιημένου καπιταλιστικού πλαισίου, που με την προσφορά υψηλών συμβολαίων ελκύουν τα ποδοσφαιρικά ταλέντα. Έτσι ο ρόλος της Αφρικής στην οικονομία του ποδοσφαίρου είναι αυτός του «τροφοδότη» ανθρώπινης «πρώτης ύλης» για την ποδοσφαιρική βιομηχανία.

Στην Ασία η διοργάνωση του παγκοσμίου κυπέλλου στη Νότιο Κορέα και Ιαπωνία το 2002, συνέβαλε ουσιαστικά στην ανάπτυξη του ποδοσφαίρου. Η ίδρυση του Ασιατικού CL τη χρονιά 2002/03 βοήθησε στην αύξηση των εσόδων, με τον προϋπολογισμό από 4,3 εκατομμύρια δολάρια το 2008 να αυξάνεται σε 21,8 εκατομμύρια το 2009, δηλαδή να πενταπλασιαστεί¹²⁶. Οι πιο σημαντικές χώρες, δηλαδή η Κίνα, Νότιος Κορέα και Ιαπωνία, ακολούθησαν αρχικά το σύστημα των κλειστών πρωταθλημάτων, ενώ τα επόμενα χρόνια οι ομάδες της Κίνας προσπάθησαν να αναπτύξουν το άθλημα με μεταγραφές φημισμένων παικτών, που όμως βρισκόταν σε μεγάλη ηλικία, προσφέροντας μυθικές αμοιβές¹²⁷. Στην Κίνα, μέχρι την Πολιτιστική Επανάσταση, η δυτική κουλτούρα, οικονομία και προϊόντα θεωρούνταν «σατανικός καπιταλισμός» (evil capitalism), που θα μπορούσε να μολύνει την

¹²⁵ Darby, P., Akindes, G., Kirwin, M., 2007: 133-161

¹²⁶ Jang H., & Hoon Lee, Y., στο Lee, Y., H., Fort, R., 2015: 59-81

¹²⁷ Vamplew, W., 2017: 1807-1818

καθαρότητα του κινέζικου κομμουνισμού¹²⁸. Μετά την Πολιτιστική Επανάσταση, η Κίνα εφάρμοσε την πολιτική «ανοιχτής πόρτας» και αγκάλιασε τον παγκόσμιο καπιταλισμό με την ένταξή της στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου και υποβάλλοντας προσφορές για τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2008 στο Πεκίνο, ακολουθώντας στη συνέχεια επιθετική πολιτική στο ποδόσφαιρο με μεταγραφές πολλών διάσημων παικτών.

Στη Νότιο Κορέα, όπως επισημαίνουν οι Jang και Hoon Lee, οι περισσότερες ομάδες υποστηρίχθηκαν από εμπορικές εταιρείες των περιοχών τους, όπως η Samsung, ενισχύοντας τη φήμη τους¹²⁹. Το επαγγελματικό ποδόσφαιρο της Νότιας Κορέας γνώρισε μεγάλη υποβάθμιση μετά το σκάνδαλο στημένων αγώνων και διαφθοράς του 2011¹³⁰.

Στην Ιαπωνία, όπως αναφέρει Yamamura, το ποδόσφαιρο είχε τοπικιστικό χαρακτήρα και ήταν παράγοντας ανάπτυξης κοινωνικών δικτύων μεταξύ τοπικών κοινοτήτων μέσω της αλληλεπίδρασης¹³¹. Ωστόσο, όπως υποστηρίζει η Edwards, η κατακόρυφη άνοδος μιας νεοφιλελεύθερης παλίρροιας την δεκαετία του 1990, συνδέθηκε και με το ποδόσφαιρο, καθώς ελίτ προπονητές και δημοσιογράφοι υποστήριξαν ότι η ποδοσφαιρική κατάρτιση, ή τουλάχιστον ένας νέος "προσανατολισμός του ποδοσφαίρου" στον κόσμο, θα βοηθούσε τους Ιάπωνες πολίτες να αναπτύξουν δεξιότητες που απαιτούνται για να «ανταγωνίζονται» στον 21ο αιώνα¹³². Το παγκόσμιο κύπελλο του 2002 έδωσε σημαντική ώθηση στην εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου, ενώ η ανάπτυξη της J-League στηρίχθηκε στην παράλληλη ανάπτυξη των τεχνολογιών των ΜΜΕ, καθώς και σε καινοτομίες στις συμφωνίες αδειών εκμετάλλευσης, και την προώθηση των καταναλωτικών πρακτικών που είναι απαραίτητες για τη διατήρηση της ισολογισμών των επιχειρήσεων¹³³.

Η Ελλάδα ακολούθησε παρόμοια πορεία εμπορευματοποίησης με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Η ίδρυση του επαγγελματικού ποδοσφαίρου το 1979 οδήγησε το νέο συνεταιρισμό της ΕΠΑΕ στην προσπάθεια αύξησης των εσόδων. Καταλυτικός παράγοντας προς αυτή την κατεύθυνση ήταν η είσοδος της

¹²⁸ Tan, T., C., & Bairner, A., 2010: 581-600

¹²⁹ Jang H., & Hoon Lee, Y., στο Lee, Y., H., Fort, R., 2015: 59-81

¹³⁰ Kim, K., T., & Kwak, D., H., στο Lee, Y., H., Fort, R., 2015: 369-385

¹³¹ Yamamura, E, στο Lee, Y., H., Fort, R., 2015: 355-367

¹³² Edwards, E., 2014: 432 –464

¹³³ Edwards, E., 2014: 432 –464

συνδρομητικής τηλεόρασης¹³⁴. Η απαίτηση των ομάδων για κεντρική οικονομική διαχείριση και συνολική διαχείριση των εσόδων από τηλεόραση και χορηγίες ήταν συνεχής οδηγώντας έτσι στην προσπάθεια αναβάθμισης του συνεταιρισμού με αποτέλεσμα την ίδρυση της SL το 2006. Όμως και στην Ελλάδα η διαφορά στα έσοδα μεταξύ των ισχυρότερων ομάδων από τις μικρότερες ήταν μεγάλη και ενισχύονταν από τα επιπλέον έσοδα από τη συμμετοχή στις ευρωπαϊκές διοργανώσεις. Η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου είχε και στην Ελλάδα παρόμοιες συνέπειες με αυτές των άλλων κρατών, αυξάνοντας την ανισότητα μεταξύ των ομάδων. Όποια ομάδα κέρδιζε τη συμμετοχή στους ομίλους του CL, αυτόματα μεγιστοποιούσε τα κέρδη της, και σε συνδυασμό με τη μετά Bosman εποχή, είχε τη δυνατότητα να πραγματοποιεί ποιοτικότερες μεταγραφές, ενισχύοντας την αγωνιστικότητά της. Στην Ελλάδα στην καλύτερη θέση όλων βρίσκεται ο Ολυμπιακός έχοντας τις περισσότερες κατακτήσεις πρωταθλημάτων και συμμετέχοντας σχεδόν κάθε χρόνο στο CL. Ακολουθούν, με συμμετοχή στο CL και στο EL ελάχιστες ομάδες, όπως ο Παναθηναϊκός, η ΑΕΚ, ο ΠΑΟΚ, με τις υπόλοιπες να παλεύουν για τη βιωσιμότητά τους, έχοντας βασικά έσοδα από την πώληση τηλεοπτικών δικαιωμάτων και την πώληση των πιο ποιοτικότερων παικτών τους¹³⁵. Όπως σωστά επισημαίνει ο Ζαϊμάκης, οι ισχυρές ομάδες της Ελλάδας διεύρυναν ακόμη περισσότερο τις «αποστάσεις» από τις υπόλοιπες ομάδες, έχοντας και σημαντική επιρροή στα κέντρα αποφάσεων, εξασφαλίζοντας ευνοϊκές αποφάσεις, με συνέπεια η έλλειψη ανταγωνιστικότητας και τα κρούσματα διαφθοράς να οδηγήσουν σε μία συνεχή απαξίωση του ποδοσφαίρου. Η οικονομική κρίση επηρέασε ακόμη περισσότερο τις ποδοσφαιρικές εταιρείες, με αποτέλεσμα η βιωσιμότητα τους να είναι ακόμη δυσκολότερη. Στο παρελθόν, αρκετές ομάδες βρέθηκαν σε καθεστώς χρεοκοπίας, που στις περισσότερες περιπτώσεις απέφυγαν με τη συμβολή της κρατικής παρέμβασης¹³⁶.

Εκτός από την τηλεόραση, που ήταν η κυρίαρχη αιτία της παγκοσμιοποίησης του ποδοσφαίρου, σημαντικό ρόλο έπαιξαν και άλλοι παράγοντες. Έτσι, είναι

¹³⁴ Η συνδρομητική τηλεόραση NOVA ξεκίνησε την παρουσία της στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990 και έκτοτε υπήρχαν συνεχείς συμβάσεις με τη διοργανώτρια αρχή του πρωταθλήματος, πρώτα με την ΕΠΑΕ και αργότερα με τη Super League. Τα τελευταία χρόνια, μετά τα κρούσματα αναξιοπιστίας και την μείωση του ενδιαφέροντος, είχε λιγότερα έσοδα και επέβαλε σημαντικές περικοπές στις συμβάσεις, κάτι που δεν έγινε εύκολα δεκτό από τις ομάδες (βλ. Καθημερινή, 26-4-2018)

¹³⁵ Ζαϊμάκης, Γ., 2013: 27-58

¹³⁶ Παράδειγμα αποτελεί το άρθρο 99 του πτωχευτικού κώδικα, που εκμεταλλεύτηκαν ομάδες, όπως ο ΑΡΗΣ Θεσσαλονίκης (βλ. Ενικός, 17-5-2013)

χρήσιμο να αναλυθεί ο ρόλος των χορηγών-εταιρειών, των επενδυτών-ιδιοκτητών, ο μετασχηματισμός των σταδίων σε μία μορφή εμπορικών κέντρων, η επέκταση του στοιχήματος, και τέλος, τι αντίκτυπο είχε αυτή εξέλιξη στις οικονομίες των χωρών.

B.2. Ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.

Τόσο η FIFA όσο και η UEFA, ως αυτοδιοικούμενοι οργανισμοί, έριξαν μεγάλο βάρος στις εμπορικές συμβάσεις για τα τηλεοπτικά δικαιώματα. Οι κανονιστικές ρυθμίσεις και η ευρύτερη εκπροσώπηση ομάδων στις διοργανώσεις τους οδήγησαν στην αύξηση των εσόδων τους από την τηλεόραση, ώστε να γίνει η σημαντικότερη πηγή κερδών. Σύμφωνα με την Οικονομική Έκθεση της FIFA (2019), παρά την ταραχώδη περίοδο του 2015, ο οικονομικός κύκλος 2015-2018 απέφερε έσοδα ρεκόρ φτάνοντας στο ποσό των 6,421 δις δολάρια (USD), αυξανόμενα κατά 16% από τον κύκλο 2011-2014, εκ των οποίων τα 5,357 δις δολάρια, ή το 83% προήρθε από το παγκόσμιο κύπελλο του 2018 στη Ρωσία, αποδεικνύοντας ότι είναι το σημαντικότερο αθλητικό γεγονός παγκοσμίως (Πίνακας 5)¹³⁷.

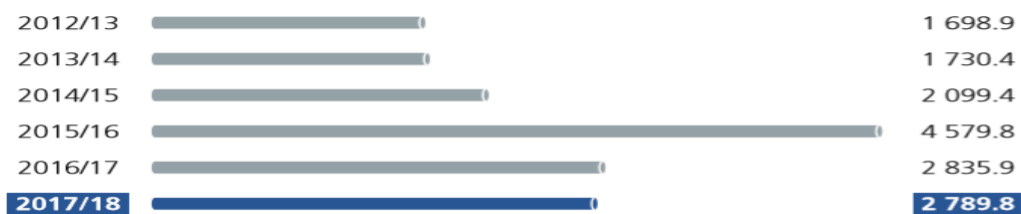
	2015	2016	2017	2018	TOTAL
Television broadcasting rights	258	96	229	2,544	3,127
Marketing rights	157	115	245	1,143	1,660
Licensing rights	51	204	160	185	600
Hospitality/accommodation rights and ticket sales	0	0	23	689	712
Other revenue	78	87	77	80	322
TOTAL	544	502	734	4,641	6,421

Πίνακας 5: Κατηγορίες εσόδων της FIFA, 2015-2018, σε εκατ. δολάρια. Πηγή: Resources fifa, 15-3-2019

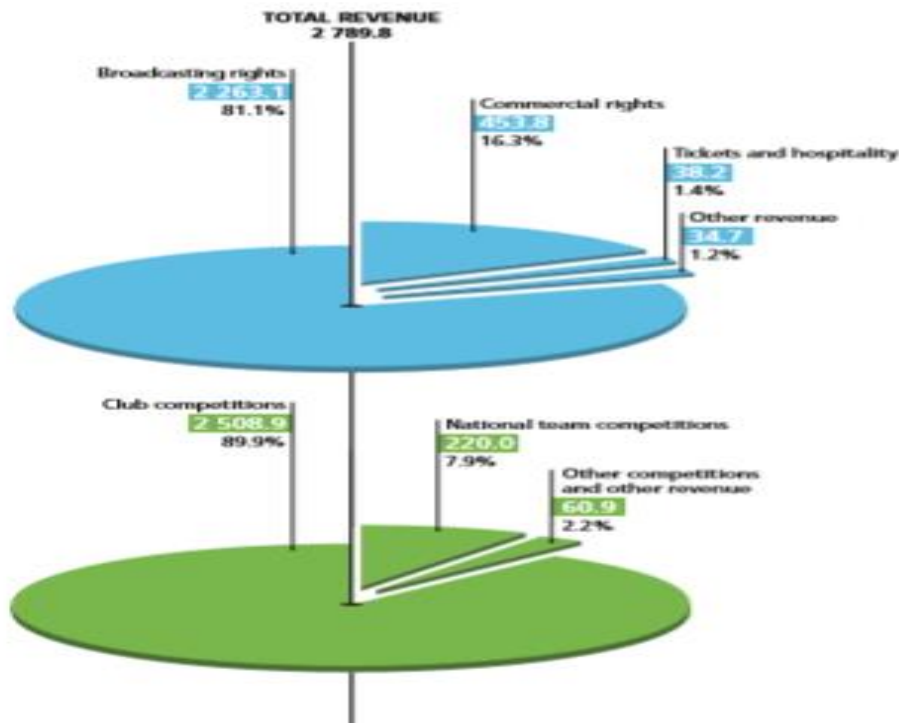
Η μεγαλύτερη πηγή εσόδων ήταν από τα τηλεοπτικά δικαιώματα, φτάνοντας στο ποσό των 3,127 δις δολάρια, αυξανόμενα κατά 21% από τον προηγούμενο κύκλο. Οι θεατές του Παγκοσμίου Κυπέλλου FIFA 2018 στη Ρωσία ξεπέρασαν τα τρία δισεκατομμύρια σε όλες τις μεθόδους προβολής, ενώ πάνω από ένα δισεκατομμύριο άτομα που παρακολούθησαν τον τελικό. Σημαντικό είναι ότι το 22% παρακολούθησαν μέσω διαδικτύου, ενώ τα έσοδα από τηλεοπτικά δικαιώματα ήταν περισσότερα από την Ασία και Βόρεια Αφρική (974 εκατομμύρια), ξεπερνώντας για πρώτη φορά την Ευρώπη (920 εκατομμύρια).

¹³⁷ Resources fifa, 15-3-2019

Για την UEFA, όπως ανακοίνωσε ο πρόεδρός της Ceferin, τα συνολικά έσοδα του οικονομικού κύκλου από το 2016 έως το 2020 έφτασαν στο ποσό των 15 δις ευρώ (16.7 δις δολάρια). Χαρακτηριστικά ανέφερε ότι υπήρξε αύξηση κατά 38% στη περίοδο 2018-19, επισήμανε δε ότι ο πιο δημοφιλής ετήσιος αγώνας ήταν ο τελικός CL¹³⁸. Η Οικονομική Έκθεση της UEFA για το 2017-18, αναφέρει συνολικά έσοδα 2,790 δισεκατομμύρια ευρώ, ενώ για την περίοδο 2015-16, που διεξήχθη το EURO 2016 εθνικών ομάδων, τα έσοδα ήταν 4,580 δις ευρώ (Πίνακας 6)¹³⁹. Και στην περίπτωση της UEFA, τα έσοδα από τα τηλεοπτικά δικαιώματα ήταν 2,264 δις ευρώ που αποτελεί το 81.1% του συνόλου των εσόδων (Πίνακας 7). Από τα συνολικά έσοδα το μεγαλύτερο μέρος αποδίδεται στις ομάδες που συμμετείχαν στις ευρωπαϊκές διοργανώσεις, αναλογικά με τις επιτυχίες της κάθε ομάδας.

Πίνακας 6: Συνολικά έσοδα UEFA από τηλεοπτικά δικαιώματα, σε εκατ. ευρώ, Πηγή: Editorial uefa, 2018

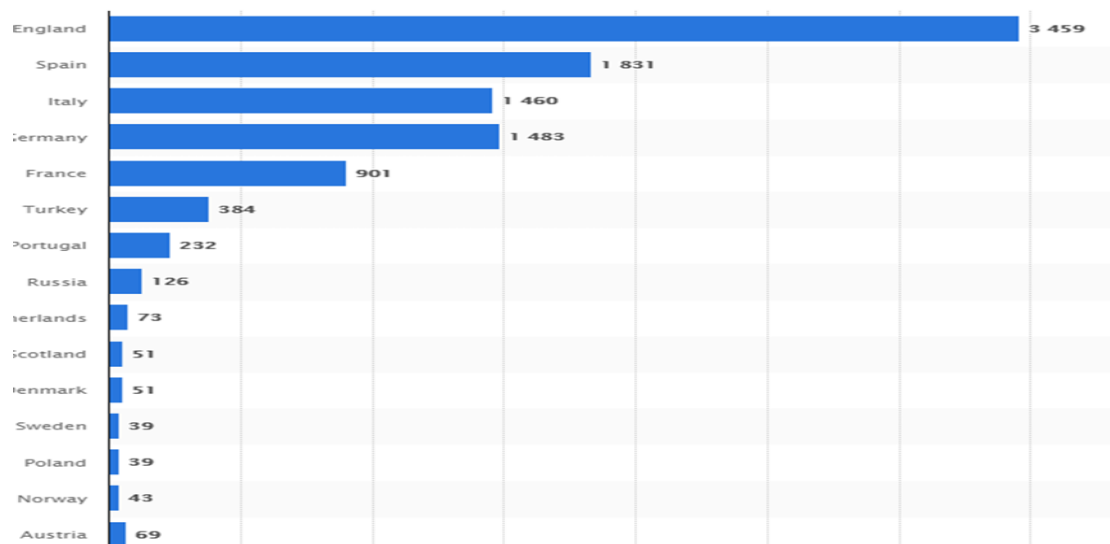

Πίνακας 7: Έσοδα ανά κατηγορία και διοργάνωση σε εκατ. ευρώ, Πηγή: Financial report-18 UEFA

¹³⁸ Sportpromedia, 8-7-2020

¹³⁹ Editorial uefa, 2018

Παράλληλα, σε εθνικό επίπεδο, τα ισχυρότερα πρωταθλήματα έγιναν παγκόσμια προϊόντα με εκατοντάδες εκατομμύρια καταναλωτές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η EPL, της οποίας οι αγώνες μεταδίδονται σε περισσότερες από 200 χώρες, και οι σύλλογοί της ψάχνουν συνεχώς τρόπους για τη μεγιστοποίηση των εσόδων, με συνέπεια να έχει γίνει το πιο προσοδοφόρο πρωτάθλημα ποδοσφαίρου στον κόσμο¹⁴⁰. Η αύξηση των εσόδων από τηλεοπτικά δικαιώματα μετά τη δημιουργία της EPL ήταν κολοσσιαία, ώστε από τις 170 εκατομμύρια λίρες της πρώτης σύμβασης, για τέσσερα χρόνια, να φτάσει στην επόμενη τετραετή σύμβαση στις 670 εκατομμύρια λίρες, ενώ την τελευταία τετραετία αναμένεται να φέρει έσοδα 9 δισεκατομμύρια λίρες. Όπως αναφέρει ο Vamplew, η διαπραγμάτευση για τα έσοδα από τηλεοπτικά δικαιώματα ήταν η μόνη που έγινε συλλογικά από την EPL, παράδοξο φαινόμενο για ανταγωνιστικές επιχειρήσεις¹⁴¹. Η τρομακτική αύξηση των εσόδων οφείλεται και στις συμβάσεις για τη μετάδοση σε άλλες χώρες του κόσμου φτάνοντας σε 650 εκατομμύρια δέκτες. Σύμφωνα με την ιστοσελίδα «statista» τα έσοδα της EPL από τα τηλεοπτικά δικαιώματα για την περίοδο 2018-19 ήταν 3,45 δις ευρώ, πολύ υψηλότερα από τα έσοδα των άλλων ισχυρών ευρωπαϊκών χωρών. Συγκεκριμένα, η Ισπανική La Liga είχε έσοδα 1,83 δις ευρώ, η Γερμανική Bundesliga 1, 483 δις ευρώ, η Ιταλική λίγκα 1,46 δις ευρώ και η Γαλλική 0,9 δις ευρώ (Πίνακας 8)¹⁴².

Πίνακας 8: Έσοδα από τηλεοπτικά δικαιώματα στα Ευρωπαϊκά πρωταθλήματα περιόδου 2018/19 (σε εκατ. ευρώ), Πηγή: statista, 1-7-2020

¹⁴⁰ May, A., 2019: 957 –970

¹⁴¹ Vamplew, W., 2017: 1807-1818

¹⁴² Statista, 1-7-2020

Η μεγαλύτερη πηγή εσόδων και για το ελληνικό πρωτάθλημα ήταν από την πώληση των τηλεοπτικών δικαιωμάτων. Ωστόσο, τα προβλήματα λόγω κακής διοίκησης του ελληνικού ποδοσφαίρου οδήγησαν σταδιακά στην απαξίωσή του με συνέπεια τη συνεχή μείωση των εσόδων. Τα υψηλότερα έσοδα ήταν την περίοδο 2001-02 με 61,3 εκατομμύρια ευρώ, ακολούθησαν σκαμπανεβάσματα ώστε στα πρώτα χρόνια της κρίσης να υπάρχει σημαντική μείωση, και συγκεκριμένα το 2011-12 να φτάσουν σε 44,3 εκατομμύρια ευρώ¹⁴³. Τα τελευταία χρόνια, κυρίως λόγω της έντονης αντιπαλότητας μεταξύ των ισχυρών ομάδων και προβλημάτων διαφθοράς επήρθε ακόμη μεγαλύτερη απαξίωση, ώστε την περίοδο 2019-20 να υπάρχει πρόβλημα απόκτησης τηλεοπτικής στέγης για αρκετές ομάδες, και τη λύση να δίνει το κράτος μέσω της κρατικής τηλεόρασης, κάτι που συνέβη και με τις αμέσως μικρότερες κατηγορίες. Έτσι, οι ομάδες που παρέμειναν στη συνδρομητική τηλεόραση έλαβαν συνολικά 22,475 εκατομμύρια ευρώ, ενώ οι υπόλοιπες έλαβαν από την κρατική τηλεόραση 12,635 εκατομμύρια ευρώ, με εξαίρεση τον ΠΑΟΚ που δημιούργησε διαδικτυακό συνδρομητικό κανάλι για τους αγώνες στην έδρα του¹⁴⁴.

Μολονότι στα άλλα εθνικά πρωταθλήματα τα έσοδα από τα τηλεοπτικά δικαιώματα ήταν σημαντικά μικρότερα από τις ισχυρές χώρες, παρέμειναν η κύρια πηγή εσόδων τους. Η είσοδος της τηλεόρασης σύμφωνα με τον Gaffney, δημιούργησε προβλήματα στις ομάδες ως προς την προσέλευση των οπαδών τους. Δεδομένου ότι η διεξαγωγή της ώρας των αγώνων καθορίζονταν από την ίδια την τηλεόραση σύμφωνα με τις ανάγκες της για υψηλή¹⁴⁵.

Η δύναμη της τηλεόρασης και η εξάρτηση που προκαλεί στους ποδοσφαιρικούς οργανισμούς, τόσο σε υπερεθνικό επίπεδο (FIFA, UEFA), όσο και σε εθνικό, αποδεικνύεται από τις τελευταίες εξελίξεις με την επιδημία του Covid-19. Η παγκόσμια ύφεση που προκάλεσε, που όπως αναφέρεται είναι η χειρότερη ακόμη και από αυτή του 1929-30, ήταν αναμενόμενο να προκαλέσει και μεγάλες αναταράξεις και στην οικονομία του ποδοσφαίρου. Χωρίς ακόμη να μπορεί να υπολογιστεί απόλυτα το μέγεθος της ύφεσης στην παγκόσμια οικονομία, εκτιμάται συρρίκνωση του παγκόσμιου ΑΕΠ, για το οποίο πολλοί οικονομικοί αναλυτές προβλέπουν να φτάσει μέχρι και 20% έως το τέλος του 2020¹⁴⁶. Η ύφεση επηρεάζει, φυσικά, το ποδόσφαιρο η οποία, όπως αναφέρεται στους Financial Times, θα μειώσει

¹⁴³ Onsports, 16-4-2012

¹⁴⁴ M.sport24, 8-4-2019

¹⁴⁵ Gaffney, g., 2015: 155-174

¹⁴⁶ Ναυτεμπορική, 13-6-2020

της μεταπωλητική αξία των παικτών κατά 10 δισεκατομμύρια ευρώ, λόγω των μειωμένων εσόδων¹⁴⁷. Από την πλευρά τους, τα τηλεοπτικά κανάλια, μέσω των ποδοσφαιρικών οργανισμών, όπως η UEFA, πίεσαν έντονα όλους τους εμπλεκόμενους φορείς για επανέναρξη των πρωταθλημάτων ώστε να μειώσουν τις απώλειές τους¹⁴⁸, αγνοώντας τις αντίθετες απόψεις για τους κινδύνους που μπορεί να προκαλέσει στην υγεία παικτών και άλλων ατόμων που συμμετέχουν¹⁴⁹. Στη Γερμανία, όπως ανέφερε ο διευθύνων σύμβουλος της Ντόρτμουντ, Χανς Γιόακιμ-Βάτσκε, ο πιθανός πρόωρος τερματισμός της σεζόν στην Bundesliga θα κοστίσει στους συλλόγους συνολικά 680 εκατομμύρια ευρώ λόγω της αθέτησης των τηλεοπτικών συμβολαίων, και πολλές από τις 50.000 θέσεις εργασίας που προσφέρει το γερμανικό ποδόσφαιρο είναι σε κίνδυνο¹⁵⁰. Στην Κίνα μάλιστα, 9 ομάδες κινδυνεύουν με οικονομική κατάρρευση, επειδή δεν εξασφάλισαν πιστοποιητικό συμμετοχής, λόγω του Covid-19¹⁵¹.

Η τηλεόραση, εκτός των εσόδων που αποφέρει άμεσα στην οικονομία του ποδοσφαίρου, συμβάλλει καταλυτικά και στην ανάπτυξη άλλων εμπορικών προϊόντων. Διεθνείς επιχειρηματικοί όμιλοι ασχολήθηκαν με τον κόσμο του ποδοσφαίρου για την επέκταση της εμπορικής τους δραστηριότητας. Όπως αναφέρει ο Alvito, η τηλεόραση διευκολύνει την πρόσβαση σε αγώνες σε ένα παγκόσμιο κοινό, γιατί προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες διαφήμισης και κατά συνέπεια πωλήσεων, ενώ οι ομάδες εμπορεύονται ποικίλα προϊόντα μετατρέποντας ακόμη και τα λογότυπα σε εμπορεύσιμα είδη, ώστε οι σύλλογοι να εξελιχθούν σε παγκόσμιες μάρκες, με στόχο να κατακτήσουν περισσότερες αγορές σε αναπτυσσόμενες χώρες¹⁵².

B.3. Εταιρείες – χορηγοί.

Η παγκόσμια οικονομία της σύγχρονης εποχής χαρακτηρίζεται από έντονη κινητικότητα τόσο στον τομέα της εργασίας όσο και στον τομέα της εταιρικής διαχείρισης. Στόχος των υπερεθνικών εταιρειών είναι η εξάπλωση της οικονομικής δραστηριότητάς τους σε όσο περισσότερους τομείς. Στην εποχή του νεοφιλελευθερισμού και του ύστερου καπιταλισμού, οι επιχειρήσεις έπρεπε να

¹⁴⁷ Financial times, 6-5-2020

¹⁴⁸ Sigmalive, 30-4-2020

¹⁴⁹ China Global Television Network, 17-4-2020

¹⁵⁰ Sportsroom, 14-3-2020

¹⁵¹ Gazzetta, 4-2-2020

¹⁵² Alvito, M., 2007: 524-544

κατασκευάσουν νέες αγορές μέσω των πολιτιστικών βιομηχανιών της διαφήμισης και του μάρκετινγκ, βιομηχανίες που σχεδιάστηκαν εξ αρχής για να διαμορφώσουν νέες επιθυμίες¹⁵³.

Η FIFA, σύμφωνα με τη Οικονομική έκθεση 2018, ανέφερε έσοδα από χορηγίες και εμπορικά δικαιώματα 26% του συνόλου των εσόδων της, ενώ η UEFA, στην δική της οικονομική έκθεση ανέφερε έσοδα 16,3% ¹⁵⁴. Η προσπάθεια αναζήτησης νέου καταναλωτικού κοινού, μέσω της προβολής και διαφήμισης στο χώρο του ποδοσφαίρου, οδήγησε αρκετές εταιρείες στην ανάληψη χορηγιών στα εθνικά πρωταθλήματα. Η φημισμένη τράπεζα Barclays, κατέβαλε το 2013, 120 εκατομμύρια λίρες στην EPL ως κεντρική χορηγός της ονομασίας του πρωταθλήματος, δηλαδή ονομάστηκε EPL-BARCLAYS¹⁵⁵. Αυτό συνέβη σε αρκετές χώρες, όπως και στην Ελλάδα, όπου η τελευταία συμφωνία ήταν με τις εταιρείες «ΣΟΥΡΩΤΗ Α.Ε.» και «ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΠΑΛΛΑΣ Α.Ε.» για την κεντρική χορηγία του πρωταθλήματος¹⁵⁶. Η απαξίωση του ποδοσφαίρου τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, είχε συνέπεια τη δυσκολία εξεύρεσης χορηγού, ώστε σε αυτή τη συμφωνία να υπάρχει το οξύμωρο, οι εταιρείες αυτές να ανήκουν σε εμπορικούς ομίλους όπου κεντρικός μέτοχος να είναι ο μεγαλομέτοχος του συλλόγου ΠΑΟΚ, κάτι που δημιουργεί συνθήκες αθέμιτου ανταγωνισμού.

Σημαντικές εισροές εσόδων από χορηγίες είχαν πολλοί σύλλογοι, με το μεγαλύτερο μέρος να λαμβάνεται από τις ισχυρές ομάδες. Ο μετασχηματισμός των πιο φημισμένων ομάδων παγκοσμίως σε εταιρείες και η εμπορική τους εξάπλωση εκτός εθνικών συνόρων, είχε αποτέλεσμα τη σύναψη συμφωνιών με άλλους εμπορικούς οίκους, που δραστηριοποιούνται σε ποικιλία προϊόντων. Μία από αυτές είναι η Manchester United, που στα πλαίσια της εμπορικής της επέκτασης στις ασιατικές αγορές και έχοντας ως χορηγό την εταιρεία NIKE, διέθεσε 40.000 είδη με το λογότυπο του συλλόγου σε ένα μόλις Σαββατοκύριακο¹⁵⁷. Ο μετασχηματισμός των φιλάθλων σε καταναλωτές είχε συνέπεια την είσοδο εταιρειών που δεν έχουν σχέση με το ποδόσφαιρο, διαθέτοντας προϊόντα όπως κρασιά, αρώματα και παιδικά

¹⁵³ Comaroff, J., & Comaroff, J., L., 2000: 291-343

¹⁵⁴ Resources fifa, 15-3-2019 & Editorial uefa, (2018)

¹⁵⁵ Vamplew, W., 2017: 1807-1818

¹⁵⁶ Sport24, 20-7-2017

¹⁵⁷ Edwards, E., 2014: 432 –464

παιχνίδια, ώστε το έσοδα να ανταγωνίζονται τις εισπράξεις από τη διάθεση εισιτηρίων¹⁵⁸.

Ένας ακόμη τρόπος διείσδυσης των εταιρειών στο ποδόσφαιρο ήταν μέσω της αναγραφής της επωνυμίας μίας εταιρείας στις φανέλες των συλλόγων. Η αγγλική Arsenal έλαβε χορηγία 100 εκατομμυρίων λιρών από την Emirates, τόσο για την κατασκευή του νέου γηπέδου της όσο και για την αναγραφή της επωνυμίας της στις στολές των παικτών¹⁵⁹. Συνολικά στην EPL τα έσοδα από τη διαφήμιση αυξήθηκαν από 100 εκατομμύρια λίρες την περίοδο 2010-11 σε 226 εκατομμύρια την περίοδο 2016-17. Αυτός ο τρόπος προβολής από τις εταιρείες χρησιμοποιείται ευρέως στις περισσότερες ομάδες, όπως και στις ελληνικές. Για παράδειγμα, το όνομα του συλλόγου της Ξάνθης, έως πρόσφατα, ήταν SCODA ΞΑΝΘΗ, λόγω της χορηγίας της αυτοκινητοβιομηχανίας SCODA.

Η επέκταση της ασχολίας με το ποδόσφαιρο σε τεράστιο όγκο πληθυσμού σε όλο τον κόσμο, αλλά και η προβολή που αυτό συνεπαγόταν, έγινε πεδίο έλξης για πολλούς επενδυτές. Αποτέλεσμα ήταν πολλοί σύλλογοι να αποκτηθούν από πλούσιους επιχειρηματίες ή ακόμη και από υπερπόντιες επιχειρήσεις, με στόχο είτε την ατομική προβολή και την αύξηση του κοινωνικού κύρους τους για την είσοδο της επιχείρησης σε νέες αγορές για τον πολλαπλασιασμό των κερδών της.

B.4. Οι επενδυτές – “New directors”.

Αρχικά οι περισσότεροι ιδιοκτήτες ποδοσφαιρικών ομάδων ήταν συνήθως τοπικοί επιχειρηματίες. Αυτοί δεν είχαν στόχο το άμεσο κέρδος, εκτός από τα πιθανά έμμεσα κέρδη κυρίως λόγω προβολής των επιχειρήσεών τους, ενώ ήταν συναισθηματικά δεμένοι με το σύλλογο της περιοχής τους. Ο μετασχηματισμός των συλλόγων τα τελευταία χρόνια, με δομές και οργάνωση παρόμοιες με μεγάλες επιχειρήσεις, και η μετατροπή των οπαδών σε καταναλωτές, κέντρισε το ενδιαφέρον νέων επενδυτών. Με τον όρο «new directors», ο King αναφέρεται σε εκείνους τους επιχειρηματίες που εμφανίστηκαν τη δεκαετία του 1990¹⁶⁰.

Η EPL, ως το σημαντικότερο πρωτάθλημα στον κόσμο, έχει ελκύσει πολλούς νέους επενδυτές μέχρι σήμερα. Οι κορυφαίες ομάδες έγιναν στόχος απόκτησής τους, άλλες φορές με επιτυχία, άλλες με αποτυχία. Σε αρκετές

¹⁵⁸ Vamplew, W., 2017: 1807-1818

¹⁵⁹ Vamplew, W., 2017: 1807-1818

¹⁶⁰ King, A., 1997: 224-240

περιπτώσεις, κυρίως στην Αγγλία, οι φίλαθλοι των ομάδων αντιστάθηκαν σε αυτό το νέο είδος ιδιοκτησίας. Η προσπάθεια του Rupert Murdoch, ιδιοκτήτη του συνδρομητικού καναλιού BSkyB, να αποκτήσει τη Manchester United το 1998, απέτυχε λόγω των αντιδράσεων των οπαδών της. Η αντίδραση, όπως συμφωνούν οι Taylor, Giulianotti, Scraton και Armstrong, απέκτησε μορφή κοινωνικού κινήματος, με σύνθημα της καμπάνιάς τους το «not for sale», με συνέπεια να πετύχουν στο στόχο τους¹⁶¹. Ωστόσο, λίγα χρόνια αργότερα η πώληση δεν αποφεύχθηκε, παρά τις παρόμοιες αντιδράσεις, και το 2005 νέος ιδιοκτήτης έγινε ο Αμερικανός Glazer. Νωρίτερα, το 2003, ο Ρώσος πολύ-εκατομμυριούχος Abramovich απέκτησε την ομάδα Chelsea. Οι περιπτώσεις επενδυτών όπως οι Bates και Shinawatra, οι οποίοι αφού αγόρασαν Chelsea και Manchester City αντίστοιχα, και στη συνέχεια τις πούλησαν κερδίζοντας υπέρογκα ποσά, είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα των προθέσεων πολλών νέων επενδυτών, οι οποίοι αντιμετωπίζουν τους συλλόγους ως συνήθεις επιχειρήσεις που αγοράζονται και πωλούνται με στόχο το κέρδος, σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία¹⁶². Σε άλλες περιπτώσεις, επενδυτές και μεγάλες εταιρείες πήραν στην ιδιοκτησία τους ομάδες προκειμένου να αυξήσουν τις πωλήσεις τους και σε άλλες άλλες εμπορικές επιχειρήσεις τους, όπως ο John Houlding, ιδιοκτήτης της Liverpool F.C. και η Ινδική εταιρεία πουλερικών «Venky's» που αγόρασε τη Blackburn Rovers¹⁶³.

Στη Γαλλία, μία από τις δημοφιλέστερες ομάδες, η Paris Saint-Germain, αποκτήθηκε το 2011 από τη βασιλική επενδυτική εταιρεία του Κατάρ «Qatar Investment Authority»¹⁶⁴. Η ίδια εταιρεία λίγο νωρίτερα είχε γίνει χορηγός της ισπανικής Barcelona, για την αναγραφή του λογότυπου στις στολές της ομάδας, κάτι που γινόταν για πρώτη φορά στον σύλλογο αυτό¹⁶⁵. Στην Ιταλία, η πιο χαρακτηριστική περίπτωση ήταν του ιδιοκτήτη της Milan, Silvio Berlusconi, ο οποίος ήταν ιδιοκτήτης τηλεοπτικού καναλιού και αργότερα διετέλεσε πρωθυπουργός της Ιταλίας, ενώ το 2017 την πούλησε στον κινέζο επιχειρηματία Yonghong Li¹⁶⁶. Υπήρξαν περιπτώσεις τέτοιου είδους επενδυτών και στην Ελλάδα, με πιο

¹⁶¹ Millward, P., & Poulton, G., 2014: 1 -22

¹⁶² Millward, P., 2013: 399-414

¹⁶³ Millward, P., 2013: 399-414

¹⁶⁴ BBC, 3-8-2011

¹⁶⁵ The Guardian, 10-12-2010

¹⁶⁶ CNN Greece, (14-4-2017

χαρακτηριστική της επενδυτικής εταιρείας ENIC, που είχε αποκτήσει την ΑΕΚ (2003)¹⁶⁷.

Η θέση και των δύο συλλόγων στην κορυφή της έκθεσης Football Finance 100 (Πίνακας 9) προέρχεται κυρίως από τους τεράστιους οικονομικούς πόρους των ιδιοκτητών των ομάδων, από τη Μέση Ανατολή, οι οποίοι έχουν επενδύσει πάνω από 1 δισ. ευρώ σε ποδοσφαιριστές, προπονητές και εγκαταστάσεις.

ΟΜΑΔΕΣ ΜΕ ΤΗ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ ΣΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟ 2020		
ΟΜΑΔΑ	ΧΩΡΑ	ΔΕΙΚΤΗΣ ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑΣ (FFI*)
Παρί Σεν Ζερμέν	Γαλλία	5.318
Μάντσεστερ Σίτι	Αγγλία	5.197
Μπάγερν Μονάχου	Γερμανία	3.888
Τότεναμ	Αγγλία	3.441
Ρεάλ Μαδρίτης	Ισπανία	3.336
Άρσενal	Αγγλία	3.150
Τσέλσι	Αγγλία	2.893
Λίβερπουλ	Αγγλία	2.616
Γιουβέντους	Ιταλία	2.195
Ντόρτμουντ	Γερμανία	2.154

Πίνακας 9: Ομάδες με τη μεγαλύτερη οικονομική δύναμη στο παγκόσμιο ποδόσφαιρο 2020, ιδία επεξεργασία. *Δείκτης Βαθμολογίας = Είναι η τελική βαθμολογία για κάθε ομάδα η οποία προέρχεται από πέντε βασικές οικονομικές μεταβλητές/κατηγορίες: ποδοσφαιριστές, καταθέσεις στην τράπεζα, περιουσιακά στοιχεία, επενδύσεις και καθαρό χρέος. Πηγή: Football Finance 100 – 2020 Edition¹⁶⁸.

Οι ευρωπαϊκές ομάδες αντιπροσωπεύουν το 80% των 30 κορυφαίων, αποδεικνύοντας έτσι την κυριαρχία του ευρωπαϊκού ποδοσφαίρου. Δεκαπέντε διαφορετικά πρωταθλήματα εκπροσωπούνται στις πρώτες 100 ομάδες, με τους βρετανικούς συλλόγους να βρίσκονται στην κορυφή με 23 ομάδες. Το MLS (πρωτάθλημα των ΗΠΑ και Καναδά) έρχεται δεύτερο με 17 ομάδες, ενώ Λα Λίγκα (11 ομάδες), Σέριε Α (11 ομάδες) και Μπουντεσλίγκα (10 ομάδες) συμπληρώνουν την πρώτη πεντάδα. Αξίζει να σημειωθεί ότι καμία ελληνική ομάδα δεν βρίσκεται ανάμεσα στις 100 πρώτες.

¹⁶⁷ Το Βήμα, 24-11-2008

¹⁶⁸ Mysoccerex, 2020

Οι επενδυτές αυτοί (new directors ή sugar daddies) έδειξαν πρόθυμοι να βοηθήσουν οικονομικά στις ομάδες που απέκτησαν, παρά τις υψηλές δαπάνες σε μεταγραφές, και πολλές φορές κάλυπταν τα ελλείματα που είχαν δημιουργηθεί κάθε χρόνο. Η προβολή και η ενίσχυση της δημόσιας εικόνας τους, μέσω της επιτυχίας σε ένα έντονα ανταγωνιστικό περιβάλλον¹⁶⁹, και η έμμεση κερδοφορία μέσω άλλων εμπορικών επιχειρήσεων, αποτελούσαν πάντα τους σημαντικότερους λόγους των κινήσεων αυτών¹⁷⁰. Σε συγκριτική αξιολόγηση της UEFA το 2013, αναφέρεται ότι οι ευρωπαϊκοί σύλλογοι παρουσίασαν καθαρή αύξηση ιδιωτικών κεφαλαίων από επενδυτές-ιδιοκτήτες κατά 1.279 δισ. ευρώ το οικονομικό έτος 2011, προκειμένου να καλυφθούν οι απώλειες και οι ελλείψεις ρευστότητας των συλλόγων τους¹⁷¹. Γνωστά παραδείγματα είναι Abramovich, ο οποίος είχε εισφέρει περίπου 1 δισεκατομμύριο λίρες στη Τσέλσι έως το 2012, ο Σεΐχης Mansour, ο οποίος είχε ήδη ξοδέψει το ίδιο ποσό στα τέσσερα χρόνια έως το 2012 στη Manchester City, ο Moratti μέχρι το 2012 δαπάνησε 1 δισ. Ευρώ πληρώνοντας τους ανοιχτούς λογαριασμούς της Inter Milan, ενώ ο Berlusconi είχε εισφέρει περίπου το ήμισυ αυτού του ποσού στο AC Milan ¹⁷².

Το φαινόμενο της κακής διαχείρισης των οικονομικών των ομάδων, λόγω των ασυλλόγιστων δαπανών για μεταγραφές, που δημιουργεί αυξανόμενα χρέη, αντιμετωπίστηκε από την UEFA με το FFP, τουλάχιστον για τις διοργανώσεις της. Έτσι, οι περιορισμοί στις δαπάνες και ο έλεγχος ύψους ορισμένων μεταγραφών αλλά και των ισολογισμών των ομάδων, προκειμένου να έχουν δικαίωμα συμμετοχής σε CL και EL, έχει φέρει θετικά αποτελέσματα, ώστε το 2017, για πρώτη φορά στην Ευρώπη οι 700 κορυφαίοι σύλλογοι δημιούργησαν συνολικό κέρδος ύψους 615 εκατομμυρίων ευρώ¹⁷³. Οι Drut και Raballand θεωρούν ότι το FFP μπορεί να φέρει οικονομική ισορροπία και σωστή διαχείριση στις ομάδες, ωστόσο αναρωτιούνται αν θα τηρηθούν οι κανόνες όταν κάποια από τις ισχυρές ομάδες τους παραβούν¹⁷⁴. Τη φετινή χρονιά όμως η UEFA προχώρησε στον διετή αποκλεισμό της αγγλικής Manchester City από τις ευρωπαϊκές διοργανώσεις (2020-21 και 2021-22) για τη μη τήρηση των κανόνων του FFP ¹⁷⁵. Ωστόσο, μετά τη προσφυγή της στο CAS,

¹⁶⁹ Leach S., & Szymanski, S., 2015: 25-49

¹⁷⁰ Sloane, P. J., 2015: 1-7

¹⁷¹ Franck, E., 2014: 1-34

¹⁷² Franck, E., 2014: 1-34

¹⁷³ To10, 18-1-2019

¹⁷⁴ Drut, B., & Raballand, G., 2012: 73-88

¹⁷⁵ Forbes, 16-2-2020

δικαιώθηκε και τελικά θα λάβει μέρος¹⁷⁶. Το 2018 η UEFA επέβαλε και στον Παναθηναϊκό διετή αποκλεισμό λόγω ασυνέπειας των οικονομικών υποχρεώσεων του¹⁷⁷. Η τελευταία ομάδα που τιμωρήθηκε (καλοκαίρι 2020) ήταν η τουρκική Τράμπζονσπορ¹⁷⁸ για τον ίδιο λόγο, ενώ κίνδυνο διατρέχει και ο ΠΑΟΚ, ο οποίος είναι σε επιτήρηση από το καλοκαίρι του 2019¹⁷⁹.

Ένα άλλο σημαντικό ενδιαφέρον των επενδυτών αυτών ήταν η κατασκευή νέων γηπέδων, τα οποία μπορούν να προσφέρουν ασφάλεια, μεγαλύτερη άνεση στους θεατές, αλλά και να αποτελέσουν πεδίο μεγάλης εμπορικής εκμετάλλευσης, μέσω της πολλών καταστημάτων που υπάρχουν περίξ του γηπέδου. Τα σύγχρονα γήπεδα μπορούν να χαρακτηριστούν για το λόγο αυτό ως «στάδια-εμπορικά κέντρα».

B.5. Στάδια – «εμπορικά κέντρα».

Τα τελευταία 20 χρόνια, έχουν κατασκευαστεί νέα σύγχρονα στάδια, τα οποία προσφέρουν πολλές δυνατότητες και εξυπηρετούν την καλύτερη εμπορική εκμετάλλευση από τους συλλόγους και τους ιδιοκτήτες τους. Εκτός των βελτιωμένων χώρων υποδοχής και φιλοξενίας των θεατών, περιλαμβάνουν και πλήθος άλλων εμπορικών χώρων όπου διατίθενται διάφορα προϊόντα από τα οποία προέρχονται έσοδα για τις ομάδες εκτός των εσόδων από τα εισιτήρια.

Για τους φιλάθλους των ομάδων τα γήπεδα αποτελούν σημαντικοί τόπους εκδήλωσης συναισθημάτων πίστης και αγάπης στην ομάδα τους. Οι φίλοι του ποδοσφαίρου συχνά αισθάνονται ισχυρή προσκόλληση με τους χώρους των γηπέδων μέσω της συσχέτισης τέτοιων φυσικών χώρων με τις αναμνήσεις των αλληλεπιδράσεων με άλλους¹⁸⁰. Στην εποχή της εμπορευματοποίησης, τα σύγχρονα αθλητικά γήπεδα είναι χώροι όπου αλληλεπιδρούν η κατανάλωση και το θέαμα, ώστε να στηριχθούν οι οικονομικές πρακτικές σε επαναλαμβανόμενες εμπειρίες από ένα έξυπνα «τοποθετημένο κοινό»¹⁸¹. Στα πιο δημοφιλή εθνικά πρωταθλήματα αλλά και στα CL, EL, World Cup και Euro, η ζήτηση για εισιτήρια έχει αυξηθεί, ώστε να

¹⁷⁶ BBC, 13-7-2020

¹⁷⁷ Gazzetta, 24-4-2018

¹⁷⁸ Sportfm, 3-6-2020

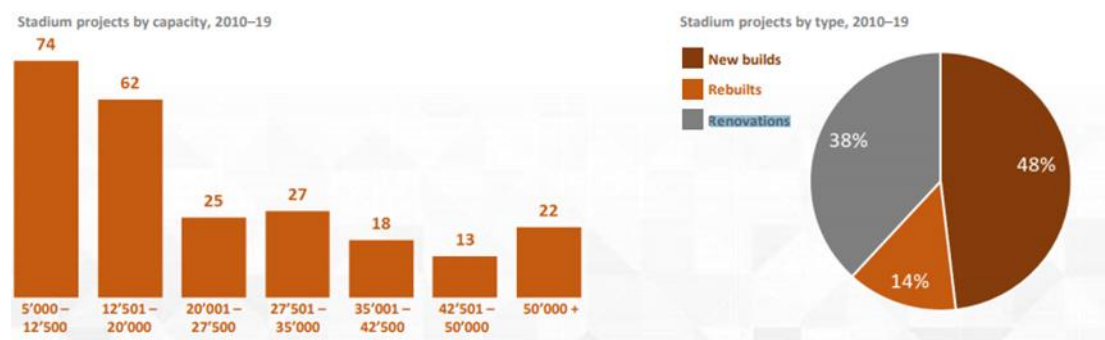
¹⁷⁹ Sportime, 1-1-2020

¹⁸⁰ Bale, J., 2000: 91-101

¹⁸¹ Peterson, R., & Robinson, D., 2012: 263-279

καθίστανται αναγκαίο μια νέα αρχιτεκτονική για την κατασκευή σταδίων που μπορούν να φιλοξενήσουν από 100.000 έως 120.000 θεατές¹⁸².

Η κατασκευή νέων σταδίων είχε σημαντικά πλεονεκτήματα για τις ομάδες και ιδιοκτήτες τους. Για παράδειγμα, η εγκατάσταση της Arsenal στο νέο γήπεδο Emirates, εκτός της αύξησης των θέσεων στο διπλάσιο και την άνετη σχεδόν πώληση όλων των εισιτηρίων, είχε επιπλέον έσοδα από τη συμφωνία με την εταιρεία Emirates για την ονομασία του γηπέδου, δείχνοντας έτσι την αιτία που πολλοί επενδυτές δίνουν ιδιαίτερη σημασία στην ποιότητα του γηπέδου, όταν επιδιώκουν την απόκτηση ενός συλλόγου¹⁸³. Την τελευταία δεκαετία έχουν πραγματοποιηθεί έργα σε 241 ευρωπαϊκά στάδια, με το 48% να είναι νεόκτιστα, ενώ το 45% να είναι χωρητικότητας άνω των 25.000 θεατών (Πίνακας 10)¹⁸⁴.

Πίνακας 10: Έργα σταδίων ανά χωρητικότητα, έργα σταδίων ανά είδος κατασκευής. Πηγή: Uefa, 2019

Η ύπαρξη ενός σύγχρονου σταδίου έχει πολλαπλά οφέλη για τις ποδοσφαιρικές επιχειρήσεις. Έχουν γίνει χώροι, όπου υπάρχουν αρκετά καταστήματα, όπως αυτά που πουλούν είδη ένδυσης με το λογότυπο της ομάδας, εστιατόρια, μικροπωλητές διαφόρων ειδών, τα οποία δημιουργούν έσοδα για το σύλλογο. Επιπλέον, χώροι του σταδίου, πολλές φορές χρησιμοποιούνται και για άλλες εκδηλώσεις. Η ύπαρξη συνεδριακών αιθουσών, σαλονιών και πολυτελών δωματίων, εξυπηρετεί ώστε να ενοικιάζονται για διάφορες εκδηλώσεις¹⁸⁵. Επεκτείνοντας την εκμετάλλευση σε κάθε χώρο του σταδίου, μπορούν να γίνουν συνέδρια, γάμοι, κάποιοι να μπορούν να παίξουν ποδόσφαιρο στον αγωνιστικό χώρο. Στο στάδιο The Etihad (Manchester City) η γαμήλια τελετή και η βραδυνή δεξίωση στοιχίζει 100 λίρες ανά άτομο. Ένα ποδοσφαιρικό παιχνίδι μεταξύ ερασιτεχνών ποδοσφαιριστών, οι οποίοι θέλουν να ζήσουν τη μαγεία του γηπέδου με συνοδεία

¹⁸² Giulianotti, R., 2003: 207-214

¹⁸³ Millward, P., 2013: 399–414..

¹⁸⁴ Uefa, 2019

¹⁸⁵ Football-stadiums, 2020

φαγητού στο Emirates, έχει κόστος 30.000 λίρες. Κάποια στάδια επιτρέπουν ανοιχτές συναυλίες έχοντας σημαντικά κέρδη όπως το Wembley στο Λονδίνο, το οποίο είχε έσοδα 318 εκατομμύρια λίρες από συναυλίες το 2012, και το Stadium of Light της Sunderland (στην ομώνυμη πόλη) που είχε έσοδα 2 εκατομμύρια λίρες το 2011. Θα πρέπει να προστεθούν τα έσοδα από τα αναμνηστικά είδη που πωλούνται στα καταστήματα, αλλά και τα έσοδα από την κατανάλωση φαγητού και ποτών. Στο γήπεδο της Tottenham στο Λονδίνο, μία πίτα και ένα τσάι κοστίζει 6,5 λίρες. Επίσης τα γήπεδα των πιο φημισμένων ομάδων αποτελούν τουριστικούς προορισμούς με αναφορές σε όλους τα τουριστικά φυλλάδια περιηγήσεων, όπως της Arsenal, Manchester United, Real Madrid, Barcelona και άλλων, έχοντας ακόμη και αίθουσες ως μουσεία με θέματα των συλλόγων. Τα στάδια αποτελούν μία μικρογραφία της αγοράς, και επηρεάζονται από τις εξελίξεις στην ευρύτερη οικονομία. Η επιδημία του Covid-19 προκάλεσε δραματικές επιπτώσεις στους υπαλλήλους και εμπόρους στους χώρους αυτούς, ώστε να είναι αναγκαία η στήριξή τους από τους άλλους εμπλεκόμενους φορείς¹⁸⁶.

Τα τελευταία χρόνια, οι ποδοσφαιρικές εταιρείες θέλοντας να αυξήσουν το καταναλωτικό τους κοινό, έχουν στραφεί σε προσπάθειες να προσελκύσουν άτομα που έως πρόσφατα ήταν αποκλεισμένα. Συγκεκριμένα, άτομα με κινητικά προβλήματα, ηλικιωμένοι, είτε λόγω μη εύκολης πρόσβασης, είτε λόγω μη ύπαρξης ασφαλών χώρων δεν είχαν τη δυνατότητα να επισκέπτονται το γήπεδο. Το ζήτημα αυτό απασχόλησε την UEFA στο παρελθόν, με τον πρώην πρόεδρό της M. Platini να δηλώνει ότι πρέπει να ληφθούν μέτρα ώστε να αρθεί ο «αποκλεισμός» αυτών των κοινωνικών ομάδων, κάτι που θα έχει και οικονομικά οφέλη για τους συλλόγους¹⁸⁷.

Αν και ακόμη δεν υπάρχουν μελέτες για το ζήτημα αυτό, αποτελούν σημαντικό αριθμό των φιλάθλων. Σύμφωνα με τη Eurostat, το 2012 υπολογίζεται ότι τα άτομα με κινητικές δυσκολίες και οι ηλικιωμένοι αποτελούν το 51,5% του πληθυσμού στην ΕΕ. Επομένως είναι σαφές γιατί αυτές οι ομάδες έχουν βρεθεί στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των ποδοσφαιρικών οργανισμών (Πίνακας 11).

¹⁸⁶ Espn, 20-4-2020

¹⁸⁷ Paramio-Salcines, J., Grady, J., Downs, P., 2014: 864–882

	Total population (million)	Aged 50-64 (% of total population)	Aged 65 and over (% of total population)	People with dis- abilities	Overall figures of older people and those with disabilities
EU-28	506.8 million	19.1% 95 million	17.8% 90.2 million	15% 80 million	51.5% 258.4 million
UK	62 million	18.1% 11.2 million	16.4% 10.1 million	19.3% 12 million (2013)	53.8% 33.3 million
Germany	81.8 million	19.3% 15.8 million	20.7% 16.9 million	8.9% 7.3 million	48.9% 40 million
Spain	46.8 million (2011)	17.4% 8.14 million	17.3% 8.04 million	9% 3.8 million (2008)	43.3% 20 million

Source: Adapted from Eurostat, *Basic Figures on the EU*. Office for Disability Issues, *National Population Projections*; Office for National Statistics, *National Population Projections*; Department for Work and Pensions, *Fulfilling Potential*, for the UK; Federal Statistical Office, *Germany's Population by 2060*, for Germany; Spanish Statistical Institute, *Spain in Figures 2013* for Spain.

Πίνακας 11: Ποσοστό ηλικιωμένων ατόμων και ατόμων με μορφές αναπηρίας σε 28 μέλη της ΕΕ (περιλαμβάνεται η Αγγλία, Γερμανία και Ισπανία) στις 1-1-2012 επί του συνολικού πληθυσμού. Πηγή: Paramio-Salcines, J., Grady, J., Downs, P., 2014: 864-882¹⁸⁸

Ο υπεύθυνος για τις επιχειρήσεις για όλες τις εκδηλώσεις και υπηρεσίες της Manchester United για τους οπαδούς με ειδικές ανάγκες στο Old Trafford Stadium, και πρώην πρόεδρος της και συνιδρυτής της National Association of Disabled Supporters (NADS) (μετονομάστηκε Level Playing Field από το 2011), δήλωσε ότι «η βελτίωση της προσβασιμότητας στα στάδια, στα περισσότερα ευρωπαϊκά ποδοσφαιρικά σωματεία θα πρέπει να είναι ένα από τα κύρια μελήματα της επόμενης δεκαετίας». Έτσι, πολλά σύγχρονα στάδια έχουν βελτιώσει τις εγκαταστάσεις τους ώστε να υποδέχονται αυτές τις κατηγορίες φιλάθλων, αν και ακόμη σε αρκετά στάδια φημισμένων ομάδων υπάρχουν σημαντικές ελλείψεις¹⁸⁹.

B.6. Η ανάπτυξη του στοιχήματος.

Οι ποδοσφαιρικές διοργανώσεις, εκτός από τα άλλα έσοδα που προσφέρουν στους συλλόγους, χρησιμοποιούνται ευρέως από τις εταιρείες στοιχημάτων. Στις περισσότερες χώρες τα έσοδα των εταιρειών αυτών παρουσιάζουν συνεχώς αύξηση, φαινόμενο που παρουσιάζεται και στην Ευρώπη¹⁹⁰. Η εταιρεία Bet365 το 2016 είχε υψηλότερα κέρδη από άλλες στοιχηματικές εταιρείες, που έφτασαν σχεδόν στα 2,5

¹⁸⁸ Paramio-Salcines, J., Grady, J., Downs, P., 2014: 864-882

¹⁸⁹ Το 2013, η Barcelona μετά από μελέτη, υπολόγισε ότι υπάρχουν 4051 μέλη με ένα ευρύ φάσμα αναπηριών, όπου πάνω από 2000 οπαδοί (2.170) είναι χρήστες αναπηρικών αμαξιδίων, 1.850 με προβλήματα ακοής και όρασης, και 31 με μαθησιακές δυσκολίες. Ωστόσο, έως τότε, στο γήπεδο της (Camp Nou) υπήρχαν μόνο 40 θέσεις για φιλάθλους με αναπηρική πολυθρόνα, όταν το γήπεδο έχει χωρητικότητα 98.000 περίπου θέσεων (βλ. Paramio-Salcines, J., Grady, J., Downs, P., 2014: 864-882)

¹⁹⁰ Bookieplanet, 20-12-2019

δισεκατομμύρια ευρώ, με βασικό παράγοντα αυτής της εξέλιξης,¹⁹¹. Σημαντικό ρόλο έπαιξε η διοργάνωση του EURO 2016. Παρ' όλα αυτά, η πανδημία του κορωνοϊού επέφερε σημαντικές απώλειες στα έσοδα αυτών των εταιρειών¹⁹².

Οι εταιρείες αυτές επενδύουν μεγάλα ποσά σε χορηγίες εθνικών πρωταθλημάτων ή ακόμη και ομάδων για τη διαφήμισή τους. Για παράδειγμα στην Αγγλία, η επιτροπή στοιχημάτων (UK Gambling Commission), ανέφερε για την περίοδο 2015-16 έσοδα 1,4 δισεκατομμύρια ευρώ από τις εταιρείες στοιχημάτων, με τα καθαρά κέρδη να ανέρχονται σε 333,4 εκατομμύρια λίρες. Η FA δέχθηκε κριτική λόγω των συναλλαγών με στοιχηματικές εταιρείες, αφού δέχεται αρκετά εκατομμύρια λίρες ως χορηγίες¹⁹³. Παράλληλα αποδείχθηκε ότι αρκετοί ποδοσφαιριστές είναι εθισμένοι με το στοίχημα, με συνέπεια αρκετοί από αυτούς να τιμωρηθούν. Έντονη κριτική ασκήθηκε και στην περίπτωση μεταγραφής του παίκτη Rooney στην ομάδα Derby County, όταν άλλος παίκτης της δεύτερης κατηγορίας (Derby) αποκάλυψε ότι ο Rooney επέλεξε να φορά τη χρονιά εκείνη, φανέλα με το No32 έχοντας έρθει σε μυστική συμφωνία χορηγίας με την online εταιρεία στοιχήματος 32Red. Αυτό προκάλεσε γενική καταδίκη στην Αγγλία, αφού ήταν δείγμα ενός γενικού φαινομένου συμφωνιών τέτοιου είδους μεταξύ συλλόγων και παικτών με εταιρείες στοιχημάτων, κάτι που προκαλεί εμμέσως μεγαλύτερο εθισμό στους παίκτες στοιχημάτων, ενώ ο ιδιοκτήτης της στοιχηματικής εταιρείας GVC Holdings ζήτησε την απαγόρευση χρηματοδότησης των συλλόγων από εταιρείες στοιχημάτων¹⁹⁴.

Στην Ελλάδα ο ΟΠΑΠ, ως κρατικός οργανισμός ήταν για πολλά χρόνια ο βασικός χορηγός του εθνικού πρωταθλήματος. Ακόμη και μετά την ιδιωτικοποίησή του παραμένει βασικός χορηγός του εθνικού πρωταθλήματος. Παράλληλα έχουν συμμετάσχει και άλλες παρόμοιες εταιρείες, όπως η Stoiximan.gr¹⁹⁵.

Η εξάπλωση των εταιρειών στοιχημάτων και τα τεράστια ποσά που διακινούνται έχουν προκαλέσει φαινόμενα παράνομου στοιχηματισμού και χειραγώγησης αγώνων, αφού όπως επισημαίνει ο Small, διευθυντής της εταιρείας ανάλυσης δεδομένων στοιχήματος και αθλημάτων Sportradar, το 70% των εσόδων τους προέρχεται από το ποδόσφαιρο, ενώ από την ανάλυσή των αγώνων υπολογίζεται

¹⁹¹ Bookieplanet, 8-11-2017

¹⁹² Capital, 23-4-2020

¹⁹³ Cazino, 25-5-2017

¹⁹⁴ Financial times, 23-8-2019

¹⁹⁵ Contra, 4-9-2015

ότι το 1% των αγώνων είναι χειραγωγημένοι¹⁹⁶. Αν και το στοίχημα έχει περισσότερα από 90 χρόνια ιστορίας στη Βρετανία, τα τελευταία χρόνια το φαινόμενο παράνομων εταιρειών στοιχήματος έχει εξαπλωθεί, με πολλές από τις παράνομες εταιρείες να έχουν την έδρα τους στην Ανατολική Ασία.

Η παγκοσμιοποίηση και ο νέο-φιλελεύθερος τρόπος οργάνωσης των οικονομιών έχει παρουσιάσει αυξημένα φαινόμενα διαφθοράς και οικονομικού εγκλήματος. Ο παράνομος στοιχηματισμός, έχει συνέπειες και στα έσοδα των κρατικών οικονομιών, που χάνουν σημαντικά έσοδα από φόρους και άλλες εισφορές. Η οικονομία του ποδοσφαίρου αποτελεί ένα αρκετά σημαντικό τομέα της οικονομίας που έχει άμεση επίδραση στις κρατικές οικονομίες.

B.7. Η συμβολή του αθλήματος στις οικονομίες των χωρών.

Σύμφωνα με έρευνα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Research for Cult Committee - The Economic Dimension of Sport, 2015), αποδείχθηκε ότι η αθλητική βιομηχανία δημιουργεί περίπου 1,76% της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας και 2,12% της απασχόλησης στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁹⁷. Το ποδόσφαιρο αποτελεί το σημαντικότερο μέρος αυτής της οικονομικής δραστηριότητας.

Από τις εκθέσεις των διοργανωτών των εθνικών πρωταθλημάτων προκύπτει ότι σημαντικά ποσά από φόρους και εισφορές εισπράττονται από το κράτος, ενώ άλλα ποσά διατίθενται και για ευρύτερους κοινωνικούς σκοπούς. Έτσι, για την περίοδο 2018-19 στην Αγγλία, 3,3 δισεκατομμύρια λίρες ήταν το ποσό που συνεισέφεραν οι σύλλογοι της EPL στο Υπουργείο Οικονομικών σε φόρους, ενώ 100.000 υπάλληλοι εργάζονται στους συλλόγους της¹⁹⁸. Παράλληλα, η EPL, μέσω του συλλογικού τρόπου διαχείρισης και διανομής των εσόδων στους συλλόγους, υποστηρίζει στις προσπάθειές τους να αναπτύξουν και να αποκτήσουν ταλαντούχους παίκτες, καθώς και να χτίσουν και να βελτιώσουν τα γήπεδα. Επίσης συμβάλλει σημαντικά σε ολόκληρη την πυραμίδα ποδοσφαίρου και μια σειρά από κοινοτικά προγράμματα, με υποστήριξη και επενδύσεις σε κοινότητες και σχολεία, που όπως

¹⁹⁶ BBC, 3-10-2013

¹⁹⁷ Όπως αναφέρεται στην έκθεση, τα άμεσα αποτελέσματα του αθλητισμού, σε συνδυασμό με τα πολλαπλασιαστικά (έμμεσα και επαγόμενα) έφθασε το 2,98% (294,36 δισ. ευρώ) της συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στην ΕΕ. Η συμβολή της απασχόλησης στον τομέα του αθλητισμού στη συνολική απασχόληση είναι 2,12%. Σε απόλυτους αριθμούς, αυτό ισούται με 4,46 εκατομμύρια υπαλλήλους (βλ. Kleissner, A. & Günther, G., 2015: 7-8)

¹⁹⁸ Premierleague, 23-5-2019

υποστηρίζουν οι υπεύθυνοι της EPL, αποτελεί πρωτοφανές φαινόμενο στον κόσμο του επαγγελματικού αθλητισμού. Ένα από τα προγράμματα αυτά είναι το Premier League Kicks, σε 69 συλλόγους της χώρας, που συμμετέχουν δεκάδες χιλιάδες νέοι 8-19 ετών και θα αποτελέσει μέρος της συνεργασίας με την κυβέρνηση για την υποστήριξη των νέων που παρουσιάζουν βίαιες συμπεριφορές.

Στην Ισπανία, η LaLiga στην ετήσια έκθεσή της (2017-18)¹⁹⁹, αναφέρει ότι διαθέτει περίπου 2,0% του κύκλου εργασιών της για έργα εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, ποσό που είναι σημαντικά υψηλό. Συνολικά, η LaLiga δημιουργεί μια επαγγελματική ποδοσφαιρική βιομηχανία που έχει αντίκτυπο στο εθνικό ΑΕΠ ισοδύναμο με 1,37% και το οποίο απασχολεί άμεσα ή έμμεσα περίπου 185.000 άτομα (0,98% του μέσου όρου απασχολούμενου πληθυσμού στην Ισπανία κατά το παρελθόν έτος). Σε αυτό μπορούν να προστεθούν και περισσότερα από 4 δισεκατομμύρια ευρώ που η LaLiga συνεισφέρει στα κρατικά ταμεία με τη μορφή φόρων, για το 2017-18.

Στην Ελλάδα, μολονότι η ελληνική Super League δεν έχει την αίγλη των προηγμένων ευρωπαϊκών πρωταθλημάτων, εντούτοις η μελέτη της Super League σε συνεργασία με το IOBE και τη Στόχασις Σύμβουλοι Επιχειρήσεων ΑΕ (2014), αναδεικνύει ότι η επίδρασή της στην οικονομία της χώρας παραμένει εξαιρετικά σημαντική, δεδομένου ότι ενισχύει με 2,3 δις. ευρώ το ΑΕΠ της Ελλάδας, με άμεσα και έμμεσα έσοδα για το κράτος 550 εκατομμύρια ευρώ, απασχολώντας περίπου 40.000 εργαζόμενους (Πίνακας 12)²⁰⁰.

Πίνακας 12: Έσοδα Superleague. Πηγή: Η κρυφή οικονομική «συνεισφορά» του ποδοσφαίρου, Το Βήμα, 12-2-2014

Η άλλη όψη της σχέσης του κράτους με τις ποδοσφαιρικές εταιρείες χαρακτηρίζεται από την ανοχή του στις περιπτώσεις των χρεών των ομάδων. Σε

¹⁹⁹ Laliga, 9-5-2019

²⁰⁰ Το Βήμα, 12-2-2014

αρκετές χώρες, το κράτος φοβάται την χρεοκοπία ενός συλλόγου περισσότερο από το κόστος του απαιτούμενου πακέτου διάσωσης. Αυτό έχει συμβεί στο παρελθόν στην Ισπανία, στην Ιταλία και στην Ελλάδα, όπως ήδη έχει αναφερθεί. Έτσι οι κυβερνήσεις νομοθετούν «πακέτα διάσωσης» δηλώνοντας ότι δεν θα επαναληφθεί, χωρίς όμως η δέσμευση να τηρείται. Όπως αναφέρει ο Frank, λαμβάνοντας υπόψη το βραχύβιο χρονικό ορίζοντα διατήρησης στην εξουσία από την εκάστοτε κυβέρνηση, οδηγεί στην κατεύθυνση συνεχών ρυθμίσεων, ευνοϊκών για τους ιδιοκτήτες των ομάδων και κατ' επέκταση για τις ίδιες τις ομάδες²⁰¹.

Η επίδραση της οικονομίας του ποδοσφαίρου στο κοινωνικό γίγνεσθαι, έγινε αντικείμενο πολλών ερευνών, τόσο σε εθνικό επίπεδο όσο και σε διακρατικό.

²⁰¹ Frank, E., 2014: 1-34

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ : Η κοινωνιολογία του ποδοσφαίρου.

Το ποδόσφαιρο, ως ένα αθλητικό γεγονός, απέκτησε έντονα κοινωνικά χαρακτηριστικά και συνδέθηκε άμεσα με την ανάπτυξη της τοπικής ταυτότητας και σε ορισμένες περιπτώσεις την αφύπνιση και ενίσχυση της εθνικής συνείδησης. Η αφοσίωση στην τοπική ομάδα, κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα από την ίδρυση του σύγχρονου ποδοσφαίρου, ήταν συνυφασμένη με την ιδέα του ερασιτεχνισμού, ενώ η ποδοσφαιρική επιτυχία σε εθνικό επίπεδο αποτελούσε αιτία παγκόσμιας προβολής της χώρας ενώ σε αρκετές περιπτώσεις ως ενωτικό σημείο οικοδόμησης του έθνους²⁰².

Στην σύγχρονη εποχή, η υψηλή δημοτικότητα του ποδοσφαίρου προσέφερε νέες ευκαιρίες στις υπερεθνικές επιχειρήσεις με αρωγούς την εξέλιξη της τεχνολογίας, των τηλε-επικοινωνιών και του διαδικτύου. Αν και η έννοια της τοπικής ταυτότητας και ιδιαιτερότητας, καθώς και η πολιτική διαχείριση της εκάστοτε εθνικής επιτυχίας διατηρήθηκαν ως ένα βαθμό, οι ισχυρότεροι σύλλογοι έτειναν να θεωρούνται ως πολυεθνικοί επιχειρηματικοί όμιλοι, έχοντας θαυμαστές σε όλο τον κόσμο²⁰³. Οι μετασχηματισμοί αυτοί, που οδήγησαν στην εμπορευματοποίηση του αθλήματος, επέφεραν σημαντικές κοινωνικές επιδράσεις που απασχόλησαν πολλούς ακαδημαϊκούς μελετητές στον τομέα αυτό.

Γ.1. Θεωρητική προσέγγιση.

Στη σύγχρονη εποχή οι κοινωνικοί επιστήμονες, αλλά και επιστήμονες από άλλες ακαδημαϊκούς χώρους, έχουν ρίξει ιδιαίτερο βάρος στην ανάλυση της παγκοσμιοποίησης και των κοινωνικών μεταβολών και επιπτώσεων που αυτή επέφερε. Σύμφωνα με τον Appadurai, επιστήμονες από κάθε κλάδο εξετάζουν τους προβληματισμούς τους από την παγκόσμια αλλαγή των τελευταίων ετών σε όλους τους κλάδους της οικονομικής και πολιτικής ζωής²⁰⁴. Παρόμοιοι προβληματισμοί εκφράζονται για τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης του ποδοσφαίρου αφού για πολλές κοινωνίες, ο αθλητισμός είναι το πιο κοντινό πράγμα που υπάρχει σε αστική

²⁰² Darby, P., 2013: 221-246

²⁰³ Foer, F., 2004: 32-40

²⁰⁴ Appadurai, A., 2000: 1-19

θηρσκειά. Σήμερα, οι αθλητικοί χώροι αντικατοπτρίζουν τις πολιτικές μας αξίες, προτεραιότητες, ευαισθησίες, ακόμη και νευρώσεις²⁰⁵.

Από την πλευρά του ο Harvey, μιλώντας για το νεοφιλελευθερισμό, που οδήγησε σε μία συγκεκριμένη διαδικασία παγκοσμιοποίησης, προτείνει ότι η ευημερία μπορεί να αυξηθεί ελευθερώνοντας τις μεμονωμένες επιχειρηματικές ελευθερίες, με ενίσχυση του ιδιωτικού κεφαλαίου, των ελεύθερων αγορών και του ελεύθερου εμπορίου. Υποστηρίζει ότι οδήγησε σε ένα νέο τρόπο διακυβέρνησης, μεταθέτοντας την κοινωνική ευθύνη από το κράτος σε μεμονωμένους εταιρικούς και μη κυβερνητικούς φορείς, ενώ το κράτος πρέπει να εξασφαλίζει απλώς εκείνο το θεσμικό πλαίσιο που θα εξασφαλίζει αυτές τις πρακτικές, έχοντας όμως ελάχιστη παρέμβαση στις αγορές²⁰⁶. Ορίζει τη νεοφιλελευθεροποίηση ως ένα πολιτικό σχέδιο για την αποκατάσταση των συνθηκών για τη συσσώρευση κεφαλαίου και για την αποκατάσταση της δύναμης των οικονομικών «ελίτ», ενορχηστρωμένο από κυβερνώντες ανώτερες τάξεις²⁰⁷. Ο Appadurai έχοντας παρόμοια άποψη με τον Harvey, θεωρεί ότι η παγκοσμιοποίηση επέφερε την κυριαρχία του κεφαλαίου και κατ' επέκταση του εμπορίου σε παγκόσμια βάση, αλλά αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα μιας νέας κρίσης για την κυριαρχία των εθνών-κρατών²⁰⁸. Η κρίση της κανονιστικής ηγεμονίας του κράτους και της υπερίσχυσης των υπερεθνικών οργανισμών, ως συνέπεια της παγκοσμιοποίησης, επισημαίνεται και από τον Νικολόπουλο²⁰⁹, ενώ η μείωση της εθνικής κυριαρχίας επισημαίνεται και από την Ασημάκη και τους συνεργάτες της²¹⁰. Το κράτος εμφανίζεται να έχει ρυθμιστικό ρόλο και στο χώρο του ποδοσφαίρου, αφού οι υπερεθνικοί οργανισμοί όπως η FIFA και UEFA λειτουργούν ως ανεξάρτητες επιχειρήσεις, ενώ παρατηρείται και συσσώρευση κεφαλαίου τόσο σε αυτές όσο και στους ισχυρότερους συλλόγους που έχουν αποκτήσει διεθνικά χαρακτηριστικά. Ωστόσο, ο Bainger ισχυρίστηκε, ότι παρά τις δραματικές αλλαγές που έχουν πραγματοποιηθεί στο ποδόσφαιρο, εξακολουθούν τα εθνικά κυβερνητικά όργανα να ενεργούν με σχεδόν αυτόνομο τρόπο σε μια προσπάθεια να αντιμετωπίσουν συγκεκριμένα προβλήματα, φαινόμενο που εμφανίζεται πιο εύκολα όταν υπάρχει η υποστήριξη από ένα ισχυρό, συγκεντρωτικό

²⁰⁵ Gift, T., & Miner, A., 2017: 127-161

²⁰⁶ Harvey, D., 2005: 2

²⁰⁷ Harvey, D., 2005: 19

²⁰⁸ Appadurai, A., 2000: 1-19

²⁰⁹ Νικολόπουλος, Γ., *Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής - Το πρόγραμμα της Χάγης και η εφαρμογή του*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008: 29

²¹⁰ Ασημάκη, Α., Κουστουράκης, Γ., Καμαριανός, Ι., 2011: 99-120

κράτος²¹¹. Η ανάλυση του Foer, που υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη του ποδοσφαίρου είναι διαφορετική από χώρα σε χώρα ως συνέπεια του εκάστοτε πολιτικού καθεστώτος, μπορεί να εξηγήσει ως ένα σημείο αυτή την αντίθεση απόψεων²¹².

Η ανάγκη της πλήρους διερεύνησης της σχέσης ποδοσφαίρου και διεθνούς πολιτικής επισημαίνεται από τον Ακριβούλη, ο οποίος υποστηρίζει ότι «...η ιστορική μετεξέλιξη του ποδοσφαίρου, ακριβώς όπως και η ιστορική μετεξέλιξη πολιτικών κατηγοριών, εννοιών ή και θεσμών, όπως η διεθνής κοινότητα, η παγκοσμιοποίηση, ο ανθρωπισμός ή και η Ευρωπαϊκή Ένωση, συμβαδίζουν, καθορίζονται και ανατροφοδοτούν την ιστορική μετεξέλιξη του νεοφιλελευθερισμού ως την κυρίαρχη οργανωτική και ταξινομητική κατηγορία κάθε πολιτικής πρακτικής και λόγου»²¹³. Ο Dubal, υποστηρίζει ότι η επέκταση του νεοφιλελευθερισμού οδήγησε στην αναδιαμόρφωση των καθημερινών αξιών και τη ρύθμιση της συμπεριφοράς σε διάφορα πεδία, συμπεριλαμβανομένης της λαϊκής κουλτούρας και του αθλητισμού²¹⁴. Επικρίνει τον πολιτικοοικονομικό ντετερμινισμό του Harvey, που περιγράφει τον νεοφιλελευθερισμό ως «ηγεμονικό», και τονίζει ότι εύλογα τίθεται το ερώτημα πως εξηγείται ότι η εφαρμογή του νεοφιλελευθερισμού βιώνεται διαφορετικά, σε διαφορετικά μέρη. Στην εθνογραφική του μελέτη για τη «νεοφιλελευθεροποίηση» του ποδοσφαίρου εξετάζει το πώς φαινομενικά πανομοιότυπες διαδικασίες μεταμόρφωσης του παιχνιδιού εφαρμόζονται και βιώνονται διαφορετικά στη Βραζιλία και την Αγγλία, και καθιστά σαφές ότι «η «νεοφιλελευθεροποίηση», όπως η παγκοσμιοποίηση, δεν ομογενοποιεί τον κόσμο σε μια μοναδική νεοφιλελεύθερη κοινωνία, ούτε οι νεοφιλελεύθερες «ροές» διασχίζουν τα εθνικά σύνορα ελεύθερα». Και οι Gioulianotti και Robertson, αναλύοντας την έννοια της τοπικοπαγκοσμιοποίησης (glocalization) αμφισβητούν την υπόθεση ότι οι διαδικασίες παγκοσμιοποίησης θέτουν πάντα σε κίνδυνο τον τοπικό, προβάλλοντας τη δυνατότητα των τοπικών πολιτισμών να μπορούν να προσαρμοσθούν κριτικά ή να αντισταθούν σε «παγκόσμια» φαινόμενα, κάτι που ισχύει και στο χώρο του ποδοσφαίρου²¹⁵. Ο Ζαϊμάκης, αναλύοντας την παραπάνω άποψη, που δείχνει μία

²¹¹ Tan, T.-C., & Bairner, A., 2010: 581-600

²¹² The new republic, 19-7-2006

²¹³ Ακριβούλης, Δ., «Πρόλογος», στο Κεντρωτής, Κ., 2016: 11-24

²¹⁴ Dubal, S., 2010: 123-146

²¹⁵ Σύμφωνα με τον Robertson η λέξη glocalization προέρχεται από τον ιαπωνικό όρο dochakuka, που σημαίνει «παγκόσμια τοπική προσαρμογή» ή, με όρους μικρο-μάρκετινγκ, την προσαρμογή παγκόσμιων προϊόντων και υπηρεσιών ώστε να ταιριάζουν σε συγκεκριμένες πολιτιστικές

αμφίδρομη πορεία της ομογενοποίησης και της ετερογενοποίησης στο ποδόσφαιρο, επισημαίνει ότι η ομογενοποίηση αφορά την υιοθέτηση από τις τοπικές κουλτούρες πρακτικών και κανόνων σχεδιασμένων από την αθλητική ελίτ παγκοσμίως, ως συνέπεια της διάχυσης του ποδοσφαίρου, ενώ η ετερογενοποίηση αφορά τη δημιουργία τοπικών πολιτισμικών πρακτικών, θεσμών και ταυτοτήτων, συχνά διακριτών, που αντιπαρατίθενται με άλλες ανταγωνιστικές αθλητικές ταυτότητες, τονίζοντας περισσότερο τη διαφορά παρά την ομοιομορφία²¹⁶. Έτσι, η σύγχρονη βιομηχανία του ποδοσφαίρου κινείται ταυτόχρονα σε δύο διαφορετικές κατευθύνσεις. Από τη μία πλευρά, για τη μεγαλύτερη μερίδα των οπαδών το ποδόσφαιρο παραμένει αθλητισμός σε ένα κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, ενώ από την άλλη οι σύλλογοι ακολουθούν το παγκοσμιοποιημένο επιχειρηματικό μοντέλο, με στόχο την μεγιστοποίηση των εσόδων τους²¹⁷.

Ο Dubal, στην ανάλυσή του για τις χώρες της Αγγλίας και Βραζιλίας, παρουσιάζει την ομοιότητα των εξελίξεων στο ποδόσφαιρο και στην οικονομία, ως συνέπεια του νεοφιλελευθερισμού²¹⁸. Οι πιο σημαντικές είναι η αγορά πολλών συλλόγων σε υπερεθνικές επιχειρήσεις αποκτώντας παρόμοια χαρακτηριστικά, ο μετασχηματισμός του ρόλου των οπαδών και η συσσώρευση πλούτου από τους ισχυρότερους συλλόγους με την τάση δημιουργίας καρτέλ για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους. Μπορούμε εδώ να προσθέσουμε ακόμη μερικές ομοιότητες, όπως η κινητικότητα στην αγορά εργασίας, η αύξηση της μετανάστευσης, η αύξηση της ανισότητας τόσο σε συλλογικό όσο και σε εθνικό επίπεδο, και η διεύρυνση ομάδων κοινωνικού αποκλεισμού ως συνέπεια της παγκοσμιοποίησης και της έντονης εμπορευματοποίησης.

Σύμφωνα με τον Abadurai, δημιουργήθηκαν κοινωνικές μορφές αντίστασης για την προστασία της πολιτιστικής αυτονομίας. Ονομάζει αυτές τις στρατηγικές από την πλευρά των μειονεκτούντων ως «παγκοσμιοποίησης βάσης» ή «παγκοσμιοποίηση από κάτω»²¹⁹. Έτσι, στο ποδόσφαιρο έχουν δημιουργηθεί στο παρελθόν κινήματα αντίστασης από ομάδες οπαδών, που σε αρκετές περιπτώσεις πήραν τη μορφή κοινωνικών κινημάτων. για την αποφυγή του μετασχηματισμού της ομάδας τους σε

προτιμήσεις, υπογραμμίζοντας την ταυτόχρονη ή συνυπάρχουσα καθολική και εξειδικευμένη τάση στην παγκοσμιοποίηση (βλ. Giulianotti R., & Robertson, R., 2006: 171-198)

²¹⁶ Ζαϊμάκης, Γ., 2013: 27-58

²¹⁷ Crolley, L., Levermore, R., Pearson, G., 2002: 276-295

²¹⁸ Dubal, S., 2010: 123-146

²¹⁹ Appadurai, A., 2000: 1-19

μία υπερεθνική επιχείρηση χωρίς ταυτότητα (παράδειγμα οι οπαδοί της Manchester United, που αναφέρθηκε παραπάνω).

Όπως επισημαίνουν οι Gioulianotti και Robertson, η παγκοσμιοποίηση χαρακτηρίζεται πολιτισμικά από διαδικασίες «glocalization», όπου οι τοπικοί πολιτισμοί προσαρμόζουν και επαναπροσδιορίζουν οποιοδήποτε παγκόσμιο πολιτιστικό προϊόν για να ταιριάζει στις ιδιαίτερες ανάγκες, πεποιθήσεις και έθιμά τους²²⁰. Χαρακτηριστική είναι η μελέτη τους για τοπικές κοινότητες των σκωτσέζων μεταναστών στον Καναδά, οπαδών των δύο ιστορικότερων ομάδων της Σκωτίας Celtic και Rangers, υποστηρίζοντας ότι ο αθλητισμός είναι κάτι πολύ περισσότερο από ένα «απλό» χαρακτηριστικό της κοινωνικοπολιτιστικής ζωής των μεταναστών, που από ανθρωπολογική σκοπιά σε συνδυασμό με τη θρησκεία είναι ένα βασικό γεγονός της ανθρώπινης ζωής. Οι κοινότητες αυτές αντιπροσωπεύουν μία συγκεκριμένη διαδικασία “glocalization”, την σχετικοποίηση (relativization), όπου επιδιώκουν να διατηρήσουν τα προηγούμενα πολιτιστικά τους χαρακτηριστικά και νοήματα σε ένα νέο περιβάλλον, διατηρώντας τη διαφοροποίησή της από την κουλτούρα υποδοχής²²¹.

Πολλοί αναλυτές ασχολήθηκαν με τις κοινωνικές μεταβολές που επέφερε η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας του ποδοσφαίρου. Ως αναπόσπαστο μέρος της καθημερινής ζωής των ατόμων, το ποδόσφαιρο αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο ατομικής ή συλλογικής έκφρασης και οι εξελίξεις στο χώρο αυτό έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην κοινωνική ζωή. Οι έρευνες που πραγματοποιήθηκαν εστιάζονται στη σύγχρονη εικόνα της οικονομίας του ποδοσφαίρου και πως αυτή επηρεάζει τις κοινωνίες σε τοπικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Γ.2. Κοινωνιολογικές έρευνες.

Γ.2.1. Οικονομία του ποδοσφαίρου, αγορές και εργασία.

Η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου όπως έχει τονιστεί από πολλούς αναλυτές έχει σημαντικό οικονομικό αντίκτυπο τόσο σε εθνικό όσο και παγκόσμιο επίπεδο. Οι επιπτώσεις αντανακλώνονται στον κατασκευαστικό τομέα, στον τομέα του τουρισμού, στην αύξηση του εμπορίου αθλητικών ειδών, στην κινητικότητα της εργασίας και στην οικονομική άνθηση συγκεκριμένων επαγγελματιών κατά τη διάρκεια μεγάλων αθλητικών γεγονότων. Εστιάζεται κυρίως σε χώρες υποδοχής

²²⁰ Gioulianotti R., & Robertson, R., 2004: 545-568

²²¹ Gioulianotti R., & Robertson, R., 2007: 133-152

αυτών των διοργανώσεων, ενώ η ανάπτυξη του ποδοσφαίρου σε μία χώρα μπορεί να σημαίνει και την οικονομική ανάπτυξη σε εθνικό επίπεδο, αλλά και την αύξηση του κύρους της σε διεθνές επίπεδο. Το παράδειγμα του ποδοσφαίρου απεικονίζει τον επιθυμητό τύπο παγκοσμιοποίησης: εξάλειψη των ορίων της κινητικότητας των εργαζομένων, αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής μέσω αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπων, αξιοποίηση της αυξημένης απόδοσης δεξιοτήτων²²².

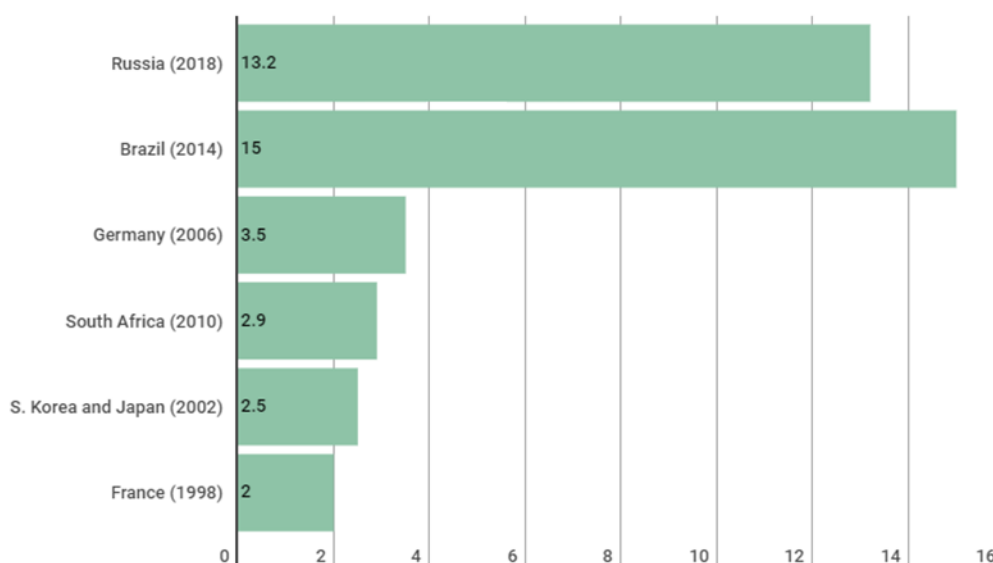
Η διοργάνωση διεθνών και ιδιαίτερα δημοφιλών ποδοσφαιρικών και άλλων αθλητικών διοργανώσεων προϋποθέτει της κατασκευή κατάλληλων και σύγχρονων υλικοτεχνικών υποδομών, ώστε να φιλοξενηθούν με τέτοιο τρόπο που να ευνοεί την μαζική παρακολούθηση. Μέσω αυτής της διαδικασίας, κινείται ανοδικά η οικονομία του ποδοσφαίρου αυξάνοντας την εμπορική και οικονομική δραστηριότητα. Η δημιουργία σύγχρονων σταδίων και υποδομών υποδοχής γενικότερα θεωρείται ότι δημιουργεί ανάπτυξη στις περιοχές που διεξάγονται μεγάλες διοργανώσεις. Πράγματι, υπάρχει έντονη κατασκευαστική δραστηριότητα η οποία αποφέρει σημαντική αύξηση των θέσεων εργασίας. Όπως δήλωσε ο Δήμαρχος της Μόσχας, το παγκόσμιο κύπελλο ήταν η καλύτερη επένδυση στην ιστορία της πόλης, αποφέροντας 14,5 δις δολάρια στη Ρωσική οικονομία, με προοπτική να αποφέρει και σημαντικά έσοδα στα επόμενα πέντε χρόνια. Στα χρόνια όμως που προηγήθηκαν, όπως τονίζει, υπήρξε δημιουργία 315.000 νέων θέσεων εργασίας με το εισόδημα να αυξάνεται κατά 450 δις ρούβλια²²³. Άλλοι εκθέτουν προβληματισμούς για τα πραγματικά οικονομικά οφέλη στην οικονομία, αναλύοντας τα έξοδα που προηγήθηκαν για την κατασκευή υποδομών, που προήλθαν κυρίως από κρατικές δαπάνες και ένα μέρος καλύφθηκε από ιδιώτες (Πίνακας 12)²²⁴. Συνεχίζοντας, υποστηρίζουν ότι οι κατασκευές νέων σταδίων μπορούν στο μέλλον να είναι αποδοτικές με τη φιλοξενία άλλων διοργανώσεων, ωστόσο το κόστος συντήρησης είναι υψηλό, ώστε να αμφιβάλλουν αν τελικά θα έχει υψηλές εισοδηματικές αποδόσεις. Παράδειγμα αποτελεί η Αθήνα, όπου πολλές εγκαταστάσεις που κατασκευάστηκαν, με υψηλό κόστος για την ελληνική οικονομία, για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, σήμερα βρίσκονται σε αδράνεια και σχεδόν πλήρη εγκατάλειψη²²⁵.

²²² Milanovic, B., 2005: 829-850

²²³ The Moscow times, 16-10-2018

²²⁴ Russia beyond, 27-6-2018

²²⁵ CNN Greece, 14-8-2017

Πίνακας 133: Τα έξοδα των χωρών που φιλοξένησαν Παγκόσμιο Κύπελλο από το 1998 (σε δις δολάρια ΗΠΑ).
 Πηγή: Russia beyond, 27-6-2018

Πολλοί μελετητές συμφωνούν ότι ο κατασκευαστικός κλάδος αναπτύσσεται σε τέτοιες διοργανώσεις, ωστόσο θεωρούν ότι δεν υπάρχει σημαντικό αντίκτυπο στην οικονομία. Ο Baade και οι συνεργάτες του, συμφωνούν ότι υπάρχουν οικονομικά οφέλη για τις περιοχές υποδοχής λόγω της κατασκευής νέων σταδίων αλλά με υψηλό δημόσιο κόστος, ενώ συμπεραίνουν ότι οι πωλήσεις στις περιοχές αυτές είναι πιθανό παρουσιάσουν τόσο αύξηση όσο και μείωση, κάτι που δεν υποστηρίζει την άποψη περί σημαντικής αύξησης της οικονομικής απόδοσης²²⁶. Συγκρίσεις μεταξύ πόλεων που φιλοξένησαν τέτοιες διοργανώσεις με άλλες που δεν το έκαναν, πραγματοποιήθηκαν και από άλλους ερευνητές. Έτσι οι Coates και Humphreys, τόνισαν ότι υπάρχουν θετικές επιδράσεις στο εισόδημα, αλλά αυτές αντισταθμίζονται από μείωση εσόδων σε άλλους τομείς της οικονομίας, έτσι οι δαπάνες για τον αθλητισμό δεν οδηγούν σε πρόσθετα κέρδη σε όλους τους τομείς της οικονομίας μίας περιοχής²²⁷. Οι Bohlmann και Van Heerden, θεωρούν ότι η διοργάνωση ενός παγκόσμιου κυπέλλου σε μία χώρα μπορεί να δώσει σημαντικά οφέλη με τη σωστή διαχείριση, ωστόσο διαπιστώνουν ότι συνολικά, ο πραγματικός οικονομικός αντίκτυπος είναι αμελητέος, δεδομένης της σχετικά σύντομης χρονικής περιόδου της διοργάνωσης, παρά τα οφέλη ορισμένων κλάδων στην περίοδο αυτή, όπως κατασκευές, μεταφορές και καταλύματα²²⁸. Οι Carlino και Coulson βρίσκουν διαφορές στους μισθούς και τα ενοίκια σε πόλεις ή μητροπολιτικές περιοχές που

²²⁶ Baade, R., A., & Baumann, R., Matheson, V., A., 2008: 794-810

²²⁷ Coates, D., & Humphreys, B., R., 2003: 175-198

²²⁸ Bohlmann H., R., & Van Heerden, J., H., 2008: 383-396

έχουν επαγγελματικές ομάδες, υποστηρίζοντας ότι όταν οι άνθρωποι εκτιμούν ότι έχουν μία επαγγελματική ομάδα στην κοινότητά τους, δείχνουν πρόθυμοι να πληρώσουν για αυτό²²⁹. Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγουν και οι Feng και Humphreys, οι οποίοι αναφέρουν ότι η παρουσία αθλητικών εγκαταστάσεων και ομάδων σε μία πόλη έχει θετικά αποτελέσματα στην ακίνητη περιουσία, αφού δημιουργούν άυλα οφέλη που κεφαλαιοποιούνται σε αξίες στέγασης²³⁰. Αυτό συνεπάγεται έμμεσα, προθυμία πολλών να πληρώσουν ακριβότερα για στέγαση στην περιοχή και επίσης αυξημένη προθυμία αποδοχής οριακά χαμηλότερων μισθών. Ο Barclay, όπως και οι Hagn και Maennig²³¹ είναι διστακτικοί για το οικονομικό όφελος που αποφέρει η διοργάνωση τέτοιων γεγονότων αλλά από την άλλη διαπιστώνουν μία ελαφρά μείωση της ανεργίας, ενώ ειδικά ο Barclay θεωρεί ότι ο έντονος ανταγωνισμός μεταξύ των πόλεων για την ανάληψη διεθνών διοργανώσεων μπορεί να αποδοθεί στην αύξηση του κύρους και στην άνοδο στην ιεραρχία των «παγκόσμιων πόλεων»²³². Στον ίδιο συμπέρασμα καταλήγουν και οι Lertwachara και Cochran, και επισημαίνουν ότι παρά τις ενδείξεις ότι μία αθλητική ομάδα δεν έχει ιδιαίτερο οικονομικό αντίκτυπο στην τοπική οικονομία, οι πόλεις ανταγωνίζονται έντονα ώστε να προσελκύσουν συλλόγους στην πόλη τους²³³. Ο Ramdas και οι συνεργάτες του, εξετάζοντας τις αντιδράσεις των χρηματιστηρίων στις χώρες υποδοχής κατά την περίοδο ανακοίνωσης της φιλοξενίας της διοργάνωσης του παγκοσμίου κυπέλλου, αναφέρουν ότι ήταν ποικίλες, έχοντας στις περισσότερες αρνητικό αντίκτυπο παρά θετικό²³⁴. Ο Conejo και οι συνεργάτες του., στην περιπτώσιακή μελέτη τους για δύο ισπανικές ομάδες (Real Oviedo and Real Sporting de Gijón) και τις επιπτώσεις στην τοπική οικονομία της ισπανικής περιφέρειας Asturia, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η δραστηριότητα των συλλόγων είχε ελάχιστη συμμετοχή στην απασχόληση (0,12%) και στο ΑΕΠ της οικονομίας της περιοχής αυτής (0,3%). Έτσι οι δαπάνες για την ενίσχυση των ομάδων αυτών δε επέφερε κάποια ιδιαίτερη θετική απόδοση στην τοπική οικονομία²³⁵.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν ερευνητές που υποστηρίζουν το θετικό κοινωνικό και οικονομικό αντίκτυπο αυτών των δαπανών στο ποδόσφαιρο και

²²⁹ Carlino, G., & Coulson, E, 2004: 25-50

²³⁰ Feng, X., & Humphreys, B., 2016: 1-23

²³¹ Hagn, F., & Maennig, W., 2009: 3295–3302

²³² Barclay, J., 2009: 62-66

²³³ Lertwachara, K., & Cochran, J., 2007: 244–254

²³⁴ Ramdas, B., Van Gaalen, R., Bolton, R., 2015: 226 – 238

²³⁵ Conejo, R. A., Banos-Pino, J., Dominguez, J. F. C., Rodriguez, P., 2007: 459-474

γενικότερα της οικονομίας του ποδοσφαίρου. Ο Hoffmann και οι συνεργάτες του, υποστηρίζουν ότι οι δαπάνες στον αθλητισμό βοηθούν στην ευρεία συμμετοχή και μπορεί να οδηγούν σε διεθνή επιτυχία με συνέπεια τη διεθνή αναγνώριση, αλλά και σε θετικές επιδράσεις στην υγεία και την ευημερία του πληθυσμού²³⁶. Οι περισσότεροι αναλυτές που αναφέρουν θετική σχέση του αθλητισμού με την οικονομία, εστιάζονται κυρίως στην απασχόληση και στις εισροές χρημάτων από τον τουρισμό. Έτσι σε περιπτωσιολογική έρευνα για το αντίκτυπο της διοργάνωσης του παγκοσμίου κυπέλλου στην Ν. Αφρική σε δύο πόλεις, αν και υπήρξαν αναζοπτρώσεις των εντάσεων κοινωνικής συνοχής λόγω της διακυβέρνησης πριν το τουρνουά, υπήρχαν πολλές προσδοκίες για οφέλη από τον τουρισμό καθώς και την αναβάθμιση των πόλεων αυτών ως τουριστικών προορισμών στο μέλλον²³⁷. Η έρευνα των Plessis και Maening για τα οικονομικά στοιχεία του παγκοσμίου κυπέλλου της Ν. Αφρικής, έδειξε ότι ο αριθμός των τουριστών ήταν κατώτερος του αναμενομένου, θέτοντας σαν κύριο λόγο το μεγάλο κόστος μεταφοράς, αντιπροσωπεύοντας το 0,1% του ΑΕΠ. Ωστόσο, επισημαίνουν ότι η διοργάνωση βοήθησε στη βελτίωση της εικόνας της χώρας διεθνώς, ως πιο οργανωμένη και ασφαλής, ενώ δημοσκόπηση έδειξε ότι το 85% των πολιτών ήταν πιο αισιόδοξο για το μέλλον συγκριτικά με την περίοδο πριν τη διοργάνωση, ενώ οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι θα υπάρχουν μακροπρόθεσμα οφέλη για τη χώρα²³⁸.

Θετική συσχέτιση του ποδοσφαίρου με τον τουρισμό και τη στέγαση στις περιοχές υποδοχής υποστήριξαν οι Lentz και Laband, μελετώντας το πρωτάθλημα κολλεγίων στις ΗΠΑ, υποστηρίζοντας ότι υπάρχουν έμμεσα θετικά οφέλη από τα έσοδα σε εστιατόρια και αξιοθέατα, ενώ ευνοείται και η απασχόληση στον κλάδο φιλοξενίας²³⁹. Ο Matsuoka²⁴⁰ στην ανάλυσή του για τις οικονομικές επιπτώσεις της διοργάνωσης του παγκοσμίου κυπέλλου σε αναπτυσσόμενες χώρες, όπως η Ν. Αφρική και Βραζιλία, επισημαίνει ότι το μεγαλύτερο όφελος για τις χώρες ήταν η βελτίωση των υποδομών στις μεταφορές και τηλεπικοινωνίες, όμως μόνο στις πόλεις υποδοχής, χωρίς να υπάρχουν σαφείς αναφορές για το πραγματικό αντίκτυπο στο ΑΕΠ των χωρών. Παρά τη θετική στάση των κυβερνήσεων για τη θετική επίδραση

²³⁶ Hoffmann, R., Chew Ging, L., Ramasamy, B., 2002: 253-272

²³⁷ Cudizolles, S., 2015: 22-44

²³⁸ Du Plessis, S., & Maening, W., 2011: 349-365

²³⁹ Lentz, B. F. & Laband, N.D., 2009: 351-368

²⁴⁰ Matsuoka De Aragao, M., 2015: 1-27

της διοργάνωσης στον τουρισμό, ο M. Matsuoka αναφέρει ότι οι υπέρογκες δαπάνες για τις αθλητικές υποδομές θα μπορούσαν να επενδυθούν στην εκπαίδευση και την υγεία, όπου οι χώρες αυτές πρέπει να βελτιωθούν. Το βραχυπρόθεσμο όφελος από τον τουρισμό αναφέρουν και οι Fourie και Gallego²⁴¹ τονίζοντας όμως ότι η επίδρασή του είναι περισσότερο θετική, και αυτός είναι ισχυρός παράγοντας που ωθεί στη διεκδίκηση για την ανάληψη των διοργανώσεων. Η επίδραση του τουρισμού αναλύεται και από τον Nauright, που τονίζει ότι στον 21ο αιώνα ο αθλητισμός αποτελεί αναπόσπαστο μέρος ενός όλο και περισσότερου παγκόσμιου συμπλέγματος αθλητισμού-μέσων-τουρισμού που είναι σε μεγάλο βαθμό άνισο εντός και μεταξύ των κοινωνιών, ενώ η τουριστική κατανάλωση έχει συμπεριλάβει αθλητικές εκδηλώσεις ως βασικά στοιχεία των νέων στρατηγικών οικονομικής ανάπτυξης²⁴². Τα μεγάλα αθλητικά γεγονότα έχουν γίνει αναπόσπαστα συστατικά μιας παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας, που εστιάζει στις νέες αγορές των αναπτυσσόμενων χωρών, και μέσω των μέσων ενημέρωσης αυξάνεται η κατανάλωση «εικόνας», παρουσιάζοντας πόλεις και έθνη ως συναρπαστικούς τουριστικούς προορισμούς με ενδιαφέρουσες κουλτούρες για τους τουρίστες, προτάσσοντας την «εθνικότητα» (Ethnicity) ως βασικό εμπορικό στοιχείο των εκδηλώσεων στον τόπο προορισμού²⁴³.

Η οικονομική ανάπτυξη των χωρών που φιλοξενούν μεγάλες ποδοσφαιρικές διοργανώσεις επισημαίνεται και από άλλους ερευνητές οι οποίοι επιμένουν στη θετική σχέση του ποδοσφαίρου με την οικονομία των χωρών υποδοχής. Έτσι, ο Long αναφέρει ότι οι περισσότερες χώρες που διοργάνωσαν παγκόσμιο κύπελλο, παρουσίασαν αύξηση του ΑΕΠ, που διατηρήθηκε για αρκετά χρόνια στη συνέχεια, μείωση της ανεργίας (η Βραζιλία δημιούργησε πάνω από 700.000 θέσεις εργασίας), αύξηση της τουριστικής βιομηχανίας (στη Ν. Αφρική αυξήθηκε κατά 3,3%, όπως αυξήθηκε και το ΑΕΠ), και βελτίωση της κοινωνικοοικονομικής θέσης παγκοσμίως (Βραζιλία), και θεωρεί ότι οι θετικές επιδράσεις θα συνεχιστούν και στο Κατάρ το 2022²⁴⁴. Ο Galetic στην έρευνά του, καταλήγει στα ίδια συμπεράσματα ως προς την αύξηση του ΑΕΠ λόγω διοργάνωσης παγκοσμίου κυπέλλου στις περισσότερες χώρες, εξαιρώντας τη Βραζιλία και το Μεξικό, οι οποίες δεν είχαν θετικά στοιχεία στους

²⁴¹ Fourie, J. & Santana-Gallego M., 2011: 1364-1370

²⁴² Nauright, J., 2004: 1325-1336

²⁴³ Nauright, J., 2004: 1325-1336.

²⁴⁴ Grin, 2019

οικονομικούς δείκτες. Εκτός της αύξησης του πραγματικού ΑΕΠ, υπήρξε σημαντική αύξηση στην τελική κατανάλωση, στις εισαγωγές και στις εξαγωγές²⁴⁵.

Η ενίσχυση της κατανάλωσης και κατά συνέπεια η αύξηση των εσόδων για τις τοπικές επιχειρήσεις επισημαίνεται και από την περιπτωσιακή μελέτη του R. Giulianotti για τον τελικό του κυπέλλου UEFA το 2003 μεταξύ των ομάδων CELTIC – FC PORTO στην ισπανική πόλη Σεβίλη²⁴⁶. Τα έσοδα για την πόλη ήταν σημαντικά λόγω του όγκου των επισκεπτών, κυρίως από τη Σκωτία (υπολογίστηκαν σε 75.000-80.000 επισκέπτες), αναφέροντας ότι υπήρξαν έσοδα (κυρίως από τους οπαδούς της Celtic) ύψους 18 εκατομμυρίων δολαρίων με το μεγαλύτερο μέρος να οφείλεται στην πώληση αλκοόλ. Αν και οι περισσότεροι παρακολούθησαν το παιχνίδι σε εξωτερικούς χώρους από γιγαντο-οθόνες, το σημαντικότερο θέμα, όπως δήλωναν ήταν απλώς «...να είσαι εκεί». Παρόμοια υποδοχή μεγάλου αριθμού τουριστών παρατηρείται σε όλα τα μεγάλα ποδοσφαιρικά γεγονότα²⁴⁷. Στη Ρωσία, για το παγκόσμιο κύπελλο του 2018, υπολογίστηκε ότι τα έσοδα των μικρών επιχειρήσεων από την κατανάλωση των τουριστών ήταν 800 δισεκατομμύρια ρούβλια²⁴⁸, ενώ αναμενόταν ότι κάθε επισκέπτης θα ξόδευε από 5000 έως 8000 δολάρια κατά τη διάρκεια της αναμονής του²⁴⁹.

Ένα σημαντικό κοινωνικό φαινόμενο που παρατηρείται κατά τη διάρκεια αυτών των διοργανώσεων είναι η πρόσκαιρη ανάπτυξη ορισμένων δραστηριοτήτων, όπως της πορνείας, που αποτελεί επίκεντρο διαφωνιών και συζητήσεων περί ηθικής και προσβολής των δικαιωμάτων των εμπλεκόμενων γυναικών, εμπορίας ανθρώπων και της μαύρης εργασίας, δραστηριότητες που εμπεριέχουν στοιχεία εκμετάλλευσης και εγκληματικότητας. Σε μελέτη για τη σεξουαλική εργασία κατά τη διάρκεια του παγκοσμίου κυπέλλου στην Ν. Αφρική, αναφέρεται ότι 40.000 γυναίκες θα διακινούνταν στη χώρα για σεξουαλική εργασία²⁵⁰. Αν και εκπρόσωποι δημόσιων αρχών (όπως ο Επίτροπος Εθνικής Αστυνομίας Jackie Selebi) ζήτησαν τη νομιμοποίηση της σεξουαλικής εργασίας και της δημόσιας κατανάλωσης αλκοόλ κατά τη διάρκεια του Παγκόσμιου Κυπέλλου, αυτό αποτέλεσε κομβικό σημείο αυτής

²⁴⁵ Galetic, F., 2019: 29-42

²⁴⁶ Giulianotti, R., 2003: 207-214

²⁴⁷ Το 1960, 130.000 θεατές παρακολούθησαν το τελικό ευρωπαϊκού κυπέλλου μεταξύ των ομάδων Real Madrid - Eintracht Frankfurt στη Σκωτία, ενώ 60.000 οπαδοί της Manchester United ταξίδεψαν στη Βαρκελώνη το 1999 για τον τελικό του Champions League (βλ. Giulianotti, R., 2003: 207-2014)

²⁴⁸ The Moscow times, 16-10-2018

²⁴⁹ Russia beyond, 27-6-2018

²⁵⁰ Bonthuys, E., 2012: 11-29

της συζήτησης, αφού ακόμη και ακαδημαϊκές δημοσιεύσεις έθεσαν το φάσμα της ανάπτυξης μιας μαζικής βιομηχανίας με την ονομασία «σεξουαλικός τουρισμός». Η ιδέα χαιρετίστηκε από ορισμένους πολιτικούς που θεώρησαν τη νομιμοποίηση ως ευκαιρία φορολόγησης των εισοδημάτων των εργαζομένων του σεξ, ενώ αναφέρθηκε ακόμη ότι 40.000 ξένοι σεξουαλικοί εργαζόμενοι θα επωφεληθούν από τις οικονομικές ευκαιρίες που προσφέρει η εκδήλωση. Ωστόσο υπήρξαν πολλοί ισχυρισμοί περί απαγωγής πολλών παιδιών για τον ίδιο λόγο, έτσι ώστε η διακίνηση θα αποτελούσε ουσιαστικά εμπορία ανθρώπων. Η σεξουαλική εργασία στη διάρκεια του παγκοσμίου κυπέλλου στη Ν. Αφρική, απασχόλησε διεθνώς, κυρίως λόγω του φόβου της μετάδοσης του HIV και της κακής υποδομής για την αντιμετώπισή του, και θεωρήθηκε μία ευκαιρία για τη χώρα να προβεί σε ενέργειες προστασίας των εργαζομένων γυναικών στον τομέα αυτό²⁵¹. Ωστόσο το ζήτημα της αύξησης της σεξουαλικής εργασίας στη διάρκεια του παγκοσμίου κυπέλλου συντηρείται, όμως υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι παράλληλα αναπτύσσεται έντονα το έγκλημα της απαγωγής και της παράνομης διακίνησης ανθρώπων. Το 2018 στη Ρωσία, σύμφωνα με στοιχεία της τοπικής αστυνομίας, αναφέρθηκε ότι 1863 γυναίκες από τη Νιγηρία, που εισήλθαν στη χώρα ως επισκέπτες, δεν είχαν φύγει έως τα τέλη του 2018, ενώ υπήρξαν καταγγελίες για απαγωγές και σεξουαλική εκμετάλλευση²⁵². Ένα άλλο σημαντικό γεγονός που εντοπίστηκε και προβλήθηκε από τη Διεθνή Αμνηστία ήταν η κακομεταχείριση των εργατών που εργαζόταν στο Κατάρ, στα πλαίσια των κατασκευών των υποδομών για τη διοργάνωση του παγκοσμίου κυπέλου του 2022²⁵³. Στην έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας για το 2015, αναφέρονται φαινόμενα που καταπατούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως απαγόρευση εξόδου από τη χώρα, άθλιες και επικίνδυνες συνθήκες εργασίας, καθυστερημένες πληρωμές, δυσκολία προσφυγής στη δικαιοσύνη, ψευδείς υποσχέσεις.

Συνοψίζοντας, η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου έχει σημαντικές επιδράσεις στις οικονομίες κρατών. Οι θετικές εντοπίζονται στους τομείς του τουρισμού, των τουριστικών καταλυμάτων, της εστίασης και προϊόντων εμπορίου, με συνέπεια την αύξηση του ΑΕΠ των χωρών που φιλοξενούν μεγάλες διοργανώσεις. Παράλληλα η μείωση της ανεργίας και η οικονομική ανάπτυξη συμβαίνει στα χρόνια της προετοιμασίας για τη φιλοξενία αυτών των διοργανώσεων. Η πιο σημαντική

²⁵¹ Richter, M. L., Matthew, F. C., Scorgie, F., Luchters, S., Temmerman, M., Richter, R. S., 2010: 1-6

²⁵² Abc net, 6-3-2019

²⁵³ Amnesty international, 2015

επίδραση, φαίνεται να είναι η αύξηση του κύρους της διοργανώτριας χώρας στο παγκόσμιο περιβάλλον και μέσω αυτής, η δημιουργία περισσότερων ευκαιριών οικονομικής ανάπτυξης ως αποτέλεσμα μελλοντικών υπερεθνικών οικονομικών συμφωνιών. Από την άλλη, οι κρατικές δαπάνες είναι εξαιρετικά υψηλές ώστε μέρος του ΑΕΠ να «χάνεται» στις εργασίες αυτές με συνέπεια την παράλληλη μείωση των δαπανών σε άλλους τομείς κοινωνικής πρόνοιας. Η θετική απεικόνιση αυτών των δαπανών είναι η κατασκευή υποδομών που παραμένουν χρήσιμες και βελτιώνουν την ποιότητα ζωής των πολιτών και μετά το τέλος των διοργανώσεων, όπως στην Αθήνα μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες 2004, με την λειτουργία του μετρό και άλλων συγκοινωνιακών και κτιριακών υποδομών, έστω και αν πολλές αθλητικές εγκαταστάσεις «σκουριάζουν» έως σήμερα αναξιοποίητες.

Η κινητικότητα της αγοράς εργασίας γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη με κομβικό σημείο την απόφαση Bosman, η οποία ουσιαστικά άλλαξε τη δομή του ποδοσφαίρου και των οικονομικών δεδομένων γύρω από αυτό. Παρά το γεγονός ότι αυτή η απόφαση αφορούσε τους παίκτες-εργαζόμενους που είχαν ιθαγένεια μόνο από χώρες της ΕΕ, εμμέσως διεθνοποίησε την αγορά του ποδοσφαίρου και εκτός των ορίων της. Η γιγάντωση του φαινομένου της μετανάστευσης αφορούσε πλέον παίκτες από όλο τον κόσμο με κυριότερο προορισμό την Ευρώπη, ενώ τα τελευταία χρόνια εξαπλώθηκε και σε χώρες της Ασίας, με σημαντικότερη την Κίνα.

Γ.2.2. Οικονομία του ποδοσφαίρου, μετανάστευση και οι επιπτώσεις.

Οι επιπτώσεις της μετανάστευσης έγιναν αντικείμενο μελέτης για λογαριασμό της ΕΕ, σύμφωνα με την οποία, η μετανάστευση έχει επηρεάσει ευρέως τις ευρωπαϊκές κοινωνίες και οι πληθυσμοί με μεταναστευτικό υπόβαθρο στην Ευρώπη έχουν συμβάλει στον οικονομικό της μετασχηματισμό, έτσι, είναι δύσκολο να γίνει διάκριση μεταξύ της επίδρασης της μετανάστευσης στις ευρωπαϊκές κοινωνίες και αυτής της παγκοσμιοποίησης. Η μετανάστευση έχει επιφέρει αλλαγές στα πρότυπα των καταναλωτών, στη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής και της κοσμοθεωρίας, ακόμη και στην Ευρώπη, καθώς έχουν πραγματοποιηθεί πολιτιστικές αλλαγές σχετικά με την κουζίνα, τον αθλητισμό, τη μόδα, τις τέχνες και τα μέσα ενημέρωσης, ενώ συνολικά μπορεί κανείς να μιλήσει για μετασχηματισμό της ευρωπαϊκής οικονομικής, πολιτιστικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής ως αποτέλεσμα των σχηματισμών μετανάστευσης και πολιτισμικής πολυμορφίας καθώς και της

παγκοσμιοποίησης²⁵⁴. Η μετανάστευση στο χώρο του ποδοσφαίρου ειδικότερα, είχε θετικές και αρνητικές συνέπειες για τις εμπλεκόμενες χώρες.

Το σύστημα της μετανάστευσης δεν είναι νέο φαινόμενο. Στον πυρήνα αυτού του συστήματος ήταν η λεγόμενη «εθνική» μετανάστευση της δεκαετίας του 1930. Σύμφωνα με αυτή ποδοσφαιριστές από χώρες της Λατινικής Αμερικής, όπως η Αργεντινή, η Βραζιλία και η Ουρουγουάη μετανάστευαν σε χώρες της νότιας Ευρώπης, κυρίως την Ιταλία, την Ισπανία και, σε μικρότερο βαθμό, τη Γαλλία, αποκτώντας και την ιθαγένεια, προκειμένου οι εθνικές ομάδες αυτών των χωρών να γίνουν πιο ανταγωνιστικές²⁵⁵. Με την ανάπτυξη του ποδοσφαίρου μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο υπήρξαν εισροές παικτών από χώρες της Λατινικής Αμερικής προς την υπόλοιπη Ευρώπη. Στις τελευταίες δεκαετίες όμως το φαινόμενο έχει πάρει σημαντικές διαστάσεις. Η αύξηση των εσόδων λόγω της εμπορευματοποίησης του ποδοσφαίρου, όπως ήδη έχει αναφερθεί, ισχυροποίησε τις δημοφιλέστερες ομάδες και ορισμένα εθνικά πρωταθλήματα της Ευρώπης. Οι οικονομικές ευκαιρίες που έδωσαν οι ευρωπαϊκές διοργανώσεις της UEFA εντατικοποίησαν τον ανταγωνισμό μεταξύ των ομάδων, ώστε να επιδοθούν σε αγώνα αγοράς παικτών ταλέντων από άλλες χώρες. Η απελευθέρωση της αγοράς εργασίας από τους περιορισμούς που είχε η UEFA έως την απόφαση Bosman, οδήγησε σε συσσώρευση των καλύτερων παικτών στην Ευρώπη. Το δέλεαρ των πλούσιων συμβολαίων ήταν καταλυτικός παράγοντας προς αυτή την κατεύθυνση. Η συμφωνία του Cotonou (2000) επέτρεψε τη μετακίνηση παικτών και από χώρες της Αφρικής και άλλες χώρες του Ειρηνικού διευρύνοντας έτσι το μέγεθος της μετανάστευσης. Ωστόσο, το μεταναστευτικό τσουνάμι είχε σημαντικές επιπτώσεις τόσο στις κοινωνίες υποδοχής των παικτών αυτών όσο και στις χώρες που ποδοσφαιρικά αποδυναμώθηκαν.

Ο Madeiro, στη μελέτη του, σημειώνει ότι η ελεύθερη μετακίνηση παικτών επέκτεινε τη μετανάστευση από αναπτυσσόμενες χώρες και βοήθησε στη συσσώρευση πλούτου των ισχυρών ποδοσφαιρικών επιχειρήσεων καθιστώντας τα ευρωπαϊκά πρωταθλήματα ακόμη πιο πλούσια και ισχυρότερα²⁵⁶. Συνεχίζοντας αναφέρει ότι είναι φυσικό να περιμένουμε μία συνεχιζόμενη ανάπτυξη του καπιταλιστικού μοντέλου στα γήπεδα ποδοσφαίρου, με συνέπεια η αφαίμαξη ποδοσφαιριστών από τις φτωχές χώρες να συνεχίζεται και να διευρύνεται διαχρονικά.

²⁵⁴ European Migration Network, 2006

²⁵⁵ Taylor, M., 2006: 7-30

²⁵⁶ Madeiro, G., 2007: 287-298

Ο Darby και οι συνεργάτες του, αναφέρουν ότι η μετανάστευση Αφρικανών ποδοσφαιριστών στην Ευρώπη αντικατοπτρίζεται σε τρεις θεωρίες: τη θεωρία του παγκόσμιου συστήματος, τη θεωρία του ιμπεριαλισμού και του νεο-ιμπεριαλισμού, και τη θεωρία της εξάρτησης. Οι κοινωνικές επιπτώσεις που προκαλεί η διόγκωση της μετανάστευσης των παικτών από τις αναπτυσσόμενες χώρες προς τις ισχυρές της Ευρώπης και τα τελευταία χρόνια προς ορισμένες χώρες της Ασίας, εστιάζονται κυρίως, στην αποδυνάμωση των χωρών αποστολής από ικανό ανθρώπινο δυναμικό και κατά συνέπεια την συνέχιση μίας υπανάπτυκτης οικονομίας ποδοσφαίρου σε εθνικό επίπεδο, την έλλειψη ανάπτυξης της εκπαίδευσης και επιμόρφωσης των νέων στις χώρες αυτές, αφού ο στόχος της ποδοσφαιρικής μετανάστευσης παραμένει κυρίαρχος, και τέλος την ανάπτυξη πολιτικής που ευνοεί τη στροφή των νέων προς το στόχο αυτό. Οι Maguire και Pearton, υποστηρίζουν ότι οι συνέπειες της μετανάστευσης είναι σημαντικές για τις πιο αδύναμες χώρες, αφού δε μπορούν να ανταγωνιστούν τις ισχυρότερες ομάδες, ενώ πολλοί παίκτες έχουν γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης από αδίστακτους πράκτορες υπογράφοντας κακά συμβόλαια με αμφίβολους όρους συνεργασίας, φαινόμενο που το 2000 οδήγησε τη FIFA, μετά από πρωτοβουλία των γαλλικών αρχών, να κηρύξει «πόλεμο» εναντίον ενός ευρωπαϊκού «δουλεμπορίου» με νεαρούς ποδοσφαιριστές από την Αφρική και τη Νότια Αμερική²⁵⁷. Όπως σημειώνει ο Taylor, παραμένει σαφές ότι στις πιο ισχυρές χώρες, όπως Αγγλία, Ισπανία, Γαλλία, ο τρόπος που οι ομάδες επιλέγουν παίκτες από αναπτυσσόμενες χώρες συχνά καθορίζεται από μακροχρόνιες αποικιακές, πολιτιστικές, γλωσσικές, κοινωνικές και προσωπικές σχέσεις²⁵⁸. Ο Borges συμπληρώνει ότι η μετανάστευση δεν είναι ένα αυθόρμητο φαινόμενο, και «οι άνθρωποι δημιουργούν διαδρομές μετεγκατάστασης σε προηγούμενες παραδόσεις, χρησιμοποιώντας προηγούμενες εμπειρίες και τις χρήσιμες πληροφορίες που αποκτήθηκαν από αυτές»²⁵⁹. Οι Darby και οι συνεργάτες του συμφωνούν με την άποψη αυτή, αφού οι ισχυρές χώρες έχουν ιστορικούς δεσμούς με τις χώρες της Αφρικής λόγω της αποικιοκρατίας, κάνοντας ευκολότερη την πρόσβαση στην αναζήτηση παικτών²⁶⁰.

Ο Poli επισημαίνει ότι το μεγάλο ποσοστό αυτών που μεταναστεύουν δεν κατορθώνουν να πετύχουν στη βιομηχανία του ποδοσφαίρου. Έτσι την περίοδο

²⁵⁷ Maguire, J., & Pearton, R., 2000: 759- 769

²⁵⁸ Taylor, M., 2006: 7-30

²⁵⁹ Borges, M., J., 2000: 171–208

²⁶⁰ Darby, P., Akindes, G., Kirwin, M., 2007: 133-161

2003/04, μόνο το 15% κατάφερε να αγωνιστεί σε υψηλότερης κατάταξης ομάδα 4 περιόδους αργότερα, το 37% σε ομάδα ίδιου επιπέδου και το 58% σε πιο αδύναμες ομάδες, ενώ οι μισοί από αυτούς «εξαφανίστηκαν» από την ποδοσφαιρική αγορά²⁶¹. Ο Beissel, στη μελέτη του για τους παίκτες από τα νησιά Σαμόα και τη μετανάστευση στις ΗΠΑ, καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα, ενώ συμπληρώνει, ότι δίνεται λίγη προσοχή στο πραγματικό φυσικό και οικονομικό κόστος της διακρατικής μετανάστευσης ποδοσφαίρου. Παραβλέπονται ακόμη και επιπτώσεις στην υγεία των ποδοσφαιριστών που μεταναστεύουν, ενώ ακόμη πολλοί δεν έχουν συνειδητοποιήσει το κοινωνικό κόστος που συνεπάγεται η μετανάστευση στο ποδόσφαιρο που απορρέει από το εκμεταλλευτικές πρακτικές των κολλεγίων στις ΗΠΑ²⁶². Σύμφωνα με τον Darby και τους συνεργάτες του, το επισφαλές κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό κλίμα που έχει καταστρέψει υποδομές ποδοσφαίρου, καθώς και η ενδημική διαφθορά που διαπιστώθηκε στη διοίκηση ποδοσφαίρου στη Β. Αφρική, αποτελεί το ισχυρότερο κίνητρο για μετανάστευση. Οδηγεί όμως και στην αποφυγή της επιστροφής σε περίπτωση αποτυχίας στην Ευρώπη²⁶³. Έτσι, πολλοί από αυτούς παρέμειναν στην Ευρώπη μένοντας αρκετοί άστεγοι, ενώ άλλοι οδηγήθηκαν στην πορνεία για βιοποριστικούς λόγους, φαινόμενο για το οποίο στο Βέλγιο στις αρχές της δεκαετίας 1990 οδήγησε τον Paul Carlier στη δημιουργία ομάδας με την ονομασία «Sport and Freedom» και το ξεκίνημα μίας εκστρατείας για νέους που εγκαταλείφθηκαν.

Το φαινόμενο της μετανάστευσης είναι έντονο και στη Λατινική Αμερική, αφού παρά τις διαχρονικές επιτυχίες των χωρών αυτών σε εθνικό επίπεδο, τα πρωταθλήματα θεωρούνται πιο αδύναμα με περιορισμένη οικονομική δραστηριότητα. Στη Βραζιλία, όπως αναλύει ο Alvito, η διαφθορά και η κακοδιαχείριση οδήγησαν πολλές ομάδες σε διόγκωση χρεών, ώστε η πώληση των ταλέντων να μειώνει τις απώλειες. Παρατηρείται το φαινόμενο να μεταναστεύουν ανήλικα παιδιά που εντοπίζονται ως ποδοσφαιρικά ταλέντα, όπως στο παρελθόν ο Juan Carlos Chera (9 ετών), που αγοράστηκε από τη Manchester United, ενώ ο Neymar, υπόγραψε το πρώτο του συμβόλαιο με τη Nike σε ηλικία μόλις 13 ετών και ξεκίνησε να εκπροσωπείται από τον ίδιο πράκτορα με τους Robinho και Wagner Ribeiro²⁶⁴. Αν και η βραζιλιάνικη νομοθεσία απαγορεύει την εργασία κάτω των 14 ετών, οι ισχυροί

²⁶¹ Poli, R., 2010: 1001–1011

²⁶² Beissel, A., S., 2019: 1–23

²⁶³ Darby, P., Akindes, G., Kirwin, M., 2007: 133–161

²⁶⁴ Alvito, M., 2007: 524–544

σύλλογοι δε διστάζουν να «προσλαμβάνουν» όλη την οικογένεια η οποία μεταναστεύει μαζί με το ποδοσφαιρικό ταλέντο. Παρά τις λίγες περιπτώσεις αθλητών-μεταναστών που εξελίχθηκαν σε διάσημους παίκτες, οι οικονομικές δυνατότητες που διαφαίνονται, αρκούν για να πείσουν τους νέους και τις οικογένειές τους ότι αξίζει να ρίξουν το βάρος στο ποδόσφαιρο, αδιαφορώντας για την εκπαίδευσή τους. Αυτό το φαινόμενο επικρατεί ιδιαίτερα σε χώρες που εξάγουν τον μεγαλύτερο αριθμό παικτών, όπως η Νιγηρία, Καμερούν, Ακτή Ελεφαντοστού, Γκάνα και Σενεγάλη²⁶⁵. Ο Poli αναφέρει ότι ο συνδυασμός οικονομικών και κοινωνικών κριτηρίων ωθούν πολλούς νέους προς μια επαγγελματική ποδοσφαιρική καριέρα θεωρώντας τη μετανάστευση ως το μοναδικό μέσο για την κοινωνική άνοδο. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία ενός παίκτη από το Καμερούν, που απέτυχε στην αθλητική του καριέρα αλλά απέκτησε άδεια διαμονής μέσω γάμου, λέγοντας στο συγγραφέα, ότι παρά την αποτυχία στην αθλητική καριέρα του, θεώρησε ότι είχε πετύχει στη ζωή «χάρη στο ποδόσφαιρο»²⁶⁶.

Οι κοινωνικές επιπτώσεις της μετανάστευσης και οι συνέπειες στην αγορά εργασίας, εμφανίζονται και στις χώρες υποδοχής, τόσο για τους μετανάστες όσο και για τους τοπικούς ποδοσφαιριστές. Πολλοί ισχυρίζονται ότι η αγορά εργασίας για τους τοπικούς ποδοσφαιριστές γίνεται δυσκολότερη με την μαζική εισροή ξένων παικτών, ενώ προσθέτουν ότι αλλοιώνεται η εθνική κουλτούρα του αθλήματος. Οι Maguire και Pearton στη μελέτη τους επισημαίνουν τις παρενέργειες για τους αυτόχθονες παίκτες και την ταυτόχρονη έλλειψη επενδύσεων σε τοπικά ταλέντα. Τονίζουν επίσης, ότι διάφορα αθλητικά εργατικά συνδικάτα, στις χώρες υποδοχής, διεκδίκησαν μέτρα για την προστασία των αυτόχθονων παικτών υποστηρίζοντας ποσοστώσεις και κατώτατα όρια του αριθμού εισαγωγής μεταναστών²⁶⁷. Ο Mendoza αναφέρει, ότι οι επικριτές υποστηρίζουν ότι η υπερβολική κινητικότητα απειλεί τη διαμόρφωση των τοπικών ταυτοτήτων και επιδεινώνει την απόδοση της εθνικής ομάδας ποδοσφαίρου²⁶⁸. Ο Taylor όμως από την πλευρά του θεωρεί ότι τέτοιες αλληλεπιδράσεις έχουν θετική επίδραση στην ποιότητα και το στυλ παιχνιδιού και στις δύο πλευρές, αλλά επίσης εντείνουν τη συζήτηση σχετικά με θέματα εθνικής ταυτότητας, ελευθερίας εργασίας και ένταξης ή αποκλεισμού των ξένων²⁶⁹. Ωστόσο,

²⁶⁵ Poli, R., 2010: 1001–1011

²⁶⁶ Poli, R., 2010: 1001–1011

²⁶⁷ Maguire, J., & Pearton, R., 2000: 759- 769.

²⁶⁸ Mendoza, R., G., 2017: 4

²⁶⁹ Taylor, M., 2006: 7-30

τα τελευταία χρόνια είναι δύσκολο να ελεγχθεί αυτό το φαινόμενο, αφού οι παίκτες από τις αναπτυσσόμενες χώρες αποτελούν φθηνότερη επιλογή με συνέπεια να συνεχίζεται και να ακμάζει.

Επιπλέον, κρούσματα ρατσιστικής συμπεριφοράς εναντίον παικτών από χώρες της Αφρικής υπάρχουν έως σήμερα, με συνέπεια οι ποδοσφαιρικοί οργανισμοί, όπως η FIFA²⁷⁰, η UEFA, αλλά και από την ΕΕ²⁷¹ να προωθούν κανονιστικά και νομοθετικά μέτρα εναντίον του ρατσισμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Balotelli, ο οποίος με καταγωγή από τη Γκάνα και μεγαλωμένος από Ιταλούς γονείς, έπαιξε στην εθνική Ιταλίας. Αν και στην Αγγλία δεν είχε ιδιαίτερα προβλήματα, στην Ιταλία αντιμετώπισε έντονη ρατσιστική βία από Ιταλούς φιλάθλους, που θεωρούσαν ότι ως μαύρος Ιταλός απειλεί την εθνική ομοιογένεια του Ιταλικού Έθνους²⁷². Ο Haslerig, και οι συνεργάτες τους αναλύοντας το φαινόμενο της μεταχείρισης των μαύρων στο αθλητισμό, επισημαίνει ότι στη Βόρεια Αμερική οι μαύροι παίκτες προβάλλονται με τέτοιο τρόπο ώστε να καλλιεργούνται φαινόμενα ρατσισμού. Για παράδειγμα, σε περίπτωση τραυματισμού μαύρου ποδοσφαιριστή κατά τη διάρκεια ενός αγώνα, ο τηλεοπτικός φακός εστιάζει για αρκετή ώρα στον τραυματισμένο παίκτη υπονοώντας ότι μαύροι έχουν φυσική ανθεκτικότητα στον πόνο²⁷³.

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας του ποδοσφαίρου, όπως και η παγκόσμια οικονομία, οδηγεί σε συνεχή αναζήτηση «πρώτων υλών» που μπορεί φέρουν αύξηση των κερδών, χωρίς να υπολογίζονται οι κοινωνικές συνέπειες που προκαλούνται στις αναπτυσσόμενες χώρες. Μία άλλη μέθοδος που ακολουθείται τα τελευταία χρόνια είναι η ίδρυση ποδοσφαιρικών ακαδημιών στις χώρες αυτές, κάποιες από τις οποίες ανήκουν σε αφρικανούς και ευρωπαίους κερδοσκόπους, με αποκλειστικό στόχο το προσωπικό όφελος και όχι την ποδοσφαιρική ανάπτυξη, για την οποία αρχικά δημιουργούνται²⁷⁴.

Πολλοί όμως μελετητές επισημαίνουν και τις θετικές επιδράσεις της μετανάστευσης, τόσο σε ποδοσφαιρικό επίπεδο, όσο και σε κοινωνικό. Οι Maguire και Pearton υποστηρίζουν ότι η μετανάστευση ταλαντούχων παικτών, α) συμβάλλει στην αναμόρφωση ενός ευρωπαϊκού ποδοσφαιρικού συλλόγου, β) έχει σημαντική

²⁷⁰ Resources fifa, 26-2-2020

²⁷¹ Eur-lex, 2007

²⁷² Doidge, M., 2015: 249 –264

²⁷³ Haslerig, S. J., Vue, R., Grummert, S. E., 2018: 1–19

²⁷⁴ Darby, P., Akindes, G., Kirwin, M., 2007: 133-161

επίδραση στην εξέλιξη των γηγενών παικτών, αφού με τη βοήθεια των ταλαντούχων παικτών, εξελίσσονται και βελτιώνουν τις ικανότητές τους, γ) αποτελούν πρότυπο για τους νεότερους παίκτες, και δ) με τις εμπειρίες που αποκτούν συμβάλλουν και στην αναβάθμιση των εθνικών ομάδων τους²⁷⁵.

Ο Beissel όπως και ο Darby και οι συνεργάτες του, αναφέρουν ότι η μετανάστευση αποτελεί πολλές φορές στρατηγική τακτική των οικογενειών των χωρών αυτών, αφού μεγάλο μέρος του εισοδήματος των παικτών που μεταναστεύουν επιστρέφει στις οικογένειές τους ώστε να βελτιώνουν το επίπεδο της ζωής τους. Επιπλέον, η επιστροφή των παικτών αυτών στη χώρα τους, μπορεί να προσφέρει ανάπτυξη, όχι μόνο στο ποδόσφαιρο, αλλά και σε άλλα επαγγέλματα, ενώ προτείνουν τη χάραξη πολιτικής που να διευκολύνει την επιστροφή τους, προκειμένου να μοιραστούν τις δεξιότητες και την τεχνολογία που απέκτησαν στο εξωτερικό. Τον θετικό αντίκτυπο που έχει για την εθνική ομάδα μίας χώρας αποστολής μεταναστών, επισημαίνουν και η Berlinschi και οι συνεργάτες της, λόγω της ποιότητας εκπαίδευσης στις χώρες υποδοχής, υποστηρίζοντας ότι μπορεί οι ποδοσφαιρικοί σύλλογοι των αναπτυσσόμενων χωρών μπορεί να βιώσουν «μυϊκή διαρροή», όμως οι εθνικές ομάδες βιώνουν «μυϊκό κέρδος» ταυτόχρονα (δηλαδή οι μπορεί οι σύλλογοι να αποδυναμώνονται, όμως η συμμετοχή τους στην εθνική ομάδα βοηθά στην αγωνιστική ενίσχυσή της)²⁷⁶.

Την χρησιμότητα της μεταφοράς γνώσης και της υψηλής κατάρτισης των παικτών ή προπονητών στις αναπτυσσόμενες χώρες επισημαίνουν και ο Peeters και οι συνεργάτες του, και τονίζουν ότι η προφανής μεταφορά γνώσης που λαμβάνει χώρα σε αυτόν τον κλάδο είναι πιθανότατα σχετική με άλλους κλάδους με παρόμοια επίπεδα διασυνοριακής αλληλεπίδρασης, η οποία θα συνεχίσει να αναπτύσσεται καθώς οι οικονομίες σε όλο τον κόσμο γίνονται όλο και πιο αλληλένδετες²⁷⁷. Τη θετική σχέση της μετανάστευσης με την κατάταξη της εθνικής ομάδας της χώρας αποστολής, υποστηρίζουν στις έρευνές τους και ο Mentoza, οι Allana και Moffat, όπως και οι Baur και Lehmann. Ο Mentoza καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ξένοι παίκτες αποτελούν σημαντικούς παράγοντες επιτυχίας για τους συλλόγους, αλλά και για τις εθνικές ομάδες, ενώ θέτει ως πολιτικό θέμα την προστασία των τοπικών

²⁷⁵ Maguire, J. & Pearton, R., 2000: 759- 769

²⁷⁶ Berlinschi, R., Schokkaert, J., Swinnen, J., 2010: 1-34

²⁷⁷ Peeters, T., Mills, B., Pennings, E., Hojun, S., 2019: 1–26

συλλόγων και της εθνικής ταυτότητας από την αθρόα εισροή παικτών²⁷⁸. Οι Allana και Moffat υπερτονίζουν τον θετικό αντίκτυπο στις εθνικές ομάδες²⁷⁹. Οι Baur και Lehmann συμφωνούν με την ίδια θέση, και καταλήγουν ότι αυτές οι διαδικασίες είναι «καλά νέα» για τις χώρες που λαμβάνουν μέρος στην παγκοσμιοποίηση μέσω του εμπορίου²⁸⁰.

Σημαντικό παράδειγμα είναι η κατάκτηση του EURO 2004 στην Πορτογαλία από την Εθνική Ελλάδα. Η συμβολή του ξένου προπονητή Otto Rehhagel, και η επιμονή του να χρησιμοποιεί αρκετούς παίκτες που αγωνιζόταν στο εξωτερικό συνέβαλε στην πρωτοφανή επιτυχία για το Ελληνικό ποδόσφαιρο. Τα επόμενα χρόνια πολλές ομάδες του εξωτερικού έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στην ελληνική ποδοσφαιρική αγορά και πολλοί παίκτες υπέγραψαν καλύτερα συμβόλαια με ομάδες του εξωτερικού, και αρκετοί από αυτούς να αγωνιστούν στα ισχυρά πρωταθλήματα της Ευρώπης (Γαλλία, Γερμανία, Ολλανδία, Αγγλία, Ισπανία, Πορτογαλία)²⁸¹. Επομένως η μετανάστευση δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες για την αγωνιστική άνοδο της εθνικής ομάδας και παράλληλα επιφέρει ατομικές επιτυχίες στους παίκτες που μεταναστεύουν. Ο Πίνακας 14 δείχνει χαρακτηριστικά τη διασπορά των Ελλήνων παικτών που μετανάστευσαν στο εξωτερικό, έως το 2013.

Πίνακας 14: Η γεωγραφική κατανομή των Ελλήνων μεταναστών ποδοσφαιριστών. Πηγή Το Βήμα, 10-2-2013

²⁷⁸ Mendoza, R., G., 2017: 94

²⁷⁹ Allana, G. J. & Moffat, J., 2014: 490–493

²⁸⁰ Baur, D. G. & Lehmann S., 2007: 1-26

²⁸¹ Με αφορμή τη δήλωση του παίκτη της Εθνικής ομάδας του 2004, Κατσουράνη, ο οποίος είπε ότι «Οι Έλληνες παράγοντες δεν κατάλαβαν ποτέ τι πετύχαμε, ευτυχώς για εμάς όμως μας πήραν είδηση οι ξένοι και μας άνοιξαν τις πόρτες τους», ο Αρναούτογλου αναφέρει, ότι κάπως έτσι άρχισε να ξετυλίγεται το κουβάρι της μετανάστευσης των Ελλήνων παικτών εις άγρην εργασίας σε κάθε ήπειρο. Έτσι, έως το 2013, συνολικά 143 ποδοσφαιριστές είχαν μεταναστεύσει σε χώρες του εξωτερικού (βλ. Το Βήμα, 10-2-2013)

Ο Darby και οι συνεργάτες του, αναφέρει τρεις κατηγορίες ακαδημιών στην Αφρική που επηρεάζουν τη μετανάστευση, παρόλον ότι προσφέρουν εκπαίδευση στους νέους που συμμετέχουν²⁸². Έτσι οι ακαδημίες είναι: α) εκείνες που δημιουργήθηκαν από αφρικάνικες ομοσπονδίες και συλλόγους, στα πρότυπα των ευρωπαϊκών, β) εκείνες που έχουν εταιρική σχέση με κάποιο ευρωπαϊκό σύλλογο, ακόμη και μέσω αγοράς του τοπικού συλλόγου, και γ) εκείνες που μπορούν να χαρακτηριστούν ως ιδιωτικές ή εταιρικές ακαδημίες, οι οποίες έχουν καλά εδραιωμένα ιδρύματα και λειτουργούν με την υποστήριξη και τη χορηγία ιδιωτών, συνήθως (πρώην υψηλόβαθμων αξιωματούχων, εθνικών ποδοσφαιρικών ομοσπονδιών της Αφρικής). Αυτές οι ακαδημίες προσφέρουν στους νεαρούς παίκτες θεωρητική εκπαίδευση, ενώ αποτελούν τη «γέφυρα» για τη μετανάστευση με στόχο την επαγγελματική επιτυχία. Σημαντική είναι η τρίτη κατηγορία, αφού συμμετέχουν διάσημοι βετεράνοι παίκτες, οι οποίοι βοηθούν σημαντικά στην εξέλιξη των νέων παικτών. Τέτοια παραδείγματα είναι ο Keita, ο Viera και ο Abedi Pele, οι οποίοι επένδυσαν στις χώρες τους και βοήθησαν σημαντικά στην παραγωγή ποιοτικών παικτών για την Ευρώπη, αλλά και την ανάπτυξη του ποδοσφαίρου στην Αφρική.

Η μετανάστευση αποτελεί κεντρικό σημείο αναφοράς όχι μόνο για την οικονομία του ποδοσφαίρου, αλλά για την παγκόσμια οικονομία. Αρκετοί παίκτες από την Αφρική και τη Λατινική Αμερική, ερχόμενοι στην Ευρώπη, είχαν μία επιτυχημένη καριέρα με πλούσια συμβόλαια και τεράστιες απολαβές. Έτσι και αυτοί συγκαταλέγονται στην κατηγορία των παικτών σταρ, που παίζουν αρκετά σημαντικό ρόλο στο κοινωνικό γίνεσθαι, στην κατανάλωση, στην επιρροή τους στους οπαδούς, στη συμβολή τους στην συλλογική και εθνική επιτυχία, αλλά και στη συμβολή μερικών από αυτούς στην κοινωνική ανάπτυξη των χωρών καταγωγής τους.

Γ.2.3. Ο ρόλος των διάσημων παικτών (αθλητές πρότυπα).

Η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου και η μαζική προβολή του σε παγκόσμιο επίπεδο, εκτός από την ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας στο χώρο αυτό, δημιούργησε μία ξεχωριστή ποδοσφαιρική τάξη, αυτή των κορυφαίων παικτών, την οποία μπορούμε να την χαρακτηρίσουμε ως την ελίτ (elite) του ποδοσφαίρου. Αρκετοί παίκτες στη σύγχρονη εποχή, με την είσοδο της τηλεόρασης και την εξέλιξη της τεχνολογίας, απέκτησαν τεράστια φήμη, κέρδισαν ηγεμονικά

²⁸² Darby, P., Akindes, G., Kirwin, M., 2007: 133-161

οικονομικά συμβόλαια και η ζωή τους μπορεί να παραλληλιστεί με τη ζωή των διασημοτήτων της έβδομης τέχνης²⁸³.

Η ενδιαφέρουσα προσέγγιση του Hughson, βασιζόμενη στην έννοια «artification», αναλύει αν το ποδόσφαιρο μπορεί να είναι μία μορφή τέχνης. Γράφει χαρακτηριστικά ότι το ποδόσφαιρο μπορεί να χαρακτηριστεί ως «το μπαλέτο του εργαζομένου», και αναφέρει τη δήλωση του δημοσιογράφου Arthur Hopcraft ότι η ενέργεια κάποιου μεγάλου παίκτη μπορεί να αποτελεί παράδειγμα μίας θεατρικής παράστασης²⁸⁴.

Έτσι, οι elite παίκτες στη σύγχρονη εποχή, βρίσκονται πάντα στο κέντρο της προσοχής, μοιάζοντας με τους δημοφιλείς ηθοποιούς του κινηματογράφου και με όσους αποκαλούνται ως διασημότητες (celebrity). Ο Smart αναφέρει ότι από το 19ο αιώνα, την πρώιμη ανάπτυξη του επαγγελματικού ποδοσφαίρου, οι παίκτες απέκτησαν ισχυρή δημοτικότητα, αναγνωρίζοντας ότι γινόταν «εμπορεύσιμα αγαθά» και ότι οι μισθοί τους θα αυξανόταν πολύ υψηλότερα στο μέλλον²⁸⁵. Τους ίδιους χαρακτηρισμούς για τους «celebrity» εκφράζει και ο Rojek, υποστηρίζοντας ότι είναι συνέπεια τριών αλληλοσυνδεόμενων ιστορικών διαδικασιών: α) εκδημοκρατισμού της κοινωνίας, β) η απόρριψη της οργανωμένης θρησκείας, γ) εμπορευματοποίησης της καθημερινής ζωής²⁸⁶. Οι διασημότητες είναι «εμπορεύματα» και οι καταναλωτές ενθαρρύνονται με διάφορους τρόπους να ταυτίζονται με διασημότητες και τις εικόνες και τους τρόπους ζωής με τους οποίους συσχετίζονται στον τύπο, την τηλεόραση και τις διαφημίσεις. Έτσι, οι διάσημοι παίκτες ακολουθούν παρόμοιες πρακτικές με τους celebrity. Στην έρευνά τους οι Meier και Mutz, επισημαίνουν ότι οι παίκτες επενδύουν στην ομορφιά και τον πολυτελή τρόπο ζωής καθώς η ελκυστικότητα συνδέεται με την εμπορικότητα, την διάκριση και το κύρος²⁸⁷. Ο Άγγλος ποδοσφαιριστής Beckham ήταν από τους πρώτους που ακολούθησαν αυτό τον τρόπο ζωής και ουσιαστικά να συνδέει το ποδόσφαιρο με τους celebrity. Το παράδειγμα του Beckham αναφέρουν και σε προηγούμενη έρευνα τους οι Meier και Mutz, υποστηρίζοντας ότι οι παίκτες αυτοί μπορούν να έχουν ένα πολιτιστικό πλεονέκτημα, αφού ανταποκρίνονται σε μία αρσενική σεξουαλική ταυτότητα (metrosexual), τυπική για νέους που ζουν σε μητροπολιτικές πόλεις, και ασκούν έλξη

²⁸³ Whannel, G., 2009: 205-218

²⁸⁴ Hughson, J., 2019: 305 –320

²⁸⁵ Smart, B., 2005: 2

²⁸⁶ Smart, B., 2005: 9

²⁸⁷ Meier, H. E., & Mutz, M., 2020: 1-8

στις γυναίκες, με συνέπεια να αυξάνουν τον αριθμό των οπαδών καταναλωτών²⁸⁸. Πράγματι, τα τελευταία χρόνια ο θηλυκός πληθυσμός που παρακολουθεί ποδόσφαιρο έχει αυξηθεί σημαντικά, ενώ προς αυτή την κατεύθυνση συνεισφέρει και η τηλεόραση όταν σε τηλεοπτικές καλύψεις των αγώνων, εστιάζει πολλές φορές σε όμορφες παρουσίες που βρίσκονται στις εξέδρες.

Οι elite παίκτες αποτελούν ινδάλματα για τους οπαδούς των ομάδων που αγωνίζονται, με συνέπεια αυτοί να ξοδεύουν μέρος του ατομικού τους εισοδήματος για την αγορά ειδών που είτε θυμίζουν τον elite παίκτη (πχ. φανέλες), είτε ειδών που διαφημίζονται από αυτόν. Όπως αναφέρουν οι Lusifora και Simmons, στον αθλητισμό και τα επαγγέλματα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η ζήτηση των καταναλωτών για τους elite παίκτες έχει σημαντικό ρόλο που καθορίζει την αγοραία αξία των προϊόντων που προσφέρονται από αυτά τα άτομα²⁸⁹. Συνεχίζοντας, υποστηρίζουν ότι οι οπαδοί-καταναλωτές είναι πρόθυμοι να πληρώσουν για να παρακολουθήσουν τους elite παίκτες, έτσι είναι αντιληπτή σημασία του παίκτη σούπερ σταρ, ο οποίος συνήθως συνδέεται με το κύρος της ομάδας του, που δημιουργεί έντονο ενδιαφέρον για το κοινό. Οι ομάδες από την πλευρά τους, είναι πρόθυμες να πληρώσουν μεγάλα συμβόλαια, αφού έχουν προσδοκίες υψηλών εσόδων είτε από την πιθανή μελλοντική αγωνιστική επιτυχία είτε από τις πωλήσεις ειδών που έχουν σχέση με τους παίκτες αυτούς. Ο Coates και οι συνεργάτες του, αναφερόμενοι στην περίπτωση μεταγραφής του Bekam σε ομάδα των ΗΠΑ, υποστηρίζουν ότι οι elite παίκτες αυξάνουν τα έσοδα των ομάδων αφού ελκύουν περισσότερους φιλάθλους²⁹⁰. Ο Brandes και οι συνεργάτες του, υποστηρίζουν ότι όχι μόνο οι elite παίκτες αλλά και οι τοπικοί ταλαντούχοι παίκτες μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση του ενδιαφέροντος των οπαδών²⁹¹, ενώ σε μεταγενέστερη μελέτη καταλήγουν ότι η δημοτικότητα των elite παικτών, λόγω και της τηλεόρασης επικεντρώνει περισσότερο το ενδιαφέρον των θεατών από την ποιότητα του παιχνιδιού, αλλά και βοηθά στην συσσώρευση κεφαλαίου της κατανάλωσης²⁹². Οι Buraimo και Simmons καταλήγουν ότι το ενδιαφέρον για την αβεβαιότητα του αποτελέσματος ενός αγώνα έχει περιοριστεί, ενώ αντίθετα έχει αυξηθεί περισσότερο

²⁸⁸ Mutz, M. & Henk Meier, E., 2014: 1–14

²⁸⁹ Lusifora, C. & Simmons, U. R., 2003: 35-55

²⁹⁰ Coates, D., Frick, B., Jewell, T., 2014: 1-20

²⁹¹ Brandes, L., Franck, E., Nuesch, S., 2008: 266-286

²⁹² Frank, E. & Nuesch, S., 2012: 202–216

για τους elite παίκτες²⁹³. Ο Foer αναφέρει χαρακτηριστικά ότι, οι πωλήσεις από τις φανέλες του Ronaldo και του Beckham φέρνουν στη Real Mandrid περισσότερα εισοδήματα σε ένα μήνα από ό, τι κάνουν πολλά κλαμπ σε ένα χρόνο²⁹⁴, ενώ η πρόσφατη μεταγραφή του Ronaldo από την Real Mandrid στην Ιταλική Juventus, έναντι του ποσού των 129,3 εκατομμυρίων δολαρίων, έφερε έσοδα από πώληση φανελών 62,4 εκατομμύρια δολάρια τις πρώτες 24 ώρες²⁹⁵. Ο Ronaldo θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους παίκτες παγκοσμίως, έτσι οι προσδοκίες της Juventus είναι τόσο η αναμενόμενη αγωνιστική επιτυχία όσο και η προσέλκυση των 300 εκατομμυρίων θαυμαστών του παίκτη σε διάφορες πλατφόρμες στα κοινωνικά δίκτυα. Αντίστοιχα, τα συμβόλαια των elite παικτών σε αρκετές περιπτώσεις ξεπερνούν τα ακαθάριστα εγχώρια προϊόντα χωρών όπως η Μπελίζ και η Μποτσουάνα²⁹⁶. Έτσι, τα τελευταία χρόνια αρκετές πολυεθνικές επιχειρήσεις έρχονται σε συμφωνία με αυτή την κατηγορία παικτών ώστε να διαφημίζουν τα προϊόντα τους, όπως για παράδειγμα, εδώ και χρόνια οι παίκτες της Real Madrid συμμετέχουν σε διαφημιστικό συγκεκριμένης εταιρείας καλλυντικών (Nivea).

Εκτός από τις επιπτώσεις στη καταναλωτική συμπεριφορά των οπαδών, οι elite παίκτες, όπως αναφέρει ο Madeiro, μπορούν να αναδείξουν οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα της μεγαλύτερης μάζας των παικτών (όπως εργασιακές συνθήκες, ρατσιστικές συμπεριφορές, κλπ)²⁹⁷. Οι Bolsmann και Parker Θεωρούν ότι οι διάσημοι παίκτες, μέσω της δημοτικότητάς τους, μπορούν να επηρεάσουν κοινωνικές καταστάσεις ξεπερνώντας τα πολιτιστικά και επαγγελματικά όριά τους²⁹⁸. Ο Dubuy και οι συνεργάτες του., ασχολήθηκαν με την θετική επίδραση που μπορούν να ασκήσουν οι διάσημοι παίκτες στην ισορροπημένη και σωστή διατροφή των παιδιών, ενώ το 78% των παιδιών χαρακτήρισε θετική την επαφή με τους παίκτες, προτείνοντας οι συγγραφείς, να ενισχυθούν αυτές οι ενέργειες για να προωθήσουν συμπεριφορές υγείας που απευθύνονται σε κοινωνικά ευάλωτα παιδιά και εφήβους²⁹⁹. Ο Salazar-Sutil αναλύοντας το «φαινόμενο» Maradona, του πασίγνωστου παλαίμαχου Αργεντινού παίκτη, αναφέρει ότι το ποδόσφαιρο

²⁹³ Buraimo, B. & Simmons R., 2015: 449–469,

²⁹⁴ Foer F., 2004: 32-40

²⁹⁵ World economic forum, 8-8-2018

²⁹⁶ Nauright, J., 2004: 1325-1336

²⁹⁷ Madeiro, G., 2007: 287-298

²⁹⁸ Bolsmann, C. & Parker A., 2007: 109–124

²⁹⁹ Dubuy, V., De Cocker, K., De Bourdeaudhuij, I., Maes, L., Seghers, J., Lefevre, J., De Martelaer, K., Brooke, H., Cardon, G., 2014: 1-9

διαδραματίζει ολοένα και μεγαλύτερο πολιτιστικό ρόλο στο βαθμό που μπορεί να υποκαταστήσει τις παραδοσιακές θρησκευτικές, οικονομικές ή πολιτικές πρακτικές³⁰⁰. Ο Maradona, σύμφωνα με αυτόν, θα μπορούσε να κατανοηθεί ως ο «καθρέπτης» της κατανάλωσης. Ο παίκτης αυτός, που για πολλούς θεωρείται ως ο καλύτερος όλων των εποχών, πολλές φορές ανέπτυξε πολιτικό λόγο, είτε υπερασπιζόμενος κάποιον πολιτικό είτε κατακρίνοντας κάποιον άλλο, και σε άλλες περιπτώσεις ήρθε σε ευθεία αντιπαράθεση με τη FIFA. Υπήρξε μια μορφή σοσιαλιστικής συνείδησης, που μίλησε κριτικά για το μποϋκοτάζ των ΗΠΑ στην Κούβα, για το Βατικανό και για τις διακρίσεις σε βάρος των Ναπολιτάνων στην Ιταλία, αλλά και για την εμπορική εκμετάλλευση των ποδοσφαιριστών από γραφειοκράτες και εταιρικές οργανώσεις.

Αρκετοί διάσημοι παίκτες έχουν αναπτύξει φιλανθρωπική δράση και διέθεσαν μεγάλα ποσά υπέρ ευπαθών ομάδων. Ως τα πιο σημαντικά και χαρακτηριστικά παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν οι παίκτες Didier Drogba (Ακτή Ελαφαντοστού), που δημιούργησε ίδρυμα (The Didier Drogba Foundation) για την προστασία και ενίσχυση των παιδιών, και συμμετείχε και σε άλλες ενέργειες κατασκευής νοσοκομείου και ορφανοτροφείων, ο Messi που βοήθησε σε πολλά έργα υπέρ των εφήβων στη χώρα του (Αργεντινή). Ο Μεξικανός Rafa Márquez που το 2005 έφτιαξε ίδρυμα με το όνομα «Rafa Márquez Soccer Clinics» με κύριο στόχο να βοηθήσει τα παιδιά και τους νέους από περιθωριοποιημένες κοινότητες που είχαν εμπλακεί σε προβλήματα εγκληματικότητας, αλκοολισμού, τοξικομανίας και παιδικής πορνείας³⁰¹. Πρόσφατα ο προπονητής Guardiola και ο παίκτης Messi, προσέφεραν από ένα εκατομμύριο ευρώ για την αντιμετώπιση του Covid-19, στο δήμο της Βαρκελώνης και στην κυβέρνηση της Αργεντινής αντίστοιχα³⁰². Ίσως το πιο συγκινητικό παράδειγμα αποτελεί ο Σενεγαλέζος Sadio Mane, ο οποίος δήλωσε *«...Αναρωτιέμαι, γιατί να θέλω 10 Ferrari, 20 ρολόγια με διαμάντια και πολλά ταξίδια με αεροπλάνα; Τι θα ωφελήσουν εμένα και τον κόσμο; Εγώ ήμουν πεινασμένος, δούλεψα σκληρά, επέζησα από τους πολέμους, έπαιζα ξυπόλυτος ποδόσφαιρο, δεν είχα παιδικά παιχνίδια και πολλά άλλα πράγματα. Ωστόσο σήμερα μ' αυτά που κερδίζω χάρη στο ποδόσφαιρο, μπορώ να βοηθήσω τους συνανθρώπους μου. Έχω χτίσει σχολεία, ένα αθλητικό στάδιο, παρέχουμε ρούχα, παπούτσια και τρόφιμα σε ανθρώπους*

³⁰⁰ Salazar-Sutil, N., 2008: 441–458

³⁰¹ The angie fund, 2020

³⁰² The national, 26-3-2020

φτωχούς στη Σενεγάλη συμβάλλοντας όπως μπορούμε στην οικονομική τους ενίσχυση. Δεν χρειάζεται να καυχιέμαι ότι έχω πολυτελή αυτοκίνητα, πολυτελή σπίτια, ταξίδια με αεροπλάνα, χρειάζομαι λιγότερα από αυτά που μου έδωσε η ζωή»³⁰³.

Αν και λίγοι elite παίκτες έχουν παρόμοιες συμπεριφορές, ωστόσο οι παίκτες αυτοί παίζουν σημαντικό κοινωνικό ρόλο επηρεάζοντας τους νέους, ενώ δημιουργούν όνειρα και ελπίδες για παιδιά που έχουν μηδαμινές ευκαιρίες για να ξεφύγουν από τη φτώχεια. Ο Salim Mohie αναφέρει για τον Αιγύπτιο διάσημο παίκτη Mohamed Salah, ότι αποτελεί «...ενσάρκωση μιας από τις επαναστατικές συνθήκες: το δρόμο προς το δικαίωμα επιλογής, το δικαίωμα να αλλάξει γνώμη και να ακολουθήσει άλλους δρόμους» και προσθέτει ότι αποτελεί πρότυπο για πολλά νέα παιδιά στη χώρα του³⁰⁴.

Ωστόσο, αρκετοί μελετητές έχουν ασχοληθεί και με τον τρόπο που αντιμετωπίζουν οι οπαδοί τις παράνομες συμπεριφορές των elite ποδοσφαιριστών. Η Yardley και οι συνεργάτες της, αναλύουν περιπτώσεις παικτών που κατηγορήθηκαν και βρέθηκαν ένοχοι κακοποίησης γυναικών, στις οποίες η γενική αντίδραση του κοινού ήταν αρκετά ανεκτική, αφού στο ποδόσφαιρο, και ειδικά στο αγγλικό, έχει καλλιεργηθεί η αποδοχή μίας μορφής αρρενωπότητας που δίνει έμφαση στη σκληρότητα και την επιθετικότητα, ενώ οι γυναίκες θεωρούνται κατώτερες ώστε να γίνεται δεκτός ο περιστασιακός σεξισμός εναντίον τους³⁰⁵. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι παίκτες αυτοί ακολουθούν συνήθως τρεις στρατηγικές μείωσης της σημασίας της πράξης τους, α) μετάνοια και αποδοχή της ευθύνης, της τιμωρίας τους με τη συμμετοχή σε προγράμματα αποκατάστασης, β) δημόσια δήλωση-εξομολόγηση, για τον περιορισμό της σοβαρότητας του γεγονότος, και γ) προσπάθεια μείωσης της εικόνας του θύματος, ώστε η διασημότητα απεικονίζεται ως το πραγματικό θύμα, ενώ τέλος, θα επικαλεστούν την προσβολή και την παραβίαση της προσωπικής τους ζωής. Παρόμοια τακτική ακολούθησε και ο C. Ronaldo, όταν κατηγορήθηκε για βιασμό γυναίκας στο Λας Βέγκας το 2009, που τελικά κατέληξε σε εξωδικαστικό συμβιβασμό καταβάλλοντας χρηματική αποζημίωση³⁰⁶. Στις περισσότερες των περιπτώσεων, ο θαυμασμός των οπαδών και η φήμη των παικτών αυτών διατηρήθηκαν στα ίδια επίπεδα.

Τελικό συμπέρασμα είναι η μεγάλη κοινωνική απήχηση που έχουν οι elite παίκτες παγκοσμίως, με «όπλο» το διαδίκτυο και την τηλεόραση. Οι σύγχρονοι

³⁰³ Diaforetiko, 28-10-2019

³⁰⁴ Worldcrunch, 1-6-2018

³⁰⁵ Yardley, E., Morag, K., Liam, B., 2019: 479–501

³⁰⁶ Spiegel, 29-9-2018

φίλαθλοι-καταναλωτές δίνουν πρωταρχικό ρόλο στους παίκτες αυτούς και παρακολουθούν ακόμη και την προσωπική τους ζωή. Οι οπαδικές και συλλογικές συμπεριφορές στην εποχή της παγκοσμιοποίησης έχουν διαφοροποιηθεί σημαντικά. Ο μετασχηματισμός αυτός είναι συνέπεια της παγκοσμιοποίησης του ποδοσφαίρου, έχοντας όμως και σημαντικό μέρος φιλάθλων που αντιδρούν σε αυτή την εξέλιξη, υπερασπιζόμενοι την παραδοσιακή ποδοσφαιρική κουλτούρα.

Γ.2.4. Οι επιπτώσεις στις οπαδικές και συλλογικές συμπεριφορές.

Το ποδόσφαιρο ως θέαμα εξελίσσεται στη «σκηνή» που είναι το γήπεδο. Οι πρωταγωνιστές είναι οι ποδοσφαιριστές, οι προπονητές, και μερικές φορές οι διαιτητές. Όπως σε κάθε καλλιτεχνικό θέαμα, η επιτυχία εξαρτάται από την αποδοχή και την επιδοκιμασία του κοινού, αν αυτή δεν υπάρχει καταλήγει σε αποτυχία, αποχώρηση ή αποχή, και ίσως σε τερματισμό μίας καριέρας ενός καλλιτέχνη. Στο ποδόσφαιρο υπάρχει μία σημαντική διαφορά. Το κοινό, δηλαδή το σύνολο των οπαδών μίας ομάδας, μπορεί να επιδοκιμάσει τους «ηθοποιούς» της ομάδας του ακόμη και σε μία αποτυχία. Παραμένει πιστό και τους δίνει πολλές ευκαιρίες επανάκαμψης προς την επιτυχία. Ο Dietschy και οι συνεργάτες του επισημαίνουν: *«Μεταξύ πολλών μορφών λαϊκής κουλτούρας στην Ευρώπη, υπάρχει μια που προεδρεύει στην κορυφή της λίστας: Κάθε μεγάλη εκδήλωση ποδοσφαίρου μας υπενθυμίζει ότι αυτό το φαινομενικά απλό παιχνίδι έχει απaráμιλλη ικανότητα να κινητοποιεί τις μάζες»*. Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί μείωση των επεισοδίων εντός των γηπέδων και η αύξηση των εισροής οικογενειών στις κερκίδες.

Ο Gioulianotti από την πλευρά του, ξεχώρισε τέσσερις κατηγορίες, τους supporters (hot spectators) και τους followers (cool spectators) που ανήκουν στους παραδοσιακούς, τους fans και τους flaneurs που ανήκουν στους consumers³⁰⁷. Από τους παραδοσιακούς, οι supporters είναι αυτοί που έχουν μία τοποφιλική σχέση με το σύλλογο αναπτύσσοντας μία κοινωνική ταυτότητα με ισχυρή αλληλεγγύη δημιουργώντας σχέσεις υποκουλτούρας. Οι followers έχουν μία πιο χαλαρή ταυτότητα και αλληλεγγύη, σχέσεις που έχουν και κάποιο συμβολισμό και μπορούν να συμβαδίζουν με άλλες κοινωνικές ομάδες. Από τους consumers, οι fans παρουσιάζουν μέση αλληλεγγύη με μη αμοιβαίες σχέσεις και ταυτότητα που σχετίζεται με την αγορά ενώ η υποστήριξη μπορεί να γίνεται από απόσταση. Οι

³⁰⁷ Gioulianotti, R., 2002: 25-46

flaneurs έχουν σχέσεις που καλλιεργούνται μέσω της τεχνολογίας, κοσμοπολίτικη ταυτότητα, αδύναμη αλληλεγγύη και πιο ανεξάρτητη μορφή θεατή, περπατώντας από τη μια ποδοσφαιρική εμπειρία στην άλλη.

Στη σύγχρονη εποχή, οι σύλλογοι δίνουν περισσότερο βάρος στους consumers, προσπαθώντας να εκμεταλλευτούν την καταναλωτική τους τάση για την αύξηση των κερδών τους. Παράλληλα οι παραδοσιακοί οπαδοί εξακολουθούν να αντιστέκονται στην εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου.

Οι μεγάλοι ευρωπαϊκοί σύλλογοι έχουν επεκτείνει τις δραστηριότητές τους σε παγκόσμιο επίπεδο έχουν αποκτήσει φίλους από όλες τις χώρες, μειώνοντας έτσι τις παραδοσιακές σχέσεις με τους τοπικούς οπαδούς. Στη μελέτη του ο Nash αναφέρεται σε αυτή την εξέλιξη υποστηρίζοντας ότι αυτό είναι αποτέλεσμα της συνειδητής αναζήτησης για πιο επικερδείς αγορές αφού οι μη τοπικοί θαυμαστές ξοδεύουν περισσότερα στις επισκέψεις τους³⁰⁸. Αναλύοντας την περίπτωση των υποστηρικτών της αγγλικής Liverpool από Σκανδιναβικές χώρες, υποστηρίζει ότι δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την αγγλική ομάδα παρά για τις τοπικές ομάδες των χωρών τους, ενώ το 97% θα υποστήριζαν την Liverpool εναντίον της τοπικής ομάδας τους, όπως και το 78% έναντι της εθνικής τους ομάδας. Η δυναμική αυτών των συλλόγων είναι τέτοια ώστε, όπως τονίζει, η επίσκεψη στο γήπεδο της Liverpool (Anfield) να είναι αυτοσκοπός, λέγοντας αρκετοί από αυτούς ότι «είμαστε σε ιερό έδαφος». Δίνεται έτσι έννοια «τοτέμ» στην πόλη της ομάδας, ενώ η επίσκεψη εκεί θεωρείται σημαντική λόγω των άλλων συμβόλων της πόλης, όπως το Μουσείο και η σχέση της πόλης με το μουσικό συγκρότημα Beatles. Ο Vamplew αποδίδει την τεράστια επιτυχία της EPL όχι σε εγχώριους παράγοντες αλλά σε διεθνείς, προσθέτοντας ότι στην Ασία η EPL έχει μεγάλη δημοτικότητα λόγω της ανυπαρξίας κρουσμάτων διαφθοράς, ενώ ένας άλλος λόγος που συμβαίνει αυτό, συμφωνώντας με τον Nash, είναι η αγορά Ασιατών παικτών από τις ομάδες αυτές³⁰⁹. Και οι Gioulionotti και Robertson τονίζουν ότι η αγορά ασιατικών παικτών μπορεί να ενισχύσει την πώληση εμπορευμάτων ενός συλλόγου στην Άπω Ανατολή παρά να βελτιώσει την ποιότητα της ποδοσφαιρικής του ομάδας³¹⁰.

Η σημασία της αναζήτησης υποστηρικτών παγκοσμίως από τους ισχυρούς συλλόγους, που λειτουργούν ως πολυεθνικοί όμιλοι, τονίζεται και από τον Foer, ο

³⁰⁸ Nash, R., 2000: 5-23

³⁰⁹ Vamplew, W., 2017: 1807-1818

³¹⁰ Gioulionotti, R. & Robertson, R., 2004: 545-568

οποίος αναφέρει ότι η δημιουργία εμπορικών καταστημάτων σε πολλές χώρες, καθώς και η προβολή τους από την τηλεόραση και το διαδίκτυο, αύξησε σημαντικά τα έσοδά τους³¹¹. Η έρευνα του Biscaia και των συνεργατών του, έδειξε ότι οι χορηγικές εταιρείες δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην επανάληψη της εμφάνισης του λογότυπου στη διάρκεια του αγώνα και ιδιαίτερα στις φανέλες των παικτών³¹². Οι οπαδοί, μέσα από την επανάληψη αυτή συνδέουν στη μνήμη τους την εταιρεία αυτή με το σύλλογό τους ώστε να αποκτή αναγνωρισιμότητα και περισσότερες ευκαιρίες αύξησης των πωλήσεών της, σε αντίθεση με άλλες που δεν έχουν αυτή τη δυνατότητα. Έτσι είναι φανερό η «στροφή» των ομάδων και των χορηγικών εταιρειών προς τη μετατροπή του οπαδού σε καταναλωτή. Τη μετατροπή αυτή τονίζει και ο King, ο οποίος τονίζει ότι ο μετασχηματισμός του συλλόγου σε κερδοσκοπική επιχείρηση συνδέεται με την έννοια του πελάτη ως καθοριστικού παράγοντα στην ελεύθερη αγορά. Έτσι η σχέση μεταξύ θαυμαστή και ομάδας έχει πλέον αλλάξει, ο θαυμαστής μετατρέπεται σε πελάτη και ο στόχος είναι η αύξηση της καταναλωτικής του δύναμης³¹³. Η αλλαγή αυτή επέφερε παράλληλα βελτίωση και ανακατασκευή των σταδίων, ώστε μετά στο Hillsborough³¹⁴, να είναι ασφαλέστερα και έτοιμα να υποδεχτούν το νέο είδος υποστηρικτών (consumers) που μπορεί να αποτελείται πλέον και από γυναίκες αλλά και ολόκληρες οικογένειες. Η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου ήταν ο βασικός παράγοντας προς την κατεύθυνση αυτή ώστε τα νέα γήπεδα να φιλοξενούν μεγάλες διοργανώσεις, αυξάνοντας τη συμμετοχή, ενισχύοντας την άνεση και την ασφάλεια των θεατών και βελτιώνοντας τη διαχείριση και το μάρκετινγκ³¹⁵. Ο στόχος ήταν δημιουργία οπαδών ποδοσφαίρου μεσαίας ή και ανώτερης τάξης, οι οποίοι χρησιμοποιούν το ποδόσφαιρο ως υποκατάστατο της ψυχαγωγίας με πολιτισμένο τρόπο και χωρίς ακραίες εξάρσεις συναισθημάτων, αντικαθιστώντας επίσης το πρώην «ακραίο χώρο» του γηπέδου, που αποτελούνταν από σκληροπυρηνικούς οπαδούς χαμηλότερης τάξης³¹⁶. Τα γήπεδα εκσυγχρονίστηκαν αλλά παράλληλα πάρθηκαν μέτρα που εφαρμόστηκαν αρχικά στην Αγγλία και στη συνέχεια σε άλλες χώρες και αφορούσαν τον κοινωνικό έλεγχο, όπως η ηλεκτρονική

³¹¹ Foer, F., 2004: 32-40

³¹² Biscaia, R., Correia, A., Ross, S. Rosado, A., 2014: 2 - 18

³¹³ King, A., 1997: 224-240

³¹⁴ Το 1989 στο γήπεδο Hillsborough, λόγω της παρουσίας πολλών περισσότερων οπαδών από το επιτρεπόμενο (περίπου 2500) με συνέπεια να ποδοπατηθούν και να σκοτωθούν 96 φίλαθλοι. Η τραγωδία αυτή στάθηκε αφορμή ώστε η κυβέρνηση Θάτσερ να πάρει αυστηρά μέτρα, ενώ ένα από αυτά ήταν η απαγόρευση ορθίων φιλάθλων στα γήπεδα (βλ Onsports, 15-4-2020)

³¹⁵ Alegi, P., 2007: 315-331

³¹⁶ Irak, D., 2015: 137-151

επιτήρηση των φιλάθλων, ο περιορισμός των μετακινήσεων των οπαδών για λόγους ασφαλείας και τα τελευταία χρόνια το ηλεκτρονικό εισιτήριο όπου αναφέρονται τα προσωπικά στοιχεία του κάθε θεατή. Οι Charles και Giulianotti αναλύουν την έννοια του «citimer» (συνδέοντας τις λέξεις citizen και consumer) ορίζοντας τον πολίτη-καταναλωτή. Όπως υποστηρίζουν, η ενσωμάτωση του ποδοσφαίρου στην παγκόσμια καταναλωτική κουλτούρα και ο μετασχηματισμός του οπαδού σε citimer, οδηγήθηκε από πέντε ευρύτερες αλληλένδετες διαδικασίες, α) την παγκοσμιοποίηση, β) την εμπορευματοποίηση, γ) την «ασφαλειοποίηση» (securitization), με την ανάπτυξη της τεχνολογίας που επιτρέπει την επιτήρηση κοινωνικών χώρων, δ) την επικοινωνία (mediatization), με την αυξανόμενη κοινωνική παρουσία των MME και του διαδικτύου, και ε) τον μεταμοντερνισμό (postmodernization)³¹⁷.

Στην Αγγλία, η κυβέρνηση δημιούργησε το πρόγραμμα Supporters Direct, το οποίο είχε στόχο την άμβλυνση της ανισότητας στις σχέσεις μεταξύ οπαδών και ιδιοκτησίας, η οποία αυξήθηκε λόγω της εμπορευματοποίησης του ποδοσφαίρου, κυριαρχώντας η άποψη ότι το πρόγραμμα αυτό θα βοηθούσε σε ένα επαναπροσδιορισμό του ρόλου των οπαδών στο πλαίσιο του ποδοσφαίρου³¹⁸. Ο Franck διατυπώνει παρόμοια άποψη υποστηρίζοντας ότι η συμμετοχή των οπαδών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων είναι χρήσιμη για τους ιδιοκτήτες ώστε να μπορούν να διαχειριστούν καλύτερα τον «ευεργετικό εθισμό των θαυμαστών»³¹⁹.

Στην Ελλάδα, η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου στην δεκαετία του 1980 είχε αποτέλεσμα παρόμοιες αντιδράσεις με αυτές που εκδηλώθηκαν από τους παραδοσιακούς οπαδούς σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η συγκέντρωση της διοίκησης των ομάδων, που είχαν πλέον γίνει ανώνυμες εταιρείες, στους ιδιοκτήτες ή σε ολιγομελή σχήματα, αφαίρεσε την αμεσότητα και τη συμμετοχή από τους οπαδούς. Οι αντιδράσεις αυτές εκδηλώνονταν κυρίως στο γήπεδο, με αποτέλεσμα την εμφάνιση του χουλιγκανισμού. Όπως αναφέρει ο Παπαγεωργίου, η χωροταξική τοποθέτησή τους κυρίως στα πέταλα του γηπέδου, για λόγους καλύτερης επιτήρησης από την αστυνομία, ουσιαστικά έφερε το αντίθετο αποτέλεσμα, με αύξηση των επεισοδίων³²⁰. Όμως έγιναν βήματα καλύτερης οργάνωσης του ποδοσφαίρου και των υποδομών στα γήπεδα, ώστε να προσελκύσουν νέους υποστηρικτές, με καλύτερο οικονομικό υπόβαθρο. Μετά την επιτυχία της εθνικής ομάδας το 2004, με την

³¹⁷ Numerato, D., & Giulianotti, R., 2018: 336–355

³¹⁸ Kennedy, D. & Kennedy, P., 2007

³¹⁹ Frank, E., 2010: 108-127

³²⁰ Παπαγεωργίου, Δ., 1998: 58-59

κατάκτηση του EURO 16, οι προσπάθειες έγιναν εντατικότερες, και βελτιώθηκε τόσο η ποιότητα παροχών στο γήπεδο, όσο και η εμπορική χρήση του ονόματος της ομάδας. Το αποτέλεσμα ήταν να υπάρξει αύξηση των φιλάθλων στα γήπεδα, με συμμετοχή πιο εύπορων ατόμων και οικογενειών³²¹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η γεωμετρική αύξηση των φιλάθλων στους αγώνες της εθνικής ομάδας. Όμως, η αντιπαλότητα των ισχυρών ομάδων, ο έντονος ανταγωνισμός μεταξύ τους, τα φαινόμενα κακής διοίκησης από την ΕΠΟ και οι συνεχείς καταγγελίες για επηρεασμό των διοικήσεών της, και ο φανατισμός που αυτά επέφεραν, απομάκρυναν από το ποδόσφαιρο τα επόμενα χρόνια τους μετριοπαθείς φίλαθλους.

Συγκρίνοντας τις επιτυχίες των εθνικών ομάδων στο μπάσκετ και το ποδόσφαιρο (η κατάκτηση του EURO 1987 από την εθνική μπάσκετ και η κατάκτηση του EURO 2004 από την εθνική ποδοσφαίρου), διακρίνεται καθαρά η διαφορά ανάπτυξης σε κάθε άθλημα. Το μπάσκετ στην Ελλάδα, ακόμη και σήμερα, βρίσκεται σε υψηλό επίπεδο, παρά το γεγονός ότι και στο άθλημα αυτό η εμπορευματοποίηση ήταν αλματώδης. Αντίθετα στο ποδόσφαιρο, η αξιοπιστία έχει πληγεί σοβαρά, η αντιπαλότητα μεταξύ των ισχυρών ομάδων έχει πάρει χαρακτηριστικά πολέμου, ενώ η ΕΠΟ φαίνεται ανεπαρκής να φέρει την κανονικότητα στη διοίκηση και στη λειτουργία της, παρά τη συνδρομή της FIFA από το 2017. Εμφανές παράδειγμα αποτελεί αδυναμία της ΕΠΟ να διοργανώσει τον τελικό κυπέλλου στο ποδόσφαιρο. Το 2017³²² έγιναν σοβαρά επεισόδια στο γήπεδο του Βόλου μεταξύ των οπαδών της ΑΕΚ και του ΠΑΟΚ. Άλλα ακόμη και το 2020, ο τελικός έφτασε να διεξαχθεί ενώ ξεκίνησε η επόμενη περίοδος (2020-2021), και παρά το γεγονός ότι ο αγώνας διεξήχθη κεκλεισμένων των θυρών, υπήρξαν πάλι επεισόδια από οπαδούς της ΑΕΚ³²³. Έτσι η συνεχής μείωση των εισιτηρίων είναι εμφανής και η τηλεόραση αποτελεί τον βασικό «πνεύμονα» συντήρησης των ομάδων. Παρ' όλα αυτά οι πιο φημισμένες ομάδες έχουν αναπτύξει τρόπους επικοινωνίας στο διαδίκτυο, ενώ παράλληλα έχουν δημιουργηθεί στις μεγαλύτερες πόλεις της Ελλάδας τοπικοί οπαδικοί σύλλογοι των ομάδων αυτών, κάτι που αυξάνει τους υποστηρικτές και συνεπώς τον αριθμό των πελατών για τα προϊόντα τους. Και στην Ελλάδα οι οπαδοί των ομάδων μπορούν, με τη βοήθεια των μέσων αυτών, να ασκούν ένα βαθμό επιρροής στις αποφάσεις των διοικήσεων.

³²¹ Η Καθημερινή, 31-10-2004

³²² CNN Greece, 7-5-2017

³²³ Sport24, 12-9-2020

Συμπερασματικά, η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου στην Ελλάδα, περισσότερο ευνόησε τους προέδρους επενδυτές, οι οποίοι αποκόμισαν πολλαπλά οφέλη από την ενασχόλησή τους με το ποδόσφαιρο (αύξηση κερδών, διεύρυνση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, αύξηση δημοφιλίας), και λιγότερο τις ομάδες αφού παραμένουν οικονομικά ανίσχυρες.

Η νέα πραγματικότητα, που από τη μία πλευρά αυστηροποίησε τον έλεγχο για ενέργειες βίαιων αντιδράσεων των οπαδών μέσω ρυθμίσεων είτε από κυβερνήσεις χωρών είτε από τους εθνικούς και υπερεθνικούς ποδοσφαιρικούς οργανισμούς, και από την άλλη δημιούργησε ένα εξελιγμένο προϊόν που ήταν περισσότερο ελκυστικό σε εθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο, επέφερε την αποδοχή από μέρους των οπαδών που υιοθέτησε την κοσμοπολίτικη ταυτότητα και τον μετασχηματισμό της ομάδας στο νέο περιβάλλον της εμπορευματοποίησης. Ωστόσο μεγάλο μέρος οπαδών παρέμεινε προσκολλημένο στις παραδοσιακές μορφές σχέσεων με την ομάδα τους. Ακολουθώντας τους Gioulianotti και Robertson, η έννοια του glocalization, επισημαίνει ακριβώς αυτή την πρακτική, όπου οι οπαδοί είτε στην τοπική κοινωνία είτε ως μετανάστες σε άλλη χώρα, διατηρούν την τοπική τους ταυτότητα και κρατώντας δυνατούς δεσμούς με την ομάδα της πόλης τους. Από την πλευρά τους οι ομάδες και οι εταιρείες που συνεργάζονται αξιοποιούν τη λειτουργία glocalization, επενδύοντας σε κατασκευή προϊόντων που χρησιμοποιούν τοπικά σύμβολα ή τον κατάλληλο λόγο ώστε να προσελκύσουν συγκεκριμένες κουλτούρες καταναλωτών³²⁴.

Η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου συνάντησε ισχυρές μορφές αντίστασης από μεγάλο μέρος των οπαδών που θεωρούσαν το σύλλογο άμεσα συνδεδεμένο με την έννοια της κοινότητας. Στην περιπτωσιολογική μελέτη του P. Millward για τους οπαδούς της Manchester United, αναφέρει την αντίδραση τους ενάντια στην πώληση της ομάδας από τον επιχειρηματία Murdoch, ιδιοκτήτη μεγάλου ιδιωτικού καναλιού το 1998, που έλαβε μορφή κοινωνικού κινήματος με το σύνθημα «not for sale», από την ανεξάρτητη οργάνωση οπαδών της με το όνομα IMUSA, που είχε δημιουργηθεί το 1995. Οι αντιδράσεις αυτές επαναλήφθηκαν το 2008, όταν ο αμερικανός Glazer αγόρασε τελικά την ομάδα. Η δυναμική αυτών των κινήματων είχε ιδιαίτερη απήχηση, ενώ παρόμοια έγιναν από οπαδούς της Wimbledon, που εναντιώθηκαν για τη μετεγκατάσταση του συλλόγου, και των οπαδών της Liverpool που πίστευαν ότι θα είχαν δυσκολίες εξεύρεσης εισιτηρίων. Σε

³²⁴ Gioulianotti, R. & Robertson, R., 2007: 133–152

άλλη έρευνα, οι Kennedy και Kennedy εξετάζουν με μαρξιστική θεώρηση τις αντιδράσεις των οπαδών της αγγλικής Everton F.C. όταν βρέθηκαν αντιμέτωποι με τη μεταφορά του γηπέδου σε άλλη περιοχή, σε συνεργασία με την εταιρεία Tesco³²⁵. Και σε αυτή την περίπτωση, ο σκεπτικισμός και οι αμφιβολίες των οπαδών της Everton, σχετικά με τα κίνητρα του διοικητικού συμβουλίου της ομάδας, είχε αποτέλεσμα την έντονη κριτική στην εμπορευματοποίηση της ομάδας, δεδομένου ότι θεωρούν πως έτσι απομακρύνεται από το πλαίσιο της κοινότητας και της ιστορίας της, η οποία διατηρείται με την παραμονή στο έως τότε γήπεδο Goodison Park.

Οι αντιδράσεις εστιάστηκαν στις μορφές του κοινωνικού αποκλεισμού, επέκτασης του κοινωνικού ελέγχου, που ήταν συνέπεια της εμπορευματοποίησης και της αναζήτησης από τους νέους ιδιοκτήτες θεατές-καταναλωτές, ώστε να διευρύνουν τις πωλήσεις τους. Πολλοί μελετητές ασχολήθηκαν με τις συλλογικές συμπεριφορές που ήταν αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης του ποδοσφαίρου. Η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου, οδήγησε σε φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού (οι παραδοσιακοί οπαδοί) και σε ενσωμάτωση άλλων ομάδων που αυξάνουν την κατανάλωση (αστική τάξη, οικογένειες). Ο Dubal εξηγεί, ότι η τα αποτελέσματα της σύγχρονης εμπορευματοποίησης έχουν μεταμορφώσει σημαντικά τις παγκόσμιες εικόνες θαυμαστών, και πολλοί οπαδοί στην Αγγλία και Βραζιλία έχουν σταματήσει να παρακολουθούν αγώνες, αφού έρχονται αντιμέτωποι με τις αυξημένες τιμές εισιτηρίων³²⁶. Ο Vamplew³²⁷, Alvito³²⁸ και King³²⁹, αναλύοντας τις επιπτώσεις της αύξησης των εισιτηρίων σε Αγγλία και Βραζιλία αντίστοιχα, έχουν την ίδια άποψη, υποστηρίζοντας ότι στόχος είναι η προσέλκυση των πιο εύπορων ατόμων, γυναικών και οικογενειών. Τον κοινωνικό αποκλεισμό επισημαίνουν και οι Giulianotti με Robertson και Numerato, ως συνέπεια της εμπορευματοποίησης και της πιθανής κυριαρχίας των οπαδικών συλλόγων από ομάδες elite, ενώ οι αυξήσεις των εισιτηρίων υπονομεύουν την κοινωνική ένταξη στην «οικογένεια» του ποδοσφαίρου³³⁰.

Η προσπάθεια προσέλκυσης φιλάθλων από ανώτερες οικονομικά τάξεις και η παράλληλη τάση αποκλεισμού των φιλάθλων κατωτέρων τάξεων, ουσιαστικά

³²⁵ Kennedy, D. & Kennedy, P., 2010: 181 –198

³²⁶ Dubal, S., 2010: 123-146

³²⁷ Vamplew, W., 2017: 1807-1818

³²⁸ Alvito, M., 2007: 524-544

³²⁹ King, A., 1997: 224-240

³³⁰ Βλ. Giulianotti, R. & Robertson, R., 2007: 133-152, και Numerato, D., & Giulianotti, R., 2018: 336-355

λειτουργήσε ως μία διαδικασία περιορισμού της ριζοσπαστικοποίησης των οπαδών και της μείωσης των επεισοδίων στα γήπεδα. Η εξέλιξη αυτή ήταν συνέπεια μη προσδοκώμενη αλλά που προέκυψε λόγω αυτής της διαδικασίας.

Εκτός του κοινωνικού αποκλεισμού, οι αντιδράσεις εστιάζονται και στην επέκταση του κοινωνικού ελέγχου, αφού η εγκατάσταση καμερών κλειστού κυκλώματος και ηλεκτρονική έκδοση εισιτηρίων μεταμόρφωσαν τα στάδια σε σύγχρονες πανοπτικές κατασκευές με τη συνεχή παρακολούθηση των θεατών και τη συλλογή των προσωπικών στοιχείων για εμπορική χρήση και ενίσχυση της προώθησης εμπορικών προϊόντων³³¹. Μεταφέροντας τη θεωρία του Foucault για την πειθαρχία³³², ο έλεγχος και η επιτήρηση της δραστηριότητας, η κατανομή και κατάταξη, είναι βασικές τακτικές για τη διάδοσή της στην κοινωνία, φαινόμενο που εφαρμόζεται ευρέως πια στα σύγχρονα στάδια. Ο Alvito, υποστηρίζει ότι η δημιουργία στη Βραζιλία ειδικής αστυνομίας σταδίων (GEPE), η εγκατάσταση κυκλωμάτων ηλεκτρονικής παρακολούθησης, η καθιέρωση των ηλεκτρονικών εισιτηρίων, και η νέα χωροθέτηση στα στάδια, οδηγεί σε στάδια-φυλακές, όπου οι κινήσεις παρακολουθούνται και ελέγχονται³³³. Αυτή η μορφή πειθαρχίας μεταλλάσσει τους οπαδούς και χάνεται το αυθόρμητο των εκδηλώσεων. Αυτό επισημαίνει και ο Edensor, ο οποίος ασχολήθηκε περιπτωσιολογικά με τις αντιδράσεις των οπαδών της Manchester City, υποστηρίζει ότι οι εξελίξεις αυτές, συνέπειες της εμπορευματοποίησης, αλλάζουν τη σύνθεση των θεατών με παρουσία ατόμων της μεσαίας τάξης, ώστε χάνεται το θέαμα των εκδηλώσεων ενθάρρυνσης της ομάδας³³⁴. Έτσι, επινοούν άλλες στρατηγικές, τόσο οι οπαδοί όσο και οι υπεύθυνοι του συλλόγου για τη δημιουργία παρόμοιας ατμόσφαιρας, όπως δυνατή μουσική, εμβλήματα και συνθήματα από τα μεγάφωνα, δηλώσεις βετεράνων παικτών, κλπ.. Ο Irak, εξετάζοντας τις συμπεριφορές των οπαδών των μεγαλύτερων ομάδων της Τουρκίας, καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα για τον κοινωνικό αποκλεισμό των κατώτερων τάξεων³³⁵, λόγω της αύξησης των εισιτηρίων και της ταυτοποίησης για την είσοδο στο γήπεδο. Αναφέρει, στην έρευνά του για τις μεγαλύτερες ομάδες της Τουρκίας, ότι η εφαρμογή του νεοφιλελευθερισμού στο ποδόσφαιρο προσέλυσε την αστική τάξη στο γήπεδο, περιορίζοντας άμεσα ή έμμεσα τις κατώτερες κοινωνικές

³³¹ Piercey, N., 2016: 128

³³² Foucault M, 2011: 23,

³³³ Alvito, M., 2007: 524-544

³³⁴ Edensor, T., 2013: 1-8

³³⁵ Irak, D., 2015: 137-151

τάξεις, συνδέοντας τες με την τάξη «precariat». Αποτέλεσμα ήταν η πολιτικοποίηση αυτών των οπαδών και η συμμετοχή τους σε κοινωνικές διαμαρτυρίες. Σύμφωνα με τον Kennedy, οι οπαδοί ανέχονται τους ιδιοκτήτες όσο αυτοί τους αποδέχονται ως «ηθικούς» ιδιοκτήτες του συλλόγου, ενώ η κοινότητα είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον σύλλογο. Η ποδοσφαιρική βιομηχανία και η εμπορευματοποίηση που απειλεί την παραδοσιακή σχέση αυτή, μπορεί να προκαλέσει πολιτικές αντιδράσεις των οπαδών, που αρκετές φορές ενσωματώνονται ακραίες ιδεολογίες³³⁶.

Συμπερασματικά, παρατηρείται αντίδραση μέρους των παραδοσιακών οπαδών ενάντια στο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και του κινδύνου απώλειας της οπαδικής ταυτότητας. Η αυστηροποίηση απέναντι σε φαινόμενα βίας, ο εκσυγχρονισμός των σταδίων, η άνοδος του επιπέδου του ποδοσφαιρικού θεάματος και η αύξηση του ανταγωνισμού, φαίνεται να ξεπερνά χωρίς δυσκολίες τις αντιδράσεις αυτές³³⁷. Από την άλλη πλευρά, οι ιδιοκτήτες ακολουθούν τακτικές διαχείρισης των ομάδων αυτών, ώστε να είναι χρήσιμοι τόσο στην αύξηση των εσόδων, ενίσχυση επιρροής των επιχειρηματικών τους σχεδίων.

Γ.2.5. Η αλληλεπίδραση πολιτικής και ποδοσφαίρου.

Το ποδόσφαιρο και η πολιτική έχουν διαχρονικά σχέσεις αλληλεπίδρασης. Το κράτος είναι η κύρια πηγή χρηματοδότησης για τον ερασιτεχνικό αθλητισμό. Στο σύγχρονο επαγγελματικό ποδόσφαιρο, πολλοί σύλλογοι στράφηκαν στο κράτος προκειμένου να αποτελέσει το ρυθμιστικό παράγοντα ή ακόμη και τη «σανίδα» σωτηρίας για τις οικονομικές δυσκολίες που εμφανίζονται ως συνέπεια της κακής διαχείρισης. Επιπλέον, αρκετοί ιδιοκτήτες ομάδων χρησιμοποίησαν τη δυναμική των συλλόγων τους ώστε να προωθήσουν άλλα επιχειρηματικά τους συμφέροντα, τα οποία πολλές φορές συνδέονταν με το κράτος. Χρησιμοποίησαν οπαδούς για άσκηση πίεσης στην πολιτική και διεκδίκησαν νομοθετικές ρυθμίσεις για την προνομιακή μεταχείριση τους σε θέματα διοίκησης ή δικαιοσύνης.

Από την άλλη πλευρά, αρκετές φορές το κράτος χρησιμοποιεί το ποδόσφαιρο και την κοινωνική του απήχηση, ως παράγοντα αποπροσανατολισμού των πολιτών. Παράδειγμα αποτελεί, όπως αναφέρει ο Goldblatt, η ρωσική κυβέρνηση, η οποία εξήγγειλε την αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης ανδρών και γυναικών την εορταστική ημέρα έναρξης του παγκοσμίου κυπέλλου στη Μόσχα, και της νίκης της

³³⁶ Kennedy, P., 2013: 277-290

³³⁷ Kennedy, D. & Kennedy, P., 2012: 327-340

Εθνικής Ρωσίας επί της Σαουδικής Αραβίας με σκορ 5-0³³⁸. Έτσι, μπορούν να εστιασθούν οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ ποδοσφαίρου και πολιτικής: α) στην προβολή του ποδοσφαίρου ως παράγοντα ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας και την ενοποίησης του έθνους, καθώς και της βελτίωσης της εικόνας της χώρας σε διεθνές επίπεδο, β) στην ενίσχυση της «εικόνας» της εκάστοτε πολιτικής ηγεσίας και της αύξησης της δημοτικότητάς τους, και γ) στην οικονομικής συμβολής στις περιπτώσεις χρεών, μέσω της κοινωνικής πίεσης από τους οπαδούς.

Το ποδόσφαιρο αποτέλεσε ένα βασικό «εργαλείο» για τη χειραγώγηση των μαζών. Όπως υποστηρίζουν οι Gift και Miner, ο αθλητισμός καταναλώνει ενέργεια ώστε να μειώνεται ο χρόνος των πολιτών για την κριτική και τον έλεγχο του κράτους, ενώ παράλληλα αποτελεί μηχανή προπαγάνδας για την προώθηση κυβερνητικής πολιτικής³³⁹. Ο Hoffman και οι συνεργάτες του επισημαίνουν ότι σε πολλές χώρες, το ποδόσφαιρο χρησιμοποιείται ως όχημα για την έκφραση του εθνικισμού, τη βελτίωση της αλληλεγγύης μεταξύ των πολιτών, διευκολύνοντας την εφαρμογή της πολιτικής και την προώθηση της δύναμης των κυβερνήσεων³⁴⁰. Προσθέτουν ότι αυτό έχει θετικό αντίκτυπο στην οικονομία μιας χώρας αφού η εκπροσώπηση σε διεθνείς αθλητικούς οργανισμούς όχι μόνο διευκολύνει την πρόσβαση σε διεθνή ταμεία αλλά και ενθαρρύνει τις διεθνείς οικονομικές δραστηριότητες. Ο Darby στην περιπτώσιολογική μελέτη του για την επίδραση του ποδοσφαίρου στη Γκάνα, αναφέρει ότι ο Kwame Nkrumah, πρώτος πρόεδρος της, ως ανεξάρτητης χώρας, πρόβαλλε ως παράδειγμα τους διάσημους παίκτες με καριέρα στο εξωτερικό, για να ενισχύσει την εθνική ταυτότητα των πολιτών στη μετα-αποικιακή εποχή³⁴¹. Η πολιτικοποίηση του ποδοσφαίρου φάνηκε χρήσιμη για την δημιουργία εθνικής ενότητας, πατριωτικής συνείδησης και παναφρικανικής αλληλεγγύης. Το φαινόμενο της πολιτικοποίησης του ποδοσφαίρου εμφανίστηκε κυρίως σε αναπτυσσόμενες χώρες με στόχο την ανάπτυξη και την αύξηση του κύρους διεθνώς. Ο Irak στην έρευνά του, αναφέρει ότι στην Τουρκία το ποδόσφαιρο ήταν έντονα πολιτικοποιημένο από το παρελθόν, φαινόμενο που εξελίχθηκε μετά την είσοδο του νεοφιλελευθερισμού στην οικονομία και το ποδόσφαιρο, με συνέπεια οι αγωνιστικές επιτυχίες να αποτελέσουν πηγή εθνικού κύρους ενώ παράλληλα να δημιουργηθεί η

³³⁸ Goldblatt, D., 2019: 554

³³⁹ Gift, T. & Miner, A., 2017: 127-161

³⁴⁰ Hoffmann, R., Chew Ging, L., Ramasamy, B., 2002: 253-272

³⁴¹ Darby, P., 2013: 221-46

αλληλεξάρτηση ποδοσφαίρου και κράτους³⁴². Μετά το 2010, το νέο καθεστώς επιχείρησε να χειραγωγήσει σε απόλυτο βαθμό το ποδόσφαιρο στην Τουρκία. Στην Ελλάδα παρατηρήθηκε τάση πολιτικής εκμετάλλευσης με αφορμή την ελληνική επιτυχία της κατάκτησης του Euro 2004 από την εθνική ομάδα ποδοσφαίρου, και λίγο καιρό αργότερα με τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα³⁴³. Δηλαδή οι δύο αυτές επιτυχίες αξιοποιήθηκαν από την τότε κυβέρνηση ως το επισφράγισμα της ορθής πολιτικής που ασκούσε, εμφανίζοντας τη χώρα ως μία υγιέστατη και ισχυρή οικονομία.

Η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου έχει οδηγήσει ουσιαστικά, σε μία μετατόπιση του εμπορικού ενδιαφέροντος από τις ανεπτυγμένες χώρες στις αναπτυσσόμενες, με στόχο τη διεύρυνση της καταναλωτικής αγοράς, ενώ από την πλευρά τους τα αναπτυσσόμενα κράτη προσπαθούν, μέσω της ανάληψης διοργανώσεων, να δημιουργήσουν προϋποθέσεις οικονομικής ανάπτυξης. Έτσι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα παγκόσμια κύπελλα του 2002 (Ιαπωνία-Ν. Κορέα), 2010 (Ν. Αφρική), 2014 (Βραζιλία) και 2018 (Ρωσία) είχαν στόχο, από την πλευρά των υπερεθνικών ποδοσφαιρικών οργανισμών και των χορηγικών εταιρειών, την αύξηση του καταναλωτικού κοινού, και από την πλευρά των χωρών υποδοχής, την αύξηση του εθνικού κύρους και την αύξηση των δυνατοτήτων για οικονομική ανάπτυξη. Η Κίνα, σύμφωνα με την έρευνα του Liang, μετά από μία περίοδο σκανδάλων και διαφθοράς στο ποδόσφαιρο, από το 2016 έχει εκπονηθεί κυβερνητικό πρόγραμμα για την ανάπτυξη του ποδοσφαίρου ώστε να γίνει ανταγωνιστικό παγκοσμίως, ενώ μεγάλοι επιχειρηματίες έχουν εισέλθει με μεγάλες επενδύσεις, έχοντας την αρωγή της κυβέρνησης³⁴⁴. Ένας σημαντικός στόχος, όπως υποστηρίζει, είναι επέκταση και καθιέρωση των κινεζικών επιχειρήσεων παγκοσμίως, με συνέπεια να ενισχυθεί η συνολική εθνική ανάπτυξη. Ο Lin Yu και οι συνεργάτες του, καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα προσθέτοντας, ότι από τη μία πλευρά η κυβέρνηση προωθεί πολιτιστικά το ποδόσφαιρο ως ένα μοναδικό καταναλωτικό αγαθό και προβάλλει τη θέση το συνδυασμό της ανάπτυξης ποδοσφαίρου και της βελτίωσης της φυσικής υγείας ολόκληρου του έθνους και βελτίωσης του αθλητισμού των μαζών, και από την άλλη το Κομμουνιστικό Κόμμα της χώρας προσπαθεί να χρησιμοποιήσει το ποδόσφαιρο για να προωθήσει περισσότερο τον πολιτικό εθνικισμό (political nationalism),

³⁴² Irak, D., 2015: 137-1551

³⁴³ News247, 4-7-2019

³⁴⁴ Liang, Y., 2017: 1-19

δηλαδή, την εθνική ταυτότητα και τους συμβολικούς και πολιτικούς μηχανισμούς του³⁴⁵. Οι Tien-Chin Tan και Bairner, έχουν την ίδια άποψη για τη σχέση της παγκοσμιοποίησης του ποδοσφαίρου με την προσπάθεια της πολιτικής ηγεσίας στην Κίνα να γίνει ανταγωνιστική στην παγκόσμια οικονομική αγορά³⁴⁶. Οι Bayar και Schaur, στην έρευνά τους για τις οικονομικές επιπτώσεις των παγκοσμίων κυπέλλων στις διοργανώτριες χώρες, καταλήγουν, ότι αυξάνονται προσωρινά οι εξαγωγές κατά 5-7%, ενώ η προβολή της χώρας διευκολύνει την διαφήμιση για τα εθνικά προϊόντα με αποτέλεσμα τη θετική επίδραση στις εξαγωγές³⁴⁷.

Ωστόσο, μία άλλη σημαντική επίδραση της εμπορευματοποίησης και της έντασης του ανταγωνισμού στο ποδόσφαιρο ήταν η δημιουργία χρεών από τις ομάδες. Αυτό το φαινόμενο παρουσιάστηκε κυρίως στις μεσογειακές χώρες, αλλά και στην Αγγλία και Τουρκία. Η αντίδραση των κυβερνήσεων απέναντι σε αυτό το φαινόμενο ήταν συνήθως χαλαρή. Άλλοτε παρέχονταν οικονομική ενίσχυση, και άλλοτε λόγω κοινωνικής πίεσης, φοροαπαλλαγές των ομάδων αυτών. Στην Ιταλία, όπως αναλύει ο Scalia, η συχνή υποστήριξη των οπαδών από πολιτικούς για λόγους αύξησης της δημοτικότητάς τους, είχε ως αποτέλεσμα την πίεση από την πλευρά των οπαδών για ρυθμίσεις λόγω φορολογικών και άλλου είδους χρεών³⁴⁸. Ο Baroncelli, μελετώντας το σκάνδαλο Calciopoli στην Ιταλία το 2006, επισημαίνει ότι η πολιτική διακυβέρνηση στη χώρα ουσιαστικά υποτάσσεται στην πίεση των οπαδών, λόγω του πολιτικού κόστους³⁴⁹. Στην Ισπανία, όπου το ποδόσφαιρο έχει εισβάλει και στις τοπικιστικές ιδεολογικές διαφορές που απειλούσαν την ενότητα του κράτους³⁵⁰, οι κυβερνήσεις ακολουθώντας παρόμοια ανεκτική πολιτική προέβησαν σε επαναλαμβανόμενες ρυθμίσεις χρεών³⁵¹. Η έρευνα του Conejo και των συνεργατών του, επισημαίνει το βάρος που δίνουν οι δημόσιες αρχές για τις κοινωνικές επιπτώσεις του ποδοσφαίρου στις τοπικές κοινωνίες, ενώ αποκομίζουν δημοτικότητα από τις οικονομικές ενισχύσεις στις ομάδες³⁵². Οι Gift και Miner τονίζουν ότι, οι πιο πειστικές αποδείξεις για την άρρηκτη σύνδεση της πολιτικής και τον αθλητισμού προέρχεται από πολιτικούς που προσπαθούν ρητά να κεφαλαιοποιήσουν εκλογικά τις

³⁴⁵ Yu, L., Joshua, N., Xue, H., Haozhou, P., 2017: 1–27

³⁴⁶ Tan, T.C. & Bairner, A., 2010: 581–600

³⁴⁷ Bayar, O. & Schaur, G., 2014: 759–782

³⁴⁸ Scalia, V., 2009: 41–53

³⁴⁹ Baroncelli, A. & Fella, S., 2006: 226–248

³⁵⁰ Vaczi, M., 2017: 196–210

³⁵¹ Drut, B. & Raballand, G., 2012: 73–88

³⁵² Conejo, R. A., Banos-Pino, J., Dominguez, J. F. C., Rodriguez, P., 2007: 459–474

παροχές στον αθλητισμό. Έτσι οι ομάδες, όχι τυχαία, απολαμβάνουν συχνά σημαντικές φορολογικές ελαφρύνσεις, αποκομίζουν μεγάλα κέρδη από τις δημόσιες επιδοτήσεις που χρηματοδοτούν τα λαμπερά νέα στάδια, ενώ στις ΗΠΑ για παράδειγμα, τα αθλήματα εξαιρούνται ακόμη και από ορισμένους αντιμονοπωλιακούς νόμους³⁵³. Στην έρευνά του για τα προβλήματα αφερεγγυότητας και πτωχεύσεων στο αγγλικό ποδόσφαιρο, ο Szymanski επισημαίνει ότι οι νόμοι για το θέμα αυτό είχαν αποτύχει. Έτσι, ο νόμος 2002 (Enterprise Act), έδωσε μεγαλύτερη δύναμη διαπραγμάτευσης στους προέδρους των ομάδων, και ο Szymanski καταλήγει, ότι τελικά χρησιμοποιούν τους νόμους περί αφερεγγυότητας για να διαγράψουν χρέη και να αποκτήσουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα³⁵⁴.

Η Ελλάδα είναι μία ακόμη χώρα όπου οι κυβερνήσεις υποκύπτουν στις πιέσεις των ομάδων για ρυθμίσεις χρεών ή φορολογικών και ασφαλιστικών οφειλών, και άλλων απαιτήσεων, δεχόμενες ισχυρές κοινωνικές πιέσεις από τους οπαδούς. Πιο πρόσφατο παράδειγμα είναι το θέμα της κατασκευής του νέου γηπέδου της ΑΕΚ στη Ν. Φιλαδέλφεια, και των αντιρρήσεων ομάδας πολιτών της περιοχής αλλά και του Δημάρχου³⁵⁵. Αυτό προκάλεσε αντιδράσεις των οπαδών και κινητοποιήσεις, με αποτέλεσμα τελικά να δοθεί το πράσινο φως για την κατασκευή του και επιπλέον να δοθεί οικονομική ενίσχυση από την Περιφέρεια³⁵⁶. Επίσης, όπως ήδη αναφέρθηκε, η έκθεση της ΕΕΑ για το θέμα της πολυ-ιδιοκτησίας των ομάδων ΠΑΟΚ και Ξάνθης από τον ίδιο μεγαλομέτοχο, που οδηγούσε σε τιμωρία της ομάδας, είχε συνέπεια τις γενικές αντιδράσεις των οπαδών τους, ενώ ακόμη και βουλευτές της περιοχής δήλωναν κατά της απόφασης³⁵⁷, με αποτέλεσμα την έκτακτη νομοθετική ρύθμιση από την κυβέρνηση ώστε να αποφευχθεί η τιμωρία του υποβιβασμού³⁵⁸.

Το συμπέρασμα είναι ότι η κοινωνική επιρροή που ασκεί το ποδόσφαιρο είναι τεράστια. Η εξέλιξη της τεχνολογίας και των επικοινωνιών βοήθησε ώστε η επιρροή αυτή να γιγαντωθεί και δισεκατομμύρια άτομα να ασχολούνται με αυτό. Το παγκοσμίως δημοφιλές άθλημα, όπως ήταν φυσικό, προσέλκυσε όχι μόνο κοινωνικές και πολιτικές ομάδες, που είχαν την ευκαιρία να προβάλλουν διάφορα αιτήματα, αλλά, να στρέψουν το ενδιαφέρον τους τόσο οι ισχυρότερες υπερεθνικές επιχειρήσεις

³⁵³ Gift, T. & Miner, A., 2017: 127-161

³⁵⁴ Szymanski, S., 2012: 1-36

³⁵⁵ Iefimerida, 21-2-2017

³⁵⁶ Newsit, 25-6-2019

³⁵⁷ Euronews, 28-1-2020

³⁵⁸ In, 29-1-2020

όσο και τα συστήματα πολιτικής διακυβέρνησης. Η γεωμετρική αύξηση των χρημάτων που διακινούνται στην οικονομία του ποδοσφαίρου, είχε ως συνέπεια και την εμφάνιση νέων μορφών εγκληματικότητας, όπως η διαφθορά και το οικονομικό έγκλημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ. Οικονομία του ποδοσφαίρου και εγκληματικότητα – Εγκληματολογικές έρευνες.

Δ.1. Θεωρητική προσέγγιση.

Η ανάπτυξη της οικονομίας του ποδοσφαίρου είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση και αύξηση της εγκληματικότητας. Πολλά εγκληματικά φαινόμενα που συμβαίνουν στο χώρο του ποδοσφαίρου εντάσσονται στη «βαριά εγκληματικότητα». Οι αγορές των ισχυρών ομάδων από οικονομικά πανίσχυρους επενδυτές, οδήγησαν στην δημιουργία μίας συνεχώς αναπτυσσόμενης παράνομης οικονομίας αλλά και στην εμφάνιση εγκληματικότητας που περιλαμβάνει μορφές οργανωμένου και οικονομικού εγκλήματος. Σήμερα, στα εννοιολογικά προαπαιτούμενα χρήσης και εφαρμογής του όρου «οικονομικό έγκλημα» έφθασαν να περιλαμβάνονται εκτός από αδικήματα, όπως απάτες, υπεξαιρέσεις, δωροδοκίες, τη φοροδιαφυγή, τη διαφθορά, το «ξέπλυμα μαύρου χρήματος», τα χρέη προς το δημόσιο, το «εταιρικό έγκλημα», δηλαδή δραστηριότητες που παραβιάζουν αστικές ή διοικητικές διατάξεις και δεν επισύρουν πάντοτε ποινικές κυρώσεις³⁵⁹. Τα είδη των εγκλημάτων αυτών συνδέονται με τα εγκλήματα «λευκού κολάρου», τα οποία ο Sutherland ορίζει ως εγκλήματα ατόμων της ανώτερης κοινωνικοοικονομικής τάξης στην πορεία των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων³⁶⁰, και τονίζει ότι η ζημιά που προκαλείται είναι εμφανώς μεγαλύτερη από τα άλλα συνήθη ποινικά αδικήματα³⁶¹. Όπως αναφέρει η Βιδάλη, οι μορφές αυτές εγκλημάτων διαπλέκονται μεταξύ τους και η βιωσιμότητά τους

³⁵⁹ Τσίγκανου, Ι., 2017

³⁶⁰ Sutherland, E. H., 1941: 112-118

³⁶¹ Sutherland, E. H., 1941: 112-118

εξαρτάται από τη συμβολή κρατικών αξιωματούχων, τη χειραγώγηση του νομοθετικού έργου και την υπόγεια χρηματοδότηση πολιτικών κομμάτων, ενώ η ταξική προέλευση των δραστών ποικίλει και δεν αντιστοιχεί σε ταξικές περιχαράκώσεις³⁶². Στις κοινωνικές δραστηριότητες που εντάσσει σε αυτές τις μορφές εγκληματικότητας προσθέτει και τον αθλητισμό. Ο Λάζος αναλύει τις διαφορές της οικονομικής εγκληματικότητας και της εγκληματικότητας του «λευκού κολάρου» και τονίζει ότι η οικονομική εγκληματικότητα είναι κάθετη και διαταξική, καθώς ξεκινά από εγκλήματα τεράστιων ποσών από υπερεθνικές επιχειρήσεις ή οργανισμούς (όπως για παράδειγμα οι ποδοσφαιρικές εταιρείες ή οι ποδοσφαιρικοί οργανισμοί, όπως FIFA, UEFA, κλπ), και φτάνει σε μικρο-εγκλήματα λίγων ευρώ, τα οποία όμως αντιμετωπίζονται ενιαία αν και είναι ανόμοια μεταξύ τους³⁶³.

Σύμφωνα με τον Ruggiero, τα άτομα με ποικίλο βαθμό εξουσίας και φήμης μπορούν να συμπεριληφθούν στο πλαίσιο του οργανωμένου εγκλήματος, τα οποία διαπράττουν «εγκλήματα εξουσίας», όρο που όπως υποστηρίζει, χρησιμοποιείται για να αναφέρει παράγοντες με ένα ευρύτερο φάσμα επιλογών συμπεριφοράς, μία αντίληψη που αντιστοιχεί στις μεταβλητές του Sutherland «υψηλή κατάσταση και αξιοπρέπεια»³⁶⁴. Υποστηρίζει επίσης ότι τα άτομα αυτά έχουν υψηλή ικανότητα να ελέγχουν τις επιπτώσεις των πράξεών τους και να αποκρύπτουν την εγκληματική τους φύση, ώστε να υιοθετούν παράνομες πρακτικές με τη συνειδητοποίηση ότι είναι πράγματι παράνομες, αλλά με προσοχή στις κοινωνικές και θεσμικές αντιδράσεις που μπορεί να προκύψουν.

Ο Schneider μελετώντας το φαινόμενο της σκιώδους οικονομίας (shadow economy), αναφέρει ότι συνδυάζεται άμεσα με φαινόμενα διαφθοράς, και υποστηρίζει ότι από τη μία πλευρά στις αναπτυσσόμενες χώρες τα δύο αυτά φαινόμενα αλληλοενισχύονται, ενώ από την άλλη στις πιο πλούσιες χώρες αλληλοσυμπληρώνονται³⁶⁵. Η προσπάθεια ελέγχου των δραστηριοτήτων αυτών,

³⁶² Βιδάλη Σ., 2017: 131

³⁶³ Λάζος, Γ., 2016

³⁶⁴ Ruggiero, V., 2013: 261-271

³⁶⁵ Ο Schneider, υποστηρίζει ότι στις χώρες με χαμηλό εισόδημα, η διόγκωση της διαφθοράς οφείλεται στην προσπάθεια των ατόμων που εμπλέκονται να αυξήσουν το εισόδημα, με συνέπεια την διόγκωση και της σκιώδους οικονομίας. Στις πιο πλούσιες χώρες, τα άτομα με πλούσιο εισόδημα δωροδοκούν για να συμμετάσχουν σε πιο επίσημες οικονομικές δραστηριότητες (όπως π.χ. η δωροδοκία δημόσιου υπαλλήλου για την ανάθεση μία σύμβασης, επομένως σε αυτή την περίπτωση η σκιώδης οικονομία κρύβεται πίσω από αυτές τις θέσεις), και όπως αναφέρει, τα δύο τρίτα των εισοδημάτων της σκιώδους οικονομίας δαπανώνται αμέσως στον επίσημο τομέα. Έτσι, στην

βρίσκουν εμπόδια από τη δυσκολία ταυτοποίησης των ατόμων που εμπλέκονται. Η εγκληματικότητα στο ποδόσφαιρο παρουσιάζει παρόμοια χαρακτηριστικά, έτσι οι Gift και Miner υποστηρίζουν ότι όπως και σε άλλους οικονομικούς τομείς, ο εντοπισμός φαινομένων διαφθοράς στον αθλητισμό είναι δύσκολος, ακριβώς επειδή πολλές δραστηριότητες δεν εντοπίζονται³⁶⁶. Η θεωρία του Sutherland περί διαφορικού συγχρωτισμού³⁶⁷, μπορεί να επιβεβαιωθεί στην οικονομία του ποδοσφαίρου, αφού ο συγχρωτισμός ατόμων με όσους έχουν ήδη υιοθετήσει εγκληματική συμπεριφορά, μπορεί να οδηγήσει νέα άτομα σε εγκληματικές πράξεις που εμφανίζονται στο σύγχρονο ποδόσφαιρο. Σύμφωνα με τη θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης, τα άτομα προσαρμόζονται σε κοινωνικές καταστάσεις που ερμηνεύονται στα πρότυπα της επικοινωνίας, ώστε να επιτυγχάνεται ένας γενικευμένος προσανατολισμός της συμπεριφοράς³⁶⁸. Το ποδόσφαιρο αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαδικασίας, ώστε να υιοθετούνται τόσο οι νόμιμες όσο και οι παράνομες πρακτικές από τους νεοεισερχόμενους στο ποδόσφαιρο.

Η ανάπτυξη της οικονομίας του ποδοσφαίρου, δημιούργησε ευκαιρίες ανοδικής οικονομικής και κοινωνικής κινητικότητας, μέσω της προβολής από τα ΜΜΕ επιλεγμένων ιστοριών ζωής των εμπλεκόμενων ατόμων (όπως elite παίκτες, διάσημοι προπονητές, κλπ). Δημιουργείται ένα πρότυπο κοινωνικών στόχων. ανάλογο με το «αμερικάνικο όνειρο» που αναφέρει ο Merton, ώστε τα οικονομικά εγκλήματα και διαφθορά γίνονται από καινοτόμα άτομα, που χρησιμοποιούν παραβατικές μεθόδους για την επίτευξη της οικονομικής επιτυχίας³⁶⁹. Τα άτομα αυτά οδηγούνται σε ένα εξορθολογισμό (rationalization) που περιλαμβάνει παράγοντες που ανακουφίζουν το ηθικό άγχος μέσω διαφόρων εξηγήσεων, επιτρέποντας στο διεφθαρμένο άτομο να μειώσει ή να εξουδετερώσει τα συναισθήματα ενοχής ή ανησυχίας, έτσι ώστε να τείνει να μην βλέπει τον εαυτό του ως διεφθαρμένο³⁷⁰.

Τα τελευταία χρόνια υποστηρίζεται ευρέως η θεωρία της ορθολογικής επιλογής (Rational Choice Theory – RCT) για την ανάλυση και εξήγηση της εγκληματικότητας στο ποδόσφαιρο. Η θεωρία αυτή, που αποτελεί θεωρητική

περίπτωση αυτή, η σκιά της οικονομίας και η διαφθορά αλληλοσυμπληρώνονται (βλ. Schneider, F., 2007: 1-47).

³⁶⁶ Gift, T. & Miner, A., 2017: 127-161

³⁶⁷ Φαρσεδάκης, Ι., 1999: 445

³⁶⁸ Λαμπροπούλου, Έ., 2018: 625

³⁶⁹ Merton R.K., 1938: 672-682

³⁷⁰ Zyglidopoulos, S. C., Fleming, J.P., Rothenberg, S., 2009: 65-73

προσέγγιση της Πολιτικής Επιστήμης³⁷¹ και συνδέεται με τη μεθοδολογία της οικονομικής επιστήμης βασιζόμενη στο αξίωμα της σχέσης «κόστους-οφέλους», αναλύθηκε από τους Buchanan και Tullock, που υποστήριξαν ότι τα άτομα ενδιαφέρονται περισσότερο για τα προσωπικά τους συμφέροντα από το συλλογικό όφελος, και προχωρούν στις πράξεις τους ορθολογικά, υπολογίζοντας το αναμενόμενο κόστος και όφελος και μεγιστοποιώντας τη χρησιμότητα³⁷². Με τον ίδιο τρόπο ο Σπύρου αναφέρει ότι σύμφωνα με τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής, συγκεκριμένα εγκλήματα επιλέγονται από συγκεκριμένους δράστες για προφανείς λόγους που συνδέονται με τη σχέση «κόστους-ζημίας»³⁷³. Οι Cornish και Clarke, υποστήριξαν ότι η τελική απόφαση για τη διάπραξη ενός συγκεκριμένου εγκλήματος είναι το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας αξιολόγησης,³⁷⁴. Έτσι, σύμφωνα με τον Piliavin και του συνεργάτες του, το όφελος από μία μελλοντική εγκληματική πράξη λαμβάνει υπόψιν τρία στοιχεία: την πιθανότητα τιμωρίας, τις αναμενόμενες αποδόσεις και την πιθανή ποινή στην περίπτωση τιμωρίας³⁷⁵.

Η διαδικασία κατανόησης της σχέσης κόστους-οφέλους σε μία συμπεριφορά αναλύεται και από τη Θεωρία της Σχεδιασμένης Συμπεριφοράς (Theory of Planned Behavior), σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι κατανοούν τους κινδύνους και οφέλη από μια μελλοντική συμπεριφορά και αποφασίζουν αν τελικά θα την εφαρμόσουν³⁷⁶. Όπως υποστηρίζει ο Ajzen, η πρόθεση συμπεριφοράς λαμβάνει υπόψιν την υποκειμενική αξιολόγηση της επικείμενης πράξης, τον κοινωνικό παράγοντα και πως το άτομο αντιλαμβάνεται την κοινωνική πίεση για την εκτέλεση ή όχι της πράξης, και τέλος τον βαθμό αντιληπτού ελέγχου συμπεριφοράς³⁷⁷. Τη θεωρία αυτή χρησιμοποιούν ο Barkoukis και οι συνεργάτες του, για να αναλύσουν τη συμπεριφορά των αθλητών σχετικά με τον καθορισμό αγώνων³⁷⁸.

Οι εγκληματικές οργανώσεις που έχουν κάνει έντονη την εμφάνισή τους στην οικονομία του ποδοσφαίρου, έχοντας πλέον πρωταρχικό ρόλο στα οικονομικά εγκλήματα και τη διαφθορά. Σύμφωνα με τον Δημόπουλο, το οργανωμένο έγκλημα

³⁷¹ Καλύβας, Σ., 1997: 84-121

³⁷² Buchanan, J. M., 1962: 31-36

³⁷³ Σπύρου, Σ., 2018: 624

³⁷⁴ Cornish, D. B. & Clarke, R.V., 1987: 933-947

³⁷⁵ Piliavin, I., Craig, T., Rozemary, G., Ross, Matsueda, L., 1986: 101-119

³⁷⁶ Ajzen, I., 1991: 179-211

³⁷⁷ Ο αντιληπτός έλεγχος συμπεριφοράς αναφέρεται στην αντίληψη των ανθρώπων για την ευκολία ή τη δυσκολία εκτέλεσης της συμπεριφοράς ενδιαφέροντος, και παίζει σημαντικό ρόλο στη Θεωρία της Σχεδιασμένης Συμπεριφοράς (βλ. Ajzen, I., 1991: 179-211)

³⁷⁸ Barkoukis, V., Lazuras, L., Kourelis, P., 2019: 45-54

συνιστά μετά το έγκλημα του «λευκού κολάρου», το δεύτερο βασικό βραχίονα της οργανωτικής εγκληματικότητας, το οποίο εμπλέκει εγκληματικές επιχειρησιακές ομάδες που στοχεύουν στην απόκτηση οικονομικού κέρδους με παράνομα μέσα³⁷⁹. Η βασική πρακτική που χρησιμοποιούν, σύμφωνα με τον Δημόπουλο, είναι η διαφθορά, την οποία αναφέρει ως «όπλο» σε εθνικό και διεθνές επίπεδο για την επίτευξη των στόχων τους, ενώ το «ξέπλυμα» μαύρου χρήματος είναι από τις κυριότερες ασχολίες τους³⁸⁰. Η παγκοσμιοποίηση ώθησε τις εγκληματικές οργανώσεις στη διεθνοποίηση τους και τη συνεργασία με εγκληματικά δίκτυα άλλων χωρών, προσαρμόζοντας εύκολα τις δραστηριότητές τους³⁸¹, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στο ποδόσφαιρο στις περιπτώσεις καθορισμού αγώνων για κέρδη από το στοίχημα. Η προσαρμογή, η αλληλεγγύη μεταξύ των μελών και ο αυστηρά μυστικός χαρακτήρας των οργανώσεων είναι οι σημαντικότεροι λόγοι συντήρησής τους στο χρόνο³⁸².

Η «άσχημη» πλευρά του ποδοσφαίρου τείνει τα τελευταία χρόνια να απλώνει ευρύτερα το πέπλο της, με κίνδυνο την απαξίωσή του, και μπορεί να οδηγήσει στην αποκλιμάκωση της οικονομικής ανάπτυξης και τη στη διαίωνιση της διαφθοράς και των εγκληματικών πρακτικών. Πολλές εγκληματολογικές έρευνες ασχολήθηκαν με την εγκληματικότητα στο ποδόσφαιρο, με στόχο την ανάλυση των εγκλημάτων και τον εντοπισμό των μεθόδων που ακολουθούνται για την επίτευξή τους, ώστε να προτείνουν τρόπους αντιμετώπισης.

Δ.2. Εγκληματολογικές έρευνες.

Δ.2.1. Οικονομικό έγκλημα και η διαφθορά στο ποδόσφαιρο.

Η οικονομική «εκτίναξη» του σύγχρονου ποδοσφαίρου αποτέλεσε το έναυσμα για αύξηση του οικονομικού εγκλήματος στον χώρο αυτό. Οι μορφές οικονομικού εγκλήματος που αναπτύχθηκαν στην οικονομία του ποδοσφαίρου είναι παρόμοιες με αυτές σε άλλους χώρους της οικονομίας. Το οικονομικό έγκλημα έχει διαρκή σύνδεση με τη διαφθορά, αφού μέσω αυτής καλλιεργείται και αναπτύσσεται ευκολότερα.

Η διαφθορά και οι δόλιες πρακτικές υπήρχαν και στον αθλητισμό από την αρχαιότητα, όπως αναφέρει ο Παπανίκος με αναφορά στο έργο του Ησίοδου «Έργα

³⁷⁹ Δημόπουλος, Χ., 2012: 71

³⁸⁰ Δημόπουλος, Χ., 2012: 77

³⁸¹ Δημόπουλος, Χ., 2012: 205

³⁸² Αλεξιάδης, Σ., 2011: 241

και Ημέρες» (8^{ος} αιώνας π.Χ.)³⁸³. Όπως αναφέρεται σε έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2012) η πρώτη τεκμηριωμένη περίπτωση του καθορισμού των αγώνων να είναι αυτός του πυγμάχου Εύπολου της Θεσσαλίας που δωροδοκεί τρεις από τους ανταγωνιστές του στην πάλη ώστε να κερδίσει ένα χρυσό μετάλλιο στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 338 π.Χ. στην Ελλάδα³⁸⁴.

Σκάνδαλα διαφθοράς και διεφθαρμένες πρακτικές έχουν παρατηρηθεί από τα πρώτα χρόνια δημιουργίας του σύγχρονου ποδοσφαίρου. Η ανάπτυξη της οικονομίας του ποδοσφαίρου, μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο, αύξησε τον ανταγωνισμό και εμφάνισε τα πρώτα στοιχεία οργανωμένου στοιχηματισμού. Όπως αναλύει ο Hill, η Αγγλία ήδη από τη δεκαετία του 1950 εμφάνισε φαινόμενα διαφθοράς, με ομολογίες παικτών τη εποχής εκείνης για δωροδοκίες, καθορισμό αγώνων και παράνομο στοιχηματισμό³⁸⁵. Τα αθλητικά σκάνδαλα τα ορίζουν οι Hughes και Shank, ως φαινόμενα που περιέχουν πράξεις είτε παράνομες ή ανήθικες, εμπλέκουν πολλά μέρη για μια παρατεταμένη χρονική περίοδο, και των οποίων ο αντίκτυπος επηρεάζει την ακεραιότητα του αθλήματος με το οποίο συνδέονται³⁸⁶. Στην ερώτηση της έρευνάς τους διαπιστώνουν ότι η παρανομία πρωτίστως και η ανηθικότητα της πράξης δευτερευόντως προσδιορίζουν ένα αθλητικό γεγονός ως σκάνδαλο. Στο σύγχρονο ποδόσφαιρο εκτείνεται τόσο σε διοικητικό όσο και σε αγωνιστικό επίπεδο. Η διαφθορά σε διοικητικό επίπεδο αφορά ένα ευρύ πεδίο ατόμων και οργανισμών, που ξεκινά από τον ανώτερο διοικητικό οργανισμό, τη FIFA, και φτάνει σχεδόν σε όλο το σύστημα διοίκησης. Η διαχείριση ενός συνεχόμενα αυξανόμενου όγκου χρημάτων και η έλλειψη ελέγχου του οργανισμού, λόγω αυτοδιοίκησης, δημιούργησε αρκετά φαινόμενα διαφθοράς που έχουν έρθει στο φως της δημοσιότητας. Η αποκάλυψη του μεγαλύτερου οικονομικού σκανδάλου στη FIFA το 2015, αποτέλεσε το έναυσμα να προβληθεί το εύρος της κακοδιαχείρισης και εγκληματικών πράξεων, όπως η δωροδοκία, η φοροδιαφυγή αλλά και εκβιασμοί.

Μετά από αρκετά χρόνια έρευνας στις ΗΠΑ με επικεφαλής την εισαγγελέα Loretta E. Lynch, αποκαλύφθηκε η χρόνια διαφθορά στους κόλπους της παγκόσμιας ομοσπονδίας ποδοσφαίρου³⁸⁷. Η υπόθεση αφορούσε την ανάθεση παγκοσμίων κυπέλλων σε Ν. Αφρική, Ρωσία και Κατάρ, η οποία έγινε κατόπιν στημένων

³⁸³ Artiner, 1/2020

³⁸⁴ European Commission, 2012: 10

³⁸⁵ Hill D., 2010: 38 - 52

³⁸⁶ Hughes, S., Shank M., 2005: 207-216

³⁸⁷ The New York Times, 28-05-2015

ψηφοφοριών από δωροδοκημένους αξιωματούχους της FIFA ³⁸⁸. Η Lynch αναφερόμενη στην υπόθεση αυτή δήλωσε σε διάφορες συνεντεύξεις: «*«Το έκαναν αυτό ξανά και ξανά, χρόνο με το χρόνο, τουρνουά μετά το τουρνουά»*», και αφού συνέκρινε την έρευνα με αυτές που αφορούσαν μέλη της μαφίας στη Ρώμη ή στη Σικελία, δήλωσε ότι χρησιμοποίησαν το αμερικανικό τραπεζικό σύστημα ως μέρος του σχεδίου τους, αναφέροντας: *«Πίστευαν σαφώς ότι οι ΗΠΑ ήταν ένα ασφαλές οικονομικό καταφύγιο για αυτούς»* ³⁸⁹. Συνελήφθησαν αρκετοί υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι της FIFA στην Ελβετία, ενώ ο νεοεκλεγείς πρόεδρος Blatter, αναγκάστηκε να παραιτηθεί λίγο αργότερα. Οι παράνομες δραστηριότητες όμως αφορούσαν αρκετές οικονομικές συμφωνίες της FIFA, και όπως αναφερόταν στο κατηγορητήριο, οι οργανισμοί που δημιουργήθηκαν να προωθήσουν τη διοίκηση της FIFA σε όλες τις περιοχές του κόσμου, περιλαμβάνοντας και τις ΗΠΑ, έγιναν αλληλένδετες μεταξύ τους, ενώ *«...με τις εταιρείες μάρκετινγκ αθλητικών που τους επέτρεψαν να παράγουν άνευ προηγουμένου κέρδη μέσω της πώλησης των δικαιωμάτων των μέσων ενημέρωσης στο αγώνες ποδοσφαίρου. Η διαφθορά της επιχείρησης προέκυψε και άκμασε σε αυτό το πλαίσιο»* ³⁹⁰. Έτσι, αποκαλύφθηκε ότι η διαφθορά στη FIFA δεν αφορούσε μόνο δωροδοκίες για την επιλογή των χωρών που θα φιλοξενούσαν τα παγκόσμια κύπελλα 2018 και 2022, αλλά όλες τις πιο σημαντικές εμπορικές συμφωνίες, όπως τη διαχείριση εισιτηρίων, την πώληση τηλεοπτικών δικαιωμάτων, εύρεση χορηγών, κλπ. Για παράδειγμα, τα τηλεοπτικά δικαιώματα για την προβολή των τουρνουά Παγκοσμίου Κυπέλλου 2010 και 2014 ανατέθηκαν έναντι του ποσού των 600 χιλ. δολαρίων σε μια τηλεοπτική εταιρεία που ανήκε στο μέλος της FIFA Jack Warner. Η εταιρεία του τα μεταπώλησε στη συνέχεια σε μια άλλη εταιρεία για 18 εκατ. δολάρια, με κέρδος 17,4 εκατ. ³⁹¹.

Όπως αναφέρει ο B. Bean, ήδη το 2002 ο Michel Zenn-Ruffinen, πρώην Γενικός Γραμματέας της FIFA, περιγράφει οικονομική κακοδιαχείριση άνω των 500 εκατ. δολαρίων για περιπτώσεις διαφθοράς, συμπεριλαμβανομένων ψευδών λογιστικών πρακτικών. Στο κατηγορητήριο για το σκάνδαλο του 2015 υπάρχει μαρτυρία του πρώην προέδρου της FIFA Havelange στο Ομοσπονδιακό Γραφείο Ερευνών των ΗΠΑ, στην οποία αναφέρεται ότι ο Blatter πριν την εκλογή του το 1998

³⁸⁸ Σύμφωνα με την έρευνα, σε διάστημα δύο δεκαετιών δόθηκαν περισσότερα από 150 εκατομμύρια δολάρια για δωροδοκίες διαφόρων ειδών (βλ. The New York Times, 28-05-2015)

³⁸⁹ The New York Times, 28-05-2015

³⁹⁰ Bean, B., 2016: 367-392

³⁹¹ Football-stadiums, 2020

(ο οποίος έως τότε υπηρετούσε ως γενικός γραμματέας της FIFA), γνώριζε πλήρως τις πληρωμές που έγιναν σε ανώτερους υπαλλήλους της FIFA από εταιρείες, με αντάλλαγμα τη χορήγηση τηλεοπτικών και εμπορικών δικαιωμάτων στη δεκαετία του 1990³⁹². Ο Darby αναφέρει ότι στις εκλογές του 2002, υπήρξαν κατηγορίες για δωροδοκίες αξιωματούχων-ψηφοφόρων, αλλάζοντας έτσι τις ισορροπίες εκλέγοντας τελικά ως πρόεδρο τον Blatter³⁹³.

Ακόμη και η γερμανική επιτροπή υποβολής προσφορών κατηγορήθηκε ότι είχε κρυφό ποσό 6 εκατομμυρίων ευρώ για να εξασφαλίσει ψήφους ώστε να αναλάβει την διοργάνωση του παγκοσμίου κυπέλου το 2006, κάτι που ήταν σε γνώση του θρύλου του γερμανικού ποδοσφαίρου Franz Beckenbauer αλλά και του Wolfgang Niersbach, επικεφαλής της Γερμανικής Ομοσπονδίας Ποδοσφαίρου (DFB), οι οποίοι ωστόσο διέψευσαν ότι το ποσό αυτό θα εξυπηρετούσε τέτοιο σκοπό³⁹⁴.

Η διαφθορά εντοπίστηκε και στις διαδικασίες εκλογής προέδρου της FIFA το 2011. Ο πρόεδρος της UEFA Platini, κατηγορήθηκε ότι δωροδοκήθηκε από τον Blatter, με σχεδόν δύο εκατομμύρια δολάρια, για να μη διεκδικήσει την προεδρία της FIFA στις επικείμενες εκλογές³⁹⁵. Ο Platini και ο Blatter τιμωρήθηκαν από την επιτροπή ηθικής της FIFA με 8 χρόνια αποκλεισμό³⁹⁶, ενώ ο Platini συνελήφθη το 2019 στη Γαλλία και κρατήθηκε για ανάκριση, κατηγορούμενος για διαφθορά, σχετικά με την ανάθεση του παγκοσμίου κυπέλου στο Κατάρ (2022)³⁹⁷. Μετά το ξέσπασμα του σκανδάλου, ο γνωστός ποδοσφαιριστής D. Beckham δήλωσε ότι η διαφθορά στη FIFA είναι αηδιαστική και θα χρειαστεί χρόνος ώστε να διορθωθεί αυτό το χάος, όπως το χαρακτήρισε³⁹⁸.

Η UEFA βρέθηκε και αυτή εκτεθειμένη σε θέματα διαφθοράς. Για παράδειγμα, ο Gianni Infantino, τωρινός πρόεδρος της FIFA, βρέθηκε εμπλεκόμενος σε θέμα διαφθοράς την εποχή που εργαζόταν στην UEFA. Στο σκάνδαλο «Panama papers», που αφορούσε offshore λογαριασμούς, βρέθηκαν έγγραφα με υπογραφή του για τηλεοπτικά δικαιώματα της χρονικής περιόδου 2006-2009, να πωλήθηκαν φθηνά και να μεταπωλήθηκαν για πολύ περισσότερα χρήματα, αν και από την UEFA

³⁹² Bean, B., 2016: 367-392

³⁹³ Darby, P., 2003: 3-24

³⁹⁴ Spiegel, 16-10-2015

³⁹⁵ Sele, 28-9-2015

³⁹⁶ CNN Greece, 21-12-2015

³⁹⁷ The Telegraph, 19-6-2019

³⁹⁸ The Guardian, 6-12-2015

αρνήθηκαν ότι υπήρχε κάποια παρανομία³⁹⁹. Το καλοκαίρι του 2020 ο Gianni Infantino βρίσκεται υπό εισαγγελική έρευνα στην Ελβετία για πιθανή συμμετοχή σε υπόθεση διαφθοράς, ενώ ο γενικός εισαγγελέας της Ελβετίας Michael Lauber, παραιτήθηκε αφού αποκαλύφθηκε ότι κράτησε κρυφές συναντήσεις του με τον πρόεδρο της FIFA⁴⁰⁰.

Ο Maennig κατέταξε τα εγκλήματα διαφθοράς στο ποδόσφαιρο σε δύο κατηγορίες: α) τη διαφθορά ανταγωνισμού (competition corruption), σύμφωνα με την οποία ο πάροχος και ο αποδέκτης των δωροδοκιών μπορεί να είναι μόνο αθλητές, αθλητικοί αξιωματούχοι και διαιτητές (μερικές φορές χωρίς τη γνώση των αθλητών που συμμετέχουν), και β) η διαφθορά διαχείρισης (management corruption), που αναφέρεται σε αναθέσεις διοργανώσεων σε συγκεκριμένες χώρες, παραχώρηση δικαιωμάτων (για παράδειγμα για τηλεοπτική μετάδοση), διορισμός ή εκλογή θέσεων (συμπεριλαμβανομένων των τιμητικών θέσεων), ανάθεση εργασιών για γήπεδα και άλλους χώρους⁴⁰¹. Τα φαινόμενα διαφθοράς στη FIFA ανήκουν κυρίως στη δεύτερη κατηγορία. Το βασικό ερώτημα που προκύπτει, είναι γιατί η διαφθορά ευδοκιμεί στο ποδόσφαιρο και γενικότερα στον αθλητισμό. Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η διαφθορά στη διοίκηση του ποδοσφαίρου είναι μία συνήθης πρακτική, και εκκολάπτει περιπτώσεις εγκλημάτων «λευκού κολάρου», ενώ η πολιτική εξουσία ανέχεται και ενίοτε διευκολύνει την εξέλιξη της διαφθοράς στο ποδόσφαιρο.

Πολλοί μελετητές έχουν απασχοληθεί με τα αίτια των χρόνιων φαινομένων διαφθοράς στους υπερεθνικούς ποδοσφαιρικούς οργανισμούς και στις αδυναμίες εντοπισμού και αντιμετώπισής τους. Ο Forster υποστηρίζει ότι η απάντηση βρίσκεται: α) στα τεράστια κεφάλαια που παράγουν, ελέγχουν και εκταμιεύουν, β) στην μεγάλη ισχύ της FIFA απέναντι στα μέλη της, γ) στα μονοπώλια που μέσω των διοίκησης επιτρέπουν να αναπτύσσεται η διαφθορά, δ) στην προστασία που παρέχει και μπορεί να μειώσει ακόμη περισσότερο τη φωνή τόσο των ενώσεων-μελών της όσο και των ατόμων συνδέονται με αυτή⁴⁰². Σημαντικός παράγοντας αδυναμίας ελέγχου αποτελεί ότι η έδρα της FIFA βρίσκεται στην ουδέτερη Ελβετία και εκτός πλαισίου της ΕΕ. Ο Forster προβλέπει ότι σύντομα θα υπάρξει ριζική αλλαγή και η διαφθορά θα εξουδετερωθεί. Ο Maennig επικεντρώνεται στις δυσκολίες που παρουσιάζονται λόγω του μεγάλου «σκοτεινού αριθμού» αυτών των

³⁹⁹ The Guardian, 5-4-2016

⁴⁰⁰ The New York times, 30-7-2020

⁴⁰¹ Maennig, W., 2005: 187-225

⁴⁰² Forster, J., 2016: 1-4

εγκλημάτων, ώστε να μην απεικονίζεται σε όλο το εύρος η έκτασή τους, ενώ η διεθνοποίηση των οργανισμών δημιουργεί επιπλέον δυσκολίες στον εντοπισμό τους⁴⁰³. Ο Pielke τονίζει ότι η απάντηση βρίσκεται στην απουσία δημόσιας λογοδοσίας, εποπτείας και δημοσιονομικού ελέγχου της FIFA, αφού με λίγες μόνο εξαιρέσεις η FIFA λόγω του αυτοδιοίκητου, βρίσκεται απαλλαγμένη από τους επίσημους μηχανισμούς ελέγχου που χρησιμοποιούνται για να επιτηρούν τους διεθνείς οργανισμούς, για τους δικούς τους στόχους⁴⁰⁴. Έτσι ο καθηγητής Mark Pieth, επικεφαλής της Επιτροπής Ανεξάρτητης Διακυβέρνησης (IGC) της FIFA, μιλώντας σε συνέδριο το 2012, ανέφερε ότι μόνη επιλογή για τη μεταρρύθμιση στη FIFA είναι η αυτορρύθμιση, αφού όπως η υποστήριξε, οι ελβετικές αρχές αδυνατούν να συμπράξουν⁴⁰⁵. Η διαδικασία μεταρρύθμισης ξεκίνησε το 2011, μετά από έντονες διεθνείς πιέσεις για κάθαρση στη FIFA, μη έχοντας όμως σοβαρά αποτελέσματα, αφού το σκάνδαλο του 2015 έδειξε ότι η διαφθορά εξακολουθούσε να υπάρχει. Σύμφωνα με τη δικαστική αρχή στο ελβετικό καντόνι Zug, ο πρόεδρος Blatter δεν ανέλαβε καμία πρωτοβουλία για να αντιμετωπίσει το φαινόμενο αυτό⁴⁰⁶. Σύμφωνα με την Transparency International (2015), ένας βασικός λόγος της δυσκολίας εντοπισμού της διαφθοράς είναι η μη δημοσιοποίηση της οικονομικής διαχείρισης από τη FIFA και από τις εθνικές ομοσπονδίες⁴⁰⁷. Έτσι, ενώ η FIFA αναφέρει ότι την τριετία 2011-2014 διέθεσε σε καθεμία από τις ομοσπονδίες 2,05 εκατομμύρια δολάρια, εν τούτοις το 81% των FA δεν διαθέτει δημοσιονομικά αρχεία δημόσια διαθέσιμα, το 21% των FA δεν έχει ιστότοπους, και το 85% των FA δεν δημοσιεύει λογαριασμούς δραστηριότητας για τις ενέργειες τους. Παρόμοια δυσκολία υπήρξε και για την οικονομική δραστηριότητα των έξι ηπειρωτικών συνομοσπονδιών.

Η αυτορρύθμιση της FIFA, UEFA και άλλων συνομοσπονδιών καθώς και των FA, έχει επιτευχθεί μέσω διαφόρων στρατηγικών από την πλευρά αυτών των ποδοσφαιρικών οργανισμών. Ο Foster αναφέρεται στην ανάπτυξη του International Sports Law, του Global Sports Law ή κατά κάποιους αναλυτές του «lex sportiva», δηλαδή την ενίσχυση των αθλητικών δικαστηρίων, ως τρόπος περιορισμού του κανονιστικού ρόλου της ΕΕ⁴⁰⁸. Έτσι, στις περισσότερες περιπτώσεις διαφορών

⁴⁰³ Maennig, W., 2005: 187-225

⁴⁰⁴ Pielke, R.Jr., 2013: 255-267

⁴⁰⁵ Play the game, 21-9-2012

⁴⁰⁶ Bundeszentrale für politische Bildung, 18-6-2014

⁴⁰⁷ Transparency International, 2015

⁴⁰⁸ Foster, K., 2003: 1-18

μεταξύ ομάδων, παικτών, ή και ελέγχου των διεθνών οργανισμών, οι ενδιαφερόμενοι αναθέτουν στο CAS την επίλυση τους, ενώ η FIFA και η UEFA, διευθετώντας αυτές τις περιπτώσεις, εξασθένησαν το κίνητρο των παικτών και των συλλόγων για έλεγχο προσφέροντάς τους αποζημίωση. Η δεύτερη στρατηγική αναλύεται από τους García και Meier, αποτελεί μία μορφή εκβιασμού από τους ποδοσφαιρικούς διεθνείς οργανισμούς προς τις εθνικές κυβερνήσεις και την ΕΕ με την απειλή αποκλεισμού των χωρών από τις διοργανώσεις τους⁴⁰⁹. Παράδειγμα αποτελεί η Ελλάδα όπου οι συνεχείς διαμάχες της Ελληνικής κυβέρνησης με την ΕΠΟ έχουν αποτέλεσμα την ανάμειξη της FIFA, η οποία προκειμένου να διατηρηθεί το αυτοδιοίκητο απειλεί με αποβολή της χώρας από τις διοργανώσεις της.

Η εκμετάλλευση της δημοτικότητας του ποδοσφαίρου από τις κυβερνήσεις για πολιτικούς σκοπούς και η εξέλιξη του ποδοσφαίρου ως μία μορφή βιομηχανίας, έχει αποτέλεσμα την αποδοχή των όρων των διεθνών ποδοσφαιρικών οργανισμών, και όπως συμπεραίνουν οι συγγραφείς, η FIFA αντιπροσωπεύει την παράδοση περίπτωση ιδιωτικής διακυβέρνησης που καταφέρνει να υπονομεύσει την κυριαρχία των εθνικών κρατών. Σε αυτό το πλαίσιο, οι Garcia και Weatherill, προσθέτουν το ρόλο των σχέσεων και στενών επαφών αξιωματούχων της FIFA, UEFA και άλλων αθλητικών οργανισμών, ώστε να διατηρούν ειδικά προνόμια ανεξαρτησίας από το κανονιστικό πλαίσιο της ΕΕ⁴¹⁰. Επιπλέον, το λόμπι της FIFA μπόρεσε να αξιοποιήσει τις καλές επαφές με συγκεκριμένους ευρωβουλευτές οι οποίοι έχουν σημαντικό ρόλο στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου⁴¹¹. Με αυτόν τον τρόπο, για παράδειγμα, το Κοινοβούλιο δεν εξέδωσε ψήφισμα σχετικά με τη διαφθορά στο πλαίσιο της FIFA. Οι παραπάνω στρατηγικές αποδεικνύουν την αδυναμία της ΕΕ να ελέγξει φαινόμενα διαφθοράς, αφού το πολιτικό κόστος και οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ αξιωματούχων των FIFA, UEFA, και πολιτικών, κρατούν σε «απόσταση» τους ελεγκτικούς μηχανισμούς των ευρωπαϊκών θεσμών.

Η παντοδυναμία των διεθνών ποδοσφαιρικών οργανισμών έχει αποτέλεσμα την καθολική προστασία των οικονομικών τους συμφερόντων. Έτσι για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο De Sanctis, η Βραζιλία, στα πλαίσια της ανάληψης του παγκοσμίου κυπέλου του 2014, ικανοποίησε μία σειρά απαιτήσεων της FIFA, εκ των οποίων αρκετά από αυτά άγγιζαν τα όρια της συνταγματικότητας της χώρας, ενώ όπως

⁴⁰⁹ García, B., Meier, H.-E., 2013

⁴¹⁰ García, B. & Weatherill, S., 2012: 238–256

⁴¹¹ Geeraert, A. & Driessens, E., 2015: 1448-1466

τονίζει ο De Sanctis, δεν υπήρχε καμία ρήτρα ή αναφορά με στόχο την αποφυγή οικονομικού και οργανωμένου εγκλήματος⁴¹².

Φαινόμενα διαφθοράς που κατατάσσονται και στις δύο κατηγορίες του Maennig, έχουν εντοπιστεί και σε εθνικό επίπεδο, σε πολλές χώρες σε όλο τον κόσμο. Έτσι, οι Di Ronco και Lavorgna, στην έρευνά τους για τη διαφθορά στο Ιταλικό ποδόσφαιρο, κατηγοριοποιούν σε τρεις κατηγορίες τα είδη διαφθοράς: α) διαφθορά μεταξύ ιδιωτικού-δημοσίου τομέα, (β) οικονομικά εγκλήματα και (γ) αθλητικές απάτες, (πχ. δωροδοκιών στελεχών της δημόσιας διοίκησης είτε με άμεσο είτε με έμμεσο τρόπο)⁴¹³.

Τα φαινόμενα διαφθοράς σε εθνικό επίπεδο στο σύγχρονο ποδόσφαιρο είναι πάρα πολλά και έχουν παγκόσμια έκταση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρώτης κατηγορίας είναι η περίπτωση μεξικανού επιχειρηματία που αγόρασε μια επαγγελματική λέσχη ποδοσφαίρου, και χρησιμοποιήθηκε για την ανάπτυξη σχέσεων με πολιτικούς και δημόσιους αξιωματούχους από διάφορα επίπεδα διακυβέρνησης, ώστε να εξασφαλίζει συμβάσεις για την εταιρεία του. Στη Βραζιλία εταιρεία πετρελαίου βρέθηκε αναμειγμένη με δωροδοκίες προκειμένου να εξασφαλίσει έργα που αφορούσαν γήπεδα για το παγκόσμιο κύπελλο⁴¹⁴. Σε άλλη περίπτωση, η UEFA κλήθηκε να διερευνήσει περίπτωση διαφθοράς στην Ουκρανία που αφορούσε κατασκευές προετοιμασίας για το EURO 2012, με συναλλαγές επιχειρηματιών και πολιτικών αξιωματούχων⁴¹⁵, ενώ το 2011 στην Πολωνία υπήρξε καταγγελία για ύποπτες συνομιλίες μεταξύ αξιωματούχων της ομοσπονδίας σχετικά με κατασκευαστικά έργα της⁴¹⁶.

Σκάνδαλα για δωροδοκίες παικτών εντοπίστηκαν σε διάφορες χώρες με στόχο τον επηρεασμό της τελικής κατάταξης στα εθνικά πρωταθλήματα. Στη δεκαετία του 1990, στη Γαλλία, η ομάδα Marseille υποβιβάστηκε στη δεύτερη κατηγορία για υπόθεση δωροδοκίας προκειμένου να κερδίσει τον τίτλο πρωταθλήματος⁴¹⁷. Για τον ίδιο λόγο, το 2004 στην Πορτογαλία ο πρόεδρος της F.C. Porto, Jorge Nuno Pinto da Costa, μαζί με άλλους 22 υψηλόβαθμους αξιωματούχους

⁴¹² De Sanctis FM, 2016: 1-10

⁴¹³ Di Ronco, A. & Lavorgna, A., 2014: 176-195

⁴¹⁴ De Sanctis FM, 2016: 1-10

⁴¹⁵ The Guardian, 20-6-2012

⁴¹⁶ Deutsche Welle, 6-6-2012

⁴¹⁷ Independent, 13-7-1993

κατηγορήθηκε για δωροδοκίες διαιτητών⁴¹⁸. Παρόμοια περίπτωση υπήρξε και στην Ελλάδα, στα τέλη της δεκαετίας 1990, που πήρε την ονομασία «παράγκα» και αφορούσε επηρεασμό διαιτητών για καθορισμό αγώνων προς όφελος συγκεκριμένων ομάδων, χωρίς όμως τελικά να υπάρξουν ποινικές ευθύνες. Αντίθετα το 2011, το σκάνδαλο «Koriorolis» οδήγησε στη φυλακή κάποιους προέδρους ομάδων, για τον ίδιο λόγο, ενώ κατηγορήθηκε και η ηγεσία της ΕΠΟ για συμμετοχή στελεχών της στο σκάνδαλο, και συνολικά το χαρακτηρισμό των εμπλεκόμενων ως μέλη εγκληματικής οργάνωσης⁴¹⁹.

Στην Ιταλία, το μεγαλύτερο σκάνδαλο δωροδοκιών και καθορισμού παιχνιδιών, που ονομάστηκε «Calciorolis», αποκαλύφθηκε το 2006, και αφορούσε την περίοδο 2004/05 με εμπλοκή κορυφαίων ιταλικών ομάδων Milan, Fiorentina, Lazio και Juventus, από τις οποίες οι τρεις πρώτες τιμωρήθηκαν με αφαίρεση βαθμών ενώ η Juventus με υποβιβασμό στη δεύτερη κατηγορία⁴²⁰. Η δημοσιοποίηση τηλεφωνικών, όπου αποκαλύφθηκαν πολλαπλές δωροδοκίες διαιτητών για τον καθορισμό αγώνων στην πρώτη κατηγορία. Η μελέτη του Nemec συνεργατών του, αναφέρεται σε παρόμοιες υποθέσεις διαφθοράς με δωροδοκίες αξιωματούχων και διαιτητών στο Τσέχικο και Σλοβακικό ποδόσφαιρο τη δεκαετία του 2000, για τη χειραγώγηση αγώνων⁴²¹. Στην Πολωνία υποβιβάστηκαν σύλλογοι που κατηγορήθηκαν για καθορισμό αγώνων και τιμωρήθηκε παίκτης που παραδέχτηκε υπόθεση δωροδοκίας προκειμένου η ομάδα του να κερδίσει συμμετοχή σε διοργάνωση της UEFA⁴²². Στην Τουρκία αποκαλύφθηκε το 2011, με την ονομασία «Davike Davası», και αφορούσε προκαθορισμό αποτελέσματος αγώνων. Φυλακίστηκαν 31 άτομα, μεταξύ αυτών ο πρόεδρος της ομάδας Fenerbahçe και άλλοι αξιωματούχοι και παίκτες, ενώ αρκετοί από αυτούς δικάστηκαν και για δημιουργία και συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση⁴²³. Αν και αργότερα σχεδόν όλοι απαλλάχτηκαν από τις κατηγορίες, για διαδικαστικούς λόγους (λόγω απαράδεκτου και παράνομου τρόπου συλλογής στοιχείων), αφαιρέθηκε το πρωτάθλημα από τη Fenerbahçe, η UEFA την απέκλεισε από το CL.

⁴¹⁸ The Guardian, 20-12-2004

⁴¹⁹ Manoli, A. E., Antonopoulos, A.G., Bairner, A., 2017: 1-17

⁴²⁰ Distaso, W., Leone, L., Maimone, D., Patti, A., Navarra, P., 2012: 1-27

⁴²¹ Nemec, J. & Miroslav N., Bastekova, A., 2014

⁴²² Deutsche Welle, 6-6-2012

⁴²³ Yilmaz, S., Manoli, A.E., Antonopoulos, A.G., 2019: 375–393

Η διαφθορά για τον καθορισμό αγώνων διαιωνίζεται σε όλα σχεδόν τα αθλήματα και περισσότερο στο ποδόσφαιρο. Πριν ακόμη ο λόγος του καθορισμού αγώνων να είναι ο στοιχηματισμός, ο κύριος λόγος ήταν η κατάκτηση πρωταθλήματος, η αποφυγή υποβιβασμού ή προώθηση σε ανώτερη κατηγορία. Όλοι οι συγγραφείς βεβαιώνουν ότι η ύπαρξη «οργανωμένου εγκλήματος», παράνομων αγορών και διαφθορά στον κόσμο του αθλητισμού, και η εκδήλωσή του, σφυρηλατείται από τις τεράστιες νεοφιλελεύθερες πιέσεις και δυνάμεις⁴²⁴. Οι Di Ronco και Lavorgna, υποστηρίζουν ότι το οργανωμένο έγκλημα έχει διεισδύσει στο ιταλικό ποδόσφαιρο με τη συμμετοχή όλων σχεδόν των ομάδων της ιταλικής μαφίας. Επισημαίνουν ότι χρησιμεύει για την εξασφάλιση κοινωνικής συναίνεσης, τη στράτευση νέων μελών και ως ευκαιρία για ανάπτυξη σχέσεων με τοπικούς επιχειρηματίες και πολιτικούς, μέσω χορηγιών σε ομάδες⁴²⁵. Τη σχέση του ποδοσφαίρου με το οργανωμένο έγκλημα τονίζει και ο De Sanctis θεωρώντας ότι είναι αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης αυτής της βιομηχανίας⁴²⁶. Ο D. Forrest υποστηρίζει τη αυξανόμενη σύνδεση του ποδοσφαίρου με το εγκληματικά συνδικάτα της Ασίας, της Ανατολικής και Νότιας Ευρώπης⁴²⁷. Ωστόσο, η σχέση του οργανωμένου εγκλήματος με την οικονομία του ποδοσφαίρου αφορά κυρίως τη χειραγώγηση αγώνων για λόγους στοιχήματος και το ξέπλυμα «μαύρου» χρήματος, που θα αναλυθούν στο επόμενο κεφάλαιο.

Οι Baroncelli και Fella, μελετώντας την περίπτωση του Calciopoli, υποστηρίζουν ότι αυτό το σκάνδαλο θα πρέπει να ερμηνευθεί ως το σωρευτικό αποτέλεσμα μιας σειράς παραγόντων, μεταξύ των οποίων ήταν 1) αυξημένος εσωτερικός και διεθνής ανταγωνισμός και οικονομικά προβλήματα, 2) κακή διοικητική νοοτροπία, 3) έλλειψη δεοντολογίας, και 4) η ανοχή του πολιτικού κόσμου σε ένα αυξανόμενο επίπεδο παράνομης συμπεριφοράς στο ποδοσφαιρικό σύστημα⁴²⁸. Τα σκάνδαλα που αναφέρθηκαν είχαν κυρίως ως στόχο την αγωνιστική επιτυχία των ομάδων και τα οφέλη από τη συμμετοχή στις ευρωπαϊκές διοργανώσεις. Αρκετοί αναλυτές θεωρούν ότι υπάρχει πρόσφορο έδαφος για τη διαφθορά, που αφορά τον καθορισμό αγώνων, λόγω δύο σημαντικών παραγόντων: α) τους χαμηλούς μισθούς των ποδοσφαιριστών, κυρίως στις μικρότερες ομάδες καθώς και στα πρωταθλήματα

⁴²⁴ Antonopoulos, G., 2015: 1-7

⁴²⁵ Di Ronco, A. & Lavorgna, A., 2014: 176-195

⁴²⁶ De Sanctis FM, 2016: 1-10

⁴²⁷ Forrest, D., 2013: 177-197

⁴²⁸ Baroncelli, A. & Fella, S., 2006: 226-248

αναπτυσσόμενων χωρών και της Ανατολικής Ευρώπης, και β) τις χαμηλές οικονομικές απολαβές των διαιτητών, που τους κάνει ευάλωτους στις «προσφορές» για τη χειραγώγηση αγώνων, καθώς και στην εξάρτησή τους από τις ποδοσφαιρικές αρχές που τους διοικούν. Έτσι ο Mauro, στην ανάλυσή του για τα αίτια της διαφθοράς, αναφέρει ότι βασικός λόγος διαιώνισης της δωροδοκίας είναι οι χαμηλοί μισθοί ορισμένων κατηγοριών υπαλλήλων που αναζητούν καλύτερα εισοδήματα⁴²⁹. Στην έρευνά τους οι Boeri και Severgnini για το σκάνδαλο Calciopoli στην Ιταλία, σχετικά με τον επηρεασμό των διαιτητών προκειμένου να χειραγωγήσουν αγώνες, υποστηρίζουν ότι εκτός των οικονομικών κινήτρων προς τους διαιτητές, σημαντικότερος παράγοντας είναι οι υποσχέσεις από διεφθαρμένους αξιωματούχους για την ανέλιξη και τη διεθνή καριέρα σε όσους θα δεχόταν να χειραγωγήσουν αγώνες⁴³⁰. Οι συγγραφείς θεωρούν ότι οι διαιτητές είναι ο αδύναμος κρίκος της ποδοσφαιρικής βιομηχανίας. Στις περιπτώσεις αυτές επιβεβαιώνεται η θεωρία της ορθολογικής επιλογής για την ατομική λήψη αποφάσεων, προβάλλοντας τα οφέλη/κίνητρα, όπως εισόδημα, σταδιοδρομία, ως μεμονωμένους παράγοντες που επηρεάζουν τη διαφθορά.

Στην Ελλάδα, μετά το σκάνδαλο Κορίopolis το 2011, υπήρξαν καταγγελίες για στημένους πίνακες διαιτητών με έναν από τους βασικούς υπόπτους τον τότε πρόεδρο της ΕΠΟ Γ. Σαρρή⁴³¹, ενώ ο κ. Σάββας, παράγοντας της ΕΠΟ, καταθέτοντας πρόσφατα στην Επιτροπή Δεοντολογίας της ΕΠΟ, που διερευνά υπόθεση καθορισμού αγώνων, υποστήριξε ότι «...πουλούσαν εκδούλευση στις Ενώσεις, βάζοντας διαιτητές στους πίνακες», μιλώντας για μεθόδευση στην επιλογή των διαιτητών⁴³². Συμβάντα προπηλακισμού και ξυλοδαρμού διαιτητών που αγωνιζόταν στην πρώτη κατηγορία είναι αρκετά. Σε άρθρο αθλητικής ιστοσελίδας απαριθμούνται 33 συνολικά τέτοιου είδους επιθέσεις από το 2009 έως σήμερα⁴³³. Ωστόσο, έως σήμερα καμία υπόθεση δεν έχει διαλευκανθεί από τη δικαιοσύνη. Επιθέσεις έχουν πραγματοποιηθεί σε δημοσιογράφους, όπως το 2004 η δολοφονική επίθεση στον Φίλιππο Συρίγο⁴³⁴, ο οποίος είχε ασχοληθεί με το σκάνδαλο ντόπινγκ

⁴²⁹ Mauro, P., 1997: 1-13

⁴³⁰ Boeri, T. & Severgnini B., 2011: 349-359

⁴³¹ Πρώτο θέμα, 9-4-2013

⁴³² Enwsi, 1-7-2020

⁴³³ Sport24, 19-12-2018

⁴³⁴ Ριζοσπάστης, 19-10-2004

στους Ολυμπιακούς Αγώνες, και δύο φορές στον Άρη Ασβεστά (2012 και 2018), ο οποίος είχε ασχοληθεί με το ζήτημα των στημένων αγώνων του 2011⁴³⁵.

Αν και τα φαινόμενα διαφθοράς έχει αναπτυχθεί σε ισχυρές ομάδες μεγάλης δημοτικότητας, εν τούτοις μεγάλη μερίδα φιλάθλων κρατά ανεκτική στάση, ενώ σε πολλές περιπτώσεις, λόγω της ανάπτυξης κοινωνικής ταυτότητας μέσω της συμμετοχής στο σύλλογο, γίνεται ευνοϊκή και συγχωρητική για το σύλλογο⁴³⁶. Αντίθετα κρατούν σκληρή στάση απέναντι στα πρόσωπα που εμπλέκονται σε σκάνδαλο. Έτσι, οι φίλαθλοι παραμένουν ανεκτικοί σε κρούσματα διαφθοράς. Στην Αγγλία, αν και υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις όπου αποδείχθηκε διαφθορά, οι φίλαθλοι πιστεύουν ότι οι παίκτες είναι καλά καλυμμένοι, ενώ στις περιπτώσεις που παράγοντες μίλησαν δημόσια για κρούσματα διαφθοράς από παίκτες δεν είχαν την ανάλογη υποστήριξη, αντίθετα οι αποκαλύψεις τους αγνοήθηκαν⁴³⁷. Στην Ιταλία, παρά τις τιμωρίες των ομάδων λόγω του σκανδάλου Calciopoli, αυτές επηρεάστηκαν μόνο βραχυπρόθεσμα και στη συνέχεια επανήλθαν σε ανταγωνιστικές θέσεις και συμμετοχές σε ευρωπαϊκές διοργανώσεις⁴³⁸. Όμως επιπτώσεις στη δημοτικότητα του πρωταθλήματος με διαρκή μείωση εισιτηρίων, δεν αποφεύχθηκαν. Επιπλέον, άλλη έρευνα έδειξε ότι οι μετοχές των ομάδων που τιμωρήθηκαν για τη συμμετοχή τους στο σκάνδαλο Calciopoli, παρά την αστάθεια της πρώτης περιόδου, στη συνέχεια παρουσίασαν αυξητικές τάσεις ώστε να ξεπεράσουν και την προ σκανδάλου εποχή⁴³⁹. Το γεγονός αυτό αποδίδεται εν μέρει στη συμπεριφορά των επενδυτών, αλλά οφείλεται και στην αντίδραση των οπαδών, αφού η ισχυρή κοινωνική ταυτότητα που έχει δημιουργηθεί, λόγω της συμμετοχής τους στο σύλλογο, τους ωθεί σε αγορές μετοχών ενώ προσελκύει και νέους οπαδούς επενδυτές που επιθυμούν να υποστηρίξουν το σύλλογο.

Τα τελευταία χρόνια τα κυριότερα και σοβαρότερα κρούσματα διαφθοράς αφορούν τη χειραγώγηση αγώνων προκειμένου να αποκομίσουν κέρδη από το στοιχηματισμό. Η τεράστια ανάπτυξη του σύγχρονου ποδοσφαίρου οδήγησε στην αύξηση των εσόδων από το στοίχημα, έτσι ώστε να δημιουργηθούν πολλές εταιρείες στοιχημάτων με σημαντικά κέρδη. Από την άλλη πλευρά, αυτό αποτέλεσε μια μεγάλη ευκαιρία για τις ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος να διευρύνουν τον κύκλο των

⁴³⁵ Το Βήμα, 3-9-2012

⁴³⁶ Chien, P. M., Kelly, S. J., Weeks, C. S., 2016: 490-505

⁴³⁷ Smaje, D. & Maher, A., 2010: 169-178

⁴³⁸ Carmichael, F., Rossi, G., Thomas, D., 2017: 34-57

⁴³⁹ Mazanov, J., Gabriele Lo, T., Connor, J., Keiran, S., 2012: 92 - 114

«εργασιών» τους. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και η διεθνοποίηση του ποδοσφαίρου ήταν παράγοντες που συνέβαλλαν προς αυτή την εξέλιξη.

Δ.2.2. Ο ρόλος του στοιχήματος στη χειραγώγηση αγώνων .

Ο καθορισμός αγώνων για τους λόγους που αναλύθηκαν παραπάνω αποτελεί τη μία πλευρά της διαφθοράς στο σύγχρονο ποδόσφαιρο. Η χειραγώγηση αγώνων για στοιχηματικούς λόγους είναι ίσως το πιο σημαντικό πρόβλημα στο σύγχρονο ποδόσφαιρο, αφού η διαφθορά αξιωματούχων, παικτών, προπονητών, διαιτητών και όσων εμπλέκονται συνολικά με αυτό, έχει πλήξει σε πολύ μεγάλο βαθμό την αξιοπιστία και τη φήμη του. Παράλληλα, αποτέλεσε μεγάλη ευκαιρία ώστε να εμπλακεί εντονότερα το οργανωμένο έγκλημα, αφού τα τεράστια ποσά που διακινούνται ασκούν μεγάλη έλξη στη βαριά εγκληματικότητα και δημιουργούν ευκαιρίες και για άλλες μορφές εγκληματικής δράσης.

Το στοίχημα ή οι προβλέψεις (football pools), σύμφωνα με βρετανικό άρθρο ξεκίνησε πριν σχεδόν 100 χρόνια και μέσα σε λίγους μήνες εκατοντάδες χιλιάδες φίλαθλοι αγόραζαν κουπόνια προβλέποντας αποτελέσματα των παιχνιδιών του Σαββάτου ώστε να κερδίσουν χρηματικά έπαθλα⁴⁴⁰. Οι προβλέψεις παιχνιδιών εξαπλώθηκαν σε όλο τον κόσμο, με την πάροδο των ετών, και γινόταν μέσω διαφόρων παιχνιδιών. Στην Ελλάδα το κουπόνι ονομαζόταν ΠΡΟΠΟ και είχε τεράστια επιτυχία από το 1959 (01-03-1959), όταν ξεκίνησε, έως τα τελευταία χρόνια. Σήμερα έχει ελάχιστη απήχηση και το μερίδιό του στον ΟΠΑΠ δεν ξεπερνά το 3%, αφού όπως αναφέρεται, ο Έλληνας παίκτης του 21^{ου} αιώνα ζει και αναπνέει για το στοίχημα και το ΚΙΝΟ⁴⁴¹.

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και ευκολία πρόσβασης σε όλα τα πρωταθλήματα παγκοσμίως, οδήγησε στην εξάπλωση του στοιχηματισμού. Παράλληλα, η διεθνοποίηση των αγορών και συνεπώς και των εταιρειών στοιχημάτων, έδωσε την ευκαιρία σε άτομα και ομάδες του εγκλήματος να απλώσουν τα «πλοκάμια» τους στο ποδόσφαιρο, με την αύξηση του παράνομου στοιχήματος. Τις αρνητικές επιπτώσεις του στοιχηματισμού στον αθλητισμό επισημαίνουν και οι Forrest και Simmons, υποστηρίζοντας ότι οι φόροι που επιβάλλονταν στο νόμιμο στοίχημα ήταν ένας παράγοντας αύξησης του παράνομου στοιχήματος, έχοντας ως

⁴⁴⁰ BBC, 3-10-2013

⁴⁴¹ Sansimera, 2020

αρωγό την ανάπτυξη της τεχνολογίας⁴⁴². Το διαφορετικό νομικό πλαίσιο της κάθε χώρας βοήθησε στην είσοδο του οργανωμένου εγκλήματος που τα τελευταία χρόνια κερδίζει υπέρογκα ποσά χειραγωγώντας αγώνες, με συνέπεια τον καθορισμό των αποτελεσμάτων. Η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη χειραγωγή των αθλητικών αγώνων (2014), ορίζει: «ως χειραγωγή αθλητικών αγώνων» νοείται σκόπιμη συμφωνία, πράξη ή παράλειψη που αποσκοπεί στην αθέμιτη αλλοίωση του αποτελέσματος ή της εξέλιξης αθλητικού αγώνα, προκειμένου να καταργηθεί εξ ολοκλήρου ή εν μέρει η απρόβλεπτη φύση του συγκεκριμένου αθλητικού αγώνα, με στόχο την απόκτηση αθέμιτου πλεονεκτήματος για ίδιο συμφέρον ή προς όφελος άλλων»⁴⁴³.

Η χειραγωγή των αγώνων αποτελεί ένα παγκόσμιο πρόβλημα καθώς συμβαίνει ακόμα και στις πιο ισχυρές ποδοσφαιρικά χώρες και τις τελευταίες δύο δεκαετίες έχει συνδυασθεί περισσότερο με τον στοιχηματισμό. Η ανάπτυξη του διασυνοριακού εγκλήματος μειώνει τον κρατικό έλεγχο και επιτρέπει στα δίκτυα του οργανωμένου εγκλήματος να αναπτύσσουν τις δραστηριότητές τους ευκολότερα, αλλά και να διατηρούν στο «σκοτάδι» το μεγαλύτερο μέρος των παράνομων συναλλαγών τους. Από το 2013, ο πρώην διευθυντής της Interpol και τότε διευθυντής ασφάλειας της FIFA, δήλωσε ότι το οργανωμένο έγκλημα έχει μετακινηθεί από τις αρχικές εγκληματικές του δραστηριότητες και έχει στραφεί στον καθορισμό αγώνων, αφού έχει λιγότερο κίνδυνο και προοπτική για περισσότερα κέρδη ⁴⁴⁴. Όπως αναφέρουν οι Preston και Szymanski, όπως κάθε είδος διαγωνισμού είναι ευπαθές στη δωροδοκία έτσι και το ποδόσφαιρο, η ύπαρξη παιχνιδιών στοιχήματος είτε νόμιμου είτε παράνομου οδηγεί σχεδόν αναπόφευκτα στη χειραγωγή αγώνων, και αυτό στο μέτρο του δυνατού θα πρέπει να απαγορευτεί⁴⁴⁵.

Οι περιπτώσεις χειραγωγής παιχνιδιών τις τελευταίες δύο δεκαετίες, για επίτευξη κερδών μέσω στοιχήματος, είναι πάρα πολλές και αφορούν τα περισσότερα πρωταθλήματα του κόσμου. Ο καθορισμός παιχνιδιών με στόχο τα κέρδη από το στοίχημα, έχει δύο μορφές: α) όταν η χειραγωγή γίνεται από παίκτες, διαιτητές ή αξιωματούχους ομάδων, που συμμετέχουν στο παιχνίδι με σκοπό το ατομικό κέρδος, και θεωρούνται ως μικρότερα εγκλήματα με λιγότερες συνέπειες, και β) όταν η χειραγωγή γίνεται από εγκληματικές οργανώσεις, που μπορεί να χρησιμοποιούν

⁴⁴² Forrest, D. & Simmons R., 2003: 598-611

⁴⁴³ EU, 22-6-2013

⁴⁴⁴ Fifa, 16-1-2013

⁴⁴⁵ Preston, I. & Szymanski, S., 2003: 612-624

πολλούς συμμετέχοντες, συστηματικά και για μεγάλο χρονικό διάστημα έχοντας πολύ μεγαλύτερες οικονομικές συνέπειες από την πρώτη κατηγορία ⁴⁴⁶. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Gift και Miner, στη πρώτη κατηγορία εμπλέκονται οι «μοναχικοί λύκοι», ενώ στην δεύτερη περιλαμβάνονται τεράστια δίκτυα εγκληματικότητας⁴⁴⁷.

Το 2011 ο Γερμανός παίκτης ομάδας δεύτερης κατηγορίας Rene Schnitzler, τιμωρήθηκε με αποκλεισμό από το ποδόσφαιρο για 2,5 χρόνια αφού ομολόγησε συμμετοχή σε καθορισμό αγώνων, και δήλωσε εθισμένος στο στοίχημα, με συνέπεια να έχει χρέη και να δεχθεί να λάβει χρήματα από Ολλανδό παίκτη και μεσολαβητή για τον λόγο αυτό⁴⁴⁸. Περιπτώσεις όπως αυτή έχουν αυξηθεί τα τελευταία χρόνια, αφού ο εθισμός παικτών και φιλάθλων στο τζόγο έχει εξελιχθεί σε σημαντικό κοινωνικό ζήτημα. Ο Jones και οι συνεργάτες του υποστηρίζουν ότι ο περιορισμός του μάρκετινγκ τυχερών παιχνιδιών στον αθλητισμό είναι δικαιολογημένος αφού οι ζημιές που προκαλούνται εκτείνονται πέρα από τον μεμονωμένο παίκτη και προκαλούν σημαντική κοινωνική βλάβη⁴⁴⁹. Το 2000, η υπόθεση Hoyzer αποτέλεσε το πρώτο μεγάλο σκάνδαλο χειραγώγησης αγώνων ποδοσφαίρου στη Γερμανία. Ο διαιτητής ανώτερης κατηγορίας Hoyzer συμμετείχε σε χειραγώγηση 23 αγώνων στο γερμανικό πρωτάθλημα, σε συνεργασία με την εγκληματική οργάνωση του Ante Sapina⁴⁵⁰. Το 2005 ο Hoyzer καταδικάστηκε σε φυλάκιση για απάτη και ο Sapina για χειραγώγηση αγώνων.

Το 2011 στην Ιταλία το σκάνδαλο Scommessopoli αφορούσε χειραγώγηση αγώνων για κέρδη από το στοίχημα, με ανάμειξη αρκετών παικτών της πρώτης κατηγορίας και υπερεθνικών εγκληματικών δικτύων που εξαπλώνονταν σε Σιγκαπούρη, Ευρώπη, Άπω Ανατολή και Νότια Αμερική, και όπως αποδείχτηκε εξελισσόταν για αρκετά χρόνια⁴⁵¹. Επικεφαλής του εγκληματικού δικτύου ήταν ο Tan Seet Eng ενώ έγιναν συλλήψεις αρκετών διάσημων ποδοσφαιριστών⁴⁵². Ωστόσο, το μεγαλύτερο σκάνδαλο αποκαλύφθηκε και πάλι στη Γερμανία το 2011 και αποκάλυψε το μέγεθος της εισόδου του οργανωμένου εγκλήματος στο ποδόσφαιρο. Η υπόθεση αφορούσε ένα τεράστιο αριθμό παιχνιδιών που χειραγωγήθηκαν, με

⁴⁴⁶ ICSS programme, 2014: 27-28

⁴⁴⁷ Gift, T. & Miner, A., 2017: 127-161

⁴⁴⁸ Si soccer, 19-7-2011

⁴⁴⁹ Jones, C., Robyn P., Gemma R., 2019: 163-175

⁴⁵⁰ Feltes, T., 2014: 15-30

⁴⁵¹ Bleacher report, 2020

⁴⁵² Di Ronco, A. & Lavorgna, A., 2014: 176-195

υπερεθνικό δίκτυο, περιλαμβάνοντας συνολικά 32 αγώνες στη Γερμανία και εκατοντάδων άλλων, που αφορούσαν ευρωπαϊκά πρωταθλήματα, προκριματικούς παγκοσμίου κυπέλλου, Europa League, ακόμη και τρία παιχνίδια του Champion League⁴⁵³. Η εγκληματική οργάνωση που είχε ηγέτη πάλι τον Sarina, ήταν υπό παρακολούθηση από τις γερμανικές αρχές για εμπόριο ναρκωτικών και δίκτυο πορνείας, ώστε να αποδειχθεί τελικά ότι η χειραγώγηση αγώνων από την ίδια ομάδα, που είχε συνδέσμους σε Ευρώπη και Ασία, αποτελούσε πεδίο «ξεπλύματος» μαύρου χρήματος από τις άλλες εγκληματικές δραστηριότητες. Αποκαλύφθηκε ένα τεράστιο δίκτυο εμπλεκόμενων ατόμων, ενώ ακολούθησαν επιπλέον συλλήψεις στη Γερμανία στην Ελβετία, στην Τουρκία και σε άλλες χώρες, με συμμετοχή δεκάδων παικτών, όπως και διαιτητών ώστε η UEFA να αποκλείσει ισοβίως δύο εμπλεκόμενους διαιτητές. Το δίκτυο αυτό επέλεγε συχνά παιχνίδια από χώρες με πρωταθλήματα μικρής εμβέλειας, όπως Μάλτα, Φιλανδία, κλπ. Όπως αναφέρουν οι Aquilina και Chetcuti, κατά τη διάρκεια της δίκης Sarina, αποκαλύφθηκε χειραγώγηση αγώνα το 2009 που αφορούσε και την Εθνική ομάδα της Μάλτας, όπου στον αγώνα με αντίπαλο τη Νορβηγία δέχθηκε 3 τέρματα σε 18 λεπτά⁴⁵⁴. Το τελικό σκορ ήταν 4-0, ενώ υπήρξαν σημαντικά ποσά στοιχηματισμού για περισσότερα από 3 τέρματα στον αγώνα αυτό.

Μέσα από αυτές τις υποθέσεις εντοπίστηκε και η σύνδεση των εγκληματικών οργανώσεων με τις ασιατικές αγορές στοιχημάτων, δείχνοντας το μέγεθος των παράνομων δραστηριοτήτων. Η Ασία χαρακτηρίζεται ως το σημαντικότερο κέντρο των εταιρειών στοιχημάτων, αλλά παράλληλα αποτελεί και τόπο εξάπλωσης και λειτουργίας παράνομων εταιρειών στοιχημάτων. Σύμφωνα με την Ειδική Ομάδα κατά των παράνομων στοιχημάτων της Ασιατικής Ομοσπονδίας το παράνομο στοίχημα στις ασιατικές χώρες έχει τεράστια ανάπτυξη και φτάνει στο 80% των συνολικών στοιχημάτων.⁴⁵⁵ Το 2017 το ύψος ήταν από 340 δις δολάρια ΗΠΑ έως 1,7 τρις, ενώ μερικοί πιστεύουν ότι θα μπορούσε να έχει προσεγγίσει το ποσό των 3 τρις δολαρίων ΗΠΑ. Επιπλέον υποστηρίζουν την άμεση σύνδεση του οργανωμένου εγκλήματος με τα παράνομα στοιχήματα, ενώ η ανάπτυξη του διαδικτυακού στοιχήματος μειώνει τον κίνδυνο εντοπισμού των εγκληματικών ομάδων, με συνέπεια να αποτελεί ελκυστικό τόπο δραστηριοποίησης των

⁴⁵³ Feltes, T., 2014: 15-30.

⁴⁵⁴ Aquilina, D. & Chetcuti A., 2013: 1-22

⁴⁵⁵ Asian Racing Federation, 2018: 9

εγκληματικών ομάδων⁴⁵⁶. Ο Sapina έχει δηλώσει, «στις κανονικές αγορές δεν είναι απλώς δυνατό να κερδίσετε το είδος των χρημάτων που μπορείτε να κερδίσετε στην Ασία», δείχνοντας το καταλυτικό ρόλο των ασιατικών εταιρειών στοιχήματος⁴⁵⁷.

Ο καθορισμός αγώνων ευδοκμεί στις ασιατικές χώρες με συνεχή σκάνδαλα που είχαν συνέπεια τη διακοπή των πρωταθλημάτων σε ορισμένες από αυτές. Έτσι, το 2004 ο Yang Zuwu, διευθυντής της ομάδας Beijing Hyundai και άλλοι αξιωματούχοι ομάδων, δήλωναν ότι οι αγώνες στο κινέζικο πρωτάθλημα ήταν τόσο διεφθαρμένοι που ήταν αδύνατο να εξελιχθεί τίμιο πρωτάθλημα⁴⁵⁸. Το 2011 αρκετοί παίκτες στο πρωτάθλημα της Νότιας Κορέας τιμωρήθηκαν για τη συμμετοχή σε καθορισμό αγώνων και σε στοιχηματισμό⁴⁵⁹. Συνολικά, όπως αναφέρει ο Hill, τη δεκαετία του 2000 τα πρωταθλήματα Σιγκαπούρης, Μαλαισίας, Ταϊλάνδης, Βιετνάμ και Ινδονησίας είχαν καταρρεύσει λόγω καθορισμού αγώνων⁴⁶⁰.

Η πιο μεγάλη τιμωρία για καθορισμό αγώνων από την UEFA επιβλήθηκε στην Αλβανική ομάδα Skenderbeu με δεκαετή αποκλεισμό και πρόστιμο 1,3 εκατομμυρίων ευρώ, από τις ευρωπαϊκές διοργανώσεις. Η έφεση της ομάδας απορρίφθηκε αφού κρίθηκε ένοχη για προκαθορισμό αποτελέσματος 53 αγώνων στους οποίους περιλαμβάνοντας προκριματικοί για το Champion League και αγώνες του Europa League, την περίοδο από το 2010 έως το 2016⁴⁶¹. Στην Ελλάδα, σημαντική περίπτωση καθορισμού παιχνιδιού ήταν ο αγώνας του Πανιώνιου με τη Δυναμό Τιφλίδας το 2004, στα πλαίσια ευρωπαϊκής διοργάνωσης. Η UEFA ξεκίνησε έρευνες, αφού ο Hoyzer στην ομολογία του, δήλωσε ότι το παιχνίδι αυτό ήταν καθορισμένο⁴⁶², ενώ ο Peter Limacher, αρμόδιος από την UEFA στο πειθαρχικό τμήμα, δήλωσε ότι όλα ξεκίνησαν από τον Πανιώνιο, λέγοντας για τους παράγοντες των ομάδων: «Οι Έλληνες παράγοντες έχουν τρομακτική δύναμη και είναι δικτυωμένοι με το πολιτικό σύστημα», ενώ κατά την επίσκεψή του στην Ελλάδα απειλήθηκε ώστε να σταματήσει την έρευνα⁴⁶³. Εγκέφαλος του καθορισμού ήταν ο Sapina, ο οποίος

⁴⁵⁶ Asian Racing Federation, 2018: 12

⁴⁵⁷ New York Times, 7-1-2011

⁴⁵⁸ Hill, D., 2010: 38 - 52

⁴⁵⁹ BBC, 9-6-2011

⁴⁶⁰ Hill, D., 2010: 38 - 52

⁴⁶¹ The Guardian, 19-03-2018

⁴⁶² The Guardian, 16-2-2015

⁴⁶³ In, 24-11-2009

καταδικάστηκε ερήμην το 2018 με κάθειρξη 16 ετών, που φέρεται να είπε στον Hoyzer: « η Ελλάδα είναι ο παράδεισος όσων στήνουν αγώνες»⁴⁶⁴.

Η έρευνα για το σκάνδαλο Κοριόπολις, που ξεκίνησε μετά από υποδείξεις της UEFA για 41 αγώνες ως χειραγωγημένους⁴⁶⁵, έδειξε ότι υπήρξε καθορισμός αγώνων σε αρκετές περιπτώσεις, με αποτέλεσμα να προφυλακιστούν πρόεδροι ομάδων και να είναι υπόδικοι παίκτες, διαιτητές, προπονητές και παράγοντες ομάδων, σε μία υπόθεση που για μερικούς δεν έχει τελεσιδικήσει ακόμη έως σήμερα. Στην έρευνά τους η Manoli και οι συνεργάτες της, αναλύουν τη συμμετοχή προέδρων ομάδων και τη συναλλαγή με παίκτες οι οποίοι δέχθηκαν, σε μερικές περιπτώσεις υπό απειλή σωματικής βλάβης, να συμμετάσχουν στη χειραγωγή αγώνων, έχοντας στόχο το εύκολο και γρήγορο κέρδος, παραβλέποντας τις επιπτώσεις των πράξεων τους⁴⁶⁶.

Η εταιρεία Sportradar, ειδικευμένη στην ανίχνευση χειραγωγημένων παιχνιδιών, εντόπισε τα επόμενα χρόνια 300 ύποπτους για χειραγωγή αγώνες τόσο της Superleague όσο και της Football League, ενώ μερικοί αφορούσαν και αγώνες των πρωταθλημάτων νέων, κάτω των 19 ετών⁴⁶⁷. Ωστόσο έως σήμερα, παρά τις έρευνες και τα μέτρα πρόληψης και ελέγχου που επιβάλλονται, όπως άνοιγμα λογαριασμών, κλπ, δεν έχει καταδικαστεί καμία ομάδα ή παράγοντας, από αυτούς που φέρονται να εμπλέκονται. Η βαθιά κρίση αξιοπιστίας του Ελληνικού ποδοσφαίρου, επισημαίνεται σε άρθρο αθλητικής ιστοσελίδας, όπου αναφέρεται ότι για το 2017 υπήρξαν αναφορές ότι το 75% των αγώνων της Ελληνικής Football League ήταν καθορισμένοι για το στοίχημα, χωρίς όμως να υπάρξουν κάποιες αλλαγές για τον περιορισμό του φαινομένου⁴⁶⁸. Τα τελευταία χρόνια τα ποσά που ξοδεύονται για το παράνομο στοίχημα αυξάνονται συνεχώς. Σύμφωνα με την έκθεση του National Sport Integrity Greece (2016), έφτασε στο ύψος των έξι δις ευρώ ενώ μέσω ίντερνετ ανήλθε σε ένα δις ευρώ⁴⁶⁹.

Τα σκάνδαλα χειραγώγησης αγώνων για χρηματικά οφέλη από το στοίχημα είναι πολλά τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Σε ένα σύμπλεγμα αποτελούμενο από τη μία πλευρά από άτομα που συμμετέχουν στο ποδόσφαιρο, όπως παίκτες, προπονητές,

⁴⁶⁴ Η άποψη, 8-3-2018

⁴⁶⁵ Petropoulos, N., & Maguire, R., 2013: 89-99

⁴⁶⁶ Manoli, A. E., Antonopoulos, A.G., Bairner, A., 2017: 1-17

⁴⁶⁷ Φως online, 15-12-2019

⁴⁶⁸ Inside world football, 30-1-2018

⁴⁶⁹ Icce, 5/2016

παράγοντες, διαιτητές, και από την άλλη εταιρείες στοιχημάτων, και ομάδες οργανωμένου εγκλήματος με υπερεθνικά δίκτυα, το ποδόσφαιρο και η οικονομία του βρίσκεται σε αυξανόμενο κίνδυνο οικονομικών απωλειών και μείωση της αξιοπιστίας του. Πολλοί αναλυτές αναφέρουν ότι η χειραγώγηση των αγώνων είτε για θέματα ανταγωνισμού είτε για κέρδη από το στοίχημα έχει αποτέλεσμα την απομάκρυνση βασικών χορηγών των πρωταθλημάτων και των ομάδων. Ο Chien και οι συνεργάτες του, υποστηρίζουν ότι η χειραγώγηση αγώνων και η ταχεία διάδοσή τους, λόγω της ανάπτυξης των κοινωνικών μέσων και των MME, σε συνδυασμό με τη δημοτικότητα του ποδοσφαίρου, έχει συνέπεια την αρνητική δημοσιότητα ώστε να υπάρχουν σημαντικές οικονομικές απώλειες από αποσύρσεις χορηγίας, λόγω του φόβου της μετακύλισης των αρνητικών επιπτώσεων στις εταιρείες-χορηγούς⁴⁷⁰. Ο Hill επισημαίνει και αυτός ότι μερικά από τα πρωταθλήματα ποδοσφαίρου έχασαν εκατοντάδες εκατομμύρια δολάρια από χορηγίες λόγω διαφθοράς. Όπως αναφέρει, η κατάρρευση του Κινεζικού πρωταθλήματος (CSL) και άλλων ασιατικών πρωταθλημάτων ποδοσφαίρου λόγω διαφθοράς μεταξύ των παικτών και των διαιτητών συνοδεύτηκαν από απώλειες εταιρικών χορηγιών εκατοντάδων εκατομμυρίων δολαρίων⁴⁷¹. Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Forrest, αναφέροντας ότι η διαφθορά και η χειραγώγηση αγώνων συνιστά απειλή για τα εμπορικά και οικονομικά συμφέροντα της ποδοσφαιρικής βιομηχανίας⁴⁷².

Πολλοί μελετητές προσπάθησαν να αναλύσουν τους τρόπους που οργανώνονται τόσες πολλές περιπτώσεις χειραγώγησης αγώνων, καθώς και τις αιτίες της διεύρυνσης και ανάπτυξης αυτής της εγκληματικής δραστηριότητας. Ο Park και οι συνεργάτες του, υποστηρίζουν ότι ορισμένα περιστατικά καθορισμού αγώνων μπορεί να περιλαμβάνουν μικρά δίκτυα ατόμων στα οποία συμμετέχουν μεμονωμένοι παίκτες, προπονητές ή διαιτητές, ενώ έχουν αναφερθεί περιστατικά με μεγάλα δίκτυα ανθρώπων, συμπεριλαμβανομένων παικτών, προπονητών ή και διαιτητών σε συντονισμό με μεσίτες, για χειρισμό των αποτελεσμάτων του παιχνιδιού. Έτσι, αφού ο καθορισμός αγώνων είναι ανθρώπινη συμπεριφορά, το πεδίο των ανθρώπινων δικτύων που εμπλέκονται σε περιστατικά διόρθωσης αγώνα πρέπει να εξεταστεί κριτικά⁴⁷³. Διέκριναν 4 κατηγορίες καθορισμού αγώνων από τις οποίες οι δύο αφορούσαν περιπτώσεις με στοιχηματισμό, α) καθορισμός αγώνων με χρήματα που

⁴⁷⁰ Chien, P. M., Kelly, S. J., Weeks, C. S., 2016: 490-505

⁴⁷¹ Hill, D., 2010: 38-52

⁴⁷² Forrest, D., 2013: 177-197

⁴⁷³ Park, J.H., Chang-Hwan, C., Jiwun, Y., Girginov, V., 2019: 1-11

εμπλέκονται εντός διαφορετικών δικτύων, και β) χειραγώγηση αγώνα με χρήματα που εμπλέκονται εντός ενός εσωτερικού δικτύου. Ως παράδειγμα για την πρώτη κατηγορία, αναφέρουν τα σκάνδαλα σε Ν. Κορέα (2011)⁴⁷⁴ και Ζιμπάμπουε (περιπτώσεις καθορισμού αγώνων από 2007 έως 2009)⁴⁷⁵, που αφορούσαν περιπτώσεις διασυνοριακού εγκλήματος, ως την απεικόνιση της σύνδεσης ενός εσωτερικού δικτύου, με άμεση σχέση με την απόδοση του παιχνιδιού, και ενός εξωτερικού ανθρώπινου δικτύου χωρίς άμεσο ενδιαφέρον για την απόδοση. Στη δεύτερη κατηγορία, που αφορά την ύπαρξη μόνο εσωτερικού δικτύου, ως παράδειγμα αναφέρουν περίπτωση τεσσάρων παικτών της αγγλικής ομάδας Accrington Stanley Football Club, μια ομάδα κατώτερης κατηγορίας, που στοιχημάτισαν σε παιχνίδι της ομάδας τους με αντίπαλο τη Bury και τελικά κέρδισαν ποσά από το στοίχημα καθώς καθόρισαν το παιχνίδι, χωρίς να αποδεικνύεται συνεργασία με εξωτερικούς συνεργάτες.

Η διαφθορά συμβαίνει συνήθως για προσωπικούς λόγους απληστίας ή κέρδους, ή για λόγους πολιτικού οφέλους⁴⁷⁶. Στην περίπτωση χειραγώγησης αγώνων ο πρώτος λόγος είναι ο επικρατέστερος, αφού οι παράγοντες που συμμετέχουν και σύμφωνα με τον Hill είναι τα ισχυρά παράνομα δίκτυα τυχερών παιχνιδιών, οι παίκτες που συχνά είναι και αντικείμενα εκμετάλλευσης και οι διεφθαρμένοι αξιωματούχοι, έχουν ως στόχο το κέρδος και τον παράνομο πλουτισμό⁴⁷⁷. Συχνά, για τον ίδιο λόγο, οι διαιτητές συμμετέχουν σε χειραγώγηση αγώνων. Ωστόσο έρευνα του Deutcher και των συνεργατών του, σχετικά με την αγωνιστική συμπεριφορά των διαιτητών στο γερμανικό πρωτάθλημα από το 2011 έως το 2014, δεν εντόπισαν ασυνήθιστη αγωνιστική απόδοση, αν και όπως αναφέρουν είναι δύσκολο να ερευνηθεί πρόθεση καθορισμού αγώνα, ειδικά από διαιτητές και αξιωματούχους⁴⁷⁸. Επιπλέον επισημαίνουν ότι καθώς η καριέρα ενός διαιτητή διακυβεύεται σε περίπτωση ανίχνευσης, αυτός αναλαμβάνει έναν τεράστιο κίνδυνο κατά τον καθορισμό ενός αγώνα. Ο Peter Limacher, νομικός στο πειθαρχικό τμήμα της UEFA,

⁴⁷⁴ Kim Ki, T. & Dae Hee, K., 2015: 369-385

⁴⁷⁵ Το 2011 αποκαλύφθηκε το σκάνδαλο «Asiagate» που αφορούσε χειραγώγηση αγώνων στη Ζιμπάμπουε, με εμπλεκόμενους 80 παίκτες που λάμβαναν από 2500 έως 3500 ευρώ από ασιατικά δίκτυα παράνομου στοιχήματος για τον καθορισμό αγώνων (βλ. Carpenter, K., 2012: 13-24)

⁴⁷⁶ Smaje, D. & Maher, A., 2010: 169-178

⁴⁷⁷ Hill, D., 2010: 38-52

⁴⁷⁸ Deutscher, C., Dimant, E., Humphreys, B. R., 2017: 1-26

το 2009 δήλωσε, ότι έχει αποδειχθεί επιστημονικά ότι σε μία χειραγώγηση αγώνα είναι πιο σίγουρο να εμπλακεί ένας ή περισσότεροι παίκτες παρά ένας διαιτητής⁴⁷⁹.

Σύμφωνα με έρευνα του Hill, το φαινόμενο καθορισμού αγώνων οφείλεται σε τρεις παράγοντες: α) οι μειωμένες πληρωμές παικτών, β) η αντίληψη ότι το πρωτάθλημα ή οι αξιωματούχοι είναι διεφθαρμένοι, και γ) η ανάπτυξη των δικτύων του παράνομου τζόγου⁴⁸⁰. Έτσι, υπάρχει πάντα εναλλακτική αγορά ώστε να δημιουργούνται ευκαιρίες για κέρδη και αναπλήρωση των πενιχρών εισοδημάτων. Ο Forrest, υποστηρίζει ότι πρόκειται για μία διαδικασία ορθολογικής αξιολόγησης και επιλογής, όπου υπάρχει η σύγκριση του αναμενόμενου κέρδους με την αναμενόμενη απώλεια⁴⁸¹. Αναφέρει ότι η απόφαση για κέρδη από τον καθορισμό είναι πιο εύκολη όταν τα βασικά στοιχεία, όπως ο κίνδυνος ανίχνευσης, η απώλεια αθλητικής δόξας, η ανησυχία λόγω της κακής αντιμετώπισης από τον εργοδότη τους, αλλά και οι προσωπικές ηθικές αναστολές, είναι χαμηλά, συμφωνώντας ουσιαστικά με την άποψη του Hill⁴⁸². Σύμφωνα με το πόρισμα έρευνα της INTERPOL το 2013, παρά την πεποίθηση ότι το πρόβλημα του καθορισμού αγώνων είναι κυρίως ευρωπαϊκό που τροφοδοτείται από τα παράνομα συνδικάτα της Ανατολικής Ασίας, περισσότερες από 70 χώρες είχαν τέτοια φαινόμενα μεταξύ Ιουνίου 2012 και Μαΐου 2013⁴⁸³. Επομένως κανένα μέρος του πλανήτη δεν εξαιρείται, αφού κάθε ήπειρος έχει πλούσιες επιλογές όσον αφορά τους παίκτες ή διαιτητές ή διαχειριστές που μπορεί να «πειστούν» να συμμετάσχουν σε ένα καθορισμό, και κάθε ήπειρος έχει εγκληματίες. Από την πλευρά τους οι Aquilina και Chetcuti, συμφωνούν ότι το κέρδος μέσω των παράνομων στοιχημάτων αποτελεί κρίσιμο παράγοντα, και καταλήγουν ότι έχει καλλιεργηθεί μία διαδομένη κουλτούρα της παρανομίας σε διάφορα επίπεδα του ποδοσφαίρου, ώστε η διαφθορά να έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις με αυτές τις πρακτικές να θεωρούνται δεδομένες και ως ένα σημείο αποδεκτές από την κοινότητα⁴⁸⁴. Ο Forrest συμπληρώνει ότι οι καθορισμοί αγώνων οφείλονται και σε εξωτερικές κοινωνικές πιέσεις, όπως η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου και η ανάπτυξη της βιομηχανίας στοιχημάτων, αφού η τεχνολογία (online betting και live betting) ευνοεί την πιο ανώνυμη και επομένως την πιο ακίνδυνη συμμετοχή.

⁴⁷⁹ Η Καθημερινή, 13-9-2009

⁴⁸⁰ Hill, D., 2010: 38-52

⁴⁸¹ Aquilina, D. & Chetcuti A., 2013: 1-22

⁴⁸² Forrest, D., 2013: 177-197

⁴⁸³ Abbott, J. & Sheehan, D., 2013: 263-287

⁴⁸⁴ Aquilina, D. & Chetcuti A., 2013: 1-22

Οι εγκληματικές ομάδες εντάσσουν συνεχώς στο δίκτυό τους παίκτες, παράγοντες και διαιτητές, ώστε να αυξάνουν τον αριθμό των χειραγωγημένων αγώνων και τα κέρδη τους. Ο Hill αναφέρει σε άλλη έρευνά του, τα πέντε διαφορετικά στάδια που ακολουθεί το οργανωμένο έγκλημα για τη χειραγωγή αγώνων: τη πρόσβαση, τη ρύθμιση, την κλήση για τη χειραγωγή, την «παράσταση» και την πληρωμή, ενώ παρομοιάζει τον τρόπο προσέγγισης παικτών με τις επιχειρηματικές στρατηγικές κάποιων ερωτικών χορευτών⁴⁸⁵. Οι εγκληματικές οργανώσεις ακολουθούν έτσι τακτικές μαφίας προτείνοντας δελεαστικές ανέσεις και απολαύσεις (όπως παροχές υπηρεσιών σεξ, ακριβά ξενοδοχεία, ακριβά κέντρα διασκέδασης, γρήγορα χρήματα) ώστε να πλησιάσουν τους παίκτες. Ο Hoyzer είχε δηλώσει ότι στο κατάστημα-καφέ που είχε τις συναντήσεις με την εγκληματική ομάδα των Κροατών, είχε εξαιρετική αντιμετώπιση και στο τέλος το ένιωθε σαν σπίτι του, ενώ δήλωσε *«Πάντα υπάρχουν πολύ ακριβά αυτοκίνητα σταθμευμένα έξω από το καφέ... πρέπει να ομολογήσω ότι με εντυπωσίασε πραγματικά. Αυτός ο τρόπος ζωής ήταν κάτι που πραγματικά ήθελα να έχω πολλά και να κάνω πολύ λίγα. Μετά από αυτό όλα ήταν χιονόμπαλα. Ήταν σίγουρα απληστία»*⁴⁸⁶. Όμως η αποδοχή αυτών των ανέσεων και η συμφωνία για τη συμμετοχή σε καθορισμό αγώνα υποχρεώνει τη συνέχιση της συμμετοχής σε αυτά τα εγκλήματα. Όπως είχε αναφέρει ο Michael Franzese, στέλεχος της μαφίας της Νέας Υόρκης: *«Το πρόβλημα είναι όταν το έχετε κάνει μία φορά, οι bookies σας έχουν πια 'δεμένους' ... είσαι στην αγκαλιά τους για μία ζωή»*. Η πιθανή αποτυχία καθορισμού αγώνα μπορεί να αποφέρει τιμωρητικές πρακτικές από την εγκληματική ομάδα, όπως συνέβη στην Τουρκία τα 2005, όταν πυροβολήθηκε ο Πρόεδρος της Sebatspor, ο οποίος λίγο καιρό πριν είχε εμποδίσει καθορισμό αγώνα της ομάδας του⁴⁸⁷.

Η εξέλιξη της τεχνολογίας και του ίντερνετ, για λόγους στοιχήματος, ενίσχυσε την αδυναμία πρόσβασης των αρχών στα κυκλώματα των εγκληματικών οργανώσεων, σε συνδυασμό με τη απροθυμία των εμπλεκόμενων παικτών, αξιωματούχων και διαιτητών να δημοσιοποιήσουν τέτοιου είδους φαινόμενα. Οι έρευνες του Hill, που απέσπασε «εξομολογήσεις» παικτών, του Numerato, καθώς του Park και των συνεργατών του,, δείχνουν ότι μεταξύ των εμπλεκόμενων καλλιεργείται ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης, ώστε να μην αποκαλύπτονται

⁴⁸⁵ Hill, D., 2009: 411-432

⁴⁸⁶ Deutsche Welle, 17-11-2005

⁴⁸⁷ Hill, D., 2009: 411-432

παράνομες συμπεριφορές, ενώ συνήθως δεν αναγνωρίζουν ως παράνομες τις ενέργειες χειραγώγησης⁴⁸⁸. Έτσι, σύμφωνα με τον Numerato, αρκετοί δήλωναν απρόθυμοι να συζητήσουν για τη χειραγώγηση αγώνων, κάτι που απεικονίζεται μέσα από καταγεγραμμένα σχόλια: *«Αν σας έλεγα τα πάντα, η συσκευή εγγραφής σας θα είχε σπάσει. Θα είχα απολυθεί. ... έχω εμπειρίες 16 χρόνων και μπορώ να μιλήσω για κάποια πράγματα αλλά δεν μπορώ να μιλήσω για κάποια άλλα πράγματα (Συνέντευξη με έναν ποδοσφαιριστή, φθινόπωρο 2007)»*, *«Πρέπει να είμαι προσεκτικός. Διαφορετικά, διακινδυνεύω να χάσω τη δουλειά μου. (Συνέντευξη με έναν ποδοσφαιριστή, το φθινόπωρο 2007)»*⁴⁸⁹. Ο Hill (2015) σε μεταγενέστερη μελέτη του, υποστήριξε ότι πιο ευάλωτοι στη χειραγώγηση αγώνων ήταν οι πιο έμπειροι παίκτες, αφού «βλέπουν» την ευκαιρία να εξασφαλίσουν το μέλλον τους⁴⁹⁰.

Έτσι, οι νέες online αγορές (που ευνοούν το spot fixing⁴⁹¹), οι παράνομες αγορές αθλητικών στοιχημάτων στην Ασία (ίσως το 60% στο παγκόσμιο σύνολο) και οι αγορές παράνομων στοιχημάτων στη Βόρεια Αμερική, διευθύνονται σε μεγάλο βαθμό από το οργανωμένο έγκλημα και δεν μπορούν να εντοπισθούν και να εξιχνιασθούν. Το περισσότερο υλικό που σχετίζεται με τον καθορισμό των αγώνων προέρχεται από αναφορές εφημερίδων για σκάνδαλα στοιχημάτων, ομολογίες από πρώην παίκτες σε αυτοβιογραφίες ή εφημερίδες και υλικό από ανολοκλήρωτες έρευνες, και τελικά την πιο κοινή μορφή όλων, τους πολλούς αβάσιμους ισχυρισμούς⁴⁹². Σε όλη την ιστορία των καθορισμών, πολλοί αγώνες ήταν ύποπτοι, αλλά σπάνια τεκμηριώθηκαν ως καθορισμένοι.

Η χειραγώγηση αγώνων με σκοπό τα κέρδη από νόμιμο ή παράνομο στοιχηματισμό αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα διαφθοράς και διάπραξης οικονομικών εγκλημάτων. Το οργανωμένο έγκλημα έχει αναπτύξει διεθνή δίκτυα ώστε να καθορίζει παιχνίδια «στρατολογώντας» συνεχώς παράγοντες που εμπλέκονται στο ποδόσφαιρο με την τακτική της δωροδοκίας αλλά και των εκβιασμών, όταν αυτό είναι αναγκαίο. Σύμφωνα με την έκθεση των Ηνωμένων Εθνών για το οργανωμένο έγκλημα (2002), η διαφθορά αποτελεί βασικό στοιχείο για

⁴⁸⁸ Βλ. Hill, D., 2009: 411-432, & Park, J.H., Chang-Hwan, C., Jiwun, Y., Girginov, V., 2019: 1-11, & Numerato, D., 2015: 1-19

⁴⁸⁹ Numerato, D., 2015: 1-19

⁴⁹⁰ Hill, D., 2015: 212-228

⁴⁹¹ Το Spot fixing αφορά καθορισμό ενός συγκεκριμένου σημείου του αγώνα ή μίας μικρής διάρκειας ενέργεια, από ένα παίκτη, χωρίς συμμετοχή άλλων. Είναι μία μορφή στοιχήματος που είναι επιτρεπόμενη από τις εταιρείες στοιχημάτων, αλλά είναι πολύ δύσκολο να εντοπιστεί η χειραγώγηση (βλ. Asian Racing Federation September, 9/ 2018).

⁴⁹² Huggins, M., 2018: 1-18

την ανάληψη δραστηριοτήτων οργανωμένου εγκλήματος, ώστε τα τρία τέταρτα των εγκληματικών ομάδων χρησιμοποιούν τη διαφθορά περιστασιακά ή τακτικά. Αυτό το αποτέλεσμα υπογραμμίζει την ανάγκη για τους ειδικούς της ποινικής δικαιοσύνης να χαράξουν στρατηγικές καταπολέμησης της διαφθοράς ταυτόχρονα με το οργανωμένο έγκλημα, με το οποίο είναι εγγενώς συνδεδεμένη⁴⁹³.

Η βιομηχανοποίηση του αθλητισμού και του ποδοσφαίρου ειδικότερα και η ανάπτυξη της τεχνολογίας και του διαδικτύου έδωσε την ευκαιρία στο οργανωμένο έγκλημα να βρει πιο ασφαλέστερο χώρο δραστηριοποίησης και αύξησης των κερδών τους. Αποτελεί όμως και τόπο όπου μπορούν να νομιμοποιήσουν κέρδη και από άλλες παράνομες δραστηριότητες, όπως θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

Δ.2.3. Σύγχρονο ποδόσφαιρο, και ξέπλυμα μαύρου χρήματος.

Το ποδόσφαιρο, εκτός των άλλων εγκληματικών δραστηριοτήτων, φαίνεται να αποτελεί ακόμα ένα ιδανικό χώρο για νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες (Money Laundering) ή με άλλα λόγια, ξέπλυμα μαύρου χρήματος.

Ο ορισμός που δόθηκε από την «Προεδρική Επιτροπή για το Οργανωμένο έγκλημα των Η.Π.Α.» (President's Commission on Organised Crime - 1986) αναφέρει ότι: *«Ως νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες περιγράφεται η διαδικασία μέσω της οποίας αποκρύπτεται η ύπαρξη, η παράνομη πηγή ή η παράνομη χρήση εσόδων, τα οποία στη συνέχεια μεταμφιέζονται με τέτοιο τρόπο ώστε η προέλευσή τους να εμφανίζεται νόμιμη»*⁴⁹⁴. Όπως συμπληρώνει η Buchanan, δεν αρκεί να κρύβουμε τα έσοδα παράνομων δραστηριοτήτων αλλά είναι εξίσου σημαντικό, στη διαδικασία νομιμοποίησης εσόδων, να καταστεί το προϊόν επαναχρησιμοποιήσιμο για άλλους σκοπούς. Αν και το ξέπλυμα χρήματος μπορεί να είναι απλό να προσδιοριστεί, είναι εξαιρετικά δύσκολο να διερευνηθεί και να διωχθεί⁴⁹⁵.

Η νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες συνδέεται με όλα σχεδόν τα εγκλήματα που γίνονται στο χώρο του σύγχρονου ποδοσφαίρου, όπως τον καθορισμό παιχνιδιών, αγορές και χορηγίες ομάδων, μεταγραφές και γενικότερα μετακινήσεις παικτών, εισιτήρια, και εμπορικές συμφωνίες που συνάπτονται από ομάδες και εθνικούς ή υπερεθνικούς ποδοσφαιρικούς οργανισμούς. Η αυτορρύθμιση

⁴⁹³ United Nations, 2002

⁴⁹⁴ Καραδήμας, Θ., & Καραδήμα, Π., 2015: 57-94

⁴⁹⁵ Buchanan, B., 2004: 115-127

και το αυτοδιοίκητο που χαρακτηρίζει τη λειτουργία των οργανισμών αυτών, καθιστά τον έλεγχο αδύναμο, ώστε να ξεδιπλώνονται αυτές οι παράνομες πρακτικές, ενώ, όπως ήδη έχει αναλυθεί, πολλοί άνθρωποι παράγοντες στη διοίκηση έχουν ελεγχθεί για περιπτώσεις διαφθοράς και για ξέπλυμα. Στη πιο σημαντική έρευνα για το ξέπλυμα, από το διακυβερνητικό φορέα FATF (THE FINANCIAL ACTION TASK FORCE), αναφέρεται ότι παρά την αυξανόμενη συμμόρφωση των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων σε ολόκληρο τον κόσμο με τις προσπάθειες αντιμετώπισης του φαινομένου, οι εγκληματίες έχουν δείξει προσαρμοστικότητα στην εξεύρεση νέων καναλιών για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες⁴⁹⁶.

Οι περισσότερες έρευνες που ασχολήθηκαν με τη χειραγώγηση αγώνων για νόμιμο ή παράνομο στοιχηματισμό, τονίζουν ότι συνδυάζεται η δραστηριότητα αυτή με το ξέπλυμα. Το μέλος της ειδικής επιτροπής της ΕΕ για το οργανωμένο έγκλημα, Emine Bozkurt, δήλωσε ότι, *«Ο καθορισμός των αγώνων μπορεί να φαίνεται ένα μικρό ζήτημα, αλλά είναι ένα σοβαρό πρόβλημα στην Ευρώπη είναι μια μορφή εγκλήματος με υψηλά έσοδα και υπερβολικά χαμηλές ποινές και ποσοστά ανίχνευσης, και ως εκ τούτου χρησιμοποιείται ως εργαλείο από εγκληματικές οργανώσεις για τη δημιουργία και νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες όπως η εμπορία ανθρώπων και ναρκωτικών»*⁴⁹⁷. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο Γενικός Γραμματέας της Interpol, Ronald K. Noble, λέγοντας *«Οι εγκληματικές οργανώσεις επωφελούνται από τον καθορισμό αγώνα τόσο στα κέρδη που υπόσχεται όσο και στη δική τους ικανότητα να ξεπλένουν τα παράνομα κέρδη τους από άλλες εγκληματικές δραστηριότητες. Τα στημένα παιχνίδια είναι σαφώς ‘πολυκέφαλος δράκος’ που πρέπει να σκοτώσουμε με μία συντονισμένη εθνική και διεθνή προσπάθεια»*⁴⁹⁸.

Η ιδιαιτερότητα του ποδοσφαίρου, σύμφωνα με την έκθεση της FATF, είναι ότι για τις εγκληματικές οργανώσεις δεν αποτελεί χώρο μόνο για μεγιστοποίηση κερδών αλλά και για την αύξηση του κοινωνικού κύρους και της κοινωνικής αποδοχής⁴⁹⁹. Η διείδυση εγκληματικών οργανώσεων σε ποδοσφαιρικούς συλλόγους, που δεν είναι φαινόμενο των τελευταίων χρόνων δημιουργούσε ένα είδος κοινωνικού κεφαλαίου σε ορισμένες χώρες. Για παράδειγμα στην Κολομβία, η ανάπτυξη του

⁴⁹⁶ FATF Report , 2009: 5

⁴⁹⁷ EU, 2012

⁴⁹⁸ Feltes, T., 2014: 15-30

⁴⁹⁹ FATF Report, 2009: 8

περιβόητου «Narco-soccer», που αφορούσε την είσοδο των καρτέλ ναρκωτικών στο ποδόσφαιρο ως παράγοντα για το ξέπλυμα, όπου ξεχώριζε η ηγετική συμμετοχή του Pablo Escobar, πρόσφερε παράλληλα την ευκαιρία αύξησης της κοινωνικής αποδοχής κυρίως λόγω των αγωνιστικών επιτυχιών την εποχή εκείνη⁵⁰⁰. Όπως αναφέρει η Dut, παρά την εξάρτηση των φτωχών από τα καρτέλ στην Κολομβία, δημιουργήθηκαν δομές που πρόσφεραν στα παιδιά την ευκαιρία να αναδείξουν το ταλέντο τους, ώστε να ξεφύγουν έστω στιγμιαία από τα ναρκωτικά, αν και όπως επισημαίνει, το κίνητρα δεν ήταν καθαρά αλτρουιστικά⁵⁰¹. Άλλη περίπτωση ξεπλύματος, στην ίδια χώρα, αποτελεί η φυλάκιση από την υπηρεσία κατά των ναρκωτικών των ΗΠΑ, του Jose-Juan Bellini, προέδρου της Κολομβιανής FA για παράνομο πλουτισμό και ξέπλυμα, για την ομάδα διακίνησης ναρκωτικών Cali Cartel⁵⁰². Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγουν και οι Di Ronco και Lavgogna ότι ο σκοπός της εισόδου του οργανωμένου εγκλήματος στο ποδόσφαιρο, δεν είναι μόνο τα κέρδη, αλλά και το ξέπλυμα καθώς και η αύξηση της κοινωνικής συναίνεσης⁵⁰³. Ως παράδειγμα αναφέρουν την περίπτωση του 2013 στην Ιταλία, όταν περισσότεροι από 40 σύλλογοι κατηγορήθηκαν για φοροδιαφυγή και ξέπλυμα. Την ίδια τακτική ακολούθησαν και εγκληματικές ομάδες της Ανατολικής Ευρώπης, ενώ αρκετοί Ρώσοι δισεκατομμυριούχοι ολιγάρχες βλέπουν το ποδόσφαιρο ως πέπλο / κάλυμμα για να καλύψουν άλλες δραστηριότητες, καθώς και ένα μέσο για ξέπλυμα ενώ παράλληλα, προσπαθούν να βελτιώσουν τη δημόσια εικόνα τους με αγορές ομάδων από άλλες χώρες και στη συνέχεια με την επένδυση τεράστιων ποσών⁵⁰⁴.

Η μέθοδος για το ξέπλυμα, αναφέρεται σε περιπτώσεις όπου ποδοσφαιρικές ομάδες συνδέθηκαν με παράνομα αποθέματα μαύρου χρήματος καθώς και με το παράνομο στοίχημα. Αυτά τα χρήματα τοποθετήθηκαν σε παράνομα ή νόμιμα στοιχήματα με προκαθορισμένο αποτέλεσμα, με αποτέλεσμα τα κέρδη να επιστρέφουν στους εμπλεκόμενους στοιχηματιστές και τους παίκτες⁵⁰⁵. Επιπροσθέτως, η επέκταση των διασυνοριακών χρηματικών ροών βοηθούν σε μεγάλο

⁵⁰⁰ Mentality10, 2020

⁵⁰¹ Dut, C., 2013: 71-80

⁵⁰² Hill, D., 2010: 38-52

⁵⁰³ Όπως αναφέρουν οι συγγραφείς, σχεδόν όλες οι εγκληματικές οργανώσεις της Ιταλικής μαφίας ασχολήθηκαν με το ποδόσφαιρο (βλ. Di Ronco, A. & Lavgogna, A., 2014: 176-195).

⁵⁰⁴ Riordan, J., 2007: 545-560

⁵⁰⁵ Το 2013, η Guardia di Finanza (αρμόδια υπηρεσία για την αντιμετώπιση του οικονομικού εγκλήματος και του λαθρεμπορίου), εκτίμησε ότι συνολική αξία των παράνομων στοιχημάτων στην Ιταλία ήταν περίπου 23 δισεκατομμύρια ευρώ το 2013 (βλ. Di Ronco, A. & Lavgogna, A., 2014: 176-195)

βαθμό, στην κίνηση και νομιμοποίηση εσόδων⁵⁰⁶. Ειδικά το στοίχημα αποτελεί ιδανικό μέσο που επιτρέπει τη διαρροή σημαντικών χρημάτων με μικρότερο έλεγχο των οργάνων διοίκησης

Η απόφαση Bosman, οδήγησε σε εντυπωσιακό «άνοιγμα» στην αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα να διακινούνται τεράστια ποσά διεθνώς για μεταγραφές. Στις περισσότερες περιπτώσεις, στις διαδικασίες μεταγραφών μεσολαβούν αρκετά άτομα ή τραπεζικά ιδρύματα, και πολύ συχνά offshore εταιρείες. Αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθεί ακόμη ένας τομέας όπου υπήρχε η ευκαιρία για ξέπλυμα, οι υπερεθνικές μεταφορές μείωναν τη δυνατότητα ελέγχου από τις δημόσιες αρχές.

Οι εισαγγελικές αρχές των ΗΠΑ, ερευνώντας τις παράνομες δραστηριότητες των αξιωματούχων της FIFA, αποκάλυψαν και το συνεχιζόμενο για πολλά χρόνια ξέπλυμα. Ο πρώην αξιωματούχος της FIFA Chuck Blazer, λειτουργώντας ως whistleblower⁵⁰⁷, έδωσε πληροφορίες για τις παράνομες δραστηριότητες που λάβαιναν χώρα στους κόλπους της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας. Έτσι, οδηγήθηκαν σε σύλληψη 14 αξιωματούχοι, ενώ προέκυψαν κατηγορίες για τρία είδη εγκλημάτων, α) ξέπλυμα, β) παράνομη μεταφορά χρημάτων, και γ) και απάτες μέσω εμβασμάτων⁵⁰⁸. Οι συνεχείς υπερεθνικές μεταφορές χρημάτων, η έμμεση συνεισφορά του τραπεζικού τομέα και οι αξιοποίηση των off shore εταιρειών, ήταν οι βασικοί συντελεστές για τη διαχρονική εγκληματική συμπεριφορά. Η Ισραηλινή τράπεζα Haroalim και η θυγατρική της στην Ελβετία Haroalim Ltd. συμφώνησαν να πληρώσουν 30 εκατομμύρια δολάρια μετά από συμφωνία τις εισαγγελικές αρχές των ΗΠΑ, για το σκάνδαλο διαφθοράς της FIFA, και αφορούσε τις διευκολύνσεις της τράπεζας για τις παράνομες δραστηριότητες και για ξέπλυμα, που είχαν εμπλακεί αξιωματούχοι της FIFA από τη Νότια Αμερική και εταιρείες όπως η εταιρεία Full Play από την Αργεντινή⁵⁰⁹.

Οι τακτικές αυτές καθώς και η μειωμένη δυνατότητα ελέγχου των αξιωματούχων της FIFA οδήγησαν σε εκτεταμένη χρήση του ξεπλύματος. Ο πρόεδρος Blatter, έχοντας εκλεγεί διαδοχικά αρκετές φορές πρόεδρος της FIFA, ήταν

⁵⁰⁶ FATF Report, 2009: 9

⁵⁰⁷ Ο whistleblower, είναι μάρτυρας που εκθέτει περιπτώσεις εγκλημάτων που συμβαίνουν σε ένα ιδιωτικό ή δημόσιο οργανισμό, και ο οποίος εργαζόταν ή κατείχε αξίωμα σε αυτόν. Στην περίπτωση της FIFA, ο Chuck Blazer, βρέθηκε ύποπτος για παράνομη μεταφορά χρημάτων και φοροδιαφυγή, με συνέπεια να συνεργαστεί με το FBI και να αναφέρει τις παράνομες δραστηριότητες αξιωματούχων της FIFA.

⁵⁰⁸ Naheem, M. A., 2018: 1-24

⁵⁰⁹ SI soccer, 20-5-2020

υπεύθυνος για την παύση πολυάριθμων ερευνών σχετικά με τις επιθετικές συναλλαγές του οργανισμού που υποτίθεται ότι εκτελούσε, αν και πολύ σύντομα μετά την ανάληψη των καθηκόντων του υπήρξαν αναφορές ότι πολλοί συνάδελφοί του προωθούσαν τα δικά τους συμφέροντα μέσω δωροδοκίας, μετρητών για ψήφο και ακόμη και νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες,⁵¹⁰.

Η FIFA δημιούργησε της δική της επιτροπή δεοντολογίας για να ερευνήσει περιπτώσεις διαφθοράς. Το 2014 ο Michael Garcia, δικηγόρος που είχε οριστεί πρόεδρος της ερευνητικής ομάδας της Επιτροπής Δεοντολογίας της FIFA, υπέβαλλε έκθεση που αφορούσε τις αναθέσεις των παγκοσμίων κυπέλλων σε Ρωσία και Κατάρ, έχοντας πληροφορίες από εσωτερικές πηγές. Όμως η έκθεση αυτή σχεδόν αποσιωπήθηκε, αφού ο Hans-Joachim Eckert, Πρόεδρος της Επιτροπής Δεοντολογίας της FIFA, στη δική του έκθεση αναφέρει ότι δεν διακυβεύεται η ακεραιότητα των αναθέσεων από αυτά τα περιστατικά, ενώ πρόβαλε και θέματα προσωπικών δεδομένων. Παρά τις διαμαρτυρίες του Michael Garcia, ότι δε δημοσιοποιήθηκαν τα πραγματικά στοιχεία που αναφέρει στην έκθεσή του, τελικά αυτή δεν δημοσιεύτηκε⁵¹¹. Τα ποσά που διακινήθηκαν υπερεθνικά ή σε off shore εταιρείες για ξέπλυμα προερχόταν όχι μόνο από δωροδοκίες αλλά και από χορηγίες, εισιτήρια και πώληση τηλεοπτικών δικαιωμάτων.

Η τακτική των χορηγιών για ξέπλυμα εφαρμόστηκε σε πολλές περιπτώσεις από επενδυτές ομάδων, που αγόρασαν ομάδες σε διάφορα πρωταθλήματα της Ευρώπης, ακόμη και της Νότιας Αμερικής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν η περίπτωση Ρώσων ολιγαρχών επενδυτών, οι οποίοι αρχικά επένδυσαν χρήματα από παράνομες δραστηριότητες στο εθνικό πρωτάθλημα, όπως παραδέχτηκε και ο Nikolai Tolstikh (πρώην Πρόεδρος της Ρωσικής Ποδοσφαιρικής Ένωσης), ώστε την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα να ακολουθήσουν αρκετές δολοφονίες αξιωματούχων ομάδων που ήταν σε ομάδες της Ρωσικής μαφίας⁵¹². Στη συνέχεια εξαγοράστηκαν αρκετές ομάδες της Αγγλίας, Σκωτίας, Γαλλίας και Βραζιλίας, που πολλές φορές γινόταν μέσω διεθνών εταιρειών. οι οποίες, Όπως αποδείχθηκε στην περίπτωση της ομάδας Corinthians της Βραζιλίας, είχαν σχέση με ξέπλυμα⁵¹³.

⁵¹⁰ Football-stadiums, 2020

⁵¹¹ De Sanctis FM, 2016: 1-10

⁵¹² Riordan, J., 2007: 545-560

⁵¹³ Όπως αναφέρει ο Jim Riordan, το δημοτικό συμβούλιο του Σάο Πάολο της Βραζιλίας μετά από έρευνα, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν αρκετά αποδεικτικά στοιχεία που αποδεικνύουν

Παρόμοια περίπτωση αποτελεί και η αγορά της Βρετανικής Birmingham City FC το 2009 από τον Κινέζο Carson Yeung, ο οποίος το 2012 συνελήφθη στο Χονγκ Κονγκ κατηγορούμενος για ξέπλυμα 59 εκατομμυρίων αγγλικών λιρών στο Χονγκ Κονγκ⁵¹⁴. Οι Di Ronco & Lavorgna αναφέρουν σχέση μεταξύ του ομίλου Parmalat και της ομάδας Parma Calcio, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1990, που η πτώχευση του ομίλου συνδέθηκε τελικά από τα αρμόδια δικαστήρια με ξέπλυμα. Επίσης το 2009, σύμφωνα με το Ανώτατο δικαστήριο, τα χρήματα της μαφιόζικης οικογένειας Casalesi, αφού μεταφέρθηκαν σε off shore εταιρείες, επέστρεψαν ως χορηγίες στην ομάδα Lazio Spa⁵¹⁵. Στην Πορτογαλία, ύστερα από έρευνα με το όνομα «Operation Matrioskas» (το όνομα προερχόταν από τις ρωσικές κούκλες), όταν η ομάδα Uniao de Leiria ύστερα από συνεχείς υποβιβασμούς λόγω χρεών αναγεννήθηκε οικονομικά το 2015 με τη βοήθεια επενδυτών που είχαν σχέση με off shore εταιρείες⁵¹⁶. Η έκθεση της FATF αναφέρει ότι σύλλογοι με οικονομικά προβλήματα είναι ευπαθείς σε προσεγγίσεις από αδιαφανείς επενδυτές «sugar dadies», οι οποίοι προχωρούν σε ξέπλυμα μέσω της επένδυσης στις ομάδες αυτές. Συνολικά θεωρείται ότι το ξέπλυμα στο ποδόσφαιρο σχετίζεται με την ιδιοκτησία των ομάδων, τον στοιχηματισμό, τις χορηγίες και τηλεοπτικά δικαιώματα, και τις μεταφορές των παικτών⁵¹⁷.

Σε άρθρο τους οι Hardach και Couret, αναφέρουν ότι παρά την εκτόξευση της οικονομίας του ποδοσφαίρου οι σύλλογοι διοικούνται από ερασιτέχνες αποτελώντας εύκολη «λεία» για άτομα-επενδυτές και ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος⁵¹⁸. Έτσι, οι ροές χρημάτων μέσω off shore εταιρειών για τεράστιες και υπερβολικές πληρωμές για μετακινήσεις παικτών, διογκωμένα τέλη πρακτόρων και δίκτυα στοιχημάτων μπορούν να βοηθήσουν τους εγκληματίες, που προσπαθούν να μεταβιβάσουν τα παράνομα κέρδη τους ως νόμιμα. Οι συγγραφείς επισημαίνουν επίσης, την απροθυμία των συλλόγων να αποκαλύψουν αυτές τις πρακτικές λόγω του φόβου μείωσης των εσόδων τους.

ότι η εταιρική σχέση Corinthians-MSI (Media Sport Investment, εταιρεία συμφερόντων του Ρώσου μεγιστάνα Kia Joorabchian) χρησιμοποιείται για ML (βλ. Riordan, J., 2007: 545-560)

⁵¹⁴ May, A., 2019: 957-970

⁵¹⁵ Di Ronco, A. & Lavorgna, A., 2014: 176-195

⁵¹⁶ Οι ερευνητές αποφάνθηκαν ότι είναι δύσκολο να έρθει στην επιφάνεια ο πραγματικός ιδιοκτήτης των off shore εταιρειών, ενώ αργότερα οι ντεντέκτιβ που σχετιζόταν με την υπόθεση δήλωσαν ότι βρήκαν συνδέσμους με το οργανωμένο έγκλημα και σε άλλες χώρες, όπως Αυστρία, Εσθονία, Γερμανία, Λετονία, Μολδαβία και Βρετανία (βλ. Bulin times, 2-4-2019).

⁵¹⁷ FATF Report, 2009: 16-17

⁵¹⁸ Reuters, 1-7-2009

Η πιο σύγχρονη τακτική που εφαρμόζεται ευρέως τα τελευταία χρόνια για ξέπλυμα είναι οι μετακινήσεις παικτών μεταξύ των ομάδων, οι οποίες μετά την απόφαση Bosman έχουν πολλαπλασιαστεί και ακολουθούν την παγκοσμιοποίηση στο χώρο της αγοράς εργασίας. Ο τομέας αυτός αποδεικνύεται πρόσφορος για εγκληματικές δραστηριότητες φοροδιαφυγής, απάτης και ξέπλυμα. Όπως αναφέρει ο Conrad, αυτό μπορεί να συμβεί με τη διόγκωση των εξόδων για μεταγραφές παικτών και των μισθών τους⁵¹⁹. Βασικό ρόλο στις δραστηριότητες αυτές έχουν οι πράκτορες των παικτών. Μεταξύ των πολλών αρμοδιοτήτων τους οι πράκτορες εκπροσωπούν τόσο τους συλλόγους όσο και τους παίκτες στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων για σύμβαση ή μεταβίβαση, ασχολούνται με τα δικαιώματα εικόνας⁵²⁰ των παικτών και εκτελούν καθήκοντα εντοπισμού ταλέντων για λογαριασμό των συλλόγων⁵²¹. Σύμφωνα με την έκθεση της Deloitte (2020), για δεύτερη συνεχόμενη χρονιά το ποσοστό αύξησης του ετήσιου κόστους για μισθούς ξεπέρασε το ποσοστό της ετήσιας αύξηση των εσόδων των έξι μεγαλύτερων συλλόγων της EPL, και από 59% έφτασε το 61% των συνολικών εσόδων⁵²². Σύμφωνα με την έκθεση, ακόμη και πριν την επιδημία του Covid-19, αυτό οφείλεται στην ανάγκη ενίσχυσης των ομάδων που οδήγησε στην αύξηση της αγοράς παικτών με αποτέλεσμα την αύξηση του κόστους για μισθούς. Τα ποσά που διακινούνται για τις μεταγραφές έχουν εκτοξευθεί, με συνέπεια να αυξάνονται τα ζητήματα διαφθοράς που είναι συνέπεια της συναλλαγής και αλληλεπίδρασης μεταξύ των πρακτόρων και όλων των εμπλεκόμενων εντός ή εκτός συλλόγου, αποκομίζοντας προσωπικά οφέλη. Σύμφωνα με τον Poli, ο βασικός μηχανισμός είναι η καταβολή προμηθειών στους πράκτορες κατά τη μεταγραφή ενός παίκτη, οι οποίες στη συνέχεια επιστρέφονται στους διάφορους ενδιαφερόμενους, ιδίως στους αρχηγούς και τους ιδιοκτήτες των συλλόγων, με τους οποίους συνεργάζονται οι πράκτορες, κάτι που οδηγεί συνεχώς σε περισσότερες μεταφορές χωρίς να υπολογίζεται η οικονομική υγεία του συλλόγου⁵²³.

Το πιο σημαντικό σκάνδαλο που αποκαλύφθηκε στην Αγγλία ήταν το 2016 από την εφημερίδα Daily Telegraph και αφορούσε υπόθεση διαφθοράς με

⁵¹⁹ Bulin times, 2-4-2019

⁵²⁰ Τα δικαιώματα εικόνας (image contracts) αποτελούν συμβάσεις διάσημων παικτών με εταιρείες. Αποτελούν εργαλείο αξιοποίησης προσωπικών εμφανίσεων από τον παίκτη στο πλαίσιο ευρείας διαφημιστικής εκστρατείας μπορεί να χρησιμεύσουν για φοροδιαφυγή και ξέπλυμα χρημάτων (βλ. FATF Report, 2009: 26)

⁵²¹ Poli R., 2016: 114-117

⁵²² Deloitte, 2020

⁵²³ Poli R., 2016: 114-117

εμπλεκόμενους προπονητές, πρόεδρους ομάδων και πράκτορες. Η υπόθεση αυτή ανέδειξε το ρόλο των μεσαζόντων στις μεταγραφές των παικτών και τα δίκτυα που αυτοί δημιουργούν για να αυξήσουν την αξία ενός παίκτη, καθώς και προπονητών που λαμβάνουν «δώρα» για να δίνουν περισσότερο χρόνο συμμετοχής σε παίκτες, στη διάρκεια των αγώνων, για τον ίδιο λόγο⁵²⁴. Ο Ιταλός πράκτορας Pino Pagliara, που κατηγορήθηκε στην υπόθεση αυτή, δήλωσε ότι αθώς και ότι είναι θέμα ψευδών κατηγοριών⁵²⁵. Η αύξηση του κόστους μετακινήσεων παικτών στο σύγχρονο ποδόσφαιρο πρόσφερε νέες ευκαιρίες για περισσότερα μη νόμιμα κέρδη στους εμπλεκόμενους, με τους πράκτορες να έχουν κεντρικό ρόλο. Αποτέλεσμα ήταν, το 2009 ο αριθμός των πρακτόρων παικτών να ανέλθει στους 5193 παγκοσμίως⁵²⁶. Πολλοί από αυτούς δραστηριοποιούνται σε αναπτυσσόμενες χώρες, κυρίως της Αφρικής και Νότιας Αμερικής, και όπως επισημαίνει ο De Sanctis, οδήγησε σε εκμετάλλευση τόσο παικτών όσο και των οικογενειών τους, ενώ η διαρθρωτική ποικιλομορφία (παίκτες, διευθυντές, ιδιοκτήτες, μεσάζοντες) εξυπηρετεί την απόκρυψη παράνομων δραστηριοτήτων, όπως το ξέπλυμα⁵²⁷.

Η FIFA το 2015 προχώρησε στη ρύθμιση κανόνων για την απόκτηση άδειας διαμεσολαβητών (ώστε να περιορίσει τον ανεξέλεγκτο αριθμό πρακτόρων και τις ασύδοτες τακτικές τους), η οποία όμως τελικά οδήγησε σε αύξηση των διεφθαρμένων πληρωμών, «λαθροθηρία», και αύξηση των διαφορών μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών (μεσαζόντων, διαμεσολαβητών, παικτών, ομάδων και FA)⁵²⁸. Μετά τη ρύθμιση της FIFA απέκτησαν άδεια αρχικά 770 διαμεσολαβητές και σε διάστημα 2 χρόνων έφτασαν περίπου στους 1700 και 160 εγγεγραμμένες ενδιάμεσες εταιρείες, ενώ ο αριθμός των παικτών και συλλόγων να παρέμενε ο ίδιος. Αυτό αύξησε το φαινόμενο της λαθροθηρίας και οδήγησε σε πολλές περιπτώσεις μεταγραφών να μεσολαβούν περισσότεροι από ένας μεσάζοντες⁵²⁹. Η έκθεση της FATF αναφέρει ότι η υπερεκτίμηση ενός παίκτη αντιστοιχεί είναι μια τεχνική νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, παρόμοια με την υπερβολική τιμολόγηση αγαθών και υπηρεσιών που παρατηρείται στο ξέπλυμα χρημάτων στο

⁵²⁴ Sport Law Bulletin, 4-7-2017

⁵²⁵ BBC, 30-9-2016

⁵²⁶ Worldbhc, 2014

⁵²⁷ De Sanctis FM, 2016: 1-10

⁵²⁸ Η «λαθροθηρία» αποτελεί τακτική των μεσαζόντων, κατά την οποία οι πράκτορες ή διαμεσολαβητές προσεγγίζουν παίκτες οι οποίοι έχουν ήδη συνάψει συμφωνία με άλλον πράκτορα ή διαμεσολαβητή (βλ. Sport Law Bulletin, 4-7-2017)

⁵²⁹ Sport Law Bulletin, 4-7-2017

εμπόριο, αφού είναι εξαιρετικά δύσκολο να προσδιοριστεί αντικειμενικά η πραγματική αξία⁵³⁰.

Το 2019, οι βελγικές αρχές συνέλαβαν δύο άτομα, ένα από τα οποία ήταν πράκτορας ποδοσφαιριστών⁵³¹. Ο πράκτορας αντιμετώπιζε κατηγορίες για αδικαιολόγητες προμήθειες από μεταγραφές παικτών, ενώ έρευνες έγιναν και στον βελγικό σύλλογο Anderlecht. Οι εικονικές μεταγραφές παικτών και η υπερεκτίμηση της αξίας τους αποδείχθηκε ότι ευνοεί το ξέπλυμα, μετά την αποκάλυψη των παράνομων δραστηριοτήτων του πράκτορα Ramadani από τις Ισπανικές αρχές. Μετά τη διαρροή εγγράφων από τη Football Leaks, η εταιρεία Lian Sports, που είχε συσταθεί από τον ίδιο, και αφορούσε αντιπροσώπευση παικτών, ουσιαστικά διευκόλυνε παράνομες δραστηριότητες και ξέπλυμα, μέσω εικονικών μεταγραφών σε συλλόγους διαφόρων χωρών⁵³². Το ξέπλυμα χρήματος γινόταν με αγορές ακινήτων και άλλων πολυτελών προϊόντων στην Ισπανία, ενώ και στην Πορτογαλία οι αρχές, μετά και τη συνεργασία των Porto και Benfica, εντόπισαν 47 άτομα (περιλαμβάνονταν παίκτες, πράκτορες, δικηγόροι καθώς και οικονομικοί διευθυντές και άλλοι αξιωματούχοι ομάδων), που ασκούσαν τέτοιου είδους δραστηριότητες. Ο De Sanctis αναφέρει περίπτωση ατόμου με ύποπτες συναλλαγές στη Γαλλία, που παραδέχτηκε ότι είναι παράνομος πράκτορας και η εταιρεία του παρέχει συμβουλές σε παίκτες, όμως αποδείχτηκε ότι πολλές πιστώσεις στην εταιρεία αυτή προερχόταν από λογαριασμό άλλης εταιρείας που ανήκε σε υψηλόβαθμο αξιωματούχο από την Ανατολική Ευρώπη, που ήταν γνωστός για τις σχέσεις του με το οργανωμένο έγκλημα⁵³³.

Έτσι, οι δύο βασικές τακτικές που ευνοούν το ξέπλυμα είναι η ψευδής και αυξημένη υπεραξία του παίκτη και ο τρόπος μεταφοράς των χρημάτων σε υπερεθνικές τράπεζες και off shore εταιρείες καθιστώντας δύσκολο τον εντοπισμό των πραγματικών ιδιοκτητών. Στην έρευνά τους οι Rossi και Tessari αναλύουν τον κεντρικό ρόλο των πρακτόρων στη βιομηχανία ποδοσφαίρου, τόσο όσον αφορά τις μεταγραφές των παικτών διεθνώς όσο και όσο αφορά την εκπαίδευση νέων παικτών που θα αποτελέσουν το νέο «προϊόν» προς πώληση και αποκόμιση κέρδους⁵³⁴. Σε άρθρο του Guardian, τονίζεται το πρόβλημα της διαφθοράς στο σύστημα μεταγραφών

⁵³⁰ FATF Report, 2009: 21

⁵³¹ Usa today, 11-9-2019

⁵³² The New York times, 4-3-2020

⁵³³ De Sanctis FM, 2016: 1-10

⁵³⁴ Worldbhc, 2014

και το φαινόμενο της «λαθροθηρίας» στην Αγγλία, ενώ αναφέρεται η απροθυμία των ποδοσφαιρικών αρχών να διαχειριστούν και δημιουργήσουν ένα σταθερό κανονιστικό πλαίσιο, αν και δηλώνουν ότι εναντιώνονται σε κάθε είδους διαφθορά ή εγκληματικότητα στον τομέα αυτό ⁵³⁵. Ο Rossi καταλογίζει ευθύνες και στην UEFA, η οποία θα μπορούσε να ρυθμίσει ευκολότερα το καθεστώς των πρακτόρων, δείχνοντας τον τρόπο σωστής διακυβέρνησης με όρους πλήρους διαφάνειας.

Τα τελευταία χρόνια ο ιστότοπος transfermarkt αποτελεί το σημαντικότερο εργαλείο εκτίμησης της εμπορικής αξίας των παικτών, έχοντας πίνακες κατάταξης αξίας παικτών, καθώς και στοιχεία με σκορ, αποτελέσματα, ειδήσεις μεταγραφών, αγώνες και αξίες παικτών ⁵³⁶. Η αξία των παικτών στηρίζεται κυρίως, όπως αναφέρουν ο Bryson και οι συνεργάτες του, στις ικανότητες των παικτών, τα τεχνικά ατομικά χαρακτηριστικά, την απόδοση και τη φήμη στο διεθνές ποδοσφαιρικό γίγνεσθαι ⁵³⁷. Οι πίνακες κατάταξης δίνουν μια εικόνα που ανταποκρίνεται στη χρηματιστηριακή αξία των παικτών, ωστόσο υπάρχει πάντα το ενδεχόμενο της τεχνητής υπερδιόγκωσης από τους πράκτορες και διαμεσολαβητές ή τις ομάδες, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται τα παραπάνω φαινόμενα διαφθοράς. Το συμπέρασμα, είναι ότι το ξέπλυμα εμφανίζεται σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις διαφθοράς και οικονομικών εγκλημάτων στο ποδόσφαιρο. Οι διεθνείς μεταγραφές, οι off shore εταιρείες, η αύξηση των μεσαζόντων και των εταιρειών διαμεσολάβησης, οι δωροδοκίες και οι νόμιμες ή παράνομες προμήθειες των οικονομικών συμβάσεων στην οικονομία του ποδοσφαίρου, προσφέρουν τις ευκαιρίες για ξέπλυμα.

Όμως, εκτός αυτών των παράνομων δραστηριοτήτων, υπάρχουν και άλλα σημαντικά εγκλήματα που σε μερικά από αυτά συμμετέχουν συνειδητά ή ασυνείδητα οι ποδοσφαιριστές, όπως το ντόπινγκ, η φοροδιαφυγή, η εμπορία ανθρώπων, καθώς και άλλα είδη εγκληματικότητας που συνδέονται έμμεσα με το ποδόσφαιρο. Στα περισσότερα από αυτά έχει άμεση συμμετοχή και το οργανωμένο έγκλημα.

Δ.2.4. Ντόπινγκ και άλλες μορφές εγκληματικότητας στο σύγχρονο ποδόσφαιρο.

Άλλες παράνομες δραστηριότητες συνδεδεμένες με τον αθλητισμό γενικότερα και το ποδόσφαιρο ειδικότερα, είναι το ντόπινγκ, τα φορολογικά αδικήματα και η εμπορία ανθρώπων.

⁵³⁵ The guardian, 9-10-2016

⁵³⁶ Transfermarkt, 2020

⁵³⁷ Bryson, A., Frick, B., Simmons, R., 2009: 1-20

Ντόπινγκ

Το ντόπινγκ αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα γενικότερα στο σύγχρονο αθλητισμό. Ακόμη και η προέλευση της λέξης «ντόπινγκ» είναι αμφιλεγόμενη. Ορισμένοι ισχυρίζονται ότι η λέξη ντόπινγκ προέρχεται αρχικά από τους Αφρικανούς Καφίρ που χρησιμοποίησε τοπικό ποτό που ονομάζεται «dop» ως διεγερτικό ενώ οι υπόλοιποι ισχυρίζονται ότι η λέξη «ντόπινγκ» προέρχεται από την αμερικανική έκφραση «ντοπ», μια αργκό λέξη για το όπιο, που χρησιμοποιήθηκε στο παρελθόν για το ντόπινγκ των αλόγων⁵³⁸. Ωστόσο από τα αρχαία χρόνια υπήρχαν παρόμοιες πρακτικές. Οι αρχαίοι Έλληνες αθλητές ήταν επίσης οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν διεγερτικά σε μορφή φίλτρων κονιάκ και κρασιού στο πλαίσιο της αθλητικής προπονητικής ρουτίνας. Οι Ρωμαίοι μονομάχοι χρησιμοποίησαν διάφορα διεγερτικά για να ξεπεράσουν την κόπωση και τους τραυματισμούς, τα οποία προερχόταν πρωτίστως από φυτά, όπως η χρήση μπουφωτεΐνης, ενός φαρμάκου που προέρχεται από το μανιτάρι, και fly-garic (*Amanita muscaria*), *Cola acuminata* και *Cola nitida* και φύλλα κόκας⁵³⁹.

Η αύξηση του ανταγωνισμού στο σύγχρονο ποδόσφαιρο και η ανάγκη της διατήρησης απόδοσης των αθλητών σε υψηλά επίπεδα, οδήγησαν στην ευρεία χρήση φαρμακευτικών παρασκευασμάτων. Οι Chadwick και Gorse (2011) μελέτησαν 2.089 περιπτώσεις διαφθοράς στον αθλητισμό, όπου περιλαμβάνεται και το ντόπινγκ. Αυτοί διαπίστωσαν ότι το ντόπινγκ ήταν υπεύθυνο για το 95,64% των περιπτώσεων διαφθοράς⁵⁴⁰. Οι Salas-Ramírez και Rojas-Valverde, στην έρευνα τους σε επαγγελματίες αθλητές, στην Κόστα Ρίκα, σε τρία αθλήματα που περιελάμβαναν και το ποδόσφαιρο, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι υπάρχει μία πολύ θετική σχέση μεταξύ τελειομανίας και ντόπινγκ, όπου τα τελειομανή άτομα είναι πιο θετικά προς τη χρήση ντόπινγκ, ενώ μεγάλο ποσοστό δήλωσε ότι έχει κάνει συνειδητά ή ασυνειδητά χρήση απαγορευμένων ουσιών, με τους άντρες να είναι πιο θετικοί στην πρακτική αυτή⁵⁴¹. Ο De Hon και οι συνεργάτες του, εκτιμούν ότι 14-39% των ελίτ αθλητών χρησιμοποίησαν το ντόπινγκ, σε αντίθεση με την γενική εκτίμηση ότι το ποσοστό ανέρχεται σε 1-2% ετησίως. Επισημαίνουν μάλιστα ότι η μη σωστή εκτίμηση οφείλεται σε τρεις λόγους: α) οι χημικές αναλύσεις δεν μπορούν να ανιχνεύσουν όλες τις ουσίες ντόπινγκ που είναι διαθέσιμες σε έναν αθλητή, β) οι

⁵³⁸ Holt, R.I.G., Erotokritou-Mulligan, I., Sönksen, P. H., 2009: 320-326

⁵³⁹ Holt, R.I.G., Erotokritou-Mulligan, I., Sönksen, P. H., 2009: 320-326

⁵⁴⁰ Gorse, S., Chadwick S., 2011: 10

⁵⁴¹ Salas-Ramírez, K., & Rojas - Valverde, D., 2019

αθλητές, και κυρίως οι εν ενεργεία, δεν είναι ειλικρινείς, και γ) ορισμένες απαγορευμένες ουσίες, όπως η κοκαΐνη, η μαριχουάνα και το αλκοόλ, μπορεί να μη θεωρούνται ως ντόπινγκ από τους αθλητές⁵⁴². Ο Fincoeur και οι συνεργάτες του, στην έρευνά τους διαπίστωσαν ότι λόγω των τακτικότερων ελέγχων η διάθεση είναι πλέον πιο μυστική με όρους συχνά «μαύρης» αγοράς», που ελέγχεται από το οργανωμένο έγκλημα, με συνέπεια να εγκυμονούνται κίνδυνοι για την υγεία των αθλητών⁵⁴³. Επισημαίνουν ότι ο «πόλεμος εναντίον του ντόπινγκ» δεν έχει ακόμη φτάσει στο βαθμό του «πολέμου κατά των ναρκωτικών», μπορεί όμως να υπάρξει τέτοια τάση στο μέλλον. Το 2013, η έκθεση της Επιτροπής Εγκλημάτων της Αυστραλίας (Australian Crime Commission) για το ντόπινγκ, επισημαίνει την σύνδεση του οργανωμένου εγκλήματος με τη διάθεση απαγορευμένων ουσιών, που εκμεταλλεύεται το νομικό πλαίσιο της χώρας, σύμφωνα με το οποίο δε θεωρείται έγκλημα η διάθεση ορισμένων ουσιών⁵⁴⁴. Ο Baron και οι συνεργάτες του, ισχυρίζονται ότι τα τελευταία χρόνια παρασκευάζονται νέες, πιο ισχυρές και μη ανιχνεύσιμες ουσίες ντόπινγκ, ενώ έχουν αναπτυχθεί εξελιγμένα δίκτυα διανομής. Τονίζουν το ρόλο των MME στη νίκη του αθλητή με κάθε κόστος, ώστε να δημιουργούν μία ακούσια αυξανόμενη τάση για αγορά και χρήση ουσιών ντόπινγκ⁵⁴⁵.

Η έκθεση της FATF αναφέρει ότι υπάρχει ευκολία πρόσβασης στις απαγορευμένες ουσίες, που ενισχύεται μέσω διαδικτύου, και στον τομέα αυτό έχει σημαντική επιρροή το οργανωμένο έγκλημα που εφαρμόζει τακτικές παρόμοιες με αυτές της διακίνησης ναρκωτικών⁵⁴⁶. Ο Holt και οι συνεργάτες του, επισημαίνουν ότι η έκταση του προβλήματος στον αθλητισμό γενικότερα είναι άγνωστη λόγω του απορρήτου και τα στατιστικά από τις παγκόσμιες αρχές (όπως η WADA⁵⁴⁷) ελέγχου είναι συντηρητικές εκτιμήσεις αφού επιτυγχάνεται ευρέως από τους αθλητές, η αποφυγή της ανίχνευσης⁵⁴⁸. Όπως υποστηρίζουν τα υψηλά οικονομικά στοιχεία για τους αθλητές, οι εταιρικοί χορηγοί, οι τηλεοπτικές εκπομπές, η βιομηχανία της

⁵⁴² De Hon, O., Kuipers, H., Van Bottenburg, M., 2014: 57-69

⁵⁴³ Fincoeur, B., Van de Ven, K., Mulrooney, K. J. D., 2015: 229-250

⁵⁴⁴ Australian crime commission, 2015: 261-276

⁵⁴⁵ Baron D. A., Martin D. M., Magd S. A., 2007, p.118-123

⁵⁴⁶ FATF reports, 2009

⁵⁴⁷ Η WADA είναι διεθνής οργανισμός, που χρηματοδοτείται από τα κράτη, και οι βασικές του δραστηριότητες περιλαμβάνουν την επιστημονική έρευνα, την εκπαίδευση, την ανάπτυξη ικανοτήτων κατά του ντόπινγκ και την παρακολούθηση του Παγκόσμιου Κώδικα Αντι-Ντόπινγκ, το έγγραφο που εναρμονίζει τις πολιτικές κατά του ντόπινγκ σε όλα τα αθλήματα και σε όλες τις χώρες (βλ. wada-ama.org).

⁵⁴⁸ Holt, R.I.G., Erotokritou-Mulligan, I., Sönksen, P. H., 2009: 320-326

τηλεόρασης και οι αθλητικοί φορείς, σε συνδυασμό με τη φαρμακοποιία ουσιών για την ενίσχυση της απόδοσης, οδηγούν τον αθλητή να προσπαθεί με κάθε μέσο για τη νίκη, ενώ η απουσία ενός αποτελεσματικού μηχανισμού αστυνόμευσης τον ενθαρρύνει να χρησιμοποιεί απαγορευμένες ουσίες. Στη μελέτη τους οι Nascimento Silva και Silva Lippo θέτουν το ζήτημα της ηθικής επιλογής των αθλητών για το ντόπινγκ, αναφέροντας τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν και τις απολαβές της επιτυχίας, οι οποίες μειώνουν τις ηθικές αναστολές. Υποστηρίζουν την ανάγκη της σχολικής εκπαίδευσης ενάντια στο ντόπινγκ από τα πρώτα χρόνια της ζωής των νέων, ξεκινώντας από την ηλικία των 11 ετών που θεωρούν ότι τότε ξεκινούν τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους⁵⁴⁹.

Το 5ο Παγκόσμιο Συνέδριο Υπουργών Αθλητισμού (MINEPS V) στο Βερολίνο τον Μάιο του 2013 ασχολήθηκε με την καταπολέμηση της διαφθοράς, περιλαμβάνοντας εκτός του καθορισμού των αγώνων και το παράνομο στοίχημα, και το ντόπινγκ. Στη Διακήρυξη που εξέδωσαν (Declaration of Berlin), οι Υπουργοί επεσήμαναν ότι ο αθλητισμός από μόνος του δεν μπορεί να αποτρέψει και να καταπολεμήσει με επιτυχία το ντόπινγκ στον αθλητισμό και τη χειραγώγηση αθλητικών αγώνων, ιδίως όταν τα φαινόμενα είναι διεθνικά και εμπλέκονται με το οργανωμένο έγκλημα⁵⁵⁰.

Το ντόπινγκ αποτελεί ένα σημαντικό πρόβλημα στον αθλητισμό και σχετίζεται άμεσα με το κυνήγι της επιτυχίας για τους αθλητές, αδιαφορώντας έτσι για τις επιπτώσεις στην αξιοπιστία των αθλημάτων αλλά και στην προσωπική τους υγεία. Στην Ιταλία υπήρξαν αρκετοί θάνατοι ή σοβαρά προβλήματα υγείας βετεράνων ποδοσφαιριστών και διερευνάται ως πιθανή αιτία η χρήση απαγορευμένων ουσιών⁵⁵¹. Οι θάνατοι παικτών στον αγωνιστικό χώρο ή στη διάρκεια της αγωνιστικής τους καριέρας, έχουν κινήσει παρόμοιες υποψίες, ωστόσο επιστήμονες της ιατρικής θεωρούν ότι οφείλονται σε προβλήματα που δεν είχαν διαγνωστεί εγκαίρως, αναφέροντας ότι δε δείχνει να επαληθεύεται η θεωρία για το ντόπινγκ ως αιτία πρόκλησης αυτών των θανάτων⁵⁵².

Φοροδιαφυγή

Ένα από τα συνήθη εγκλήματα διαφθοράς στην παγκόσμια οικονομία αποτελεί η φοροδιαφυγή. Οι υψηλές απολαβές των ποδοσφαιριστών στα πιο ισχυρά

⁵⁴⁹ Paulo do Nascimento, S. M., Da Silva Lippo, B., R., 2018: 267-280

⁵⁵⁰ Unesco, 2013

⁵⁵¹ Η Αυγή, 6-7-2013

⁵⁵² Ελεύθερος τύπος, 10-3-2018

πρωταθλήματα έχουν συνέπεια να αυξάνονται και τα φαινόμενα φοροδιαφυγής, τόσο από τους ποδοσφαιριστές όσο και από τους ιδιοκτήτες των ομάδων. Συνήθεις πρακτικές είναι οι συνεχείς μεταφορές των ποσών σε υπερεθνικές τράπεζες ή off shore εταιρείες, ενώ η φοροδιαφυγή μπορεί να είναι το βασικό αδίκημα πίσω από τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες,⁵⁵³. Έτσι, στο σκάνδαλο του πράκτορα Ramadani, εκτός του ξεπλύματος αποκαλύφθηκε και εκτεταμένη φοροδιαφυγή⁵⁵⁴. Πολλοί διάσημοι παίκτες έχουν κατηγορηθεί για το αδίκημα αυτό, πληρώνοντας σεβαστά ποσά σε πρόστιμα που επιβλήθηκαν από τις αρμόδιες αρχές. Ο Ronaldo, πλήρωσε το 2019 σχεδόν 19 εκατομμύρια ευρώ, προκειμένου να αποφύγει την ποινή των 23 μηνών φυλάκισης για φορολογική απάτη, ενώ το 2018 πλήρωσε επίσης περίπου 7 εκατομμύρια ευρώ για απόκρυψη εισοδημάτων από δικαιώματα εικόνας, μέσω επιχειρηματικής δομής⁵⁵⁵. Σε άρθρο του Forbes, καταγράφονται 8 περιπτώσεις διάσημων παικτών που κατηγορήθηκαν και ήρθαν σε συμβιβασμό για να αποφύγουν τις ποινές, πληρώνοντας μεγάλα ποσά⁵⁵⁶. Οι απολαβές από τα συμβόλαια εικόνας, σύμφωνα με τον De Sanctis, πολύ συχνά μεταφέρονται σε φορολογικούς «παραδείσους» ως μέθοδος φοροδιαφυγής⁵⁵⁷.

Οι απολαβές από τα δικαιώματα εικόνας απασχόλησε και την Βρετανική κυβέρνηση, αφού αποδείχθηκε ότι υπήρχε συμπαιγνία μεταξύ παικτών και συλλόγων για την απόκρυψη ποσών, με αποτέλεσμα να εκδοθεί νέα νομοθετική ρύθμιση για να περιορίσει φαινόμενα φοροδιαφυγής⁵⁵⁸. Η διαρροή από τα Football Leaks και οι πληροφορίες από τον Rui Pedro Gonçalves Pinto στο περιοδικό Spiegel, οδήγησαν στην αποκάλυψη και καταδίκη δεκάδων παικτών για φοροδιαφυγή⁵⁵⁹. Συμπερασματικά, μπορεί να υποστηριχθεί, ότι η φοροδιαφυγή αποτελεί μια συνήθη τακτική των ποδοσφαιριστών, δημιουργώντας μία υποκουλτούρα που εισέρχονται οι περισσότεροι παίκτες στο σύγχρονο ποδόσφαιρο. Επιπλέον, η θεωρία της ορθολογικής επιλογής απεικονίζεται και σε αυτό το είδος παράνομης συμπεριφοράς, μειώνοντας τις ατομικές ηθικές αναστολές.

⁵⁵³ FATF report, 2009: 28

⁵⁵⁴ The18, 6-3-2020

⁵⁵⁵ Reuters, 22-1-2019

⁵⁵⁶ Οι παίκτες, Messi (2013), Neymar (2015), Mascherano (2015), Filipe Luis (2014), Diego Costa (2018), Radamel Falcao (2018), James Rodriguez, και Cristiano Ronaldo, βρέθηκαν όλοι ένοχοι για φορολογικές απάτες, ενώ ο πράκτορας Jorge Mendes, αρνήθηκε ότι συμβούλευε τους πελάτες του σε φορολογικά θέματα (βλ. Forbes, 28-6-2018)

⁵⁵⁷ De Sanctis, FM, 2016: 1-10

⁵⁵⁸ Corre.ac, 13-10-2016

⁵⁵⁹ The New Yorker, 3-6-2019

Εμπορία ανθρώπων

Στην έκθεση της FATF αναφέρεται στην εμπορία ανθρώπων, ως ένα άλλο σημαντικό φαινόμενο που εμπίπτει στις παράνομες δραστηριότητες και αποτελεί συνέπεια του ασύδοτου τρόπου λειτουργίας ορισμένων παράνομων ή και νόμιμων πρακτόρων και συμβαίνει κυρίως στις χώρες της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής, ενώ υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι εξαπλώνεται και στην Ανατολική Ευρώπη και σε χώρες της Ασίας⁵⁶⁰. Έκθεση της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Ερευνών για λογαριασμό του Κογκρέσου της Βραζιλίας, περιέχει ένα κεφάλαιο με τίτλο «Το εργοστάσιο ‘Gato’⁵⁶¹», και αφορά παραποιήσεις ταυτοτήτων και εμπορία ανηλίκων σε άλλες χώρες». Εκεί περιγράφει έναν εγκληματικό δακτύλιο που μεταφέρει ανηλίκους σε ασήμαντα σωματεία στο Βέλγιο, το οποίο συνεπάγεται την παραποίηση διαβατηρίων και άλλων εγγράφων⁵⁶². Ο πρώην πρόεδρος της FIFA Sepp Blatter, εντοπίζοντας το ζήτημα, δήλωνε το 2005 ότι η βιομηχανοποίηση του ποδοσφαίρου θυμίζει ένα λανθασμένο, άγριο στυλ καπιταλισμού με σοβαρά επιβλαβή αποτελέσματα, αφού έχει δημιουργηθεί ένας νέος τύπος δουλείας που πρέπει να αντισταθούν όλοι. Τονίζει ότι αυτού του είδους η κερδοσκοπία, σε βάρος των νέων παικτών από αναπτυσσόμενες χώρες, είναι ανεπίτρεπτη από την FIFA⁵⁶³.

Ο Darby και οι συνεργάτες του, στη μελέτη τους για τις ποδοσφαιρικές ακαδημίες στην Αφρική, επισήμαναν το πρόβλημα, προκαλώντας την αντίδραση των ακτιβιστών που έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εμπορία ανθρώπων, ενώ όπως αναφέρεται σε έκθεση του ΟΗΕ το 1999, υπάρχει ο κίνδυνος να δημιουργηθεί αποτελεσματικά ένα δουλεμπόριο σε νέους Αφρικανούς ποδοσφαιριστές⁵⁶⁴. Όπως έχει προαναφερθεί, ο Βέλγος Paul Carlier ίδρυσε την ομάδα «Sport and Freedom», που ασχολούνταν με τους ανήλικους ποδοσφαιρικούς μετανάστες από την Αφρική, οι οποίοι έχοντας αποτύχει να υπογράψουν ένα συμβόλαιο σε σύλλογο, ζούσαν στους δρόμους, ενώ αρκετοί από αυτούς στράφηκαν στην πορνεία για λόγους διαβίωσης⁵⁶⁵.

⁵⁶⁰ FATF report, 2009: 27

⁵⁶¹ Gato [[Cat]] είναι μια λέξη αργκό στο βραζιλιάνικο ποδόσφαιρο για έναν παίκτη που έχει παραποιήσει το πιστοποιητικό γέννησής του να φαίνεται νεότερος από ό, τι είναι πραγματικά. Δίνει έτσι μεγαλύτερο πλεονέκτημα για τη μετανάστευση σε ομάδες του εξωτερικού ώστε να πετύχει μία αξιόλογη καριέρα. Παρά το γεγονός ότι είναι δύσκολο να αναδειχθεί το μέγεθος αυτού του φαινομένου στο βραζιλιάνικο ποδόσφαιρο, υπάρχουν ενδείξεις ότι είναι μια αρκετά κοινή πρακτική (βλ. Alvito, M. 2007: 524-544).

⁵⁶² Alvito, M. 2007: 524-544

⁵⁶³ Alvito, M. 2007: 524-544

⁵⁶⁴ Darby, P., Akindes, G., Kirwin, M., 2007: 133-161

⁵⁶⁵ Darby, P., Akindes, G., Kirwin, M., 2007: 133-161

Το πρόβλημα αυτό αναλύει και ο De Sanctis, αναφέροντας την τακτική των κερδοσκόπων, που παρουσιάζονται ως επιτυχημένοι «επιχειρηματίες» εξαπατούν φτωχές οικογένειες στη Βραζιλία, υποσχόμενοι υψηλά συμβόλαια για τα παιδιά τους, χρεώνοντας ακόμη και 10000 δολάρια για τέλη μεταφοράς, αναγκάζοντας να πουλούν ακόμη και τα σπίτια τους⁵⁶⁶. Τα νέα αγόρια εκτίθενται σε πολλούς κινδύνους για την υγεία τους και υποστηρίζει ότι υπάρχουν τουλάχιστον 20000 παιδιά που ζουν στους δρόμους της Ευρώπης, ως συνέπεια αυτής της εξαπάτησης⁵⁶⁷. Οι Rossi και Tessari, επισημαίνουν τον ρόλο των πρακτόρων σε αυτή τη διαδικασία, οι οποίοι μέσω συνεργατών σε αυτές τις χώρες εντοπίζουν ταλέντα και έρχονται σε επαφή με τις οικογένειές τους, και διοργανώνουν τουρνουά ώστε να τους παρακολουθήσουν οι πράκτορες⁵⁶⁸.

Ο Guido, συμφωνεί ότι πολλά νέα παιδιά από την Αφρική, γίνονται θύματα εγκληματικών δραστηριοτήτων⁵⁶⁹. Ο Mark Rowe, σε άρθρο του για το θέμα αυτό, υποστηρίζει ότι η μετανάστευση νέων από την Αφρική για το ποδόσφαιρο, αφήνει ένα σκοτεινό μονοπάτι, που περιλαμβάνει την εμπορία ανθρώπων, την εκμετάλλευση παιδιών, τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, απάτη για παροχές στα παιδιά και, στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, «άπιαστα» όνειρα. Η φιλανθρωπική οργάνωση Culture Foot Solidaire (CFS) υπολογίζει ότι οι πράκτορες πληρώνονται από 2.000 έως 6.500 δολάρια για κάθε παιδί που στέλνουν σε μια πλασματική δοκιμή, ενώ πολλά παιδιά εγκαταλείπονται στο αεροδρόμιο μόλις φθάσουν, χωρίς βεβαίως να γίνει κάποια δοκιμή ικανοτήτων, ενώ και η FIFPro, τον Ιούλιο του 2015 αποκάλυψε δίκτυο εμπορίας ανθρώπων⁵⁷⁰.

Παραοικονομία

Εκτός των παράνομων δραστηριοτήτων που αναφέρθηκαν, υπάρχουν και μερικές άλλες δραστηριότητες που σχετίζονται έμμεσα με το ποδόσφαιρο. Οι διοργανώσεις του ποδοσφαίρου, αποτελούν τόπο όπου αναπτύσσονται εγκληματικές πράξεις.

⁵⁶⁶ De Sanctis FM, 2016: 1-10

⁵⁶⁷ De Sanctis FM, 2016: 1-10

⁵⁶⁸ *Worldbhc*, 2014

⁵⁶⁹ Guido, C., 2013: 1-39

⁵⁷⁰ Η FIFPro είναι η παγκόσμια ομοσπονδία ποδοσφαιριστών, και το 2015 αποκάλυψε ένα δίκτυο διακίνησης που συνδέει τις αφρικανικές χώρες με την Ασία. Περισσότεροι από 20 Λιβεριανοί, συμπεριλαμβανομένων έξι ανηλίκων και οκτώ νεαρών ενηλίκων, εξαπατήθηκαν να μετακινηθούν στην ακαδημία ενός συλλόγου στο Λάος (του οποίου η εθνική ομάδα κατατάσσεται κάτω από τη Λιβερία στις βαθμολογίες της FIFA), όπου κοιμόταν στο γήπεδο. Τους είπαν ότι μπορούσαν να φύγουν μόνο όταν πλήρωναν όλα τα έξοδά τους (βλ. *Geographical*, 16-7-2018)

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αύξηση της πορνείας κατά τη διάρκεια των παγκοσμίων κυπέλλων ή άλλων διοργανώσεων παρόμοιας διάρκειας. Έτσι τόσο στη Γερμανία (2006) όσο και την Αυστρία και την Ελβετία (2008), όπως αναφέρουν οι Kimm & Sauer η επικείμενη εισαγωγή γυναικών για σεξουαλική ικανοποίηση των ανδρών στη διάρκεια του παγκοσμίου κυπέλου και EURO αντίστοιχα, κινητοποίησε τα κινήματα κατά της διακίνησης και εκμετάλλευσης γυναικών στις παραπάνω χώρες⁵⁷¹. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, παρόμοιες ανησυχίες υπήρξαν και για το παγκόσμιο κύπελλο στην Ν. Αφρική το 2010, καθώς και στη Ρωσία το 2018.

Ένα άλλο είδος οικονομικού εγκλήματος αναφέρεται αναλυτικά από τον Sugden⁵⁷² στην περιπτωσιολογική μελέτη του, με συμμετοχική παρατήρηση, για τους «grafters» της πόλης Manchester στην Αγγλία. Η εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου έδωσε παράλληλα τη δυνατότητα να δραστηριοποιείται συστηματικότερα μία υπόγεια ή «μαύρη» οικονομία από ομάδες ατόμων (grafters) που έχουν δημιουργήσει δική τους υποκουλτούρα με αποκλίνουσες συμπεριφορές. Δημιουργήθηκε ένα δίκτυο παράνομου εμπορίου απομιμητικών προϊόντων με το έμβλημα της Manchester United (φανέλες, καπέλα, κλπ), διακίνησης εισιτηρίων στη μαύρη αγορά και αργότερα οργάνωση ταξιδιών για την υποστήριξη της ομάδας στο εξωτερικό, ώστε άτομα που ανήκαν στις ομάδες αυτές να επωφεληθούν και να αναπτύξουν επιχειρηματική εγκληματικότητα. Τα άτομα που είχαν αυτή την εγκληματική συμπεριφορά ο Sugden τα εντάσσει, ακολουθώντας τη θεωρία του Merton, στους κονφορμιστές και τους καινοτόμους. Παρά το γεγονός ότι αυτή η δραστηριότητα εντάσσεται στην μικρο-εγκληματικότητα, ουσιαστικά αποτελεί μία μορφή οικονομικού εγκλήματος. Σύμφωνα με τον I. Taylor είναι φαινόμενο των μεταφορντικών κοινωνιών, που κυριαρχούνται από τον καταναλωτισμό και τους μηχανισμούς της ελεύθερης αγοράς, δημιουργώντας πολλαπλές διαφορές μεταξύ πλούσιων και φτωχών ενώ παράλληλα δημιουργεί κίνητρα και ευκαιρίες για μια πλούσια ποικιλία γκρι και μαύρης οικονομικής δραστηριότητας⁵⁷³.

Το φαινόμενο της παραοικονομίας στο ποδόσφαιρο είναι γενικό και αφορά όλα τα κράτη. Για παράδειγμα, και στην Ελλάδα η μαύρη αγορά εισιτηρίων αποτελεί συνήθη πρακτική, ενώ και διάθεση απομιμητικών προϊόντων ανθεί ακόμη και κοντά

⁵⁷¹ Kimm, S. & Sauer B., 2010: 815–828

⁵⁷² Sugden, J., 2007: 242-258

⁵⁷³ Sugden, J., 2007: 242-258

στα στάδια τις ώρες που διεξάγεται ένα παιχνίδι. Αποτελούν μορφές μικρο-εγκληματικότητας και συνήθως ο αστυνομικός έλεγχος είναι υποτονικός.

Δ.3. Μέτρα αντιμετώπισης της διαφθοράς και των οικονομικών εγκλημάτων στο ποδόσφαιρο.

Οι διεθνείς ποδοσφαιρικοί οργανισμοί δημιούργησαν κανόνες για την προστασία του αθλήματος, όμως μετά το σκάνδαλο της FIFA βρέθηκαν εκτεθειμένοι και υπόλογοι σε θέματα διαφθοράς. Όμως, όπως αναφέρει ο De Sanctis, στη βιομηχανία του ποδοσφαίρου υπάρχει ένα σημαντικό παράδοξο: από τη μία πλευρά το αυτοδιοίκητο προτρέπει να βρίσκονται λύσεις εσωτερικά αυτών των οργανισμών, μέσω αθλητικών δικαστηρίων, και από την άλλη η είναι επιτακτική η ανάγκη διώξεων εγκλημάτων που διαπράττονται από το οργανωμένο έγκλημα, που χρησιμοποιεί το ποδόσφαιρο για να διατηρούν και να αυξάνουν τα κέρδη τους⁵⁷⁴. Ωστόσο, υπήρξαν πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση των φαινομένων διαφθοράς στο ποδόσφαιρο. Από τη FIFA σημαντική πρωτοβουλία ήταν η δημιουργία του TMS⁵⁷⁵ για τον καλύτερο έλεγχο των μεταγραφών παικτών. Οι τελευταίες τροποποιήσεις της FIFA για τις μεταγραφές παικτών, ρυθμίζει θέματα της μεταφοράς ανηλίκων καθώς και θέματα οικονομικών αποζημιώσεων μεταξύ των ομάδων σε ζητήματα μεταφοράς παικτών⁵⁷⁶. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η FIFA, προχώρησε στη δημιουργία των διαμεσολαβητών το 2015, ώστε να εξαλείψει ή να περιορίσει τον ανεξέλεγκτο αριθμό νόμιμων και παράνομων πρακτόρων, γεγονός που σύμφωνα με τον De Marco οδήγησε σε νέα προβλήματα, όπως η «λαθροθηρία»⁵⁷⁷. Η UEFA δημιούργησε το FFP, το πιο σημαντικό κανονιστικό πλαίσιο για την ορθολογική οικονομική διαχείριση των ομάδων. Η υποχρέωση των συλλόγων, λόγω του FFP, να ισοσταθμίζουν έσοδα και έξοδα και ο περιορισμός στις οικονομικές «ενέσεις» από τους μεγάλο-επενδυτές, επιφέρει εμμέσως περισσότερη διαφάνεια και στο κόστος των μεταγραφών.

⁵⁷⁴ De Sanctis FM, 2016: 1-10

⁵⁷⁵ Το TMS (που έχει δύο παραλλαγές, το Domestic Transfer Matching System (DTMS) για μεταφορές παικτών σε εθνικό επίπεδο και International Transfer Matching System (ITMS) για τις διεθνείς μεταφορές) είναι ένα διαδικτυακό σύστημα που κάνει τις διεθνείς μεταφορές παικτών μεταξύ συλλόγων γρηγορότερες, πιο ομαλές και πιο διαφανείς. Στόχος είναι να συμβάλλει στην ανάπτυξη και βελτίωση της αγοράς μεταφορών στο ποδόσφαιρο απλοποιώντας και τυποποιώντας τις διαδικασίες μεταφοράς (βλ. Fifa, 2020).

⁵⁷⁶ Resources fifa, 25-6-2020

⁵⁷⁷ Sport Law Bulletin, 4-7-2017

Παρά το κανονιστικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε, μέχρι πρόσφατα υπάρχουν πολλές περιπτώσεις διαφθοράς και οικονομικών εγκλημάτων με τη συμμετοχή πολλές φορές ομάδων του οργανωμένου εγκλήματος. Η UEFA και άλλες διεθνείς ομοσπονδίες (AFC, FIFA) προχώρησαν σε συνεργασία με την εταιρεία ανίχνευσης χειραγωγημένων αγώνων Sportradar. Έχει αποδειχθεί ότι η Sportradar αποτελεί πολύτιμο συνεργάτη των διεθνών ομοσπονδιών και όπως δηλώνει ο Oscar Brodtkin (διευθυντής υπηρεσιών της εταιρείας), παρακολουθεί περίπου 600 γραφεία στοιχημάτων και καλύπτει σχεδόν 300 χιλ. παιχνίδια ετησίως⁵⁷⁸. Με το Σύστημα Ανίχνευσης Απάτης (FDS), εντοπίζουν ασυνήθιστα μοτίβα στα στοιχήματα και στη συνέχεια τα αναφέρουν στις ομοσπονδίες. Για παράδειγμα, ο εντοπισμός χειραγωγημένων αγώνων από παίκτες της Εθνικής ομάδας του Νεπάλ, από τη Sportradar, και η συνεργασία με τη AFC και την αστυνομία του Νεπάλ, οδήγησε στη σύλληψη πέντε παικτών που κατηγορήθηκαν για προδοσία διότι δεν υπήρχε νόμος σχετικός με τη χειραγωγή αγώνων⁵⁷⁹. Στη συνέχεια όμως αθωώθηκαν. Σε άλλη περίπτωση εντοπίστηκε χειραγωγή σε αγώνα μεταξύ Νότιας Αφρικής και Σενεγάλης, με υπεύθυνο τον διαιτητή, ο οποίος τιμωρήθηκε με ισόβιο αποκλεισμό και ο αγώνας επαναλήφθηκε, με τελικό νικητή τη Σενεγάλη που προκρίθηκε στο παγκόσμιο κύπελλο του 2018⁵⁸⁰. Το 2013 δημιουργήθηκε από τη Sportradar η Υπηρεσία Έρευνας Πληροφοριών (IIS), η οποία παρείχε λεπτομερέστερα στοιχεία των αγώνων, που αφορούσαν κινήσεις παικτών στη διάρκεια του παιχνιδιού, καθώς και άλλες παρεμφερείς κινήσεις. Μεγάλη επιτυχία την αποκάλυψη χειραγωγησης στην Αυστραλία, από την τοπική ομάδα Southern Stars, με τη συμμετοχή ατόμων που στάλθηκαν από συμμορίες του οργανωμένου εγκλήματος για χειραγωγή αγώνων⁵⁸¹. Η υπόθεση της Αλβανικής ομάδας Skënderbeu (ένα από τα μεγαλύτερα σκάνδαλα χειραγωγησης αγώνων), και η έρευνα που διεξήγαγε η UEFA, είχε συνέπεια να υπάρξουν απειλές κατά της ζωής ερευνητών της⁵⁸².

Η Λευκή Βίβλος για τον αθλητισμό (2007) ήταν η πιο σημαντική πρωτοβουλία από την ΕΕ για την πρόληψη της διαφθοράς στο ποδόσφαιρο. Ρύθμιζε

⁵⁷⁸ South China morning post, 16-12-2019

⁵⁷⁹ South China morning post, 16-12-2019

⁵⁸⁰ Σε αυτή την περίπτωση, ο διαιτητής σφύριξε πέναλτυ υπέρ της Νότιας Αφρικής (που κέρδισε το παιχνίδι με 2-1) για παίξιμο της μπάλας με το χέρι αμυντικού της Σενεγάλης, ενώ ξεκάθαρα αυτή χτύπησε στο γόνατο του αμυντικού. Η FIFA διέταξε επανάληψη όπου κέρδισε η Σενεγάλη με 2-0 και προκρίθηκε στο παγκόσμιο κύπελλο του 2018 (βλ. Wared.co, 9-7-2019).

⁵⁸¹ South China morning post, 16-12-2019

⁵⁸² Wared.co, 9-7-2019

ζητήματα όπως ντόπινγκ, μεταγραφές παικτών, πράκτορες, προστασία ανηλίκων, και οικονομικά εγκλήματα που συνδέονται με αυτά, ζητώντας τη συνεργασία όλων των αρμόδιων φορέων για την αντιμετώπισή τους⁵⁸³. Σε έρευνα που έγινε το 2012 για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Directorate General for Education and Culture), επισημαίνεται η σύνδεση των φαινομένων διαφθοράς στο ποδόσφαιρο με το οργανωμένο έγκλημα, και προτείνεται, εκτός των ποινών από τις αθλητικές ομοσπονδίες, να αντιμετωπιστεί το ζήτημα από το Ποινικό Δίκαιο κάθε χώρας⁵⁸⁴. Προτείνεται επίσης, να χρησιμεύσει ως νομική βάση και στο ποδόσφαιρο το άρθρο 83 της Συνθήκης της Λισαβόνας, που δίνει το δικαίωμα στην ΕΕ να μπορεί να νομοθετεί στους ακόλουθους τομείς, τρομοκρατία, εμπορία ανθρώπων και σεξουαλική εκμετάλλευση γυναικών και παιδιών, παράνομη διακίνηση ναρκωτικών, παράνομη διακίνηση όπλων, νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, διαφθορά, παραχάραξη μέσων πληρωμής, εγκλήματος ηλεκτρονικών υπολογιστών και οργανωμένου εγκλήματος⁵⁸⁵. Τέλος, στην ίδια έρευνα προτείνεται να καθιερωθεί ένα συγκεκριμένο ευρωπαϊκό έγκλημα σε σχέση με τον χειρισμό των αθλητικών αποτελεσμάτων, καθώς αυτές οι δραστηριότητες αποτελούν μια συγκεκριμένη μορφή διαφθοράς με συγκεκριμένα ποινικά χαρακτηριστικά και με διασυνοριακές επιπτώσεις. Υποστηρίζοντας ότι η διαφθορά στο ποδόσφαιρο έχει διασυνοριακές διαστάσεις, τονίζει το ρόλο που μπορούν να έχουν η Europol και η Eurojust⁵⁸⁶. Ψήφισμα του Συμβουλίου της Ευρώπης (2014), προτείνει δράσεις από τα όργανα της ΕΕ και των κρατών για την ανάπτυξη του αθλητισμού αλλά και για την προστασία από φαινόμενα διαφθοράς που υπάρχουν στους κόλπους του⁵⁸⁷.

Η εξάπλωση των εγκληματικών δραστηριοτήτων στο ποδόσφαιρο και η συμμετοχή του οργανωμένου εγκλήματος, έχει οδηγήσει σε συνεργασία τους ποδοσφαιρικούς οργανισμούς με διεθνείς αστυνομικές αρχές, όπως η Interpol. Παράλληλα, σε εθνικό επίπεδο, πολλά κράτη έχουν ψηφίσει νόμους για την αντιμετώπιση αυτών των φαινομένων. Ο Petropoulos αναφέρει ότι στο μέλλον η διεθνή συνεργασία και η ομοιομορφία των νόμων για την αντιμετώπιση των χειραγωγημένων αγώνων, είναι απαραίτητα στοιχεία για την καταπολέμηση της

⁵⁸³ Eur-lex, 2007

⁵⁸⁴ EU, 25-7-2013: 15-16

⁵⁸⁵ EU, 25-7-2013: 19

⁵⁸⁶ Η Europol και η Eurojust είναι ευρωπαϊκοί θεσμοί που ασχολούνται με αστυνομικές και δικαστικές υποθέσεις αντίστοιχα (βλ. EU, 25-7-2013: 22).

⁵⁸⁷ Eur-lex, 2015

εγκληματικότητας στο ποδόσφαιρο⁵⁸⁸. Ωστόσο, όπως αναφέρεται στην έκθεση που δημοσίευσε η Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών (European Banking Authority - EBA), υπάρχει χαμηλή εποπτεία από ορισμένους φορείς πέντε κρατών μελών της ΕΕ για ξέπλυμα χρήματος, είτε λόγω χαμηλής κατάρτισης των αρμόδιων υπαλλήλων είτε λόγω της απροθυμίας των αρμόδιων φορέων, με αποτέλεσμα να υπάρχει χαμηλό επίπεδο συνεργασίας⁵⁸⁹. Ο Duynne, τονίζει τον ρόλο ορισμένων τραπεζών που αποκομίζουν κέρδη μέσω του ξεπλύματος, και προτείνει να υποστηριχθεί η διακοπή αυτής της τακτικής από τις τράπεζες (crime should not pay)⁵⁹⁰.

Στην Ελλάδα, η κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Magglingen/Macolin της 18ης Σεπτεμβρίου 2014, σχετικά με τη χειραγώγηση αθλητικών αγώνων και άλλων θεμάτων, με το Ν.4639/2019⁵⁹¹, αποτελεί ουσιαστικό βήμα για την πρόληψη της χειραγώγησης αγώνων, αν και περιπτώσεις χειραγώγησης που υποδείχθηκαν από την εταιρεία Sportradar δεν έχουν προχωρήσει σε ουσιαστική διερεύνηση. Όπως αναφέρει ο Πετρόπουλος, είναι επιτακτική η ανάγκη για αναμόρφωση του άρθρου ά. 132 του Ν. 2725/1999, σχετικά με τη χειραγώγηση αγώνων, ενώ επισημαίνει ότι αυτό προκύπτει και από την κύρωση της σύμβασης του Magglingen/Macolin του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς ο Έλληνας νομοθέτης κύρωσε μεν την σύμβαση, αλλά δεν την έχει ακόμα εκτελέσει⁵⁹². Ωστόσο, η ΕΠΟ έχει ενσωματώσει το κανονιστικό πλαίσιο των διεθνών ποδοσφαιρικών οργανισμών τόσο για το σύστημα μεταγραφών των παικτών και της έγκρισης αδειών διαμεσολαβητών, όσο και για την αδειοδότηση των ομάδων. Το περιβάλλον όμως τα τελευταία χρόνια είναι τοξικό και η αντιπαράθεση των μεγάλων ομάδων έχει δημιουργήσει σημαντικά προβλήματα. Πρόσφατα, 4 μέλη των Επιτροπής Εφέσεων της ΕΠΟ (τακτικοί δικαστές) παραιτήθηκαν ενώ άλλοι αρνήθηκαν να δεχτούν το διορισμό τους, με πιθανή αιτία τις λεκτικές επιθέσεις που δέχτηκαν για το θέμα της πολύ-ιδιοκτησίας της ομάδας του ΠΑΟΚ και της Ξάνθης⁵⁹³.

Η διαφθορά στο ποδόσφαιρο και οι εγκληματικές οργανώσεις που δρουν στις περισσότερες δράσεις του, έχει προκαλέσει την εκπόνηση πολλών ερευνών με στόχο την ανάλυση των διαδικασιών αυτών, καθώς και τον εντοπισμό των αιτιών που

⁵⁸⁸ Petropoulos, N., & Maguire, R., 2013: 89-99

⁵⁸⁹ Riskscreen, 16-3-2020

⁵⁹⁰ Van Duynne, P., C., 2003: 68-104

⁵⁹¹ E-nomothesia, 2019

⁵⁹² Πετρόπουλος, Β., 2020: 35-66

⁵⁹³ Sport24, 17-7-2020

συντηρούν και αναπαράγουν ή πολλαπλασιάζουν αυτές τις συμπεριφορές. Τα συνεχόμενα κρούσματα διαφθοράς είτε στους διεθνείς ποδοσφαιρικούς οργανισμούς είτε στον τρόπο λειτουργίας της οικονομίας του ποδοσφαίρου μειώνουν την αξιοπιστία του και μειώνουν το ενδιαφέρον των πολιτών. Αυτό οδηγεί πολλές φορές στην απώλεια υψηλών χορηγιών και κατά συνέπεια απώλεια εσόδων για την ποδοσφαιρική βιομηχανία. Οι εξελίξεις αυτές επικεντρώνουν συνεχώς το ενδιαφέρον των μελετητών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε: Ερευνητικές εξελίξεις και κενά.

Τα τελευταία χρόνια, λόγω της έντονης εμπορευματοποίησης, η οικονομία του ποδοσφαίρου επηρεάζει σε μεγαλύτερο βαθμό ορισμένες κοινωνικές εξελίξεις, οι ισχυρότερες ομάδες έχουν αποκτήσει ένα παγκόσμιο κοινό, τα φαινόμενα διαφθοράς έχουν αυξηθεί σημαντικά, ενώ ορισμένες εγκληματικές δραστηριότητες φαίνεται να μπαίνουν περισσότερο στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των κοινωνικών επιστημόνων.

Ε.1. Ερευνητικές εξελίξεις.

Κοινωνιολογικές έρευνες

Τα τελευταία χρόνια η οικονομία του ποδοσφαίρου βρίσκεται σε πλήρη ανάπτυξη, παρουσιάζοντας ανισότητες σε συλλογικό επίπεδο με συσσώρευση πλούτου στις ισχυρότερες ομάδες, ενώ το FFP φαίνεται να ευνοεί τη διατήρηση των ανισοτήτων, ακόμη και να την ενισχύει. Σε επίπεδο εθνικών ομάδων οι αναπτυσσόμενες χώρες, όπως η Κίνα και η Ρωσία, δίνουν υψηλά χρηματικά ποσά για μεταγραφές για να ανεβάσουν το επίπεδο του ποδοσφαίρου τους, ώστε να γίνει περισσότερο αξιόπιστο και ανταγωνιστικό. Οι κοινωνιολογικές μελέτες τα τελευταία χρόνια εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στις σχέσεις οπαδών και ομάδων, τον ρόλο των χορηγών και την εξέλιξη της προσπάθειας των ισχυρών ομάδων να μετατραπούν σε υπερεθνικές επιχειρήσεις, και γενικότερα τον ρόλο του σύγχρονου ποδοσφαίρου στην κοινωνία. Ενδεικτικά, παρακάτω θα αναφερθούν κοινωνιολογικές έρευνες σχετικά με τις επιπτώσεις του ποδοσφαίρου στους οπαδούς και γενικότερα στην κοινωνία σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Οι τάσεις υπερεθνικοποίησης των ποδοσφαιρικών εταιρειών και της αύξησης των οπαδών-καταναλωτών, αποτυπώνονται στην έρευνα του Ginesta, και των συνεργατών του. Αναδεικνύουν τον ρόλο της FC Barcelona ως εμπορικής επιχείρησης, την επιρροή που ασκεί στους οπαδούς παγκοσμίως και τη διεθνοποίηση των ποδοσφαιρικών επιχειρήσεων που προσαρμόζουν ανάλογα τα σλόγκαν τους όπως, «more than a club in the world» ώστε να επεκταθούν σε νέες αγορές. Η συγκεκριμένη μελέτη αναφέρεται στην εμπορική επέκταση της ομάδας στις ΗΠΑ⁵⁹⁴.

⁵⁹⁴ Ginesta, X., De San Eugenio, J., Bonetb, P., Ferrer, M., 2018: 1-16

Και ο Rodriguez-Pomeda και οι συνεργάτες του αναλύουν το παράδειγμα της Real Madrid, που αντιμετωπίζει πλέον τους οπαδούς ως καταναλωτές ακολουθώντας πρακτικές σύγχρονου μάρκετινγκ, και λειτουργεί ως υπερεθνική εμπορική επιχείρηση που προσπαθεί να αυξήσει τα κέρδη της⁵⁹⁵. Η έρευνα των Fazenda και Carvalho τονίζει την ισχυρή σχέση μεταξύ των μέσων ενημέρωσης και της απόδοσης των αθλητών, που χωρίς να είναι καθοριστική, δείχνει να επηρεάζει τις προοπτικές του αθλητή. Η έρευνα καταλήγει στο ότι υπάρχει πολύς δρόμος στις συνεργασίες μεταξύ μέσων μαζικής ενημέρωσης, συλλόγων και αθλητών για τη δημιουργία μιας σημαντικής παγκόσμιας βιομηχανίας⁵⁹⁶.

Πολλές έρευνες ασχολούνται με τις επιδράσεις του σύγχρονου ποδοσφαίρου στις συμπεριφορές των φιλάθλων. Ο Edensor, αναδεικνύει την αλλαγή της ατμόσφαιρας στο γήπεδο λόγω της δημιουργίας νέων σταδίων, την απώλεια της παραδοσιακής οργάνωσης και εκδήλωσης συναισθημάτων, καθώς και τη δημιουργία εναλλακτικών μεθόδων προβολής για την υποστήριξη της ομάδας στον αγώνα⁵⁹⁷. Οι Ekholm και Dahlstedt επισημαίνουν τον ρόλο που μπορεί να παίξει το ποδόσφαιρο στη διαπαιδαγώγηση των νέων στη Σουηδία, με την πειθαρχία και τη συλλογικότητα και στην πρόληψη της εγκληματικότητας. Παράλληλα, παρατηρούν ότι οι νέοι μπορούν να δώσουν το δικό τους στίγμα, ώστε το ποδόσφαιρο να συμβάλει στην ευαισθητοποίηση για θέματα κοινωνικού αποκλεισμού και ανισοτήτων⁵⁹⁸.

Η εξάρτηση των ομάδων από τους χορηγούς, απασχολούν άλλες έρευνες, όπως των Gillooly και συνεργάτες, που ασχολήθηκαν με τις αντιδράσεις των οπαδών στη μετονομασία του γηπέδου της ομάδας τους σύμφωνα με τις επιταγές της χορηγικής εταιρείας. Οι ερευνητές καταλήγουν ότι δεν αποδέχονται εύκολα αυτή την αλλαγή εκτός αν η μετονομασία θα επιφέρει οικονομικά οφέλη που θα βγάλουν ένα σύλλογο από δεινή οικονομική θέση⁵⁹⁹. Οι Rama και Putra αναλύουν την αλλαγή των σχέσεων των παραδοσιακών οπαδών με τον σύλλογό τους, με την εμπορευματοποίηση και την είσοδο επενδυτών από άλλες χώρες. Οι συγγραφείς τονίζουν την κρίση που δημιουργεί αυτή εξέλιξη, αναφέροντας ενέργειες εμπορικής ανάπτυξης της ομάδας Liverpool στην αγορά επιπλέον γης για επέκταση του

⁵⁹⁵ Rodriguez-Pomeda, J., Casani F., Del Mar Alonso-Almeida, M., 2014: 431-444

⁵⁹⁶ Fazenda, T. & Carvalho, P. G., 2018: 1980 - 1985

⁵⁹⁷ Edensor, T., 2013: 1-8

⁵⁹⁸ Ekholm, D. & Dahlstedt M., 2019: 1-14

⁵⁹⁹ Gillooly, L., Medway, D., Warnaby, G., Grimes, T., 2020: 1501-1522

γηπέδου⁶⁰⁰. Οι Biscaia και οι συνεργάτες του αναφέρονται στη σύνδεση των οπαδών με τους κεντρικούς χορηγούς του συλλόγου τους, και πως εν τέλει το εμπορικό σήμα του χορηγού, μέσα από τη συνεχή προβολή και οπτική εικόνα στο στάδιο, συνδέεται με τον σύλλογο στη συνείδηση των οπαδών⁶⁰¹. Τον κεντρικό κοινωνικό ρόλο των χορηγών για τους οπαδούς επισημαίνει και οι Brochado και οι συνεργάτες του, τονίζοντας ότι ειδικά στις διοργανώσεις που αφορούν τις εθνικές ομάδες, με την τόνωση αισθημάτων εθνικής ταυτότητας, για να προσαρμόζουν τις επιχειρηματικές στρατηγικές τους⁶⁰². Ο Liang, αναλύει τη συμπεριφορά των Κινέζων φιλάθλων για την επιθυμία τους να έχουν συμμετοχή στη διοίκηση της ομάδας τους, ενώ θεωρεί απαραίτητη την επικοινωνία των ομάδων με τους οπαδούς τους, παρά την εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου τα τελευταία χρόνια⁶⁰³.

Έρευνες, όπως των Chanavat και Martinent συγκρίνουν τα οικονομικά οφέλη που αποκομίζει ο επίσημος χορηγός μίας διοργάνωσης σε σχέση με τα οφέλη των χορηγών που συμμετέχουν μόνο σε μία συγκεκριμένη διοργάνωση, καταλήγοντας ότι πολλές φορές είναι πιο σημαντικά των δεύτερων⁶⁰⁴. Ο Huth, υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη των συλλόγων και η μετατροπή τους σε επιχειρήσεις, καθώς και η είσοδος νέων επενδυτών, προϋποθέτει την συνεργασία με εξειδικευμένους επαγγελματίες, που διαθέτουν γνώση των χρηματοοικονομικών μέσων, κάτι που δεν συνέβαινε στο παρελθόν. Ο ίδιος τονίζει την ιδιαιτερότητα των ποδοσφαιρικών εταιρειών, όταν οι επενδυτές θεωρούν ως απόσβεση των επενδύσεων την αγωνιστική επιτυχία, διαφέροντας ουσιαστικά από κλασσικές εταιρείες της αγοράς⁶⁰⁵. Οι Schubert και οι συνεργάτες του ασκούν κριτική στο FFP, που δημιουργήθηκε από την UEFA για την πιο εύρυθμη και διαφανή λειτουργία των ομάδων, διότι όπως υποστηρίζουν έτσι διαιωνίζονται οι ανισότητες μεταξύ των ισχυρών και των πιο αδύναμων ομάδων, συσσωρεύοντας τα περισσότερα κέρδη στις ισχυρές. Σωστά προτείνουν ως μία λύση, την αλλαγή του τρόπου αναδιανομής των εσόδων ώστε να δοθούν μεγαλύτερα ποσά στις πιο αδύναμες ομάδες⁶⁰⁶.

Οι Honga και Zhouxiang, επισημαίνουν ότι η ανάπτυξη του ποδοσφαίρου στην Κίνα, προϋποθέτει την αποδέσμευσή του από την επιρροή της κεντρικής

⁶⁰⁰ Putra, L. & Rama, D., 2018: 1–25

⁶⁰¹ Biscaia, R., Correia, A., Ross, S. Rosado, A., 2014: 2-18

⁶⁰² Brochado, A., Dionisio, P., Leal, M. C., 2018: 625-637

⁶⁰³ Liang, Y., 2017: 1835-1853

⁶⁰⁴ Chanavat, N. & Martinent, G., 2019: 1-23

⁶⁰⁵ Huth, C., 2020: 500-519

⁶⁰⁶ Schubert, M. & Javier Lopez Frias, F., 2019: 33-48

εξουσίας⁶⁰⁷. Οι Buraimo και συνεργάτες εξετάζουν τον τρόπο που αναπτύσσεται ο αθλητισμός και ειδικότερα το ποδόσφαιρο στις ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες, υποστηρίζοντας ότι υπάρχουν κοινά στοιχεία αλλά και διαφορές, ώστε το ποδόσφαιρο στις αναπτυσσόμενες χώρες πρέπει να διαχειριστεί με διαφορετικό τρόπο από εκείνο των ανεπτυγμένων χωρών⁶⁰⁸. Τη σχέση του ποδοσφαίρου με την πολιτική στάση των οπαδών σε ορισμένα θέματα εξετάζει η Ervedosa στη μελέτη της, και αναλύει την αλλαγή της συμπεριφοράς των Γερμανών οπαδών της τελευταίας δεκαετίας. Έτσι, ενώ στο παρελθόν η οικονομική αναδόμηση της Γερμανίας και οι επιτυχίες στο ποδόσφαιρο βοήθησαν στην ανάπτυξη του εθνικού κύρους και της εθνικής ταυτότητας, μετά τα αλλεπάλληλα σκάνδαλα στις μεγάλες επιχειρήσεις αλλά και στο ποδόσφαιρο, καθώς και οι αγωνιστικές αποτυχίες και αποχώρηση από την εθνική ομάδα παικτών με καταγωγή από άλλες χώρες, είχε συνέπεια τη μεταστροφή προς το γερμανικό εθνικισμό και την ενίσχυση της αντι-ισλαμικής ρητορικής⁶⁰⁹. Ο Turksoy αναφέρει πως τα εθνικιστικά στερεότυπα αναπαράγονται στο ποδόσφαιρο, αναλύοντας την υπεροπτική αντιμετώπιση του Τουρκικού ποδοσφαίρου από τα Αγγλικά MME, προβάλλοντας υπερβολικά τη βία των οπαδών ή τη διαφορετική κουλτούρα της χώρας, ώστε να αντιμετωπίζεται ως ασιατική, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι το σλόγκαν «η Δύση και οι υπόλοιποι» (the West and the rest), ισχύει στο σύγχρονο κόσμο⁶¹⁰.

Η πρόσφατη μελέτη των Barry και συνεργατών επισημαίνει το πρόβλημα διάθεσης αλκοόλ στα στάδια, ακόμη και σε ανήλικους, που συνδέεται με την αύξηση διάπραξης αδικημάτων κατά τη διάρκεια των αθλημάτων⁶¹¹. Οι Jones και συνεργάτες ασχολήθηκαν με τον ρόλο του αθλητισμού στο αυξανόμενο πρόβλημα του εθισμού των πολιτών και ιδιαιτέρως των νέων στο στοίχημα, θέτοντας θέμα δημόσιας υγείας και θεωρούν ότι θα πρέπει να εξεταστούν μέτρα ώστε να περιοριστεί το πρόβλημα⁶¹². Την ίδια άποψη εκφράζουν οι Lopez-Gonzalez και Griffith, και συμφωνούν για μέτρα περιορισμού διαφήμισης των εταιρειών στοιχημάτων καθώς και του διαδικτυακού στοιχήματος⁶¹³.

⁶⁰⁷ Honga, F. & Zhouxiang, L., 2013: 1637-1654

⁶⁰⁸ Buraimo, B., Tena, J. D., Diego de la Piedra, J., 2018: 671-686

⁶⁰⁹ Ervedosa, C., 2018: 1-22

⁶¹⁰ Turksoy, N., 2019: 499-514

⁶¹¹ Barry, A. E., Russell, A., Howell, S., Phan, P., Reyes, D., Bopp, T., 2018: 1-5

⁶¹² Jones, C., Robyn P., Gemma R., 2019: 163-175

⁶¹³ Lopez-Gonzalez H. & Mark D. G., 2017: 404-419

Ως συμπέρασμα, πρέπει να αναφερθεί ότι το επίκεντρο των ερευνών είναι οι συμπεριφορά των οπαδών και οι σχέσεις τους με τους ιδιοκτήτες των ομάδων, στην εποχή της εμπορευματοποίησης, ο ρόλος των χορηγών και η επιρροή τους στη διακυβέρνηση του ποδοσφαίρου, καθώς η συμβολή του σύγχρονου ποδοσφαίρου στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Εγκληματολογικές έρευνες

Τα τελευταία χρόνια, οι εγκληματικές έρευνες επικεντρώθηκαν σε συγκεκριμένα εγκλήματα διαφθοράς, και κυρίως στον καθορισμό αγώνων και το ξέπλυμα, που έχουν πάρει μεγάλες διαστάσεις, ενώ η διείσδυση του οργανωμένου εγκλήματος είναι πλέον δεδομένη. Το 2012, στην έκθεση της Australian Crime Commission επισημαίνεται η είσοδος του οργανωμένου εγκλήματος στον αθλητισμό, την ασχολία με το στοίχημα και το ξέπλυμα, και αναφέρει την το φαινόμενο των χορηγιών από το οργανωμένο έγκλημα στους επαγγελματικούς συλλόγους⁶¹⁴. Η έρευνα του Lastra και των συνεργατών του συμφωνεί για το ρόλο του οργανωμένου εγκλήματος στην Αυστραλία και αναφέρει ότι ο τζόγος αποτελεί εξαιρετικά δημοφιλή δραστηριότητα όπου ξοδεύονται τεράστια ποσά, ενώ η παγκοσμιοποίηση των στοιχημάτων, η επιθετική διαφήμιση των εταιρειών στοιχημάτων στα ΜΜΕ, και οι χορηγίες στον αθλητισμό από το στοίχημα, συμβάλλουν καταλυτικά στην αύξηση του φαινομένου⁶¹⁵.

Το θέμα της ηθικής ακεραιότητας και της ακεραιότητας του αθλητισμού κυριαρχεί σε όλες τις μελέτες των κοινωνικών επιστημόνων. Οι έρευνες, όπως αναφέρουν οι Van Der Hoeven και οι συνεργάτες του έχουν εντοπίσει ότι ο καθορισμός των αγώνων προέρχεται από: (α) εγκληματικές οργανώσεις και παράνομα αθλητικά στοιχήματα · (β) (οικονομικά) ευάλωτα άτομα · και (γ) αδύναμη διοίκηση των αθλητικών οργανισμών⁶¹⁶. Επισημαίνουν ότι στο Βέλγιο ο καθορισμός αγώνων για λόγους που σε σχετίζεται με το στοίχημα είναι πιο διαδεδομένος, και καταλήγουν ότι στην περίπτωση αυτή, τα άτομα που εμπλέκονται συχνά δεν έχουν (ηθική) επίγνωση ώστε να κρίνουν την πράξη ως (ηθικά) λανθασμένη. Εκείνοι όμως που εμπλέκονται στον καθορισμό αγώνα που σχετίζονται με στοιχήματα συνήθως αντιμετωπίζουν συχνότερα ηθικές προκλήσεις όπως (εξωτερικές) προτροπές ή και

⁶¹⁴ Australian crime commission, 2015: 261-276

⁶¹⁵ Lastra, R., Peter, B., Christine, B., 2016: 61-82

⁶¹⁶ Van Der Hoeven, S., De Waegeneer, E., Bram, C., Willem, A., 2020: 425-443

πίεσεις. Τέλος, υποστηρίζουν ότι αυτοί οι δύο τύποι είναι σαφώς διαφορετικές «ασθένειες» που απαιτούν διαφορετικά προληπτικά μέτρα. Σχετικά με το ότι ο καθορισμός αγώνων στο Βέλγιο δεν γίνεται ως επί το πλείστον για λόγους στοιχήματος, συμφωνούν και οι Visschers και οι συνεργάτες του, που στην έρευνά τους εξέτασαν γνώμες και μαρτυρίες διαιτητών ποδοσφαίρου για τον καθορισμό αγώνων⁶¹⁷.

Ο Barkoukis και οι συνεργάτες του προσεγγίζουν το φαινόμενο με τη θεωρία της Σχεδιασμένης Συμπεριφοράς (Theory of Planned Behaviour), και υποστηρίζουν ως σημαντικό παράγοντα την εξωτερική πίεση (παράγοντες ομάδας, κοινωνικός περίγυρος) για την απόφαση του αθλητή να καθορίσει ένα αγώνα⁶¹⁸. Προσθέτουν ότι και το κοινωνικό περιβάλλον μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά του αθλητή, ενώ η έρευνά τους έδειξε ότι οι αθλητές με προηγούμενη εμπειρία σε καθορισμό αγώνων αντιμετώπιζαν ευνοϊκότερα τον καθορισμό αγώνων σε σύγκριση με τους αθλητές χωρίς τέτοια εμπειρία. Ο Caneppele και οι συνεργάτες του μιλούν για ύπαρξη «οικοσυστήματος» καθορισμού αγώνων και αναφέρουν ότι ενώ οι εμπλεκόμενοι φορείς γνωρίζουν τον τρόπο και τις πρακτικές καθορισμού αγώνων, έχουν ασαφή ιδέα για αυτούς που ευθύνονται. Υποστηρίζουν ότι όσοι παρανομούν εφαρμόζουν νέους τρόπους καθορισμού αγώνων, ενώ νιώθουν σχετικά ασφαλείς, αφού το νομικό πλαίσιο πολλών χωρών δεν προβλέπει αυστηρές ποινές. Καταλήγουν ότι ο προκαθορισμός αγώνων μπορεί να εξελιχθεί σε περισσότερο επαγγελματική και πολύπλοκη επιχείρηση, με συμμετοχή ατόμων του «λευκού κολάρου», ακολουθώντας διαδικασίες παρόμοιες με άλλα διακρατικά εγκλήματα, όπως το ξέπλυμα⁶¹⁹. Η έκθεση της Ασιατικής Ομοσπονδίας Αγώνων αλόγων, αναφέρει ότι για πολύ καιρό, το παράνομο στοίχημα θεωρείτο ως έγκλημα χωρίς θύματα. Όμως το παράνομο στοίχημα είναι μια άμεση αιτία και μέσο καθορισμού αγώνων και ξεπλύματος χρημάτων, που παρέχει έσοδα για το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα και διευκολύνει το ξέπλυμα, έτσι ώστε στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη οικονομία, το παράνομο στοίχημα επηρεάζει τις αγορές και οικονομίες σε όλο τον κόσμο⁶²⁰.

Ο Moriconi και οι συνεργάτες του αναλύουν τη δυσκολία αποκάλυψης καθορισμού αγώνων αναφέροντας την επικράτηση του «νόμου της σιωπής» στον χώρο του ποδοσφαίρου. Υποστηρίζεται ότι αυτό οφείλεται σε τρεις κυρίως λόγους: α)

⁶¹⁷ Visschers, J., Paoli, L., Abhishek, D., 2019: 77-95

⁶¹⁸ Barkoukis, V., Lazuras, L., Kourelis, P., 2020: 45-54

⁶¹⁹ Caneppele, S., Langlois, F., Verschuuren, P., 2020: 13-26

⁶²⁰ Asian Racing Federation, 9/2018

η καταγγελία μπορεί να αποβεί επικίνδυνη και να έχει αρνητικές επιπτώσεις για τους καταγγέλλοντες, β) η αποκάλυψη έχει λίγες πιθανότητες λόγω δυσκολίας συγκέντρωσης αποδεικτικών στοιχείων, και γ) οι αθλητές πιστεύουν ότι υπάρχουν άλλες λύσεις, χωρίς να εκτεθούν οι συνάδελφοί τους⁶²¹. Ο ίδιος σε άλλη μελέτη του, επισημαίνει ότι ο καθορισμός αγώνων αποτελεί σοβαρή απειλή για την ακεραιότητα και τη βιωσιμότητα του αθλητισμού, ενώ εκφράζει την ίδια άποψη για την προσαρμογή των εγκληματικών ομάδων στις διαδικασίες ελέγχου, και τονίζει ότι παρά την ύπαρξη νομικών πειθαρχικών πλαισίων αυτά δεν εφαρμόζονται, ενώ η διαφθορά εξακολουθεί να επηρεάζει τις αθλητισμό σε διοικητικό επίπεδο⁶²².

Το ζήτημα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης θέτει ο Seungbaek Han, που ασχολήθηκε με τον καθορισμό αγώνων στη Νότια Κορέα, αναφέροντας ότι υπάρχουν ορισμένα άτυπα μοτίβα που πρέπει να ληφθούν υπόψιν, έτσι ώστε ενώ είναι ευρέως αποδεκτό ότι ο καθορισμός αγώνων συμβαίνει για οικονομικούς λόγους, η κοινωνική αλληλεπίδραση είναι σημαντική και ευνοείται από πολιτισμικούς παράγοντες, όπως τα μικρά δίκτυα ποδοσφαιριστών που διαμορφώνονται από σχολικούς δεσμούς και άλλες δομές εκπαίδευσης,⁶²³. Υποστηρίζει ότι ο καθορισμός αγώνων δεν σχετίζεται μόνο με τη δραστηριότητα των αθλητικών στοιχημάτων, αλλά είναι επίσης ένα περίπλοκο αποτέλεσμα κοινωνικοπολιτισμικών χαρακτηριστικών και ενδιαφερόντων, ενός πλέγματος ενδιαφερομένων που περιβάλλουν την επιχείρηση αθλητικών στοιχημάτων. Τον ρόλο του κοινωνικού δικτύου πληροφόρησης για τον καθορισμό αγώνων στο διαδίκτυο (fixed-match informing websites - FMIWs) στο κυβερνοδιάστημα (cyberspace), αναλύουν ο Moneva και οι συνεργάτες του και επισημαίνουν ότι διαφέρουν εντελώς από άλλους ρυθμιζόμενους ιστότοπους αθλητικών στοιχημάτων. Υποστηρίζουν ότι αυτοί οι ιστότοποι έχουν σχεδιαστεί για να περιορίζουν τους ανασταλτικούς παράγοντες και να διευκολύνουν τις αποκλίνουσες συμπεριφορές, ωθώντας πιθανούς παίκτες να αγοράσουν συμβουλές καθορισμένων αγώνων. Ως λύση, θεωρούν σημαντική την πρόληψη μίας εγκληματικής κατάστασης ή της εγκληματικής θυματοποίησης, μέσω της ασφαλέστερης σχεδίασης και ελέγχου του κυβερνοδιαστήματος⁶²⁴.

Στην Ελλάδα πρόσφατα, στην τηλεοπτική εκπομπή «Η Δίκη στο Open», αποκαλύφθηκε ότι σε δικογραφία για εγκληματική οργάνωση σχετικά με εκβιασμούς

⁶²¹ Moriconi, M. & César de Cima., 2020: 55-76

⁶²² Moriconi, M., 2020: 1-12

⁶²³ Han, S., 2020: 1-17

⁶²⁴ Moneva, A. & Caneppele, S., 2020: 115-133

στον Πειραιά, νόμιμες τηλεφωνικές υποκλοπές κατέγραψαν περιπτώσεις χειραγώγησης αγώνα της Football League, που η πληροφορία δόθηκε ως «δωράκι» σε άτομο της εγκληματικής οργάνωσης⁶²⁵. Η καλεσμένη δημοσιογράφος κ. Μπενέα, έκανε αναφορά σε πρόσφατες δικογραφίες της Ελληνικής δικαιοσύνης, για εγκληματικές οργανώσεις για διακίνηση ναρκωτικών που συνδέθηκαν με στοιχηματική εμπλοκή. Ο στοιχηματικός αναλυτής, κ. Παναγόπουλος, δήλωσε ότι δεν μπορεί να υπολογιστεί το ύψος των στοιχημάτων παγκοσμίως, και ανέφερε ότι όπου διακινείται χρήμα «υπάρχει μέσα και το στοίχημα», και τονίζει ότι είναι μία μέθοδος για ξέπλυμα. Ο πρόεδρος του ΙΔΕΑΔ (Ινστιτούτο Διεθνούς & Ελληνικού Αθλητικού Δικαίου), κ. Μαλάτος, δήλωσε ότι μέσω στοιχήματος γίνεται ξέπλυμα, ενώ υποστήριξε ότι η είσοδος επενδυτών στο Ελληνικό ποδόσφαιρο γίνεται για νόμιμους ή ακόμη και μη νόμιμους λόγους (ανάπτυξη άλλων επιχειρηματικών σχεδίων, κοινωνική και πολιτική επιρροή). Στη συζήτηση, αποδείχθηκε η θέση του Caneppele και των συνεργατών του για τη γνώση των μεθόδων και πρακτικών που χρησιμοποιεί το οργανωμένο έγκλημα στο ποδόσφαιρο και την παράλληλη άγνοια για την ταυτότητα των ατόμων αυτών.

Μία ενδιαφέρουσα έρευνα επικεντρώνεται στο ρόλο της νανοτεχνολογίας στο ποδόσφαιρο. Ο Flores, αναλύει τις εξελίξεις της νανοτεχνολογίας και υποστηρίζει την ύπαρξη νανομαφίας (nanomafia), που έχει στόχο τη δημιουργία υποταγών ατόμων στο μέλλον, αναφέροντας παράνομες δραστηριότητες και επιστημονικά πειράματα στη Λατινική Αμερική με τη βοήθεια διεφθαρμένων πολιτικών, εστιάζοντας στο Περού⁶²⁶. Ο Flores υποστηρίζει ότι γίνονται παράνομα πειράματα σε ανθρώπους, με τη σύμπραξη ΗΠΑ, ευρωπαϊκών χωρών της ΕΕ και της Κίνας, σε χώρες της Λατινικής Αμερικής. Τα ανθρώπινα πειράματα περιλαμβάνουν επεμβατική νευροτεχνολογία, νανοβόλα εγκεφάλου, μικροτσιπ και εμφυτεύματα για την εκτέλεση νευροεπιστημονικών έργων, που έχουν σημαντικές επιπτώσεις, όπως: έλεγχος μυαλού, διαγραφή μνήμης, βασανιστήρια, μόνιμη κατασκοπεία, κλοπή προσωπικών πληροφοριών, εκβιασμός, αποστείρωση, ψυχιατρική διαταραχές, αυτοκτονία και ψηφιακή δουλεία. Ο ίδιος τονίζει ότι η nanomafia στοχεύει να γίνει το μεγαλύτερο δίκτυο οργανωμένου εγκλήματος στον κόσμο, επομένως, η παγκόσμια κοινωνία θα πρέπει να είναι σε εγρήγορση και θα πρέπει να γίνονται γνωστά τα εγκλήματα που η nanomafia διέπραξε. Ο Flores προσθέτει ότι η χρήση νανοτσιπ στους

⁶²⁵ Tv open, 20-7-2020

⁶²⁶ Flores, D. S., 2018: 273-277

ποδοσφαιριστές είναι εφικτή, μέσω τροφίμων ή ποτών ή φαρμάκων, και μπορεί να επηρεάζει τη μυική ή νευρική λειτουργία και τις αντιδράσεις των παικτών, όπως στην εκτέλεση ενός πέναλτυ, και θα πρέπει να αντιμετωπιστεί εγκαίρως από τη FIFA, ως μορφή ντόπινγκ⁶²⁷. Από την άλλη πλευρά, ο Nicoletis θεωρεί ότι η νανοτεχνολογία, που έχει δώσει λύσεις σε ορισμένα προβλήματα όπως βαρικοϊά και μορφές τύφλωσης ή παράλυσης, μπορεί να παράσχει και άλλες βελτιώσεις, αλλά τόσο αυτός όσο και οι Freeman και Berger υποστηρίζουν ότι είμαστε πολύ μακριά από τον έλεγχο του μυαλού. Τα τελευταία χρόνια όμως, η τεχνολογία μικροσκοπικών ηλεκτροδίων που μπορούν να αγγίζουν μεμονωμένα εγκεφαλικά κύτταρα έχει προχωρήσει με γρήγορα βήματα⁶²⁸.

Συμπερασματικά, είναι εμφανές ότι ο καθορισμός αγώνων και το ξέπλυμα απασχολούν εντονότερα τις εγκληματολογικές έρευνες τα τελευταία χρόνια. Η διόγκωση του προβλήματος και η συμμετοχή του οργανωμένου εγκλήματος σε αυτές τις δραστηριότητες, έχουν πλήξει σε μεγάλο βαθμό την αξιοπιστία του ποδοσφαίρου και αποτελούν σημαντικές απειλές στην οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική του επιρροή.

E.2. Ερευνητικά κενά.

Οι κοινωνιολογικές έρευνες ανέδειξαν τις επιδράσεις του ποδοσφαίρου σε διάφορα επίπεδα της κοινωνικής ζωής, όπως των κοινοτικών σχέσεων, των σχέσεων μεταξύ των επενδυτών και των συλλόγων, αλλά και του ρόλου της πολιτικής στις οικονομικές και διοικητικές διαδικασίες στο χώρο του ποδοσφαίρου. Η κοινωνική έρευνα μπορεί να επικεντρωθεί ακόμη περισσότερο σε ορισμένες κοινωνικές διεργασίες που οφείλονται στο ποδόσφαιρο.

Ο Ζαϊμάκης επισημαίνει ότι η κοινωνική έρευνα μπορεί να ασχοληθεί και να αναδείξει τη δυναμική των κοινωνικών κινημάτων που αφορούν τις αντιδράσεις των παραδοσιακών οπαδών στο μετασχηματισμό των ομάδων σε εμπορικές επιχειρήσεις⁶²⁹. Επίσης προτείνει να διερευνηθούν καλύτερα οι σχέσεις των οπαδών

⁶²⁷ Flores D. S., 2018: 301-302

⁶²⁸ Horgan J., 2004

⁶²⁹ Για παράδειγμα, ο Ζαϊμάκης αναφέρει τη δημιουργία στην Ελλάδα συλλογικοτήτων ριζοσπαστών οπαδών (Radical Fans United) ή αθλητών και ποδοσφαιρικών παραγόντων (η κίνηση Hasta La Victoria Siempre), που με συλλογικές δράσεις διαμαρτυρήθηκαν είτε στο γήπεδο είτε με διαδηλώσεις για τα μέτρα λιτότητας (βλ. Ζαϊμάκης, Γ., 201: 27-58). Στην Τουρκία, ο D. Irak αναφέρει τη συμμετοχή των οπαδών στις κοινωνικές διαδηλώσεις στο Gezi, ταύτισαν τις δικές τους ανησυχίες με τα αιτήματα των άλλων διαδηλωτών (βλ. Irak, D., 2015: 137-151)

με τους επενδυτές των ομάδων και την εργαλειοποίηση των πρώτων από τους δεύτερους για την επίτευξη προσωπικών οικονομικών συμφερόντων. Τα τελευταία χρόνια, αρκετοί επενδυτές ζητούν τη συμμετοχή των οπαδών στην οικονομική ενίσχυση των συλλόγων. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα συνέβη σε ισχυρές ομάδες όπως στον Παναθηναϊκό τα τελευταία χρόνια⁶³⁰ και στην ΑΕΚ το 2013⁶³¹. Ο C. Huth προτείνει να διερευνηθεί η μέθοδος κατά την οποία οι διοικήσεις των ομάδων επιδιώκουν την οικονομική ενίσχυση από τους φιλάθλους, οι οποίοι συμβάλλουν χωρίς να προσμένουν οικονομικά οφέλη⁶³².

Το ζήτημα της μετανάστευσης και των παρενεργειών της από την ασύδοτη τακτική ορισμένων πρακτόρων νέων παικτών από τις αναπτυσσόμενες χώρες, μπορεί να διερευνηθεί περαιτέρω, τόσο από κοινωνικούς επιστήμονες όσο και από εγκληματολόγους. Την εποχή αυτή το ζήτημα της μετανάστευσης βρίσκεται στο επίκεντρο της πολιτικής ατζέντας της ΕΕ, ως ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα. μετά την απόφαση Bosman, έχουν πολλαπλασιαστεί και ορισμένες κυβερνήσεις αναπτυσσόμενων χωρών συμβάλλουν σε αυτό. Προσωπικές μαρτυρίες παικτών που μετανάστευσαν στην Ευρώπη και πέτυχαν ή απέτυχαν, οι οποίες πολλαπλασιάστηκαν μετά την απόφαση Bosman, μπορούν να δώσουν περισσότερα στοιχεία στους επιστήμονες.

Οι εγκληματολογικές έρευνες ανέδειξαν το εύρος της διαφθοράς στο ποδόσφαιρο τόσο σε διοικητικό όσο και αγωνιστικό επίπεδο. Τα τελευταία χρόνια εστιάζονται στον καθορισμό αγώνων, το ξέπλυμα, και τη συμμετοχή του οργανωμένου εγκλήματος. Ωστόσο, η αδυναμία συγκέντρωσης στοιχείων είναι εμφανής, και όπως αναφέρει ο Hill, οι κυριότερες πηγές είναι ορισμένες εξομολογήσεις παικτών ή μαρτυρίες στις περιπτώσεις που αποκαλύφθηκαν. Από την άλλη πλευρά, η έρευνα μπορεί να στρέψει το ενδιαφέρον της σε ορισμένες πρακτικές χορηγιών, οι οποίες ουσιαστικά υπονομεύουν την επένδυσή τους, αφού η πιθανή αποκάλυψη διαφθοράς, μειώνει την αξιοπιστία του ποδοσφαίρου και ενδεχομένως να επιφέρει την σταδιακή σμίκρυνση της αγοράς.

Η διαφθορά σε διοικητικό επίπεδο, μετά την αποκάλυψη του σκανδάλου της FIFA, περιλαμβάνει δωροδοκίες υψηλόβαθμων αξιωματούχων για τη ψηφοφορία ανάθεσης των παγκοσμίων κυπέλλων, για τηλεοπτικά δικαιώματα, χορηγίες και

⁶³⁰ Newspao, 21-8-2020

⁶³¹ Contra, 6-11-2013

⁶³² Huth, C., 2019: 500-519

εισιτήρια. Όπως αναφέρει ο De Sanctis, οι παράγοντες που εμπλέκονται στη βιομηχανία ποδοσφαίρου επηρεάζουν οικονομικά τον τομέα και μπορούν εύκολα να προβούν και να συγκαλύψουν παράνομη δραστηριότητα, ειδικά στο διεθνοποιημένο πλαίσιο⁶³³. Ωστόσο η έρευνα οφείλει να συμπεριλάβει και τα υψηλά κλιμάκια της διακυβέρνησης μιας χώρας. Αφού υπάρχει ισχυρή σχέση μεταξύ της πολιτικής και του ποδοσφαίρου, κάτι που δεν έχει επαρκώς διερευνηθεί. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της ανάθεσης του παγκοσμίου κυπέλλου στη Ρωσία, οι «The Sunday Times», ισχυρίστηκαν ότι ο τότε πρωθυπουργός της Ρωσίας, Βλαντιμίρ Πούτιν, είχε αναθέσει σε μια αξιόπιστη ομάδα олигарχών να κάνουν με οποιονδήποτε τρόπο συμφωνίες για να κερδίσει την υποστήριξη των ψηφοφόρων της FIFA, χωρίς όμως τελικά να αποδειχθεί⁶³⁴. Στην περίπτωση του Κατάρ, μετά από διαρροή e-mail, η έρευνα αποκάλυψε τη δράση του Mohammed Bin Hammam, αντιπροέδρου της FIFA, ο οποίος πριν την ψηφοφορία χρησιμοποίησε μυστικά κονδύλια ύψους 5 εκατομμυρίων δολαρίων, είτε χαρίζοντας ακριβά δώρα σε υψηλόβαθμους αξιωματούχους άλλων χωρών, είτε μέσω φιλοξενίας με πλούσιες παροχές όταν επισκέφθηκαν την πρωτεύουσα του Κατάρ, για να ψηφίσουν υπέρ της ανάθεσης του παγκοσμίου κυπέλλου στη χώρα αυτή⁶³⁵. Αποδεικνύεται συνεπώς ότι οι κυβερνήσεις όχι μόνο δεν καταπολεμούν αλλά αντίθετα προωθούν πρακτικές διαφθοράς στο ποδόσφαιρο, φαινόμενο που δεν έχει διερευνηθεί επαρκώς.

Ο καθορισμός αγώνων και το ξέπλυμα βρίσκονται στο επίκεντρο των μελετών τα τελευταία χρόνια. Η ανεκτική στάση, σε αρκετές περιπτώσεις, από την κεντρική εξουσία και η μη αυστηρή εφαρμογή του νομοθετικού πλαισίου για την αντιμετώπιση αυτών των εγκλημάτων, ουσιαστικά αφήνει περιθώρια διαιώνισης τους από τις ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος. Σήμερα, που ο κοινωνικός έλεγχος είναι εντονότερος, τα προσωπικά δεδομένα δέχονται συνεχώς προσβολές από τα κατασταλτικά όργανα ακολουθώντας τις πολιτικές εντολές, και η ανίχνευση των off shore εταιρειών έχει γίνει ευκολότερη, προκαλεί απορία η αδυναμία των κρατικών φορέων να εντοπίσουν πολλές περιπτώσεις ξεπλύματος. Μπορεί εύκολα να υποστηριχθεί, ότι οι κυβερνήσεις αρκετών χωρών «κλείνουν ανεκτικά το μάτι» στις δραστηριότητες αυτές. Τέτοιο παράδειγμα είναι η τακτική ορισμένων κρατών, ακόμη και στην Ευρώπη, να έχουν χαλαρούς ελέγχους για την προέλευση κεφαλαίων που

⁶³³ De Sanctis, 2016: 1-10

⁶³⁴ Strandén, O. & Espen F., 2016: 38-44

⁶³⁵ Strandén, O. & Espen F., 2016: 38-44

κατατίθενται στις τράπεζες⁶³⁶. Μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο έρευνας, πως το αυτοδιοίκητο και η αυτορρύθμιση στο ποδόσφαιρο ουσιαστικά, και η ανεκτική στάση των κυβερνήσεων, υποβοηθούν αυτές τις δραστηριότητες.

Θα πρέπει επίσης να εξεταστεί, πως επιδρούν στην εγκληματικότητα οι οικονομικές ανισότητες μεταξύ των οικονομικά ασθενέστερων και ισχυρών ομάδων. Οι οικονομικές δυσχέρειες των αδύναμων ομάδων, δημιουργούν ανασφάλεια στους παίκτες και τους καθιστούν ευάλωτους στις προτάσεις του οργανωμένου εγκλήματος για καθορισμό αγώνων. Για παράδειγμα στην Ελλάδα, από τη μία πλευρά οι περισσότερες ομάδες στις μικρότερες κατηγορίες βρίσκονται σε δεινή οικονομική θέση, και από την άλλη, έχει παρατηρηθεί ότι ο καθορισμός αγώνων είναι πιο διαδεδομένος, και ουσιαστικά «συμπληρώνει» τα εισοδήματα των παικτών⁶³⁷.

Σε πολλές έρευνες αναφέρεται ότι είναι απαραίτητη η συνεργασία των φορέων που σχετίζονται με το ποδόσφαιρο ώστε να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα διαφθοράς. Την ανάγκη συνεργασίας των φορέων υποστηρίζουν και ο Visschers και οι συνεργάτες του, οι οποίοι προτείνουν τη διεύρυνση της έρευνας στο μέλλον σε μεγαλύτερο δείγμα ατόμων, για τον καθορισμό αγώνων, με συμμετοχή όλων των πλευρών (παίκτες, διαιτητές, προπονητές, κλπ)⁶³⁸. Ο Caneppele και οι συνεργάτες του προσθέτουν ότι μελλοντικές έρευνες μπορούν να επικεντρωθούν και στις περιπτώσεις καθορισμού που δεν σχετίζεται με το στοίχημα, μέσω συνεντεύξεων με εμπλεκόμενα άτομα ⁶³⁹ . Μελλοντική έρευνα μπορεί να διερευνήσει τον τρόπο που κατασκευάζονται τα εγκληματικά δίκτυα στο ποδόσφαιρο, και αν επηρεάζουν και πως οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των χωρών. Παρόμοια έρευνα προτείνει και ο Numerato, η οποία μπορεί να βοηθήσει ώστε να εντοπιστούν άτομα που θα μπορούσαν να αναλάβουν πρωτοβουλίες κατά της διαφθοράς⁶⁴⁰.

Η πρόληψη του εγκλήματος αποτελεί στόχο της αντεγκληματικής πολιτικής, κάτι που πρέπει να εφαρμοστεί και στο σύγχρονο ποδόσφαιρο. Η επάρκεια των μέτρων πρόληψης από τους ποδοσφαιρικούς οργανισμούς και την πολιτική εξουσία

⁶³⁶ Όπως αναφέρεται σε άρθρο, έκθεση εξεταστικής Επιτροπής του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ο απολογισμός της ευρωπαϊκής δράσης κατά των φορολογικών παραδείσων και του ξεπλύματος χρήματος είναι ιδιαίτερα αρνητικός. Ευρωβουλευτές επισημαίνουν ότι παρά τα σκάνδαλα που έχουν αποκαλυφθεί τα τελευταία χρόνια, ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες – κυρίως η Ολλανδία, το Λουξεμβούργο, το Βέλγιο, η Κύπρος, η Μάλτα και η Ιρλανδία, αρνούνται να αλλάξουν το ευνοϊκό καθεστώς για τα εισαγόμενα κεφάλαια (βλ. Avant-garde, 6-3-2019)

⁶³⁷ Sporstonoto, 5-10-2018

⁶³⁸ Visschers, J., Paoli, L., Abhishek, D., 2020: 77-95

⁶³⁹ Caneppele, S., Langlois, F., Verschuuren, P., 2020: 13-26

⁶⁴⁰ Numerato, D., 2015: 1-19

σε εθνικό η υπερεθνικό επίπεδο μπορεί να αποτελέσει θέμα για μελλοντικές έρευνες. Ο Fincoeur και οι συνεργάτες, προτείνουν ως μέτρα την ενίσχυση του κινήματος κατά του ντόπινγκ, την πρόληψη και την εκπαίδευση⁶⁴¹. Ο Van Der Hoeven και οι συνεργάτες τους υποστηρίζουν ότι θα είναι χρήσιμο να διερευνηθεί η επίδραση των σύγχρονων προληπτικών μέτρων στα αθλητικά σωματεία και στην προθυμία να αναφέρουν υποψίες ή εμπειρίες για τον καθορισμό αγώνα από τα μέλη τους, κάτι που θα έκανε εφικτό να προσδιορισθούν με μέτρα που είναι αποτελεσματικά⁶⁴².

Πρώτη επιλογή επομένως των ποδοσφαιρικών οργανισμών και των κρατών είναι η πολιτική της γενικής πρόληψης, ώστε να επιτευχθεί ο στόχος της μείωσης της εγκληματικότητας. Στην σύγχρονη εποχή της παγκοσμιοποίησης των αγορών και της υψηλής δημογραφικής μετακίνησης, ιδίως πληθυσμών με διαφορετικές πολιτισμικές αξίες, η ταχεία προσαρμογή είναι απαραίτητη, ώστε οι θεσμοί και οι κοινωνικές δομές κάθε κοινωνίας να δημιουργήσουν νέες βάσεις που θα μπορούν να αντιμετωπίσουν επιτυχώς τις προκλήσεις που έχουν επιφέρει οι αλλαγές αυτές.

⁶⁴¹ Fincoeur, B., Van de Ven, K., Mulrooney, K. J. D., 2015: 229-250

⁶⁴² Van Der Hoeven, S., De Waegeneer, E., Bram, C., Willem, A., 2020: 425-443

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το ποδόσφαιρο ως το δημοφιλέστερο άθλημα, ενδιαφέρει είτε άμεσα είτε έμμεσα σχεδόν το μισό πληθυσμό του πλανήτη. Την εποχή της παγκοσμιοποίησης η ανάπτυξή του ήταν ραγδαία ώστε να αποτελεί ένα σημαντικό τομέα της εκάστοτε εθνικής οικονομίας αλλά και του παγκόσμιας οικονομικής βιομηχανίας. Ο σημαντικότερος παράγοντας που οδήγησε στην εμπορευματοποίηση του ποδοσφαίρου ήταν η είσοδος της τηλεόρασης και τα τελευταία χρόνια του διαδικτύου. Η FIFA, ως ο κορυφαίος παγκόσμιος ποδοσφαιρικός οργανισμός, αξιοποίησε άρτια την εξέλιξη αυτή, κάτι που έγινε εντονότερο μετά την εκλογή του Havelanxe (1974). Η παράλληλη συμφωνία με την εταιρεία Coca-Cola υπήρξε η απαρχή του μετασχηματισμού της παγκόσμιας ομοσπονδίας σε υπερεθνική οικονομική επιχείρηση.

Οι προοπτικές που αναδεικνυόταν, μετά την αυξανόμενη παγκόσμια προβολή των ποδοσφαιρικών διοργανώσεων και την ευκολότερη πρόσβαση των φιλάθλων λόγω της τηλεόρασης, προσέλκυσαν κεφάλαια από μεγάλους επενδυτικούς ομίλους και μεγαλο-επενδυτών. Το ποδόσφαιρο αποτέλεσε έναν εξαιρετικό «τόπο» που δραστηριοποιήθηκαν εμπορικές εταιρείες, κοινωνικοί εταίροι, και η κεντρική εξουσία. Η δυναμική του αθλήματος ώθησε στο μετασχηματισμό του σε ένα εμπορικό προϊόν, κατάλληλο για την αύξηση της κατανάλωσης σε πλήθος προϊόντων, ενώ πολλές εταιρείες προσάρμοσαν την παραγωγή τους στην κατασκευή αγαθών που είτε άμεσα είτε έμμεσα σχετίζονταν με το ποδόσφαιρο. Έτσι η παγκοσμιοποίηση εισήλθε και στο χώρο του ποδοσφαίρου ώστε να εξελιχθεί από ένα μαζικό λαϊκό άθλημα που συντηρούσε και αύξανε τα πάθη και τα συναισθήματα φιλάθλων αλλά και κοινοτήτων, σε μία παγκόσμια αγορά χωρίς γεωγραφικά όρια και περιορισμούς.

Η αύξηση των κερδών μέσω της κατανάλωσης ήταν ο βασικότερος στόχος των συλλόγων και των επενδυτών-ιδιοκτητών τους. Η προσέλκυση των νέων οπαδών-καταναλωτών είχε σαν κυριότερο μηχανισμό την αγωνιστική επιτυχία του εκάστοτε συλλόγου ώστε να αυξάνει τη φήμη του. Το «κυνήγι» της επιτυχίας οδήγησε σε ένα συνεχή αγώνα αναζήτησης ποδοσφαιρικών ταλέντων με αγορές των καλύτερων παικτών ή νέων με προοπτικές, από όλο τον κόσμο. Έτσι η μετανάστευση χαρακτηρίζει τον κόσμο του ποδοσφαίρου, σχεδόν από την αρχή της επαγγελματικοποίησής του. Τα τελευταία χρόνια όμως, έχει πάρει δραματικές

διαστάσεις, και έχει δικαίως χαρακτηριστεί ως νέο-αποικιακή εκμετάλλευση των αναπτυσσόμενων χωρών από τις ανεπτυγμένες. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις οι ισχυρές χώρες, πρώην αποικιοκρατικές, έχουν πρώτιστο λόγο στην αγορά ταλέντων από χώρες που στο παρελθόν ήταν αποικίες τους. Έτσι, πολλοί ισχυρίζονται ότι διατηρείται και αυξάνεται στο ποδόσφαιρο το φαινόμενο της εξάρτησης των αναπτυσσόμενων χωρών από τις οικονομικά ισχυρές.

Η νέα εποχή στο ποδόσφαιρο χαρακτηρίζεται, από μεγάλες οικονομικές συμφωνίες μεταξύ ποδοσφαιρικών οργανισμών και συλλόγων με εταιρείες χορηγούς. Η αδρή χρηματική αποζημίωση των διάσημων παικτών από τις ισχυρές ομάδες, αύξησε την ανισότητα μεταξύ συλλόγων, ενώ οι elite παίκτες λειτούργησαν ως εργαλεία για την προώθηση εμπορικών προϊόντων. Η επικέντρωση της τηλεόρασης σε αυτή την ομάδα παικτών, δημιούργησε μία πλαστή εικόνα του ποδοσφαίρου, προβάλλοντας την ατομική επιτυχία και τις κοινωνικοοικονομικές συνέπειες, ως τον απόλυτο στόχο όλων των νέων επίδοξων παικτών. Από την άλλη πλευρά, οι παίκτες αυτοί χρησιμοποιήθηκαν ώστε να προβληθούν άλλα οικονομικά, εμπορικά, κοινωνικά, ακόμη και πολιτικά μηνύματα.

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας του ποδοσφαίρου επηρέασε και τους οπαδούς. Το κυνήγι του κέρδους από τους συλλόγους και η μεταβολή τους σε επιχειρήσεις, άλλαξαν τη στάση τους απέναντι στους οπαδούς της, πολλές φορές όχι αδιαμαρτύρητα, τους οποίους τώρα αντιμετωπίζουν πρώτα ως καταναλωτές και μετά ως οπαδούς της ομάδας. Οι διοικήσεις των συλλόγων επένδυσαν σε δημιουργία νέων σταδίων- εμπορικών κέντρων, όπου οι οπαδοί να μπορούν να δαπανούν όλο και περισσότερο από το εισόδημά τους. Παράλληλα, η ανάπτυξη της τεχνολογίας και η ευκολότερη διακίνηση και προβολή των προϊόντων παγκοσμίως έφερε στους κόλπους των πιο ισχυρών κυρίως συλλόγων, νέους οπαδούς από όλο τον κόσμο, αυξάνοντας έτσι το εμπορικό τους μερίδιο στην ποδοσφαιρική βιομηχανία. Η ίδρυση εμπορικών δικτύων διεθνώς, η ίδρυση ακαδημιών σε ορισμένες χώρες, η δημιουργία εμπορικών διαδικτυακών ιστοτόπων, αποτέλεσαν μεθόδους αύξησης των οπαδών-καταναλωτών τους. Αυτή η μεταστροφή δημιούργησε εντάσεις και αντιδράσεις από την πλευρά των παραδοσιακών οπαδών, που ήταν πιστοί στην άρρηκτη σχέση ομάδας-κοινότητας, με την άμεση συμμετοχή των ίδιων στη λειτουργία της ομάδας. Έτσι σήμερα, ο στόχος των διοικούντων στις ομάδες είναι η διατήρηση της λεπτής ισορροπίας στις σχέσεις με τους παραδοσιακούς οπαδούς, οι οποίοι είναι χρήσιμοι ως κινητήρια δύναμη

κοινωνικής πίεσης προς το κράτος για την επίτευξη ωφελημάτων για το σύλλογο αλλά πολλές φορές και για τα επιχειρηματικά ή ατομικά συμφέροντα των ιδιοκτητών.

Το κράτος έχει σημαντική εμπλοκή στον χώρο του ποδοσφαίρου, παρά το αυτοδιοίκητο των εθνικών και υπερεθνικών ποδοσφαιρικών οργανισμών. Το κράτος άλλοτε λειτουργεί ως εγγυητής της επιβίωσης των ομάδων, και άλλοτε ως βασικός «χορηγός» με την χρηματοδότηση σε κατασκευές αθλητικών χώρων και άλλων αναγκών των ομάδων. Αυτή η στάση του κράτους βέβαια δεν είναι μόνο για την κοινωνική επιρροή που το ποδόσφαιρο δημιουργεί, αλλά κύριος στόχος είναι η κοινωνική αποδοχή της εξουσίας και η διεύρυνση της εκλογικής βάσης. Αυτό συμβαίνει όχι μόνο σε συλλογικό επίπεδο αλλά και στο πλαίσιο της εθνικής ομάδας, διότι παράλληλα το ποδόσφαιρο λειτουργεί ως παράγοντας ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας και τους κύρους της χώρας σε διεθνές επίπεδο. Έτσι, οι κοινωνιολογικές έρευνες καταλήγουν στο ότι το ποδόσφαιρο έχει εξέχοντα ρόλο στο κοινωνικό γίνεσθαι αλλά και στην πολιτική διακυβέρνηση μίας χώρας.

Η εμπορευματοποίηση όμως δεν είχε μόνο επιδράσεις σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, αλλά και στο χώρο της εγκληματικότητας. Όπως και στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία έτσι και στο ποδόσφαιρο εμφανίστηκαν φαινόμενα βαριάς εγκληματικότητας. Τα οικονομικά εγκλήματα, τα φαινόμενα διαφθοράς, και το οργανωμένο έγκλημα έκαναν την εμφάνισή τους και διείσδυσαν βαθιά στο χώρο του ποδοσφαίρου. Η διαφθορά είναι έντονη ακόμη και στην ηγεσία των ποδοσφαιρικών αρχών, όπως φάνηκε και από το σκάνδαλο διαφθοράς στη FIFA(2015). Η αυτονομία στη διοίκηση των ποδοσφαιρικών ομοσπονδιών και οι διαδικασίες αυτορρύθμισης σε περιπτώσεις διαφθοράς και οικονομικών εγκλημάτων, είναι ένας βασικός παράγοντας ανάπτυξης των φαινομένων αυτών. Η ενίσχυση του ελέγχου από το κράτος, σε ότι αφορά την οικονομική διαχείριση από τους ποδοσφαιρικούς οργανισμούς, είναι αναγκαία για τον περιορισμό των οικονομικών εγκλημάτων στο ποδόσφαιρο. Μέχρι σήμερα, έχουν αποκαλυφθεί αρκετά σκάνδαλα, διαφθοράς, χειραγώγησης αγώνων, δωροδοκιών, παράνομων συμφωνιών σε θέματα χορηγιών, εισιτηρίων και άλλων οικονομικών συμφωνιών, όμως ο «σκοτεινός αριθμός» παραμένει μεγάλος και η εντονότερη εμπλοκή του κράτους προτείνεται ως ενδεδειγμένη λύση.

Τα τελευταία χρόνια, τα σημαντικότερα εγκλήματα που εντοπίζονται από τις εγκληματολογικές έρευνες είναι η χειραγώγηση αγώνων για κέρδη από στοίχημα, καθώς και το ξέπλυμα. Τα δύο αυτά είδη στις περισσότερες περιπτώσεις συνδέονται

μεταξύ τους, ενώ η είσοδος του οργανωμένου εγκλήματος έχει επιφέρει την ανάπτυξη αυτών των εγκλημάτων, την καλύτερη οργάνωσή τους, με συνέπεια την δυσκολότερη αποκάλυψη από τις αρχές. Η ανάπτυξη ισχυρών δικτύων σε εθνικό και σε υπερεθνικό επίπεδο, η ισχυρή «αφωνία» των εμπλεκομένων και ανεκτική στάση σε πολλές περιπτώσεις των ποδοσφαιρικών αρχών και κρατικών οργάνων ελέγχου, έχουν οδηγήσει σε υψηλά επίπεδα εγκληματικότητας.

Βασικός παράγοντας για τη διατήρηση και διαιώνιση αυτής της εγκληματικότητας, αλλά και παράλληλα το κίνητρο για τη συμμετοχή, είναι οι οικονομικές ανισότητες και η συνεχόμενη αύξησή τους τη σύγχρονη εποχή. Όπως πολλοί ερευνητές έχουν αναφέρει, οι χαμηλές απολαβές των παικτών πιο αδύναμων ομάδων, η αδιαφορία των διοικούντων, και οι οικονομικές δυσχέρειες των αδύναμων ομάδων, είναι καθοριστικοί λόγοι που οδηγούν στη χειραγώγηση αγώνων για κέρδη από το στοίχημα. Το ξέπλυμα, που γίνεται και μέσω στοιχήματος, παρά την ενδυνάμωση ελέγχων από τα κρατικά όργανα και την καλύτερη διερεύνηση των off shore εταιρειών, που αποτελούν το χρησιμότερο εργαλείο, συνεχίζει να γίνεται σε μεγάλη κλίμακα. Παράλληλα, εξελίσσεται και στο χώρο του ποδοσφαίρου το έγκλημα της εμπορίας ανθρώπων, το οποίο σχετίζεται άμεσα με τη μετανάστευση και τους πράκτορες παικτών, οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις είναι βασικοί συντελεστές «βρώμικων» συναλλαγών και εκμετάλλευσης νέων παιδιών.

Έως σήμερα, τόσο οι κοινωνιολογικές όσο και οι εγκληματολογικές έρευνες έχουν ασχοληθεί με τα περισσότερα θέματα που έχουν σχέση με την οικονομία του ποδοσφαίρου. Ωστόσο, υπάρχουν σημαντικά ζητήματα που μπορούν να αναδείξουν και οι δύο κατηγορίες ερευνών. Έτσι, αν και έχει αναφερθεί ο ρόλος του κράτους στο ποδόσφαιρο, υπάρχουν πολλά περιθώρια έρευνας για την αναζήτηση του τρόπου που επηρεάζει το ποδόσφαιρο καθώς και όλο το εύρος των συνδιαλλαγών με τους ιδιοκτήτες των ομάδων. Δεν έχει επαρκώς διερευνηθεί, και ειδικά στην Ελλάδα, πως οι ιδιοκτήτες διατηρούν θέση ισχύος απέναντι στους φορείς της πολιτικής εξουσίας, καθώς και την πιθανή σχέση της διαφθοράς στην πολιτική με αυτή του ποδοσφαίρου. Αλλά και στα ζητήματα της εγκληματικότητας, η συμμετοχή της πολιτικής εξουσίας έχει αποδειχθεί. Έτσι, το σκάνδαλο της FIFA, για τις αναθέσεις των παγκοσμίων κυπέλλων, αποτελεί το εμφανέστερο παράδειγμα συμμετοχής της πολιτικής εξουσίας των χωρών που έδειξαν ενδιαφέρον για τις αναλήψεις (όπως αναφέρθηκε η Ρωσία, το Κατάρ, και η Γερμανία). Οι έρευνες επικεντρώθηκαν μόνο στους αξιωματούχους που δωροδοκήθηκαν, όμως είναι χρήσιμο να ερευνηθούν οι συνθήκες και οι παράγοντες

που προκαλούν αυτή την παράνομη σχέση του κράτους με τις ποδοσφαιρικές δομές. Επιπλέον, ενώ γίνεται αναφορά για τη σχέση του οργανωμένου εγκλήματος με πολιτικά πρόσωπα, και στο χώρο του ποδοσφαίρου, εν τούτοις οι έρευνες για το θέμα αυτό είναι λιγοστές. Τέλος, ένας σημαντικός τομέας που μπορούν να επικεντρωθούν περαιτέρω οι έρευνες είναι η μετανάστευση και η σύνδεσή της με το έγκλημα της εμπορίας ανθρώπων. Μέσω προσωπικών συνεντεύξεων από παίκτες, παράγοντες ομάδων, πράκτορες, ακόμη και από οικογένειες των παικτών, μπορεί αναλυθεί καλύτερα το σύστημα αυτής της παράνομης δραστηριότητας.

Το ποδόσφαιρο αποτελεί μία μικρογραφία της συνολικής οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής δραστηριότητας. Η επιρροή του σε αυτούς τους τομείς είναι σημαντική και διαμορφώνει ουσιαστικές κοινωνικές αντιδράσεις. Οι έρευνες αποτελούν το πιο χρήσιμο εργαλείο για τον εντοπισμό φαινομένων εγκληματικότητας στο χώρο του ποδοσφαίρου, καθώς και για την αποτελεσματικότητα των μέτρων πρόληψης αυτών των εγκλημάτων. Έτσι, μέσω της έρευνας, μπορούν να προταθούν τα πιο κατάλληλα τα οποία μπορούν να είναι πιο αποτελεσματικά.

Συμπερασματικά, η εργασία αυτή ανέδειξε αρκετά στοιχεία των κοινωνικών επιδράσεων από το ποδόσφαιρο, καθώς και είδη εγκληματικότητας που αναπτύσσονται στους κόλπους του, παρουσιάζοντας κοινωνιολογικές και εγκληματολογικές έρευνες. Οπωσδήποτε, αποτελούν μία μικρή μόνο εικόνα της πραγματικότητας του ποδοσφαίρου. Τα περιθώρια είναι τεράστια και οι ζυμώσεις σε κοινωνικό επίπεδο είναι συνεχείς, ενώ η εγκληματικότητα εξελίσσεται. Όπως σωστά αναφέρει ο Γ.Γ. Αθλητισμού κ. Μαυρωτάς: « *«Η αντιμετώπιση της διαφθοράς στον αθλητισμό είναι ένας επίμονος Μαραθώνιος»⁶⁴³*».

⁶⁴³ Ελεύθερος Τύπος, 9-12-2019

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ακριβούλης, Δ., «Πρόλογος» στο Κεντρωτής, Κ., *Το ποδόσφαιρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Περισσότερο από ένα παιχνίδι και μία Ένωση*, Gutenberg, Αθήνα, 2016: 11-24.
- Αλεξιάδης, Σ., *Εγκληματολογία*, «Ε' Έκδοση», Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2011.
- Ασημάκη, Α., Κουστουράκης, Γ., Καμαριανός, Ι., «Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση: Μια Κοινωνιολογική προσέγγιση», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, ΙΕ (60), 2011: 99-120.
- Βιδάλη, Σ., *Πέρα από τα όρια – Η αντεγκληματική πολιτική σήμερα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017.
- Γασιάς, Γ., *Η περίπτωση των ποδοσφαιρικών σωματείων στην Ελληνική κοινωνία του μεσοπολέμου, 1922-1936*, «Διπλωματική Εργασία, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Κρήτης», Ρέθυμνο, 2005.
- Δημόπουλος, Χ., *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*, «Συνεργ. Βασιλική Θεολόγη», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012.
- Ζαϊμάκης Γ., «Το φαινόμενο της βίας στο Ελληνικό ποδόσφαιρο», *Κοινωνική Εργασία* 80, 2005: 223-247
- Ζαϊμάκης Γ., «Η πολιτική οικονομία του ποδοσφαίρου στην ύστερη νεωτερικότητα. Εμπορευματοποίηση, παγκοσμιοποίηση, και αποικιοποίηση», στο Ζαϊμάκης, Γ., Κοταρίδης, Γ., Ν., *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών – αντιπαλότητες και πολιτικές της ταυτότητας*, Πλέθρον, Αθήνα, 2013: 27-58
- Ιορδανίδου, Α., & Μπατζόγλου, Β, *Σύγχρονο Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*, Πατάκη, Αθήνα, 2006.
- Καλύβας, Σ., «Ορθολογική επιλογή και Συγκριτική Πολιτική», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τόμος 10, Αθήνα, 1997: 84-121.
- Καραδήμας, Θ., & Καραδήμα, Π., «Τεχνικές ξεπλύματος χρήματος και τα μέτρα πρόληψης των ελληνικών τραπεζών», *e-Journal of Science & Technology*, 2015: 57-94.
- Λάζος, Γ., *Οικονομική Εγκληματικότητα, Σημειώσεις και Φάκελος*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας, Αθήνα, 2016.
- Λαμπροπούλου, Έ., «Θεωρία [Προσέγγιση] Συμβολικής Αλληλεπίδρασης / Αλληλενέργειας», στο Σπινέλλη Κ., Κουράκης Ν., Κρανιδιώτη Μ., *Λεξικό Εγκληματολογίας*, Τόπος, Αθήνα, 2018: 637-639,
- Νικολόπουλος, Γ., *Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής - Το πρόγραμμα της Χάγης και η εφαρμογή του*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008.
- Πετρόπουλος, Β., «Η εγκληματοποίηση της χειραγώγησης αθλητικού αγώνα μέσω 'παρέμβασης με αθέμιτες ενέργειες' κατά τις παρ. 1, 4 του ά. 132 του ν. 2725/1999», *The Art of Crime*, (8), 2020: 35-66.
- Σπινέλλη, Κ., *Εγκληματολογία, Σύγχρονες και Παλαιότερες Κατευθύνσεις*, Δεύτερη ανανεωμένη έκδοση, Σάκκουλας, Αθήνα, 2005.

- Σπύρου, Σ., «Θεωρία της Ορθολογικής επιλογής της Εγκληματικής Πράξης», στο Σπινέλλη Κ., Κουράκης Ν., Κρανιδιώτη Μ., *Λεξικό Εγκληματολογίας*, Τόπος, Αθήνα, 2018: 624.
- Τσίγκανου, Ι., «Η στατιστική αποτύπωση του «οικονομικού εγκλήματος» στην Ελλάδα σήμερα. Μια προκαταρκτική διερεύνηση», *The Art of Crime*, (2), 2017.
- Φαρσεδάκης, Ι., *Η Εγκληματολογική σκέψη από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*, Τεύχος Α', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1999.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Abbott, J. & Sheehan, D., «The Interpol approach to tackling match fixing in football», *Springer International Publishing*, Switzerland, 2013: 263-287.
- Ajzen, I., «The theory of planned behavior», *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 50, 1991: 179-211.
- Allana, G. J. & Moffat, J., «Muscle drain versus brain gain in association football: technology transfer through player emigration and manager immigration», *Applied Economics Letters*, V. 21, N. 7, 2014: 490-493.
- Alegi, P., «The political economy of mega-stadiums and the underdevelopment of grassroots football in South Africa», *Politicon, Routledge*, 34 (3), 2007: 315-331.
- Alvito, M. «Our piece of the pie: Brazilian football and globalization», *Soccer and Society*, vol. 8, No4, 2007: 524-544.
- Amnesty international UK, *Promising little, delivering less*, Amnesty International, London, 2015
- Antonopoulos, G., « ‘Eyes on the ball, head on the game (...and hands in the honey pot)’: an introduction to the special issue on ‘sports , corruption and organized crime’ », *Trends Organ Crime, Springer*, 18 (3), 2015: 1-7.
- Appadurai, A., «Grassroots globalization and the research imagination», *Public Culture, Duke University Press*, Vol. 12, No1, 2000: 1-19.
- Ascari, G. & Gagnepain P., «Spanish Football», *Journal of Sports Economics*, Vol.7 No1, 2006: 76-89.
- Asian Racing Federation, *Illegal betting in an Asian context*, Anti-Illegal Betting Taskforce, Asian Racing Federation, 9/2018
- Aquilina, D. & Chetcuti A., «Match-fixing: the case of Malta», *International Journal of Sport Policy and Politics, Routledge*, 2013: 1-22.
- Australian crime commission, «Organised crime and drugs in sports, Canberra ‘2013’», *Trends Organ Crim Springer* 18, 2015: 261-276
- Baade, R.A., Baumann, R., Matheson, V. A., «Selling the game: estimating the economic impact of professional sports through taxable sales», *Southern Economic Journal*, 74(3), 2008: 794-810.
- Bale, J., «The changing face of football: stadiums and communities», *Soccer and Society*, 1(1), 2000: 91-101.
- Barclay, J., «Predicting the costs and benefits of mega-sporting events: misjudgement of Olympic proportions?», *Journal compilation © Institute of Economic Affairs, Blackwell Publishing*, Oxford, 2009: 62-66.
- Barkoukis, V., Lazuras, L., Kourelis, P., «A preliminary investigation of the decision making process towards match fixing», *Crime, Law and Social Change, Springer*, V.74 (1), 2020: 45-54.

- Baron D. A., Martin D. M., Magd S. A., «Doping in sports and its spread to at-risk populations: an international review», *World Psychiatry*, 6 (2), 2007: 118-123
- Baroncelli, A. & Fella, S., «Calciopoli: reasons and scenarios for the soccer scandal», *Italian Politics*, Vol. 22, *The Center-Left's Poisoned Victory*, Berghahn Books, 2006: 226-248.
- Barry, A. E., Russell, A., Howell, S., Phan, P., Reyes, D., Bopp, T., «(Unintended) Consequences of initiating an alcohol sales policy at college football stadiums: A case study», *Journal of American college health*, Taylor & Francis, 67 (2), 2018: 1-5.
- Baur, D. G. & Lehmann S., «Does the mobility of football players influence the success of the national team?», *Institute for International Integration Studies*, iisdp217, (IIIS), Dublin, 2007: 1-26.
- Bayar, O. & Schaur, G., The impact of visibility on trade: evidence from the World Cup, *Review of International Economics*, 22(4), 2014: 759–782.
- Bean, B., «An interim essay on FIFA's World Cup of corruption: the desperate need for international corporate governance standards at FIFA», *ILSA Journal of International & Comparative Law*, Faculty Publications, v.22 (2), 2016: 367-392.
- Beissel, A. S., «Transnational corporations of football kin: migration, labor flow, and the American Samoa MIRAB economy», *Journal of Sport and Social Issue*, 44(1), 2019: 1 – 23.
- Berlinschi, R., Schokkaert, J., Swinnen, J., «When drains and gains coincide: migration and international football performance», *LICOS Centre for Institutions and Economic Performance*, Discussion Paper 265/2010, 2010: 1-34.
- Biscaia, R., Correia, A., Ross, S. Rosado, A., «Sponsorship effectiveness in professional sport: an examination of recall and recognition among football fans», *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, Vol. 16 Iss 1, 2014: 2 – 18.
- Boeri, T. & Severgnini B., «Match rigging and the career concerns of referees», *Labour Economics*, Elsevier, 18 (3), 2011: 349-359.
- Bohlmann, H. R. & Van Heerden J. H., «Predicting the economic impact of the 2010 FIFA World Cup on South Africa», *Int. J. Sport Management and Marketing*, Vol. 3, No. 4, 2008: 383-396.
- Bolsmann, C. & Parker A., Soccer, South Africa and celebrity status: Mark Fish, popular culture and the Post-Apartheid State, *Soccer and Society*, Vol. 8, No. 1, 2007: 109–124.
- Bonthuys, E., The 2010 football World Cup and the regulation of sex work in South Africa, *Journal of Southern African Studies*, Vol. 38, No.1, 2012: 11-29.
- Borges, M. J., «Migration systems in Southern Portugal: regional and transatlantic circuits of labor migration in the Algarve (eighteenth–twentieth centuries)», *International Review of Social History* 45, 2000: 171–208.
- Brandes, L., Franck, E., Nuesch, S., «Local heroes and superstars, an empirical analysis of star attraction in German soccer», *Journal of Sports Economics*, Vol. 9 No3, 2008: 266-286.
- Brewer, B. D., «The commercial transformation of world football and the North–South divide: a global value chain analysis», *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 54(4), 2019: 410 –430.

- Brochado, A., Dionisio, P., Leal, M. C., «Sponsoring the football national team», *Journal of Business & Industrial*, V.3 (5), 2018: 1-8.
- Bryson, A., Frick, B., Simmons, R., «The returns to scarce talent: footedness and player remuneration in European soccer», CEP Discussion Paper No 948, 2009: 1-20.
- Buchanan, B., Money laundering—a global obstacle, *Research in International Business and Finance*, Elsevier, V.18 (1), 2004: 115-127.
- Buchanan, J. M., *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, The Online Library of Liberty, 1962.
- Buraimo, B. & Simmons R., «Uncertainty of outcome or star quality? Television audience demand for English Premier League Football», *Int. J. of the Economics of Business*, Vol. 22, (3), 2015: 449–469.
- Buraimo, B., Tenaa, J. D., Diego de la Piedra, J., «Attendance demand in a developing football market: the case of the Peruvian first division», *European Sport Management Quarterly*, Routledge, V.18 (5), 2018: 671-686.
- Caneppele, S., Langlois, F., Verschuuren, P., «Those who counter match-fixing fraudsters: voices from a multistakeholder ecosystem», *Crime, Law and Social Change*, Springer, V.74 (1), 2020: 13-26.
- Carlino, G. & Coulson, E., «Compensating differentials and the social benefits of the NFL», *Journal of Urban Economics*, Elsevier, V.56 (1), 2004: 25-50.
- Carmichael, F., Rossi, G., Thomas, D., «Production, efficiency, and corruption in Italian Serie A Football», *Journal of Sports Economics*, Vol. 18(1), 2017: 34-57.
- Carpenter, K., «Match-Fixing—The biggest threat to sport in the 21st century?», *Sweet & Maxwell's International Sports Law Review*, (2), 2012: 13-24.
- Caruso, R., «The economics of match-fixing», *Munich Personal Repec Archive*, Paper 3085, 2007:1-34
- Chanavat, N. & Martinet, G., «Measuring ambush-marketing and sponsorship effects: a football consumer response approach», *Journal of Strategic Marketing*, Routledge, 2019: 1-23.
- Chien, P. M., Kelly, S. J., Weeks, C. S., «Sport scandal and sponsorship decisions: team identification matters», *Journal of Sport Management*, 30 (5), 2016: 490-505.
- Coates, D. & Humphreys, B. R., «The effect of professional sports on earnings and employment in the services and retail sectors in US cities», *Regional Science and Urban Economics* 33 (2), 2003: 175–198.
- Coates, D., Frick, B., Jewell, T., «Superstar salaries and soccer success: the impact of designated players in Major League Soccer», *Journal of Sports Economics*, 2014: 1-20.
- Comaroff, J. & Comaroff J. L., «Millennial Capitalism: First Thoughts on a Second Coming», *Duke University Press, Public Culture*, V. 12 (2), 2000: 291-343.
- Conejo, R. A., Banos-Pino, J., Dominguez, J. F. C., Rodriguez, P., «The economic impact of football on the regional economy», *Int. J. Sport Management and Marketing*, V. 2, (5), 2007: 459-474.
- Cornish, D. B. & Clarke, R.V., «Understanding crime displacement: an application of rational choice theory», *Criminology*, V. 25, (4), 1987: 933-947.
- Crolley, L., Levermore, R., Pearson, G., «For business or pleasure? A discussion of the impact of European Union Law on the economic and socio

- cultural aspects of football», *European Sport Management Quarterly*, 2:4, 2002: 276-295.
- Cudizolles, S., «The case of a tourism project for aid and social development through football», *Int. Review for the Sociology of Sport*, V.50 (1), 2015: 22-44.
 - Dahl, R., Lindblom, C., «Politics, Economy and Welfare: Planning and Politico-Economic Systems Resolved into Basic Social Processes», *New York: Harper*, 1953, στο Harvey D., *A brief history of neoliberalism*, New York, NY: Oxford University Press, 2007.
 - Darby, P., «Africa, the FIFA presidency, and the governance of world football: 1974, 1998, and 2002», *Africa Today*, *Indiana University Press*, V.50, (1), 2003: 3-24.
 - Darby, P., Akindes, G., Kirwin, M., «Football academies and the migration of African football labor to Europe», *Journal of Sport & Social Issues*, V. 31, (2), 2007: 133-161.
 - Darby, P., «Let us rally around the flag: football, nation-building, and Pan-Africanism in Kwame Nkrumah's Ghana», *Journal of African History*, V. 54, (2), 2013: 221-246.
 - De Hon, O., Kuipers, H., Van Bottenburg, M., «Prevalence of doping use in elite sports: a review of numbers and methods», *Springer International Publishing Switzerland*, V.45, (1), 2014: 57-69.
 - De Sanctis, F.M., «Football: a call for transparency to curb corruption», *Sociology and Criminology-Open Access*, V.4, (1), 2016: 1-10.
 - Deutscher, C., Dimant, E., Humphreys, B. R., «Match fixing and sports betting in football: empirical evidence from the German Bundesliga», *PPE Working Papers 0008*, *Philosophy, Politics and Economics*, *University of Pennsylvania.*, 2017: 1-26.
 - Di Ronco, A. & Lavorgna, A., «Fair play? not so much: corruption in the Italian football», *Trends Organ Crime*, *Springer*, 18 (3), 2014: 176-195.
 - Dietschy, P., Rane, D., Sonntag, A., *Parallel Myths, Popular Maps: The Europe of Soccer*, *Journal of Educational Media, Memory, and Society*, V.1, (2), 2009: 125-144.
 - Distaso, W., Leone, L., Maimone, D., Patti, A., Navarra, P., «Corruption and Referee Bias in Football: the Case of Calciopoli», *CPNSS*, *London School of Economics*, 2012: 1-27.
 - Doidge, M., «'If you jump up and down, Balotelli dies': racism and player abuse in Italian football», *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 50, (3), 2015: 249 –264.
 - Drut, B. & Raballand, G., «Why does financial regulation matter for European professional football clubs?», *Int. J. Sport Management and Marketing*, V. 11, (1/2), 2012: 73-88.
 - Dubal, S., «The neoliberalization of football: rethinking neoliberalism through the commercialization of the beautiful game», *International Review for the Sociology of Sport*, 45, (2), 2010: 123–146.
 - Dubuy, V., De Cocker, K., De Bourdeaudhuij, I., Maes, L., Seghers, J., Lefevre, J., De Martelaer, K., Brooke, H., Cardon, G., «Evaluation of a real world intervention using professional football players to promote a healthy diet and physical activity in children and adolescents from a lower socio-economic background: a controlled pretest-posttest design», *BMC Public Health*, 14:457, 2014: 1-9.

- Du Plessis, S., Maening, W., «The FIFA World Cup high-frequency data economics: effects on international tourism and awareness for South Africa», *Development Southern Africa*, V.28, (3), 2011: 349-365.
- Dut, C., Overcoming Escobar: «Creating a Sustainable Future for Colombian Soccer Initiatives», *Colombia: From Crisis to Renewal*, V.31, (8), 2013: 71-80.
- Edensor, T., «Producing atmospheres at the match: Fan cultures, commercialisation and mood management in English football», *Emotion, Space and Society*, Elsevier, 15, 2013: 1-8.
- Edwards, E., «Fields of individuals and neoliberal logics: Japanese soccer ideals and the 1990s economic crisis», *Journal of Sport and Social Issues*, V. 38, (5), 2014: 432 –464.
- Ekholm, D. & Dahlstedt M., «Pedagogies of (de)liberation: salvation and social inclusion by means of Midnight Football», *Sport, Education and Society*, Routledge, 2019: 1-14.
- Ervedosa, C., «‘Elective affinities’: interdiscursive dynamics between football, the economy and nationalism in Germany», *National Identities*, Routledge, 22 (3), 2018: 1-22.
- European Commission, *Match-fixing in sport: a mapping of criminal law provisions in EU-27*, European Commission, Brussels, 2012.
- European Migration Network, *Impact of Immigration on Europe’s Societies*, Directorate-General Justice, Freedom and Security, Luxembourg, 2006.
- FATF Report , *Money Laundering through the Football Sector*, 2009
- Fazenda, T. & Carvalho, P. G., «Media influence on elite football performance: a literature review to develop a model», *Journal of Physical Education and Sport, Supplement*, 193, (5), 2018: 1980 – 1985.
- Feltes, T., «Match Fixing in Western Europe», *Criminal Policy and Police Science*, 2014: 15-30.
- Feng, X., Humphreys, B., «Assessing the economic impact of sports facilities on residential property values: a spatial hedonic approach», *Journal of Sports Economics*, (first published 2016), V.19, (2), 2018: 188-210.
- Fincoeur, B., Van de Ven, K., Mulrooney, K. J. D., «The symbiotic evolution of anti-doping and supply chains of doping substances: how criminal networks may benefit from anti-doping policy», *Trends in organized crime*, Springer, 18 2015: 229-250
- Flores, D. S., «The nanomafia: nanotechnology’s global network of organized crime», *International Physical Medicine & Rehabilitation Journal*, V. 3, (3), 2018: 273-277.
- Flores, D. S., «An alert to 2018 FIFA World Cup mind control with brain nanobots - deceiving the VAR», *International Physical Medicine & Rehabilitation Journal*, V. 3, (4), 2018: 301-302.
- Foer, F., «Soccer vs McWorld», *State Group, Source: Foreign Policy*, No140, 2004: 32-40.
- Forrest, D. & Simmons R., «Sport and Gambling», *Oxford Review of Economic Policy*, V. 19, (4), 2003: 598-611.
- Forrest, D., «Match Fixing: An Economics Perspective», στο Haberfeld, M.R. & Sheehan, D. (eds.), *Match-Fixing in International Sports: Existing Processes, Law Enforcement, and Prevention Strategies*, Springer, 2013: 177-197.

- Forster, J., «Global sports governance and corruption», *Palgrave Communications*, 2016: 1-4.
- Foster, K., «Is There a Global Sports Law?», *Entertainment Law*, Spring, Frank Cass, London, V.2, (1), 2003: 1–18.
- Foukault, M., *Επιτήρηση και τιμωρία-Η γέννηση της φυλακής*, μτρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Αθήνα, 2011.
- Fourie, J. & Santana-Gallego M., «The impact of mega-sport events on tourist arrivals», *Tourism Management*, V.32, (6), 2011: 1364-1370.
- Frank, E., Private firm, public corporation or member's association governance structures in European football, *International Journal of Sport Finance*, 5, (2), 2010: 108-127.
- Frank, E. & Nuesch, S., «Talent and/or Popularity: What Does it take to be a Superstar?», *Economic Inquiry*, V. 50, (1), 2012: 202–216.
- Franck, E., «*Financial Fair Play in European Club Football – What is it all about?*», Working Paper No. 328, University of Zurich, Zurich, 2014: 1-34
- Gaffney, C., «Virando o jogo: The Challenges and Possibilities for Social Mobilization in Brazilian Football», *Journal of Sport and Social Issues*, V.39, (2), 2015: 155 –174.
- Galetic, F., «FIFA World Cup economics», *Faculty of Economics and Business*, 2019: 29-42.
- Garcia, B. & Weatherill, S., «Engaging with the EU in order to minimize its impact: sport and the negotiation of the Treaty of Lisbon», *Journal of European Public Policy*, 19, 2, 2012: 238–256.
- García, B., Meier, H.-E., «Keeping private governance private: is FIFA blackmailing national governments?», *Paper presented in the 13th EUSA Biennial Conference*, Baltimore (Maryland, USA), 2013.
- García, B. & De Wolff M., «European law and the governance sport», στο Anderson J., Parrish R., Garcia B. (eds.), *Research Handbook on EU Sports Law and Policy*, Cheltenham: Edward Elgar, 2018: 287-306
- Gardiner, S., Parry, J., Robinson, S., «Integrity and the corruption debate in sport: where is the integrity?», *European Sport Management Quarterly*, V. 17, (1), Routledge, 2017: 6-23.
- Geeraert, A. & Drieskens, E., «The EU controls FIFA and UEFA: a principal–agent perspective», *Journal of European Public Policy*, V.22, (10), Routledge, 2015: 1448-1466.
- Gift, T. & Miner, A., «‘Dropping the ball’ - the understudied nexus of sports and politics», *Sage Publications, World Affairs*, V.180, (1), 2017: 127-161.
- Gillooly, L., Medway, D., Warnaby, G., Grimes, T., «The importance of context in understanding football fans’ reactions to corporate stadia naming rights sponsorships», *European Journal of Marketing*, V.54, (7), 2020: 1501-1522.
- Ginesta, X., De San Eugenio, J., Bonetb, P., Ferrer, M., «Global football in the US market. The internationalization of FC Barcelona and its media coverage», *Soccer & Society*, Routledge, 2018: 1-16.
- Giulianotti, R., «Supporters, Followers, Fans, and Flaneurs A Taxonomy of Spectator Identities in Football», *Journal of Sport and Social Issues*, 26, (1), 2002: 25-46.
- Giulianotti, R., Celtic, the UEFA Cup Final, and the Condition of Scottish Club Football – Notes and Recommendations From Seville, Spain, *Journal of Sport & Social Issues*, V.27, (3), 2003: 207-214.

- Giulianotti, R. & Robertson, R., «The globalization of football: a study in the glocalization of the ‘serious life’», *The British Journal of Sociology*, V. 55, (4), 2004: 545-568.
- Giulianotti, R. & Robertson R., «Glocalization, Globalization and Migration. The Case of Scottish Football Supporters in North America», *International Sociology*, 21, (2), 2006: 171-198.
- Gioulaniotti, R. & Robertson, R. *Forms of Glocalization: Globalization and the Migration Strategies of Scottish Football Fans in North America*, Sage Publications, Volume 41(1), 2007: 133–152.
- Goldblatt, D., *The age of football – The Global Game in the Twenty-first century*, First published by Macmillan, London, 2019.
- Gorse, S., Chadwick S., *The Prevalence of Corruption in International Sports*, Centre for the international Business of sport, Coventry University, 2011.
- Cudizolles, S., «Sport and social cohesion in a provincial town in South Africa: The case of a tourism project for aid and social development through football», *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 50(1), 2015: 22-44
- Guido, C., «The exploitation and the exploitation and trafficking of African Youth Soccer Players In Their Pursuit for Soccer Stardom», *Sport Management Department, Fisher Digital Publications*, 2013, p.1-39.
- Hagn, F. & Maennig, W., «Large sport events and unemployment: the case of the 2006 soccer World Cup in Germany», *Applied Economics*, 41, 2009: 3295–3302.
- Han, S., «Match-fixing under the state monopoly sports betting system: a case study of the 2011 K-League scandal», *Crime, Law and Social Change, Springer*, 74, 2020: 97-113
- Harvey, D., *A brief history of neoliberalism*, New York, NY: Oxford University Press, 2007.
- Haslerig, S. J., Vue, R., Grummert, S. E., «Invincible bodies: American sport media’s racialization of Black and white college football players», *International Review for the Sociology of Sport*, 2018: 1–19.
- Harvey D., *A brief history of neoliberalism*, NY: Oxford University Press, New York, 2007.
- Hill, D., «How Gambling Corruptors Fix Football Matches», *European Sport Management Quarterly, Routledge*, V. 9, (4), 2009: 411-432.
- Hill, D., «A critical mass of corruption: why some football leagues have more match-fixing than others», *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, V.11, (3), 2010: 38 – 52.
- Hill, D., «Jumping into Fixing», *Trends Organ Crime, Springer*, 18, 2015: 212-228.
- Hoffmann, R., Chew Ging, L., Ramasamy, B., «The socio-economic determinants of international soccer performance», *Journal of Applied Economics*, Vol. V, (2), 2002: 253-272.
- Holt, R.I.G., Erotokritou-Mulligan, I., Sönksen, P. H., «The history of doping and growth hormone abuse in sport», *Growth Hormone & IGF Research, Elsevier*, 19, 2009: 320-326.
- Homburg, H., «Financing world football, a business history of the Fédération Internationale de Football Association (FIFA)», *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte / Journal of Business History*, 53. Jahrg., H. 1, 2008: 33-69.

- Honga, F. & Zhouxiang, L., «The professionalisation and commercialisation of football in china (1993–2013)», *The International Journal of the History of Sport*, Routledge, V.30, (14), 2013: 1637–1654.
- Hughes, S., Shank M., «Defining scandal in sports: media and corporate sponsor perspectives», *Sport MarHeting Quarterly*, 14, 2005: 207-216.
- Hughson, J., «The artification of football: a sociological reconsideration of the ‘beautiful game’», *Cultural Sociology*, V.13, (3), 2019: 305 –320.
- Huggins, M., «Match-fixing: a historical perspective», *The International Journal of the History of Sport*, Routledge, V.35, (2-3), 2018: 123-140.
- Huth, C., «Who invests in financial instruments of sport clubs? An empirical analysis of actual and potential individual investors of professional European football clubs», *European Sport Management Quarterly, Journal*, Vol.20, (4), 2019: 500-519.
- Irak, D., *Istanbul United Football Fans Entering the ‘Political Field’*, Amsterdam University Press, JSTOR, 2015: 137-151.
- Jang, H. & Young Hoon L., «Outcome Uncertainty, Governance Structure, and Attendance: A Study of the Korean Professional Football League», *Springer International Publishing Switzerland*, στο Lee Y. H., Fort R. (eds.), *The Sports Business in The Pacific Rim*, Sports Economics, Management and Policy, 2015: 59-81.
- Jones, C., Robyn P., Gemma R., «Gambling Sponsorship and Advertising in British Football: A Critical Account», *Sport, Ethics and Philosophy*, Routledge, 2019: 163-175
- Kennedy, D. & Kennedy, P., «Preserving and Extending the Commodification of Football Supporter Relations: a Cultural Economy of Supporters Direct», *Sociological Research Online*, Volume 12, Issue 1, 2007.
- Kennedy, D. & Kennedy, P., «Towards a Marxist political economy of football supporters», *Capital & Class* 34(2), 2010: 181 –198.
- Kennedy, D. & Kennedy, P., «Football supporters and the commercialisation of football: comparative responses across Europe», *Soccer & Society*, 13:3, 2012: 327-340.
- Kennedy, P., «‘Left wing’ supporter movements and the political economy of football», *Soccer & Society*, 14:2, 2013: 277-290.
- Kimm, S. & Sauer B., «Discourses on forced prostitution, trafficking in women, and football: a comparison of anti-trafficking campaigns during the World Cup 2006 and the European Championship 2008», *Soccer & Society* Vol. 11, No. 6, Routledge, 2010: 815–828.
- Kim Ki, T. & Dae Hee, K., «Building Team Identity Through Place Attachment: A Case of a Korean Professional Soccer Club», *Springer International Publishing Switzerland* 2015, στο Y. H. Lee, R. Fort (eds.), *The Sports Business in The Pacific Rim*, Sports Economics, Management and Policy, 2015: 369-385.
- King, A., «New Directors, Customers, and Fans: The Transformation of English Football in the 1990s», *Sociology of Sport Journal*, 14, 1997: 224-240.
- Kleissner, A. & Günther, G., «Research for Cult Committee-The Economic Dimension of Sport», *European Union*, 2015..
- Lastra, R., Peter, B., Christine, B., «Sports Betting-Motivated Corruption in Australia: An Under-Studied Phenomenon», *International Journal of Social Science Research*, Vol. 4, No. 1, 2016: 61-82.

- Leach, S. & Szymanski, S., «Make Money Out of Football», *Scottish Journal of Political Economy*, Vol. 62, No. 1, 2015: 25-49.
- Leeds, M. A. & Marikova, E. L., «International Soccer Success and National Institutions», *Journal of Sports Economics*, Vol. 10, N. 4, 2009: 369-390.
- Lentz, B. F. & Laband, N.D., «The Impact of Intercollegiate Athletics on Employment in the Restaurant and Accommodations Industries», *Journal of Sport Economics*, Vol.10, No4, 2009: 351-368.
- Lertwachara, K., & James C., «An Event Study of the Economic Impact of Professional Sport Franchises on Local U.S. Economies», *Journal of Sports Economics*, Vol. 8 No. 3, 2007: 244–254
- Liang, Y., «Marketization Impact on the Relationships Between Supporters and Football Clubs», *The International Journal of the History of Sport*, 2017: 1-19.
- Lopez-Gonzalez H. & Mark D. G., «Betting, Forex Trading, and Fantasy Gaming Sponsorships—a Responsible Marketing Inquiry into the ‘Gamblification’ of English Football», *Int J Ment Health Addiction*, Springer, 16, 2017:404-419.
- Lusifora, C. & Simmons, U. R., «Superstar Effects in Sport – Evidence From Italian Soccer», *Journal of Sport Economics*, Vol.4 No1, 2003, p.35-55.
- Maennig, W., «Corruption in International Sports and Sport Management: Forms, Tendencies, Extent and Countermeasures», *European Sport Management Quarterly*, Vol. 5, No. 2, Routledge, 2005: 187-225.
- Madeiro, G., «Sport and power: globalization and merchandizing in the soccer world», *Society and Business Review*, Vol. 2 No. 3, 2007: 287-298.
- Maguire, J. & Pearton, R., «The impact of elite labour migration on the identification, selection and development of European soccer players», *Journal of Sports Sciences*, 2000: 759- 769.
- Manoli, A. E., Antonopoulos, A.G., Bairner, A., «The Inevitability of corruption in Greek football», *Soccer & Society*, 2017: 1-17.
- Matsuoka De Aragao, M., «Economic Impacts of the FIFA World Cup in Developing Countries, Honors Theses.Paper 2609», *Public Economics Commons*, 2015: 1-27
- Mauro, P., «Why Worry About Corruption», *International Monetary Fund, Economic issue* 6, 1997: 1-13
- May, A., «Football and the ‘mysterious nature of global capital’: A case study of Birmingham City FC and Birmingham International Holdings», *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 54(8), 2019: 957 –970.
- Mazanov, J., Gabriele Lo, T., Connor, J., Keiran, S., «Scandal + football = a better share price», *Sport, Business and Management: An International Journal*, Vol. 2 Iss 2, 2012: 92 – 114.
- Meier, H. E., & Mutz, M., «Does Attractiveness Lead to or Follow From Occupational Success? Findings From German Associational Football», *SAGE Open*, 2020: 1-8.
- Mendoza, R. G., *Football and economy relations at the international level*, Universitat de Barcelona, 2017.
- Merton, R.K., «Social Structure and Anomie», *American sociological review*, vol.3, No5, 1938: 672-682.
- Milanovic, B., «Globalization and goals: does soccer show the way?», *Review of International Political Economy*, 12(5), 2005: 829-850.

- Millward, P., «New football directors in the twenty-first century: profit and revenue in the English Premier League's transnational age», *Leisure Studies*, Vol. 32, No. 4, 2013: 399–414.
- Millward, P. & Poulton, G., Football Fandom, Mobilization and Herbert Blumer: A Social Movement Analysis of F.C. United of Manchester, *Sociology of Sport Journal*, 31, 2014: 1-22.
- Moneva, A. & Caneppele, S., «100% sure bets? Exploring the precipitation-control strategies of fixed-match informing websites and the environmental features of their networks», *Crime, Law and Social Change*, Springer, 74, 2020: 115-133
- Moriconi, M. & César de Cima., «To report, or not to report? From code of silence suppositions within sport to public secrecy realities», *Crime, Law and Social Change*, Springer, 74, 2020: 55-76
- Moriconi, M., «Deconstructing match-fixing: a holistic framework for sport integrity policies», *Crime, Law and Social Change*, Springer, 74, 2020: 1-12
- Mutz, M. & Henk Meier, E., «Successful, sexy, popular: Athletic performance and physical attractiveness as determinants of public interest in male and female soccer players», *International Review for the Sociology of Sport*, 2014: 1–14.
- Naheem, M. A., «FIFA – Highlighting the links between global banking and international money laundering», *Journal of Money Laundering Control*, Emeraldinsight, 2018: 1-24.
- Nash, R., «Globalised Football Fandom: Scandinavian Liverpool FC Supporters», *University of Liverpool, Football Studies*, vol. 3 no. 2, 2000: 5-23.
- Nauright, J., «Global games: culture, political economy and sport in the globalised world of the 21st century», *Third World Quarterly*, Vol. 25, No. 7, 2004: 1325-1336.
- Nemec, J. & Miroslav N., Bastekova, A., «Corruption in sport: Czech and Slovak Football», *Political Sciences*, SGEM, 2014.
- Numerato, D., Corruption and public secrecy: An ethnography of football match-fixing, *Current Sociology*, Sage, 2015: 1-19.
- Numerato, D., & Giulianotti, R., «Citizen, consumer, citimer: The interplay of market and political identities within contemporary football fan cultures», *Journal of Consumer Culture*, Vol. 18(2), 2018: 336–355.
- Paramio-Salcines, J., Grady, J., Downs, P., «Growing the football game: the increasing economic and social relevance of older fans and those with disabilities in the European football industry», *Soccer & Society*, Vol. 15, No. 6, 2014: 864–882
- Park, J.H., Chang-Hwan, C., Jiwun, Y., Girginov, V., «How should sports match fixing be classified?», *Cogent Social Sciences*, 2019: 1-11.
- Paulo do Nascimento, S. M., Da Silva Lippo, B., R., «Doping and theomania: brief ethical considerations for Physical Education classes (Doping e teomania: breves considerações éticas para as aulas de Educação Física)», *Revista Cadernos de Estudos e Pesquisa na Educação Básica*, Recife, v.4, n.1, 2018: 267-280.
- Peeters, T., Mills, B., Pennings, E., Hojun, S., «Manager migration, learning-by-hiring, and cultural distance in international soccer», *Global Strategy Journal*, 2019: 1–26.

- Peterson, R., & Robinson, D., «Excavations and the afterlife of a professional football stadium, Peel Park, Accrington, Lancashire: towards an archaeology of football», *World Archaeology, The archaeology of sport and pastimes*, Taylor & Francis, Vol. 44, No. 2, 2012: 263-279.
- Petropoulos, N., & Maguire, R., «Match Fixing: Case Studies from Greece and Ireland», στο Haberfeld, M.R., Sheehan, D., *Match-Fixing in International Sports: Existing Processes, Law Enforcement, and Prevention Strategies*, Springer, Switzerland, 2013: 89-99.
- Pielke, R.Jr., «How can FIFA be held accountable?», *Sport Management Review, Elsevier*, 16, 2013: 255-267.
- Piercey, N., *Four Histories about Early Dutch Football, 1910-1920*, UCL Press, London, 2016
- Piliavin, I., Craig, T., Rozemary, G., Ross, Matsueda, L., «Crime, Deterrence and Rational Choice», *American Sociological Review*, Vol. 51, No. 1, 1986: 101-119.
- Poli, R., African migrants in Asian and European football: hopes and realities, *Sport in Society*, Vol. 13, No. 6, 2010, p.1001–1011.
- Poli R., «Agents and beyond: corruption risks in the football transfer market and the need for reform», *Global corruption sport, London*, 2016: 114-117
- Putra, L. & Rama, D., «'Your Neighbors Walk Alone (YNWA)': Urban Regeneration and the Predicament of Being Local Fans in the Commercialized English Football League», *Journal of Sport and Social Issues*, 2018: 1–25.
- Preston, I. & Szymanski, S., «Cheating in Contests», *Oxford Review of Economic Policy*, Vol.19, No4, 2003: 612-624.
- Ramdas, B., Van Gaalen, R., Bolton, R., «The announcement impact of hosting the FIFA World Cup on host country stock markets», *Procedia Economics and Finance* 30, 2015: 226 – 238.
- ICSS programme, *Report: Fighting against the manipulation of sports competitions*, (Part 2, *Stakeholder Logic and the Manipulation of Sports Competitions*), ICSS Programme on Ethics and Sport Security, Sorbonne, 2014
- Richter, M. L., Matthew, F. C., Scorgie, F., Luchters, S., Temmerman, M., Richter, R. S., “Sex work and the 2010 FIFA World Cup: time for public health imperatives to prevail”, *Globalization and Health*, 6:1, 2010: 1-6.
- Riordan, J., “Football: Nation, City and the Dream. Playing the Game for Russia, Money and Power”, *Soccer & Society, Routledge*, 2007: 545-560.
- Rodriguez-Pomeda, J., Casani F., Del Mar Alonso-Almeida, M., «Emotions' management within the Real Madrid football club business model», *Soccer & Society, Routledge*, Vol.8, (4), 2014: 431-444
- Ruggiero, V., «The environment and the crimes of the economy», στο South, N. and Brisman, A., *Routledge International Handbook of Green Criminology.*, eds. *Routledge International Handbooks* . Routledge, 2013: 261-271.
- Salas-Ramírez, K., & Rojas - Valverde, D., «Actitud hacia el dopaje y perfeccionismo en atletas profesionales de fútbol, fútbol sala y baloncesto en Costa Rica», *MHSalud*, vol. 16, núm. 1, 2019.
- Salazar-Sutil, N., «Maradona Inc. Performance politics off the pitch», *International journal of cultural studies*, SAGE Publications, Volume 11(4), 2008: 441–458.

- Scalia, V., «Just a Few Rogues? Football Ultras, Clubs and Politics in Contemporary Italy», *International Review for the Sociology of Sport*, 44/1, 2009: 41–53.
- Scelles, N., Szymanski, S., Dermit-Richard, N., «Insolvency in French Soccer: The Case of Payment Failure», *Journal of Sports Economics*, Vol. 19(5), 2018: 603-624.
- Schneider, F., «Shadow Economies and Corruption All Over the World: New Estimates for 145 Countries», *Economics – The Open Access, Open Assessment E-Journal*, No2007-9, 2007: 1-47
- Schubert, M. & Javier Lopez Frias, F., «Walk the Talk: Financial Fairness in European Club Football», *Sport, Ethics and Philosophy, Journal*, Vol.13, (1), 2019: 33-48.
- Scelles, N., Szymanski, S., Dermit-Richard, N., «Insolvency in French Soccer: The Case of Payment Failure», *Journal of Sports Economics*, Vol. 19(5), 2018: 603-624.
- Shapiro, R. & Heinich, N., *When is Artificiation?*, Contemporary Aesthetics, Special Volume 4, 2012.
- Sloane, P. J., «The Economics of Professional Football revisited», *Scottish Journal of Political Economy*, Vol.62 No1, 2015: 1-7
- Smaje, D. & Maher, A., «Corruption, bribery and ‘The Arsenal’», *SSTO Publications*, Chapter 11, 2010: 169-178.
- Smart, B., *The Sport Star: Modern Sport and the Cultural Economy of Sporting Celebrity*, Sage Publications, London, 2005.
- Stranden, O. & Espen F., *Corruption in Football: Mechanisms, Actors and Drivers*, School of Business and Law, Department of Economics and Finance, University of Agder, 2016.
- Strezhneva, M. V., «The Role of the European Union in Football Governance», *Institute of World Economy and International Relations of the Russian Academy of Sciences*, Moscow, Russia, Vol.7, 3(24), 2016: 45-54.
- Sugden, J., «Inside the Grafters’ Game An Ethnographic Examination of Football’s Underground Economy», *Journal of Sport & Social Issues*, Sage Publications, Vol. 31 No 3, 2007: 242-258.
- Sutherland, E. H., «Crime and Business», *The annals of the American Academy of Political and Social Science* 1941: 112-118.
- Szymanski, S., «Insolvency in English professional football: Irrational Exuberance or Negative Shocks?», *International Association of Sports Economists, Working Paper Series*, Paper No. 12-02, 2012: 1-36.
- Tan, T.C. & Bairner, A., «Globalization and Chinese Sport Policy: The Case of Elite Football in the People's Republic of China», *The China Quarterly*, Cambridge University Press, No. 203, 2010: 581-600.
- Taylor, M., «Global Players? Football, Migration and Globalization, c. 1930-2000», *Historical Social Research*, Vol. 31, No.1, 2006: 7-30.
- Transparency International, *The Transparency International Football Governance League Table*, 2015.
- Turksoy, N., «‘Roy’s Turkish Delight’: Football, Nationalism and the Representation of Turkey in the British Sports Media», *Journalism Practice*, Routledge, Vol.14, (4), 2019: 499-514
- United Nations, *Results of a pilot survey of forty selected organized criminal groups in sixteen countries*, United Nations: Office on Drugs and Crime, 2002

- Vaczi, M., «‘The Spanish Fury’: A political geography of soccer in Spain», *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 50(2), 2015: 196 –210.
- Vamplew, W., «Creating the English Premier Football League: A Brief Economic History with Some Possible Lessons for Asian Soccer», *The International Journal of the History of Sport*, 34:17-18, 2017: 1807-1818.
- Van Der Hoeven, S., De Waegeneer, E., Bram, C., Willem, A., «Match-fixing: Moral challenges for those involved», *Ethics & Behavior*, Routledge, Vol.30, (6), 2020: 425-443
- Van Duyne, P., C., «Money laundering policy Fears and facts», *Global Journal on Crime & Criminal Law*; Vol. 7, Iss.1, 2003: 68-104.
- Visschers, J., Paoli, L., Abhishek, D., Match-fixing: Football referees’ attitudes and experiences, *Crime, Law and Social Change*, Springer, 74, 2020: 77-95
- Wasserman, S. & Faust, K., *Social Network Analysis, Methods and Applications*, Cambridge University Press, New York, 1994.
- Whannel, G., *Television and the Transformation of Sport*, Source: The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 625, *The End of Television? Its Impact on the World (So Far)*, Published by: Sage Publications, Inc. in association with the American Academy of Political and Social Science, 2009: 205-218.
- Yamamura, E., «Effect of Professional Sports Teams on Social Capital Formation: Comparison Between Football and Baseball in Japan», *Springer International Publishing Switzerland*, στο Y. H. Lee, R. Fort (eds.), *The Sports Business in The Pacific Rim*, Sports Economics, Management and Policy, 2015: 355-367.
- Yar, M. & Penna, P., «Between Positivism and Post-Modernity, Critical Reflections on Jock Young’s The Exclusive Society», *Brit. J. Criminol*, (44), 2004: 533-549.
- Yardley, E., Morag, K., Liam, B., «Footballer, rich man, celebrity, consumer: Media blindness and the denial of domestic abuse in the Stephanie Ward and Danny Simpson case», *Crime Media Culture*, Sage, Vol. 15(3), 2019: 479–501.
- Yilmaz, S., Manoli, A.E., Antonopoulos, A.G., «An anatomy of Turkish football match-fixing», *Trends Organ Crim*, Springer, 22, 2019: 375–393.
- Yu, L., Joshua, N., Xue, H., Haozhou, P., «The transition game: Toward a cultural economy of football in post-socialist China», *International Review for the Sociology of Sport*, 2019: 1–27.
- Zyglidopoulos, S. C., Fleming, J.P., Rothenberg, S., «Rationalization, Overcompensation and the Escalation of Corruption in Organizations», *Journal of Business Ethics*, Springer, 84, 2009: 65-73.

ΠΗΓΕΣ ΔΙ@ΔΙΚΤΥΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- *Avant-garde*, (6-3-2019), «Ολλανδία: Ο μεγαλύτερος φορολογικός παράδεισος του κόσμου», <https://avant-garde.com.cy/impossible-news/international-news/holland-forologikos-paradeisos>
- *Ενικός*, (17-5-2013), «Ο Άρης μπήκε στο άρθρο 99», <https://www.enikos.gr/sports/145210/o-aris-bike-sto-arthro-99>
- *Alphanews*, (18-1-2020), «Κοριόπολις: Το σκάνδαλο που συγκλόνισε το ελληνικό ποδόσφαιρο», <https://www.alphanews.live/sports/koriopolis-skandalo-poy-sygklonise-elliniko-podosfairo-foto>
- *Artiner*, (1/2020), Παπανίκος Γ.Θ., «Η Οικονομική Διάσταση της Διαφθοράς στα Επαγγελματικά Αθλήματα, Κείμενα Εργασίας», [https://www.atiner.gr/gtp/Papanikos\(2019\)-sports-corruption.pdf](https://www.atiner.gr/gtp/Papanikos(2019)-sports-corruption.pdf)
- *Capital*, (23-4-2020), «Intralot: Οι οικονομικές επιπτώσεις από την πανδημία του κορωνοϊού», <https://www.capital.gr/epixeiriseis/3448160/intralot-oi-oikonomikes-epiptoseis-apo-tin-pandimia-tou-koronoiou>
- *CNN Greece*, (21-12-2015), «Σκάνδαλο FIFA: Οκτώ χρόνια αποκλεισμού σε Μπλάτερ και Πλατινί», <https://www.cnn.gr/sports/story/16118/skandalo-fifa-okto-xronia-apokleismoy-se-mplater-kai-platini>
- *CNN Greece*, (14-4-2017), «Τέλος η εποχή Μπερλουσκόνι στην Μίλαν», <https://www.cnn.gr/sports/story/76647/telos-i-epoxi-mperloyskoni-stin-milan-vid>
- *CNN Greece*, (7-5-2017) «Κύπελλο Ελλάδας: Διεθνής διασυρμός για τα επεισόδια του τελικού ΠΑΟΚ-ΑΕΚ» <https://www.cnn.gr/sports/story/79727/kypello-elladas-diethnis-diasyrmos-gia-ta-epeisodia-toy-telikoy-paok-aek>
- *CNN Greece*, (14-8-2017), «Αθήνα 2004: Οι εγκαταλελειμμένες Ολυμπιακές εγκαταστάσεις 13 χρόνια μετά (Vid)», <https://www.cnn.gr/kosmos/story/93186/athina-2004-oi-egkatalelimmenes-olympiakes-egkatastaseis-13-xronia-meta-vid>
- *Contra*, (6-11-2013), «Μελισσανίδης: Έυκαιρία να δείξουν ποιοι αγαπούν την ΑΕΚ'», <https://www.contra.gr/podosfairo/melissanidis-eykairia-na-deixoy-n-poi-oi-agapoyn-tin-aek.7074747.html>
- *Contra*, (4-9-2015), «Κοντά σε συμφωνία ΟΠΑΠ-Superleague», <https://www.contra.gr/podosfairo/kleinei-i-symfonia-super-league-opap-gia-tin-kentriki-chorigia.7228942.html>
- *Contra*, (15-4-2020), «ΠΑΟΚ-Ξάνθη-πολυιδιοκτησία: Στο CAS υπάρχει το καλό σενάριο και ο εφιάλτης», <https://www.contra.gr/podosfairo/paok-xanthi-polyidioktisia-ststo-cas-yparchei-to-kalo-senario-kai-o-efialtis.7623566.html>
- *Diaforetiko*, (28-10-2019), «Γιατί να θέλω Ferrari; Με τα λεφτά που βγάζω χτίζω σχολεία και βοηθάω φτωχούς ανθρώπους», <https://www.diaforetiko.gr/giati-na-thelo-ferrari-me-ta-lefta-poy-vgazo-chtizo-scholeia-kai-voithao-ftochoys-anthropoys-2/>
- *Ελεύθερος τύπος*, (10-3-2018), «Αιφνίδιοι θάνατοι αθλητών: Τραγικά παραδείγματα, αιτίες και αντιμετώπιση»,

- <https://eleftherostypos.gr/sports/198311-aifnidioi-thanatoi-athliton-tragika-paradeigmata-aities-kai-antimetopisi/>
- *Ελεύθερος Τύπος*, (9-12-2019), «Μαυρωτάς: Η αντιμετώπιση της διαφθοράς στον αθλητισμό είναι ένας επίμονος Μαραθώνιος», <https://eleftherostypos.gr/sports/498436-mayrotas-i-antimetopisi-tis-diafthoras-ston-athlitismo-einai-enas-epimonos-marathonios/>
 - *Enwsi*, (1-7-2020), «Σάββας: 'Είχαν έτοιμους τους πίνακες διαιτητών το 2012, για εκδούλευση στις Ενώσεις!», <https://www.enwsi.gr/savvas-eichan-etoimoys-toys-pinakes-diaititon-to-2012-gia-ekdoyleysi-stis-enoseis/>
 - *E-soccer*, (2020), «Η γέννηση του σύγχρονου ποδοσφαίρου. Αναδρομή στους νεώτερους χρόνους (Έως το 1863)», <https://www.e-soccer.gr/afieromata/istoria-tou-podosfairou/item/1408-i-gennisi-tou-sygxromoy-podosfairou-1863>
 - *Euronews*, (28-1-2020), «Θύελλα αντιδράσεων μετά την εισήγηση ΕΕΑ για υποβιβασμό ΠΑΟΚ – Ξάνθης», <https://gr.euronews.com/2020/01/28/thyella-antidrasewn-meta-tin-eisigisi-eea-gia-ypobibasmo-paok-xanthis>
 - *Gazzetta*, (24-4-2018), «Η UEFA ανακοίνωσε την τιμωρία του Παναθηναϊκού!», <https://www.gazzetta.gr/football/superleague/article/1223127/i-uefa-anakoinose-tin-timoria-toy-panathinaikoy>
 - *Gazzetta*, (2020), «Κύπελλο Πάσχα: μια παλιά ποδοσφαιρική ιστορία», <https://www.gazzetta.gr/weekend-journal/article/1466532/kypello-pasha-mia-palia-podosfairiki-istoria>
 - *Gazzetta*, (4-2-2020), «Οικονομική κατάρρευση 9 ομάδων στην Κίνα λόγω κορωνοϊού», <https://www.gazzetta.gr/football/world/article/1442078/oikonomiki-katarreysi-9-omadon-stin-kina-logo-koronoioy>
 - *Η άποψη*, (8-3-2018), «Κάθειρξη 16 ετών στον Σάπινα για το Πανιώνιος-Ντιναμό Τιφλίδας», <https://www.iapopsi.gr/katheirxi-16-eton-ston-sapina-gia-panionios-ntinamo-tiflidas/>
 - *Η Αυγή*, (6-7-2013), «Περίεργοι» θάνατοι βετεράνων του καμπιονάτο..., στο <http://www.avgi.gr/article/10806/571832/-periergoi-thanatoi-beteranon-tou-kampionato->
 - *Hellenicparliamentn* (2012), «Αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Αντιμετώπιση της βίας στα γήπεδα, του ντόпинγκ, των προσυνεννοημένων αγώνων και λοιπές διατάξεις», <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/a-viagones-eis.pdf>
 - *Iephimerida*, (26-2-2015), «Όλη η αλήθεια για το αυτοδιοίκητο του ελληνικού ποδοσφαίρου - Ο ρόλος του Πλατινί και τι θα επιδιώξει ο Σταύρος Κοντονής», <https://www.iefimerida.gr/news/193437/oli-i-alitheia-gia-aytodioikito-toy-ellinikoy-podosfairou-o-rolos-toy-platini-kai-ti-tha>
 - *Iephimerida*, (29-1-2020), «Νέα ρύθμιση: Σήμερα ψηφίζεται η τροπολογία για την αφαίρεση βαθμών από ΠΑΟΚ και Ξάνθη», <https://www.iefimerida.gr/ellada/nea-rythmisi-gia-simera-psifizetai-afairesi-bathmon-paok-xanthi>
 - *Iefimerida*, (21-2-2017), «Μαίνεται ο πόλεμος Δήμου Νέας Φιλαδέλφειας-ΑΕΚ για το νέο γήπεδο», <https://www.iefimerida.gr/news/320593/mainetai-o-polemos-dimoy-neas-filadelfeias-aek-gia-neo-gipedo>

- *In*, (24-11-2009), «Το Πανιώνιος-Ντιναμό «άνοιξε τα μάτια» στην UEFA για τα στημένα», <http://www.in.gr/2009/11/24/sports/football/to-paniwnios-ntinamo-anoikse-ta-matia-stin-uefa-gia-ta-stimena/>
- *In*, (29-1-2020), «Ψηφίστηκε η τροπολογία για το ποδόσφαιρο με 156 ψήφους», <https://www.in.gr/2020/01/29/politics/psifistike-tropologia-gia-podosfairo-156-psifous/>
- *Η Καθημερινή*, (31-10-2004), «Η εκδίκηση των (υγιών) φιλάθλων», <https://www.kathimerini.gr/199021/article/epikairothta/a8lhtismos/h-ekdikhsh-twn-ygiwn-fila8lwn>
- *Η Καθημερινή*, (13-9-2009), «15 ποδοσφαιρικοί αγώνες στην Ελλάδα το 2009 ήταν πιθανότατα στημένοι», <https://www.kathimerini.gr/369664/article/epikairothta/a8lhtismos/15-podosfairikoι-agwnes-sthn-ellada-to-2009-htan-pi8anotata-sthmenoi>
- *Καθημερινή*, (11-11-2014), «Απαξιωμένο το Ελληνικό ποδόσφαιρο», <https://www.kathimerini.gr/791452/article/epikairothta/a8lhtismos/apa3iwmeno-to-ellhniko-podosfairo>
- *Καθημερινή*, (29-10-2016), Μπλούνας, Θ., «Η Διοικούσα Επιτροπή που όρισαν FIFA-UEFA στην ΕΠΟ», <https://www.kathimerini.gr/881343/article/epikairothta/a8lhtismos/h-dioikoysa-epitroph-poy-orisan-fifa-uefa-sthn-epo>
- *Καθημερινή*, (26-4-2018), «Διεύρυνση ζημιών και μείωση τζίρου για Forthnet το 2017», <https://www.kathimerini.gr/961081/article/oikonomia/epixeirhseis/dieyrynsh-zhmiwn-kai-meiwsh-tziroy-gia-forthnet-to-2017>
- *Kodiko*, (2020), «N.2725/1999 με τις τελευταίες τροποποιήσεις», https://www.kodiko.gr/nomologia/document_navigation/193286/nomos-2725-1999
- *Mentality10*, (2020), «Ποδόσφαιρο και ναρκωτικά... οι δύο Εσκομπάρ», <http://www.mentality10.com/athlitika-category/podosfairo-category/item/828-podosfairo-kai-narkotika-oi-duo-escobar>
- *M.sport24*, (8-4-2019), «Ο νέος χάρτης του ελληνικού ποδοσφαίρου: Οι τέσσερις Εθνικές κατηγορίες», <https://m.sport24.gr/football/ellada/o-neos-xarths-toy-ellhnikou-podosfairoy-oi-tesseris-ethnikes-kathgories.5483882.html>
- *Ναυτεμπορική*, (13-6-2020) «Οικονομία: Πόσο ισχυρό ήταν το σοκ του Απριλίου και πότε θα ξεπεραστεί», <https://m.naftemporiki.gr/story/1608421/oikonomia-poso-isxuro-itan-to-sok-tou-apriliou-kai-pote-tha-kseperastei>
- *Newsbreak*, (1-9-2019), «Η ιστορία του Ελληνικού ποδοσφαίρου», <https://www.newsbreak.gr/stories/25190/i-istoria-toy-ellinikoy-podosfairoy/>
- *Newsbomb*, (29-10-2017), «Καταλονία: Το χρονικό της μεγάλης κρίσης και η επόμενη ημέρα», <https://www.newsbomb.gr/kosmos/story/832719/katalonia-to-xroniko-tis-megalis-krisis-kai-i-epomeni-imeri>
- *Newsit*, (25-6-2019), «Γήπεδο ΑΕΚ: Έπεσαν οι υπογραφές για τα 20 εκατ. της Περιφέρειας Αττικής», <https://www.newsit.gr/athlitika/podosfairo/gipedo-aek-epesan-oi-ypografes-gia-ta-20-ekat-tis-perifereias-attikis/2810567/>
- *Newspao*, (21-8-2020), «Τόσα χρήματα έχουν βγει από την Παναθηναϊκή Συμμαχία!», <https://newspao.gr/tosa-chrimata-zitise-o-alafoyzos-apo-ti-nova-pos-eftase-sto-quot-panathinaikos-tv-quot/>

- News247, (4-7-2019), «Στην Ελλάδα του Euro 2004, ονειρευόμασταν με δανεικά», <https://www.news247.gr/gnomes/nikos-giannopoylos/stin-ellada-toy-euro-2004-oneireyomastan-me-daneika.7469346.html>
- Onsports, (16-4-2012), «Λεφτά υπάρχουν στον... πλανήτη της Super League!», <https://www.onsports.gr/podosfairo/superleague/story/199389/lefta-yparchoyn-ston-planiti-tis-super-league>
- Onsports, (15-4-2020), «Χίλσμπορο: Η τραγωδία που βύθισε στο πένθος το Λίβερπουλ (pics +vid)», <https://www.onsports.gr/afieromata/story/564161/xilsmporo-h-tragodia-poy-vythise-sto-penthos-to-liverpoyl-photos-video>
- *Πρώτο θέμα*, (9-4-2013) «Στον Εισαγγελέα ως ύποπτος ο Σαρρής, για σκευωρία μιλάει ο ίδιος» <https://www.protothema.gr/sports/article/270150/ston-eisaggelea-os-ypoptos-o-sarrhs/>
- *Πρώτο θέμα*, (5-3-2020), «ΠΑΟΚ - Ξάνθη: Αφαιρούνται 7 και 12 βαθμοί αντίστοιχα για την πολυιδιοκτησία», <https://www.protothema.gr/sports/article/981463/paok-xanthi-afairoudai-7-kai-12-vathmoi-adistoiha-gia-tin-poluidioktisia/>
- *Ριζοσπάστης*, (19-10-2004), «Δολοφονική επίθεση στον Φίλιππο Συρίγο», <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=2542557>
- *Seleo*, (28-9-2015), «Νέο σκάνδαλο στο ποδόσφαιρο: ‘Ο Πλατινί δωροδοκήθηκε από τον Μπλάτερ’», <https://seleo.gr/athlitika/189420-neo-skandalo-sto-podosfairo-o-platini-dorodokithike-apo-ton-blater>
- *Sansimera*, (2020), «Η ιστορία του ποδοσφαίρου – Αφιέρωμα», <https://www.sansimera.gr/articles/19>
- *Sansimera*, (2020), «Η ιστορία του ΠΡΟ-ΠΟ», <https://www.sansimera.gr/articles/421>
- *Sigmalive*, (30-4-2020), «Αυξάνει την πίεση η UEFA: «Απόλυτα δυνατή η επανεκκίνηση των πρωταθλημάτων», <https://www.sigmalive.com/sports/football/625700/afksanei-tin-piesi-i-uefa-apolyta-dynati-i-epanekkinisi-ton-protathlimaton>
- *Sportstonoto*, (5-10-2018), «Μπέος: Από τα 32 παιχνίδια της Β’ Εθνικής, στημένα τα... 33”!!!», <https://www.sportstonoto.gr/mpeos-apo-ta-32-paichnidia-tis-v-ethnikis-stimena-ta-33-quot/>
- *Sportfm*, (3-6-2020) «Τιμωρία αποκλεισμού για έναν χρόνο στην Τραμπζονσπόρ από την UEFA», <https://www.sport-fm.gr/article/podosfairo/timwria-apokleismou-gia-enan-xrono-stin-trampzonspor-apo-tin-UEFA/4085038>
- *Sportime*, (1-1-2020), «Έρευνα: Η αλήθεια για το FFP και τα χρήματα που ψάχνει ο ΠΑΟΚ!», <https://www.sportime.gr/paok/erevna-i-alithia-gia-to-ffp-ke-ta-chrimata-pou-psachni-o-paok/>
- *Sportsroom*, (14-3-2020), «Βάτσκε: ‘Η μεγαλύτερη κρίση της ιστορίας στο Γερμανικό ποδόσφαιρο’», <https://sportsroom.gr/podosfairo/bundesliga/vatske-i-megalyteri-krisi-tis-istorias-sto-germaniko-podosfairo/>
- *Sport24*, (20-7-2017), «Υπογράφηκε η χορηγία του πρωταθλήματος της Super League», <https://www.sport24.gr/football/ellada/SuperLeague/ypografhke-h-xorhgia-toy-prwtathlhmato-ths-super-league.4774025.html>

- Sport24, (19-12-2018), «Φάκελος βία: Οι επιθέσεις σε διαιτητές στο Ελληνικό ποδόσφαιρο», <https://www.sport24.gr/Files/fakelos-via-oi-epitheseis-se-diaithtes-sto-ellhniko-podosfairo.5393977.html>
- Sport24, (17-7-2020), «Παραιτήθηκαν δύο ακόμα μέλη της Επιτροπής Εφέσεων», <https://www.sport24.gr/football/ellada/epo/paraiththhkan-duo-akoma-melh-ths-epitrophs-efesewn.5732906.html>
- Sport24, (12-9-2020), «Τελικός Κυπέλλου: Επεισόδια οπαδών της ΑΕΚ με την Αστυνομία στον Βόλο», <https://www.sport24.gr/football/ellada/GreekCup/telikos-kypelloy-epeisodia-opadwn-ths-aek-me-thn-astynomia-ston-volo.5751155.html>
- Syntagma watch, (30-1-2020), Περράκης Π., «Το ‘αυτοδιοίκητο’ του ποδοσφαίρου υπάρχει; Αν ναι, έως πού εκτείνεται;», <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-aftodioikito-tou-podosfairou-yparxei-an-nai-eos-pou-ekteinetai/>
- Το Βήμα, (24-11-2008), «Ποιος είναι ο Τζόζεφ Λιούις και γιατί αγόρασε την ΑΕΚ», <https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/poios-einai-o-tzozef-lioyis-kai-giati-agorase-tin-aek/>
- Το Βήμα, (3-9-2012), «Επίθεση από «φουσκωτούς» στον αθλητικογράφο Άρη Ασβεστά», <https://www.tovima.gr/2012/09/03/sports/epithesi-apo-foyskwtoys-ston-athlitikografo-ari-asbesta>
- Το Βήμα, (10-2-2013), «Ποιοι έλληνες ποδοσφαιριστές παίζουν σε ξένα γήπεδα στην άκρη του κόσμου», <https://www.tovima.gr/2013/02/10/sports/poioi-ellines-podosfairistes-paizoyn-se-ksena-gipeda-stin-akri-toy-kosmoy/>
- Το Βήμα, (12-2-2014), «Η κρυφή οικονομική «συνεισφορά» του ποδοσφαίρου», <https://www.tovima.gr/2014/02/11/finance/i-kryfi-oikonomiki-syneisfora-toy-podosfairoy/>
- Το10, (18-1-2019), «Η UEFA άλλαξε ριζικά την οικονομία του ευρωπαϊκού ποδοσφαίρου!», <https://www.to10.gr/podosfero/europe/531523/i-uefa-allaxe-rizika-tin-ikonomia-tou-evropaikou-podosferou/>
- Tv open, (20-7-2020) «Τηλεοπτική εκπομπή, ‘Η Δίκη στο Open’», (από 1,10’ έως το τέλος της εκπομπής), <https://www.tvopen.gr/watch/34221/hdikhstooopen272f072f2020>
- Φως online, (15-12-2019), «Φάκελος Στημένα: 10 χρόνια, 300 ύποπτα ματς, με μηδενικό αποτέλεσμα», <https://www.fosonline.gr/podosfairo/ellada/article/76718/fakelos-stimena-10-xronia-300-ypopta-mats-me-mideniko-apotelesma>

ΞΕΝΕΣ ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- Abc net, (6-3-2019), «Nigerian women forced to become sex workers during Russia's soccer World Cup», <https://www.abc.net.au/news/2019-03-07/nigerian-women-trafficked-to-russia-during-world-cup-sex-slave/10877676>
- BBC, (9-6-2011), «South Korean football players charged in fixing scandal», <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-13711244>
- BBC, (3-8-2011), «Qatari takeover heralds new dawn for Paris Saint-Germain», <https://www.bbc.co.uk/sport/football/14393012>
- BBC, (3-10-2013), «Football betting – the global gambling industry worth billions », <https://www.bbc.co.uk/sport/football/24354124>

- *BBC*, (30-9-2016), «Football Corruption Scandal: Premier League manager bribes claim a lie – agent», <https://www.bbc.co.uk/sport/football/37524416>
- *BBC*, (13-7-2020), «Manchester City overturn two-year ban from European competition on appeal to Cas», <https://www.bbc.co.uk/sport/football/53387306>
- *Bleacher report*, (2020), «Italy's Match-Fixing Scandal: 5 Things You Need to Know», <https://bleacherreport.com/articles/1207660-italys-match-fixing-scandal-5-things-you-need-to-know>
- *Bookieplanet*, (8-11-2017), «Έσοδα άνω των 2 δις ευρώ για τη στοιχηματική εταιρεία Bet365», <http://www.bookieplanet.gr/%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B5%CF%82/bet365/%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CE%B5%CE%B9%CE%B4%CE%B7%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CE%AD%CF%83%CE%BF%CE%B4%CE%B1-%CE%AC%CE%BD%CF%89-%CF%84%CF%89%CE%BD-2-%CE%B4%CE%B9%CF%82-%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%8E-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE>
- *Bookieplanet*, (20-12-2019), «Αυξήθηκαν τα έσοδα των εταιρειών online στοιχήματος στην Ε.Ε. μέσα στο 2018», <http://www.bookieplanet.gr/%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%B9%CF%81%CE%B9%CE%B5%CF%82/%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CE%B5%CE%B9%CE%B4%CE%B7%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CE%B1%CF%85%CE%BE%CE%AE%CE%B8%CE%B7%CE%BA%CE%B1%CE%BD-%CF%84%CE%B1-%CE%AD%CF%83%CE%BF%CE%B4%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%B9%CF%81%CE%B5%CE%B9%CF%8E%CE%BD-online-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82>
- *Britannica*, (2020), «Football / History, Rules, & Significant Players», <https://www.britannica.com/sports/football-soccer>
- *Bulin times*, (2-4-2019), «Football Money Laundering: a Begginer's Guide», <https://bylinetimes.com/2019/04/02/football-money-laundering-a-beginners-guide/>
- *Bundeszentrale fur politische Bildung*, (18-6-2014), Trickser und Täuscher, «Korruption im Weltfußball», <https://www.bpb.de/gesellschaft/medien-und-sport/bundesliga/160776/korruption-im-weltfussball>

- *Corre.ac*, (13-10-2016), Coors, C., «Sports image rights – countering tax evasion in the football industry», <https://core.ac.uk/download/pdf/76978363.pdf>
- *Cazino*, (25-5-2017), «Soccer Generates Record 1,4p billion Revenues for UK Bookies», <https://www.casino.org/news/soccer-generates-record-1-4-billion-revenues-for-uk-bookies/>
- *China Global Television Network*, (17-4-2020), «Do-or-die moment: World's top football leagues' reaction to COVID-19 crisis», <https://news.cgtn.com/news/2020-04-17/Do-or-die-World-s-top-football-leagues-reaction-to-COVID-19-crisis-PL0MFOsxri/index.html>
- *Deloitte*, (5/2019), «World in motion, Annual Review of Football Finance», <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/sports-business-group/deloitte-uk-annual-review-of-football-finance-2019.pdf>
- *Deloitte*, (2020), «Annual Review of Football Finance 2020», <https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/sports-business-group/articles/annual-review-of-football-finance.html>
- *Deutsche Welled*, (17-11-2005), «Referee Gets Jail Time for Match Fixing», <https://www.dw.com/en/referee-gets-jail-time-for-match-fixing/a-1781443>
- *Deutsche Welled*, (6-6-2012), «Polish soccer plagued by cronyism and corruption», <https://www.dw.com/en/polish-soccer-plagued-by-cronyism-and-corruption/a-15980132>
- *Espn*, (20-4-2020), «Thousands of stadium workers not covered by pledges of financial support from athletes, teams», https://www.espn.com/espn/story/_/id/29073065/thousands-stadium-workers-sidelined-coronavirus-pandemic
- *EU*, (2012), Bozkurt E., «Match fixing and fraud in sport: putting the pieces together», <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201209/20120925ATT52303/20120925ATT52303EN.pdf>
- *Financial times*, (23-8-2019), «Gambling and Football: a relationship under scrutiny, Financial Times», <https://www.ft.com/content/e46afb14-c36a-11e9-a8e9-296ca66511c9>
- *Financial times*, (6-5-2020), «Coronavirus threatens €10bn hit to football transfer market», <https://www.ft.com/content/067a3eeb-e915-48af-8384-94fdc495cf59>
- *Football history*, (2020), «The history of football», <https://www.footballhistory.org/>
- *Football-stadiums*, (2020), «How Do Football Stadiums Make Money?», <https://www.football-stadiums.co.uk/articles/how-do-football-stadiums-make-money/>
- *Football-stadiums*, (2020), «Corruption In Football», <https://www.football-stadiums.co.uk/articles/corruption-in-football/>
- *Forbes*, (28-6-2018), «8 Soccer Players At The World Cup Who Have Been Caught Up In Tax Scandals», <https://www.forbes.com/sites/kellyphillipserb/2018/06/28/8-soccer-players-at-the-world-cup-who-have-been-caught-up-in-tax-scandals/>
- *Forbes*, (16-2-2020), «UEFA Bans Manchester City For 2 Years: Separating Facts From Fiction», <https://www.forbes.com/sites/bobbymcmahon/2020/02/16/uefa-ban-manchester-city-for-2-years-separating-the-facts-from-fiction/>

- *Geographical*, (16-7-2018), «Dossier: The human game – tackling football's 'slave trade'», <https://geographical.co.uk/people/development/item/2817-football-trafficking>
- *Grin*, (2019), Long, J., « Qatar World Cup Economic Impact. The Effects of Hosting the Cup», <https://www.grin.com/document/509470>
- *Horgan J.*, (2004), «The myth of mind control: will anyone ever decode the human brain?», *Discover Magazine Cover Story*, http://www.johnhorgan.org/the_myth_of_mind_control_will_anyone_ever_decode_the_human_brain_39696.htm
- *Ice*, (5/2014), «Fix the Fixing, Proactive quelling of sport events manipulation», <https://www.ice.ws/assets/files/fix-the-fixing-theodorou.pdf>
- *Inside world football*, (30-1-2018) «Greek football tragedy: game-changing referees, match-fixing rampant, FIFA and UEFA smile on», <http://www.insideworldfootball.com/2018/01/30/greek-football-tragedy-game-changing-referees-match-fixing-rampant-fifa-uefa-smile/>
- *Independent*, (13-7-1993), «Football: Scandal leaves a stain on the white shirt of Marseille: allegations of match-fixing, of franc-filled envelopes buried in gardens are threatening to dethrone the kings of French football», 1993, <https://www.independent.co.uk/sport/football-scandal-leaves-a-stain-on-the-white-shirt-of-marseille-allegations-of-match-fixing-of-franc-1484695.html>
- *Laliga*, (9-5-2019), «LaLiga grows 20.6% and posts revenue of €4.479, billion» <https://www.laliga.com/en-GB/news/laliga-grows-20-6-and-posts-revenue-of-e4-479-billion>
- *Mysoccerex*, (2020), «Football Finance 100 – 2020 Edition», http://mysoccerex.com/Soccerex_Football_Finance_100_2020_Edition.pdf
- *Play the game*, (21-9-2012), «Public pressure is needed to continue reform process in FIFA», (21-09-2012), <https://www.playthegame.org/news/news-articles/2012/public-pressure-is-needed-to-continue-reform-process-in-fifa/>
- *Premierleague*, (23-5-2011)«Premier League value of central payments to clubs 2018/19», <https://www.premierleague.com/news/1225126>
- *Reuters*, (1-7-2009), «Soccer “perfect” for money laundering – report», <https://uk.reuters.com/article/france-soccer-crime/soccer-perfect-for-money-laundering-report-idUKL167131420090701>
- *Reuters*, (22-1-2019), «Ronaldo accepts fine for tax evasion, avoids jail», <https://www.reuters.com/article/us-soccer-taxation-ronaldo/ronaldo-accepts-fine-for-tax-evasion-avoids-jail-idUSKCN1PG0R2>
- *Riskscreen*, (16-3-2020), «What EU Nations Got Wrong in AML Oversight», 2020, <https://www.riskscreen.com/kyc360/news/supervisory-scorecard-what-eu-nations-got-wrong-in-aml-oversight/>
- *Russia beyond*, (27-6-2018), «To what extent will the Russian economy profit from the FIFA World Cup?», <https://www.rbth.com/business/328620-russia-world-cup-profits>
- *Si soccer*, (19-7-2011), «German player banned for accepting money to fix matches», <https://www.si.com/soccer/2011/07/19/germanplayer-banned>
- *SI soccer*, (20-5-2020), «Bank Admits Money Laundering Role in FIFA Scandal, Pays over \$30m as Punishment», <https://www.si.com/soccer/2020/05/01/fifa-scandal-bank-money-laundering-marketing-rights>

- *South China morning post*, (16-12-2019), «Match-fixing buster Sportradar keeps tabs on 300,000 games a year in battle against corruption in sport», <https://www.scmp.com/sport/other-sport/article/3042240/match-fixing-buster-sportradar-keeps-tabs-300000-games-year>
- *Spartacus educational*, (9/1997), «History of ball», <https://spartacus-educational.com/>
- *Spartathlon*, (19-1-2018), «Professionalism Influence Upon the Status of Football», 19-01-2018, <https://statathlon.com/professionalism-influence-upon-the-status-of-football/>
- *Spiegel*, (16-10-2015), «Germany Appears to Have Bought Right to Host 2006 Tournament», <https://www.spiegel.de/international/world/documents-indicate-slush-fund-used-in-german-world-cup-bid-a-1058212.html>
- *Spiegel*, (29-9-2018), «The Woman Who Accuses Ronaldo of Rape», <https://www.spiegel.de/international/cristiano-ronaldo-kathryn-mayorga-the-woman-who-accuses-ronaldo-of-rape-a-1230634.html>
- *Sport Law Bulletin*, (4-7-2017), «Corruption in football-players, transfers, agents and the privatisation of regulation», <https://www.sportslawbulletin.org/corruption-football-player-transfers-agents-and-privatisation-regulation/>
- *Sportpromedia*, (8-7-2020), «€15bn of revenues generated by European soccer body since 2016», <https://www.sportpromedia.com/news/uefa-revenues-2018-19-financial-fair-play-aleksander-ceferin-cao>
- *Statista*, (1/7/2020), «Revenue from broadcasting rights of European soccer leagues from in 2018/19», <https://www.statista.com/statistics/627306/broadcasting-big-five-european-football-league-revenues/>
- *The angie fund*, (2020), «10 Famous Footballers Who Are Engaged in Charity», <http://www.theangiefund.com/10-famous-footballers-who-are-engaged-in-charity/>
- *The Guardian*, (20-12-2004), «Portuguese football champions shaken by corruption charges», <https://www.theguardian.com/world/2004/dec/26/deniscampbell.theobserver>
- *The Guardian*, (10-12-2010), «Barcelona agree €150m shirt sponsor deal with Qatar Foundation», <https://www.theguardian.com/football/2010/dec/10/barcelona-shirt-sponsor-qatar-foundation>
- *The Guardian*, (20-6-2012), «Euro 2012: Uefa urged to investigate \$4bn corruption allegations in Ukraine», <https://www.theguardian.com/football/2012/jun/20/euro-2012-corruption-allegations-ukraine>
- *The Guardian*, (16-2-2015), «Uefa steps up Greek match-fixing investigation», <https://www.theguardian.com/football/2005/feb/16/newsstory.sport11>
- *The Guardian*, (6-12-2015), «David Beckham brands Fifa's corruption scandals 'disgusting'», <https://www.theguardian.com/football/2015/dec/07/david-beckham-fifa-world-cups>
- *The Guardian*, (5-4-2016), «Panama Papers: Fifa president Gianni Infantino pulled into corruption scandal»,

- <https://www.theguardian.com/news/2016/apr/05/panama-papers-pull-fifa-uefa-chief-gianni-infantino-corruption-scandal>
- *The Guardian*, (9-10-2016), «Football insiders claim world game is ‘endemically corrupt’ in player transfers», <https://www.theguardian.com/football/2016/oct/09/world-football-endemically-corrupt-player-transfers-agents>
 - *The Guardian*, (19-03-2018) «‘Fixing matches like nobody has done before’: Skenderbeu’s amazing tales» <https://www.theguardian.com/sport/2018/mar/19/match-fixing-skenderbeu-albania-uefa-report-ban>
 - *The Moscow times*, (16-10-2018), «Russia Received \$15Bln Windfall From World Cup, Organizers Say», <https://www.themoscowtimes.com/2018/10/16/russia-received-15bln-windfall-from-world-cup-organizers-say-a63203>
 - *The national*, (26-3-2020), «Lionel Messi and Pep Guardiola the latest examples of a football world recognising its place in society during coronavirus crisis», <https://www.thenational.ae/sport/football/lionel-messi-and-pep-guardiola-the-latest-examples-of-a-football-world-recognising-its-place-in-society-during-coronavirus-crisis-1.997490>
 - *The new republic*, (19-7-2006), «How governments nurture soccer», <https://newrepublic.com/article/65485/how-governments-nurture-soccer>
 - *The New York times*, (7-1-2011), «Corruption Eroding Level Playing Fields of Europe», <https://www.nytimes.com/2011/01/07/sports/soccer/07iht-match07.html>
 - *The New York Times*, (28-05-2015), «After indicting 14 soccer officials, U.S. vows to end graft in FIFA», <https://www.nytimes.com/2015/05/28/sports/soccer/fifa-officials-arrested-on-corruption-charges-blatter-isnt-among-them.html>
 - *The New York times*, (12-6-2018), «FIFA Set to Make \$6.1 Billion From World Cup», <https://www.nytimes.com/2018/06/12/sports/fifa-revenue.html>
 - *The New York times*, (4-3-2020) «In Spain, Soccer Transfers and “Ghost Clubs” Collide in a Tax-Fraud Case», <https://www.nytimes.com/2020/03/04/sports/soccer/spain-soccer-ramadani.html>
 - *The New Yorker*, (3-6-2019), Knight, S., «How Football Leaks is Exposing Corruption in European Soccer», <https://www.newyorker.com/magazine/2019/06/03/how-football-leaks-is-exposing-corruption-in-european-soccer>
 - *The New York times*, (30-7-2020), «FIFA President Gianni Infantino Faces Criminal Investigation», <https://www.nytimes.com/2020/07/30/sports/soccer/fifa-gianni-infantino-investigation.html>
 - *The spectator*, (20-2-2010), Bose, M., «The deflating world of English football», <https://www.spectator.co.uk/article/the-deflating-world-of-english-football>
 - *The Telegraph*, (19-6-2019), «Former Uefa president Michel Platini detained by police over awarding of 2022 World Cup to Qatar», στο <https://www.telegraph.co.uk/football/2019/06/18/former-uefa-president-michel-platini-arrested-awarding-2022/>

- *The18*, (6-3-2020), «Cristiano Ronaldo's Agent Tied To Major Tax-Fraud Case», <https://the18.com/soccer-entertainment/cristiano-ronaldo-agent-tax-fraud-case>
- *transfermarkt.com*
- *Usa today*, (11-9-2019), «Player's Agent arrested in money laundering soccer probe», <https://www.usatoday.com/story/sports/soccer/2019/09/11/players-agent-arrested-in-money-laundering-soccer-probe/40111849/>
- *Wared.co*, (9-7-2019), «Inside the endless fight to kill the \$1 trillion match-fixing industry», 2019, <https://www.wired.co.uk/article/football-betting-match-fixing-odds-sportradar>
- *Worldbhc*, (2014), Rossi, G. & Tessari, A., «The professionalization of the sport agents: cartels, networks and enterprises within the football industry in a comparative perspective, 1950s- 2010», http://www.worldbhc.org/files/full%20program/A6_B6_ALESSARIGROSSI_WBHCpaper.pdf
- *Worldcrunch*, (1-6-2018), «Mohamed Salah, The Soccer Star Inspiring Egypt's Youth», <https://worldcrunch.com/culture-society/mohamed-salah-the-soccer-star-inspiring-egypt39s-youth>
- *World economic forum*, (8-8-2018), Stefan Hall, «What Cristiano Ronaldo tell us about economics of football», <https://www.weforum.org/agenda/2018/08/cristiano-ronaldo-juventus-economics-of-football/>

ΘΕΣΜΟΙ, ΝΟΜΟΙ, ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ

- *Editorial uefa*, (2018), «UEFA, Financial Report 2017/18», https://editorial.uefa.com/resources/024e-0f842e7cd20b-39675a5dd261-1000/2017_18_uefa_financial_report.pdf
- *E-nomothesia*, (22-11-2019), «Νόμος υπ' αριθμ. 4639/2019, ΦΕΚ 185/Α/22-11-2019», <https://www.e-nomothesia.gr/kat-athlitismos/nomos-4639-2019-phek-185a-22-11-2019.html>
- *EPO*, (2020), <https://www.epo.gr/>
- *EU*, (22-6-2013), «Πρόταση ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ για την υπογραφή, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με τη χειραγώγηση των αθλητικών αγώνων όσον αφορά θέματα που άπτονται του ουσιαστικού ποινικού δικαίου και της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις», <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/453dfd42-c0ed-11e4-bbe1-01aa75ed71a1/language-el>
- *EU*, (25-7-2013), «Match-fixing in sport, A mapping of criminal law provisions in EU 27), <https://op.europa.eu/new-bookshop/?target=/en/match-fixing-in-sport-pbNC0213129/>
- *Eur-lex*, (12-12-1974), «Case C-36/74, Walrave and Koch v. Association Union Cycliste Internationale, [1974] ECR 01405», <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61974CJ0036>
- *Eur-lex*, (15-12-1995), «Case C-415/93, Jean Marc Bosman v. Union Royale Belge Sociétés de Football Association, [1995] ECR I4921)», <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61993CJ0415&from=EN>

- *Eur-lex*, (8-5-2003), «Case C-438/00 Deutscher Handballbund eV v Maros Kolpak, ECLI:EU:C:2003:255», <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A62000CC0438>
- *Eur-lex*, (2007), «White Paper - White Paper on Sport», <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52007DC0391>
- *Eur-lex*, (2015), «Ψήφισμα του Συμβουλίου σχετικά με το πρόγραμμα εργασιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τον αθλητισμό 2014-2017 (2014/C 183/03)», [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/LSU/?uri=CELEX:42014Y0614\(03\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/LSU/?uri=CELEX:42014Y0614(03))
- *Euraparl europa*, (23-6-2000), «The Cotonou Agreement», https://www.euraparl.europa.eu/intcoop/acp/03_01/pdf/mn3012634_en.pdf
- *Fifa*, (16-1-2013), «Mutschke: The key to success is prevention», <https://www.fifa.com/who-we-are/news/mutschke-the-key-success-prevention-1986525>
- *Fifa*, (2020), «Associations and confederations», <https://www.fifa.com/associations/>
- *Fifa*, (2020), «TMS», <https://www.fifa.com/who-we-are/legal/tms/>
- *Resources fifa*, (15-3-2019), «FIFA, Financial Report 2018», <https://resources.fifa.com/image/upload/xzshoe2ayttyquuxhq0.pdf>
- *Resources fifa*, (26-2-2020), «Making Football truly global-The vision 2020-2023», <https://resources.fifa.com/image/upload/making-football-truly-global-the-vision-2020-2023.pdf?cloudid=z25oyskjgrxrudiu7iym>
- *Resources fifa*, (25-6-2020) «Amendments to the FIFA Regulations on the Status and Transfer of Players», <https://resources.fifa.com/image/upload/regulations-on-the-status-and-transfer-of-players-june-2020.pdf?cloudid=ixztobdwje3tn2bztqcp>
- *Opengov*, (2019), «Αιτιολογική Έκθεση του Ν.4639/2019», <http://www.opengov.gr/cultureathl/wp-content/plugins/download-monitor/download.php?id=41>
- *Superleague*, (2020), <https://www.slgr.gr/el/>
- *Tas-cas*, (2020), <https://www.tas-cas.org/en/index.html>
- *The Ifab*, (2020), <https://theifab.com/>
- *Uefa*, (2019), «The European Club Footballing Landscape, Financial Year 2018», https://www.uefa.com/MultimediaFiles/Download/OfficialDocument/uefaorg/Clublicensing/02/63/79/75/2637975_DOWNLOAD.pdf
- *Uefa*, (1-6-2018), «UEFA Club Licensing and Financial Fair Play Regulations, Edition 2018», https://www.uefa.com/MultimediaFiles/Download/Tech/uefaorg/General/02/56/20/15/2562015_DOWNLOAD.pdf
- *Unesco*, (2013), «International Conference of Ministers and Senior Officials Responsible for Physical Education and Sport» (*MINEPS*), <https://en.unesco.org/themes/sport-and-anti-doping/mineps>
- *United Nations*, (11-5-2011), «Remarks to the Second International Forum on Sport, Peace and Development», <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2011-05-11/remarks-second-international-forum-sport-peace-and-development>
-

- Lawinsport, (29-7-2020), «Interpol Integrity in Sport Bi-Weekly Bulletin», <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwaj7awl-jrAhUpxYUKHWGvCdUQFjABegQIAhAB&url=https%3A%2F%2Fwww.lawinsport.com%2Fsports%2Fitem%2Finterpol-integrity-in-sport-bi-weekly-bulletin-8-22-june-2020&usg=AOvVaw3isP-kdMbkpsymCzDEopK2>